Tussen 1840 en 1850 wandelden drie podagristen – lijders aan voetjicht – door de *Grafschaft Bentheim* en door het zuiden en oosten van *Drenthe*.

In ***Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst*** geven Dubbeld Hemsing van der Scheer (uitgever en schrijver), Harm Boom (journalist) en Alexander Lodewijk Lesturgeon (predikant en schrijver) een verrassende inkijk in de heersende cultuur van deze landstreken.

Met ironie, tongue-in-cheek, humor en kennis van zaken schetsen ze historische en culturele verworvenheden. De volksaard voorzien ze van stereotyperingen met gangbare vooroordelen. Het reisverslag biedt een confronterende inkijk in identiteitsontwikkeling van de regio. Hun ervaringen zijn een heldere spiegel van het heden.

De reisbeschrijvingen in het Nederlands van 1850 – met de nodige uitstapjes naar Frans, Engels, Duits, Latijn, Grieks en Drents – krijgen in noten een verhelderende toelichting.

Een onderhoudend boek voor nieuwgierige en onderzoekende lezers met enige culturele bagage.

In Duitsland is de route te volgen via het podagristenpad. In Drenthe is (nog) geen routebeschrijving beschikbaar. Aan de hand van het verhaal en de kaarten kunt u op ontdekkingsreis.

Elke aflevering is voorzien van korte (reis)verhalen van Gerard Stout met impressies van de desbetreffende streek. In alle 7 afleveringen zijn bevindingen van onderzoekers en reizigers opgenomen. Deze heruitgave geeft daarmee een boeiend beeld van volkskundige en regionale ontwikkelingen in de laatste eeuwen.

Joep van Ruiten geeft in ***Woord vooraf*** de positie weer van deze reisverhalen in de Nederlandse literatuur.

Ter Verpoozing, Peize
ISBN 978-9492546-73-9

Schoonebeek, Dalen, Zweelo, 't Ellertsveld, Westerbork , Sleen, Erm
Drie podagristen

Reis door Drents erfgoed

Schoonebeek, Dalen, Oosterhesselen
Zweelo, 't Ellertsveld
Westerbork, Sleen, Erm

Drie podagristen

Verhalen

Gerard Stout

Ter Verpoozing

ISBN 978-9492546-73-9
NUR 510, 520
Ter Verpoozing, Peize

Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst door drie podagristen
Van der Scheer, Boom en Lesturgeon. Naar de versie van 1843. In vier delen. Met bijdragen van John en Dorothy Keur, P.W.J. van den Berg en anderen over culturele ontwikkelingen in de regio. Aangevuld met extra voetnoten en verhalen van Gerard Stout in het licht van het dynamisch erfgoed.

© Gerard Stout & Joep van Ruiten (Woord vooraf en concept)

Foto omslag & vormgeving: Gerard Stout
Omslag: kerken van: Zweelo (voor), Sleen en Nieuw-Schoonebeek.
www.gerardstout.nl

Contact: gerardstout@kpnmail.nl

Druk: Biblion, Zoetermeer
uwboekingoedehanden.nl
Eerste druk: augustus 2020

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm, digitale bestanden of op welke wijze dan ook zonder schriftelijke toestemming van de uitgever. Wie meent rechten te bezitten op teksten of afbeeldingen wordt verzocht contact met de uitgever op te nemen.

Reis door Drents erfgoed

Schoonebeek, Dalen, Oosterhesselen, Zweelo
Blik op ‘t Ellertsveld, Westerbork
Terugreis naar Zweelo, Sleen, Erm

Drie Podagristen

Jasmijn
Gewassen varkentje
Kelner
Gien foto gien god (Drents)

Gerard Stout

Woord vooraf

Joep van Ruiten

Ter Verpoozing

Aflevering I
Van Bentheim naar Koevorden
De vesting Koevorden en hare geschiedenis
De stad Koevorden
Jacob van Lennep, uit *Nederland in den goeden ouden tijd* (1823)
Rütlischwur / Kasteelroman / Grensrivier met vrije regelval / Reiger
An de reize (Drents)

Aflevering II
Schoonebeek, Dalen, Oosterhesselen, Zweelo
Blik op 't Ellertsveld, Westerbork
Terugreis naar Zweelo, Sleen, Erm
Keur & Keur, uit *Diep geworteld*, antropologie in Anderen (1952)
P.W.J. van den Berg, uit *Een goede buur* (1943), religie en tradities
Jasmijn / Gewassen varkentje / Kelner / Gien foto gien god (Drents)

Aflevering III
Emmen en omgeving
Hunsow, Exlo, Odoorn
Prof. dr. A.E. van Giffen, uit *Het Hunsow-vraagstuk...*
G.W. van der Feltz, *Over de Valther-brug*
Prof. dr, J. de Vries, *Volk van Nederland*
Prof. dr. D.J. Waterink, *Het Nederlandsche volkskarakter*
Plek van bestemming /Erica waer besto bleven /
Verkā, Wolf en de zeven geitjes / Wolfsklauw / In paradisum (Drents)

Aflevering IV
Drouwen en Gasselte
Aankomst te Assen. Kleine stad van paleizen / Titia Brongersma
Keur & Keur, uit *Diep geworteld*, antropologie in Anderen (1952)
Apport, Kasper apport / Fernweh / Varning, Svag Is (Drents)

Aflevering V
De podagristen in 2020. Nieuwe reisimpressies.

Teil VI Deutsche Ausgabe
Von Bentheim nach Koevorder, Schoonebeek, Twiester Messe,
Abschied von Koevorden. / Die Niedergrafschaft Bentheim.
Beerdigung, Grabmahlzeit, Grabbier, Der Prediger beim Begräbnis, Pfutzebetrachter und Quacksalber, Hochzeiten
Jasmine / In Paradisum

Aflevering VII
Drentse uitgave met hedendaagse filosofisch getinte reisimpressies.

Woord vooraf

Waarom een voorwoord in dit boek? Waarom niet direct aan de reis beginnen? Nu, beste lezer, geef mij een paar minuten, dan leg ik het uit.

Dit voorwoord is op de eerste plaats een voorbereiding op wat komen gaat: een hybride boek in meerdere delen. Dit is het tweede deel. Dit boek wil gelezen worden en nodigt uit de auteurs te volgen in hun denken en doen, tot in hun voetsporen. Dit voorwoord is om interesse te wekken.

Achter deze bladzijden wacht een wereld die verdwenen is, maar weer tevoorschijn komt, nog wonderlijker dan zij was. Dit voorwoord is bedoeld als waarschuwing. Straks wordt u als lezer naar verleden en heden vervoerd, naar Duitsland en Drenthe. Over de grup, naar waar het woest en ledig is, en dan weer naar huis.

Deze uitgave bevat werk van vier invloedrijke auteurs uit Drenthe: Dubbeld Hemsing van der Scheer, Harm Boom, Alexander Lodewijk Lesturgeon en Gerard Stout. Wat zij gemeen hebben is dat ze alle vier graag meerdere dingen tegelijk doen. Schrijven. Reizen. Verschillende petten dragen. Homo eclecticus Drenthia.

Dubbeld Hemsing van der Scheer (1791 – 1859) was boekhandelaar, schrijver en uitgever te Coevorden. Door de ogen van nu kan die combinatie als vreemd worden gezien, maar in de achttiende en negentiende eeuw was het gebruikelijk en noodzakelijk in de letteren om zelfvoorzienend te zijn. Van der Scheer hield het tekstbedrijf, nog opgezet door zijn vader,

draaiende door eigen producten en die van anderen te verkopen.

Zoals van de in Gramsbergen geboren Harm Boom (1810 – 1885). Ook Boom was van veel markten thuis. Eerst was hij in meerdere plaatsen onderwijzer, vervolgens werkte hij een tijdje in dienst van een kruidenier en noemde hij zich koopman te Coevorden. Tussendoor probeerde Boom te schrijven. Eén van zijn teksten werd in 1836 gepubliceerd in het eerste nummer van *De Drentsche Volksalmanak*, een uitgave van Van der Scheer. Later werd Boom journalist.

Alexander Lodewijk Lesturgeon (1815 – 1878) verhuisde in 1821 vanuit zijn geboorteplaats Venlo naar Coevorden. Zijn vader was officier in het leger. Zelf zou hij predikant worden in Oosterhesselen, Vledder en Zweeloo. Maar eerst publiceerde hij poëzie, proza en 'studies'. Ook Lesturgeon leverde een bijdrage aan het allereerste nummer van *De Drentsche Volksalmanak*. Daarna werd hij de eerste literator van Drenthe.

Wie het initiatief nam, is onduidelijk, maar in 1842 besloten Van der Scheer, Boom en Lesturgeon tot een onschuldige, gezamenlijke onderneming: een verslag van een wandeling naar Bad Bentheim, toen een kuuroord op tachtig kilometer van Coevorden. Terug in Coevorden volgde uitbreiding van het project: verslagen van wandelingen naar Emmen, Borger, Gasselte en verder.

Reisverslagen zijn zo oud als de weg naar Rome. In de achttiende en negentiende eeuw nam het genre echter een vlucht, mede dankzij de Grand Tours waarbij jongelingen, als test op het volwassen leven, door Europa trokken en daar aan familie en vrienden thuis over rapporteerden.

Verslagen bedoeld voor een algemeen publiek, zijn zeldzamer. Bekend in Nederland is wat Jacob van Lennep schreef over de voettocht die hij in de zomer van 1823 met zijn vriend Dirk

van Hogendorp door Nederland maakte. Van Lennep hield tijdens zijn tocht een dagboek bij en schreef brieven aan zijn zus. Pas in 1942 werd het boek uitgegeven.

De eerste twee afleveringen van het reisverslag van Van der Scheer, Boom en Lesturgeon werden al in 1842 gedrukt. *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst door drie podagristen* meldde het titelblad. Toen in 1843 weer twee afleveringen klaar waren, werd ook daar een uitgave van gemaakt. Tot 1847 verschenen nog eens drie afleveringen van de wandeltochten.

Daarna werd het onoverzichtelijk. Niet in de laatste plaats omdat de podagristen een paar bladzijden voor het einde van hun reisverslag nog steeds in Gasselte verbleven, althans op papier. Waarmee de indruk van een onvoltooide exercitie werd gewekt. Na Gasselte houdt Drenthe niet op.

In 1868 – Van der Scheer was inmiddels overleden, Lesturgeon werkte als predikant in Zweeloo – kwam Boom aanzetten met aflevering 8: *Uit een nog onuitgegeven wandeling door Drenthe. Assen. Door een der drie podagristen.* Dit verslag werd nauwelijks opgemerkt en raakte al snel in de vergetelheid.

Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst door drie podagristen is een grenspaal in de Drentse letteren. Er is iets voor en er iets na. Het verschil wordt gemaakt door de vorm, de stijl, de toon en de inhoud. Boom, Van der Scheer en Lesturgeon deden wat op papier in Drenthe niet eerder was gebeurd. Ze mengden feit met fictie, verslag met verbeelding, humor met ernst, proza met poëzie. Ze babbelden, ze legden uit, ze beschreven, lyrisch, satirisch, kritisch. Omdat niet exact duidelijk is wie wat deed, en we het hen niet meer zelf kunnen vragen, houden we het erop dat ze het met zijn drieën deden.

Vooral dankzij de vorm en stijl luidde *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* voor schrijvers in Drenthe een

nieuw tijdperk in. Maar het boek deed meer. Als vertelling met aandacht voor landschap en cultuur, als informatiebron, ontsloot het toentertijd Drenthe voor zowel eigen inwoners als buitenstaanders.

Zoals vaker met belangrijke boeken, hebben te weinig mensen daar iets van meegekregen. Voor een deel komt dat door de rommelige uitgeefgeschiedenis. Zo verschenen in 1857 zeven afleveringen als boek bij uitgeverij Suringar in Leeuwarden. Een jaar later volgde een herdruk bij Van der Scheer in Coevorden.

In de jaren dertig van de vorige eeuw kwam in Drenthe serieus onderzoek naar de Podagristen op gang, als onderdeel van een zoektocht naar een Drentse identiteit. In 1947 leidde dit tot een boek bij Van Gorcum in Assen met vier essays en een bloemlezing uit de verschillende afleveringen. Vervolgens duurde het tot 1974 voor er weer een grote uitgave kon verschijnen, een facsimile versie bij Van Seijen in Leeuwarden.

Wat na dit voorwoord wordt gepresenteerd, is een heruitgave, maar niet zomaar een. Voor het eerst is aan de oorspronkelijke uitgave ook wandelverslag aflevering 8 toegevoegd. U heeft daardoor te maken met de meest complete Podagristen-uitgave tot op heden. Maar dat merkt u later.

Wat dit boek ook anders maakt, zijn de voetnoten. Naast de originele voetnoten zijn nieuwe noten toegevoegd. Die uitbreiding is een noodzakelijkheid. Niet alles wat de Podagristen schreven, is in onze eeuw nog goed op waarde te schatten. Een deel van wat Van der Scheer, Boom en Lesturgeon schreven, gaat over onze hoofden heen. Aan een ander deel gaan we mogelijk liever voorbij. Wat overblijft, en dat is nog al wat, zal duidelijk maken dat de Podagristen ook nu nog iets te melden hebben en ons kunnen vermaken.

Voor wie dat niet genoeg is, is nog er nog meer in de aanbieding.

Zoals de teksten *Diep geworteld* van de Drenthe-onderzoeker John & Dorothy Keur uit de jaren vijftig en *Een goede buur*, twee opstellen over Drenthe van P.W.J. van der Berg uit de jaren dertig. Dit alles om een goed beeld te geven van hoe er over en in Drenthe werd gedacht.

In aflevering V vindt u reisverhalen uit 2020 door diverse schrijvers.

In Teil VI staat een compilatie van reisimpressies die vooral voor de Duitse buren herkenbaar zijn.

Deel VII is een Drentse vertelling met reisimpressies, essays en verhalen van Gerard Stout.

Voorts biedt deze uitgave een reeks actuele verhalen. Deze zijn geschreven door de man die deze uitgave als eerbetoon aan de pioniers van de literatuur in Drenthe heeft bedacht en mogelijk gemaakt: Gerard Stout, schrijver, uitgever en denker te Peize.

De teksten van Stout (Emmen, 1950) kunnen zelfstandig en ter afwisseling worden gelezen. Tegelijkertijd zijn ze complementair: ze laten zien hoe nu in en over Drenthe wordt geschreven. Deze uitgebreide uitgave is geheel in de geest van de Podagristen: werk van schrijvers wars van conventies, die het combineren tot kunst hebben verheven, schrijvers die zich niet door grenzen en hekjes laten weerhouden, maar hun eigen weg willen volgen.

Dan is het nu tijd om zelf op pad te gaan.

Joep van Ruiten, Emmen

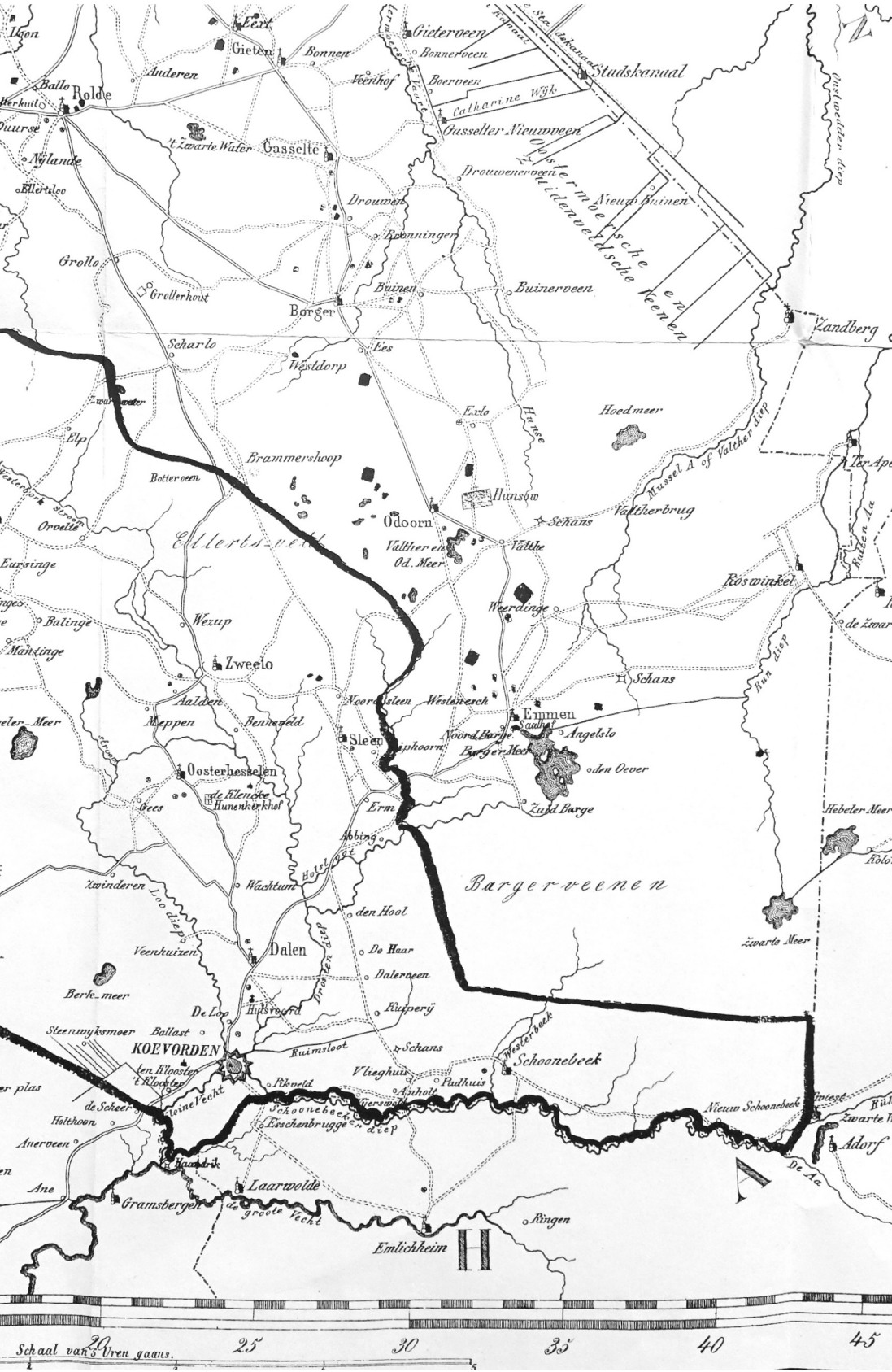
Ilgon
Gieten
Bonnen
Gieterveen
Bonnerveen
Studskanaal
Anderen
Veenhof
Boerveen
Catharine Wijk
Ballo
Rolde
Herkuil
Duurse
Gasselter Nieuwveen
Oostermoersche en Middenveldsche veenen
't Zwarte Water
Gasselte
Nijlande
Ellertsleo
Drouwenerveen
Drouwen
Nieuw Buinen
Ronninger
Grolloo
Grollerhout
Buinen
Buinerveen
Borger
Zandberg
Scharlo
Ees
Westdorp
Zwarte Water
Exloo
Hoedmeer
Elp
Brammershoop
Botteroeen
Hunsow
Odoorn
Schans
Valtherbrug
Ellertsveld
Valther en Od. Meer
Valthe
Orvelte
Eursinge
Roswinkel
Weerdinge
Balinge
Wezup
Mantinge
Zweelo
Schans
Aalden
Noord Sleen
Westersesch
Emmen
Meppen
Bennegeld
Sleen
Noord Barge
Angelslo
Oosterhesselen
Barger Meer
den Oever
de Klencke
Hunenkerkhof
Gees
Erm
Zuid Barge
Hebeler Meer
Abbing
Zwinderen
Wachtum
Bargerveenen
den Hool
Veenhuizen
Dalen
De Haar
Zwarte Meer
Dalerveen
Berkemeer
De Loe
Huisvoorst
Ruiperij
Steenwyksmoer
Ballast
KOEVORDEN
Ruimsloot
Schans
Westerbeek
Schoonebeek
't Klooster
Vlieghuis
Pikveld
Padhuis
Aanholt
Kleine Vecht
de Scheer
Schoonebeek
Erschenbrugge
Nieuw Schoonebeek
Hatchoon
Anerveen
Adorf
Haardrik
Laarwolde
Ane
Gramsberger
de groote Vecht
Ringen
Emlichheim
Schaal van 's Uren gaans.
20
25
30
35
40
45

Synopsis

We reizen van Coevorden naar Nieuw-Schoonebeek op doorweg naar Zweelo en Sleen. Onderweg naar het oosten leren we de omgeving kennen, een verdwenen klooster, de veeschuren en het vermaak op de kermis van Twiest. Na een tussenstop in Coevorden met een culinair onderhoud met onze gastheer F. reizen we naar Dalen. We bewonderen de architectuur en horen over de geschiedenis van de streek. De tachtigjarige oorlog heeft sporen – en anekdotes – nagelaten.

In Oosterhesselen maken we kennis met tradities rond gastvrijheid. In Zweelo schuiven we aan bij een begrafenis. Het groevemaal laten we ons smaken.

Westerbork was een vesting. In Elp zingt een bijzondere koekoek. Op het Ellertsveld woonden reuzen. De geheimen van de bruiloft in beeld.

Het echtpaar Keur onderzocht in 1952 de dorpsgemeenschap in Anderen. Hun verblijf levert verrassende inzichten op over de zeden van de inwoners van dat zanddorp.

In *Een goede buur* van Van den Berg lezen we over *zoorholt*-therapie voor een afgewezen minnaar, over groevebier en dronkenschap bij begrafenissen.

In *Jasmijn* komen we elementen uit het voorgaande tegen. Nieuw-Schoonebeek in de 21e eeuw. *Gewassen varkentje* neemt de dominee de maat. In *Kelner* een inkijk in de plattelandsmores. *Gien foto gien god* laat in een jeugdherinnering omgang met andere (joodse) culturen zien.

Schoonebeek
Twiester kermis
Afscheid van Koevorden
Steenwijksmoer
Dalen
Grensscheiding
Oorlogen in Dalen
Bedehuis
De Loo
Veenen en boën
Oosterhesselen
Patriarchaal voorkomen
Het zeg
De Klencke
Zweelo
Begrafenis
Groevemaal
Groevebier
Lieve Vrouwe van den veenen

Men moet zelf genieten en genietende er
Zelf van spreken; want vergezelt u een vriend
of vriendin, die u toonen zal, voor de lieve
Natuur een' geopenden zin te hebben, u
aanstoot en telkens zegt: "zie hier en zie
dáár, dit is verrukkelijk, dat plekje is goddelijk,
dat is Zwitsersch, kijk! dat partijtje
…. het is hemelsch!" - waarlijk, wel
spoedig zal uwe stemming bedorven zijn.

Aernout Drost

Schoonebeek

Eer wij voor goed een vaarwel[1] toeriepen aan *Koevorden's* gulle, gastvrije en vriendelijke inwoners, bood zich ons eene gelegenheid aan, om van uit de vesting 't dorpje *Schoonebeek*, (oudtijds schreef men *Schoenebeecke*,) twee uren van daar, te bezoeken. Men had het ons aangeprezen, als bijzonder *pittoresque* gelegen en nog van den echten Drenthschen stempel te zijn. Indien landelijke eenvoud en aartsvaderlijke kinderzin elders de wijk moesten nemen voor beschaafdere zeden en omslagtiger levenswijze, - wat wonder, dat wij ze nog terugvinden in een plaatsjen, als dit, hetwelk volkomen aan

't eind' der aarde

(zoo als Feith[2] in zijnen sentimenteelen leeftijd plag te zingen,)

---

1 Aernout Drost. Nederlands prozaschrijver (Amsterdam 15.3.1810 - Amsterdam 5.11.1834). Studeerde theologie aan het Athenaeum Illustre in Amsterdam, waar hij invloed onderging van prof. D.J. van Lennep en van 1829-1833 in Leiden. Vertaalde enkele kinderboeken uit het Duits. Behalve Van Lennep was het ook de lectuur van het werk van Walter Scott die Drost sterk beïnvloed heeft. Hij publiceerde in 1832 anoniem *Hermingard van de Eikenterpen*. Drost werkte aanvankelijk mee aan *De vriend des vaderlands*, maar ontevreden over de stand van de literaire kritiek komen Drost en Heije al snel tot de oprichting van een eigen tijdschrift in 1834, *De Muzen*, een letterkundig tijdschrift waarvan slechts zes nummers verschenen met gedichten en kritieken.dbnl.org
Jong gestorven. De schets op de vorige pagina komt uit *De augustusdagen* in *Schetsen en Verhalen (1835)*. Een mevrouw wandelt met jonkvrouwe Wilhelmina, 18 jaar en huwbaar, in de natuur. Gaat ze trouwen met jonker Everhard?
2Rhijnvis Feith, 7 februari 1753 te Zwolle – 8 februari 1824 te Zwolle
Aan een korte ambtsperiode van Rhijnvis Feith als een van de patriotse burgemeesters van Zwolle is in 1787, door de orangistische overwinning, al na enkele maanden een einde gekomen. Gedesillusioneerd heeft hij zich

is gelegen. Immers, *Schoonebeek* ligt geheel afgezonderd van de bewoonde schepping en men moet opzettelijk een reis derwaarts willen doen, om kennis met het *friedliches Dörflein* te maken. Door 't zoogenaamde *Schoonebeeker*-diep en over *'t Pikveld, 't Padhuis*[3] en *Weijerswold*, buurtschappen onder

---

teruggetrokken uit de praktische politiek. Maar dit wil bepaald niet zeggen dat hij zich niet meer bezighoudt met de politieke gedachtevorming. Zo draagt hij in 1795 zijn treurspel *C. Mucius Cordus*, of de verlossing van Rome (1795) op aan 'mijne vrije medeburgeren'. En in het programmatisch voorwoord van dit theaterstuk houdt hij een vlammend pleidooi voor literatuur die past bij 'de verlichting, daar eene gunstige Voorzienigheid ons mede begint te bestraalen'. Volgens Feith wordt met het toelaten van toneelstukken over het eigen vaderlandse verleden een essentiële stap gezet in het ontwerp van een nieuwe democratische literatuur. Uit: *Worm en donder. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700-1800: de Republiek* (2017)–Gert-Jan Johannes, Inger Leemans. dbnl.org

Uit Keyser, J.P. de – *Neerland's letterkunde in de negentiende eeuw*, I + II (als niet gecorrigeerd tekstbestand op dbnl.org te vinden)

Een deel van het gedicht *De Ruiter.*

Neen! hooger klimt De Ruiter's waarde,
't Geluk heeft nooit zijn taak verricht; -
Hij is zijn roem, **aan 't eind der aarde**,
Zich zelf, alleen zich zelf, verplicht.
Geene afkomst kon hem aan doen hangen,
Geen goud de plaats van deugd vervangen; -
Met niets, dan met zijn moed bedeeld,
Heeft Ruiter 't hachlijkst spoor gekozen,
Zich zelf geschapen, 't goud doen blozen,
En d' adel uit zijn deugd geteeld.

3Reeds in 1276 onder dien naam bekend. Zie Magnin, G. O. II, 37 sqq. De volksoverlevering verhaalt, dat hier oudtijds een klooster stond. Zie Magnin, *Kloosters in Dr.*, 12, 13.
Maria in Campis (ook Sancta Maria te Campe of Mariënkamp) is een voormalig Drents klooster, oorspronkelijk gevestigd bij Coevorden, vanaf ca. 1260 in Assen.Het voormalig kloostercomplex wordt nu gebruikt door het Drents Museum en het Drents Archief. Het klooster werd na de Slag bij Ane (1227) bij Coevorden gesticht als boetedoening voor het overlijden van bisschop Otto van Lippe.

"der clocken"[4] van *Koevorden* behoorende, (- lieve lezer! vertegenwoordig u hier de kaart der provincie, of wij niet ultra-naauwkeurig zijn!) reden wij naar de plaats onzer bestemming. Neen, men had ons niet te veel schoons voorgekeuveld, van *Schoonebeek's* bevallige ligging! Dat de kunstkeurige Van Ravenswaay[5] mogt besluiten, ook hier zijne tabouret[6] op te slaan en door zijn meesterlijk penseel 't onberoemde dorp (en niet het minst, tevens daardoor, zijn' vermaarden naam!) te vereeuwigen!

Vóór ons lagen weiden en korenakkers, - wier groen en geel een weinig verder door 't bruin van heide en veen allerbevalligst geschakeerd werd. Ginds en derwaarts een nederige landmanswoning, met rieten dak en houten gevel, lage deuren en halfgevensterde glasramen. Uit de bruine schouw stijgt de blaauwe rook dwarrelend omhoog, ten teeken, dat de wakkere huismoeder de koekpan, voor 't middagmaal, lustig doet sissen en knappen, op 't plaggenvuur, onder den breeden schoorsteenmantel[7], of dat het koffijwater overhangt[8]. Want de *Schoonebeeker* huismoeders zijn gerenommeerde koffijdrinksters, (eene koffijslurpster blijft altijd eene slechte huishoudster, zegt de rentmeester Harald tot Susanna, in Fr. Bremer's[9] *Oorlog en Vrede;*) en daarom bij de

---

4 De klokken van Koevorden waren in die buurtschappen te horen.

5 Jan van Ravenswaay (ook Ravenswaaij), (Hilversum, 28 november 1789 - Hilversum, 2 maart 1869) was een Nederlandse schilder. Vanaf 1836 verbleef Van Ravenswaay veel in Drenthe. In 1838 trouwde hij met de 14 jaar jongere Anna Cornelia de Vries uit Zweelo. In hun woonplaats Westerbork werden vier van de zes kinderen geboren.
Van Ravenswaay nam het bestuderen van het vee zeer serieus. Om studies te kunnen maken bezat Van Ravenswaay een fokkerij in Hilversum met daarin Drentsche Schapen; eene bevallige soort, die hem bijzonder tot model diende.

6 Een tabouret is een laag zitmeubel. Europese tabourets zijn lage, leuningloze zetels. Afrikaanse tabourets zijn massieve krukken.

7 *Bossem*, in 't Drenthsch. Zie *Dr. Volksalm*., 1839. bl.187.

8 In een ketel aan een haak boven open vuur.

9 Frederica Bremer. 17 augustus 1801 in Turku (nu Finland) – 31 december 1865 in Stockholm. Voorvechtster vrouwenrechten in Zweden. *Strid och frid (1840) Oorlog en Vrede*, *Strife and Peace: or, Scenes in Norway* over

rondventers van kruidenierswaren zeer gezien. De directie der Handelmaatschappij moest een paar dezer proefsters de monsters van voor- en najaarsveilingen laten keuren. Verwondert men zich nu reeds over de velerlei benamingen, welke der koffij gegeven worden om haren smaak te onderscheiden, - de *Schoonebeeker* fijntongen zouden ze nog wel vermeerderen.

Ziedaar den voorgrond onzer schilderij. De ruimte tusschen de verspreid liggende woningen is met rijk en welig geboomte van allerlei aard aangevuld: hier een statige eik, met nog donkergroene bladeren, - daar een rijzige populier, met zijn altijd ridselend loover, - 't *approximatief*[10] van 't nog altijd denkbeeldig *perpetuum mobile* en bij de schoone sekse alleen gehaat, omdat hij wel eens de vergelijking leverde voor eene al te snapachtige tong, - ginds de heldergroene berk, met witten stam en de beuk met satijngladde glinsterende bladeren. Moesten wij 't landschap op 't paneel brengen, we zouden een herfstachtigen, bruinen tint over 't geheel strooijen, een mengeling van dat licht en donker, aan 't derde saizoen des jaars zoo bijzonder eigen, dat men zien en waarvan men 't schoone gevoelen moet, omdat de taal te arm is om het te beschrijven. Zóó vertoonde zich 't nederige dorpjen aan onzen blik.

Naderbij komende, werd het fraaije tooneel verlevendigd door 't gezigt der eenvoudige dorpskerk, met haar stomp en nietig torentje. Rondom 't kunstelooze[11] Godshuis sluimeren de vrome voorvaderen der dorpsbevolking in hun laatste rustbed. Er ligt, dunkt ons, iets zoetvertrouwelijks, iets moederlijks in 't gezigt van een kerkhof, onmiddelijk aan den tempel palende.[12] 't Huis der vrome aandacht verheft zich op den doodenakker, als een wakende en beschermende moeder over hare kinderen, die rondom haar in de aarde sluimeren.

---

familierelaties in Noorwegen. Schreef roman *Hertha*. dbnl.org
books.google.nl met de Engelse tekst van *Strife and Peace*.
10 Benadering van een eeuwigdurende beweging.
11 Ongekunsteld, eenvoudig.
12 Voorheen was de begraafplaats, dodenakker in en direct naast de kerk. Aanpalend.

Trouwhartig en liefderijk drukt zij nog 't gestorven kroost[13] aan haren boezem.

In hun leven hebben zij in hare muren 't teeken des Doops aan hunne voorhoofden ontvangen en werden zij op genomen in de deelgenootschap aan de genade Gods in CHRISTUS; - in hare muren hebben zij 't Evangelie der zaligheid hooren prediken en vonden zij troost en bemoediging en sterkte, als 't hun *daarbuiten* te bang was, in de stormen en rampen des levens; - in hare muren vierden zij de feesten des Christendoms, of werden zij door den band des huwelijks met hunne geliefden vereenigd, of droegen zij hunne eerstgeborenen naar de doopvont. De kerk was, geheel hun leven door, de moeder en voedster huns geestelijken bestaans. Zou die moeder hare kinderen vergeten, ofschoon de dood hen wegnam van de aarde? - En ontzag zich de ligtzinnige onverlaat niet, de asch[14] der ontslapenen te storen, - zie, de moeder zou uit den grijsbemoschten toren waarschuwende en hulproepende haar luide stemme verheffen en 't klinkende metaal harer klokken zou als een bazuin der wrake, de gepleegde of voorgenomene schennis, in de verte verkondigen.

Historische herinneringen bezit *Schoonebeek* zeer weinige. Alleen vonden wij van 't plaatsjen opgeteekend, dat de Spaansche veldoverste VERDUGO[15] in Junij 1593 met eenige ruiterij er door trok, toen hij *Koevorden* wilde insluiten. Daartoe had hij een' ouden weg laten opmaken en in bruikbaren staat brengen. Deze weg werd, weinig tijds later, door CASPAR VAN

---

13 Kindersterfte was schering en inslag. In 1975-1977 gaf ik les in Zambia (Kalabo, Western Province). Op een dag kwam mijn kok, Albert Walubita niet opdagen. De volgende dag vroeg ik naar zijn afwezigheid. "Ik heb mijn kind begraven, Sir."

14 Stof zijt gij en tot stof zult gij wederkeren.

15 Francisco Verdugo (Talavera de la Reina,1536 - Luxemburg-stad, 22 september 1595) was van 1581 tot 1594 de laatste Spaanse stadhouder in de gewesten Friesland, Groningen, Drenthe, Lingen en Overijssel.
Hij was de opvolger van de graaf van Rennenberg, die was overleden. Zijn bewind werd door de opstandelingen niet erkend, zodat er twee stadhouders naast elkaar zaten. Aan de kant van de Republiek waren dat Willem van Oranje en zijn luitenant en opvolger Willem Lodewijk van Nassau.

Ewsum, bevelhebber der Staatschen,[16] binnen *Koevorden*, vernield en bedorven[17]. Van een' tweeden doortogt van Spanjaarden, onder aanvoering van Graaf Frederik van den Bergh, tenzelfden jare, gewaagt de geschiedenis ook nog met een enkel woord[18]. Of een zekere Herman van Schonerbeke, welke in den brief van verdrag tusschen bisschop Frederik van Blankenheim en Reynold van Koevorden, in 1397, voorkomt, in betrekking stond tot het dorpje van dien naam, kunnen wij niet verzekeren[19].

Onze oud-vader Picardt[20] verhaalt ons, in zijn meermalen aangehaald werk[21], dat tot in de laatste helft der 15e eeuw de grond tusschen *Schoonebeek* en *Koevorden* een dik en duister kreupelbosch geweest is, "krielende van wilde Gansen, Reygers: Eyndt-vogels, Kranen en Koerhoenderen,"[22] of ook "een quabbe[23] en moras, impassabel[24] voor Vee en Menschen." Langzamerhand evenwel heeft men dit kreupelhout

---

16 Gezamenlijke opstandelingen tegen de Spaansen.

17 E. Van Reyd, XB., bl. 317, 319. Picardt,a.w.237.

18 Van Reyd, 324.

19 Zie bij Dumbar, *Kerk en Wer. Dev.*, I. 638.

20 Johan Picardt (ook wel Piccardt) (Bad Bentheim, 5 februari 1600 - Coevorden, 21 mei 1670) was een Duits-Nederlands predikant, medicus, veenontginner en historicus. Hij geldt als een van de grondleggers van de archeologie in Nederland. Op theologisch gebied kan hij gerekend worden tot de orthodoxe (conservatieve) stroming binnen de Nederduitse Gereformeerde Kerk, die het bijgeloof van de plattelandsbevolking als het werk van de duivel kenschetste. Zijn vader Johan Picardt sr. was als predikant in dienst van de graaf van Bentheim. Deze streek had nauwe banden met de Republiek; het calvinisme vormde er sinds 1597 de officiële godsdienst. Hij is de eerste die een geschiedenisboek over Drenthe heeft geschreven (*de Antiquiteiten of de Annales Drenthiae*). Hij wordt wel beschouwd als de vader van de Drentse geschiedschrijving. Veel van de inhoud ervan is later onjuist gebleken.

21 Bl.207, 292

22 ganzen, reigers, eenden, kraanvogels en korhoenderen.

23 Teuth. quablen "bungelen", ndd. (westf.) kwabbeln "puilen, bobbelen" (van weeke, vette voorwerpen), mnd. quebbe, quobbe "moeras", fri. kwabje "puilen", kwab "vette huidplooi", eng. quab "moeras" en, evenals de. kvabbe, "aalkwab". Ook pad, puitaal. vis. www.etymologiebank.nl

24 .. en moeras niet toegankelijk, niet doortrekbaar.

omgehouwen en verbrand, zoodat de natte grond aan zon en wind werd blootgesteld en ten leste, door arbeid en bemesting, in welig weien hooiland is veranderd.

Nog dit weten wij betrekkelijk[25] *Schoonebeek* mede te deelen, dat er voorheen, tusschen dit plaatsjen en de stad *Koevorden*, nabij 't gehucht *Weijerswold*, eene abdij gestaan heeft, welke in 1259 nog in wezen was. Zij is in oude oorkonden bekend onder den naam van 't *Convent der Heilige* Maria *ten Kampen* bij *Koevorden*, en de nonnen, welke haar bewoonden, behoorden tot de orde van *Cistercie* of St. Bernardus[26]. Later werd dit klooster opgeheven en naar *Assen*[27] verplaatst, waartoe Hendrik van Vianden en Guido, bisschoppen van *Utrecht*, in 1252 en 1312 de vereischte toestemming gaven. De kastelein[28] van *Koevorden* trok insgelijks zijne voordeelen van 't convent.

Wij lezen toch, dat de kloosterlingen verpligt waren jaarlijks van *Padhuis* een pot boter, van eene zekere weide, *Burchmad* geheten, drie jonge hanen, en van *Veenhuizen*, onder *Dalen* liggende[29], almede drie jonge hanen[30] aan 't kasteel te *Koevorden* optebrengen. Daarentegen genoten de kloosterzusters, toen 't convent reeds naar *Assen* verplaatst was, ook weder andere voordeelen, voortspruitende uit de landerijen en veenen, welke zij nog in den omtrek van *Schoonebeek* bezaten, b. v. zij zouden

"nicht stan to rechte to Kovorde vor dat werldische rechte, ofte neghene huude to brodende, ofte welpene to vodene, ofte knechte etene to gheuene, ofte boy to meyene ofte to vorene, ofte perde to lenene, ofte ryndere ofte var to holdene, ofte hoenrepacht ofte

---

25 aangaande, over.

26 Gelieerd aan het klooster in Aduard.

27 Maria in Campis (ook Sancta Maria te Campe of Mariënkamp) is een voormalig Drents klooster, oorspronkelijk gevestigd bij Coevorden, vanaf ca. 1260 in Assen. Het voormalig kloostercomplex wordt nu gebruikt door het Drents Museum en het Drents Archief.

28 Kasteelheer.

29 Zie kaart, dus niet Veenhuizen bij Norg.

30 Zeker "om hun veelbelovend jeugdig leven als kapoenen (gecastreerde haan; vgl. Sinterklaas kapoentje.) te eindigen," zou de schrijver der *Gemengde Berigten* in de *Kamper Courant* hierbij ter snede aanmerken.

boterpacht to geuene[31]*.*"

Dit een en ander werd haar toegestaan ten jare 1341[32]. Wat Schooneheek's kerkelijke geschiedenis aangaat, wij moeten daarover ons bepalen bij eene opgave der predikanten, welke sedert de Hervorming[33] aldaar gestaan hebben:

..... - 1598 Hermannus Bredeweg, (Latevianus)
voormaals R. K. priester.
1598-1608 Joa. Ab Holle.
1608-1613 Bern. Wengepolus.
1613-1651 Joa. Gerdink.
1651-1660 Joa. Houwink.
1660- ..... Henr. Fleck[34].
….. - 1693 Egb. Stevens.
1693-1706 Jac. Hardenberg.
1706-1709 Joa. Paschen, naar *Borger.*
1709-1719 Alb. Lankhorst.
1719-1729 Lamb. Fledderus.
1729-1748 Joa. Hardenberg.
1748-1753 Herm. Lancelot Boelens, naar *Noord-Amerika*.
1753-1765 .....
1765-1807 Joa. Coenr. Werndly.
1807-1827 Hendr. Folkers Gosselaar.
1828-1838 Herb. Corn. Scholten, van Emlicheim.
1840- .... P. C. Froon.

---

31 Ten dienste onzer Lezeressen, - wij vermoeden, dat zij ons boekske wel met een enkel nieuwsgierig blikje zullen verwaardigen, - willen wij deze barbaarsche passage in zuiver nederduitsch overgieten. De nonnen dan zouden niet voor den wereldlijken regter te Koevorden worden gedaagd, - zij behoefden, ten dienste der Heeren van Koevorden, geene jagthonden te voeden en op te fokken, derzelver knechten niet van spijs en drank te voorzien, - geen hooi te maaijen of in te zamelen, geene paarden te leenen, runderen noch varren te houden, en waren daarenboven vrij van de hoender- en boterpacht, waarvan zoo even is gesproken.

32 Wij mogen niet ultvoeriger zijn omtrent deze abdij. Men vindt breeder beschrijving bij Magnin, *Kloost.*, 106 e. v. Picardt, die onjuistheden begaat, a. w. 198.

33 Het startpunt van de reformatie wordt traditioneel in 1517 gesitueerd, toen Maarten Luther zijn 95 stellingen openbaar maakte.

34 Deze was vroeger, als *S. S. Min. Cand.*, Schoolonderwijzer te Koevorden.

Schoonebeek, hetwelk burgerlijk tot de gemeente *Dalen* behoort, bezit in deszelfs verlenging, *Nieuw-Schoonebeek* geheten, een van jaar tot jaar zich uitbreidende en ontwikkelende veenkolonie, welke van onberekenbaar nut voor deze streken moet geoordeeld worden, indien wegen of kanalen den afvoer der produkten naar *Koevorden* of elders mettertijd vergemakkelijken. Oorspronkelijk bestond deze boerschap uit zoogenaamde *boën*[35] of veestallen, - sporen van 't oude nomaden- of zwervend herdersleven; - doch in 1815 begonnen de bewoners, meestal Munsterlanders[36], de woeste veenen te ontginnen en vruchtbaar te maken, en hier en elders zich huizen te timmeren. De buurt heeft daardoor een geheel nieuw aanzien gekregen en mag weder een bewijs opleveren, van hetgeen menschelijke vlijt en krachtinspanning op de natuur vermogen.

---

35 Het verenigingsgebouw in Schoonebeek (van de NAM) heet(te) De Boo.
36 Duitsers, voornamelijk rooms-katholiek.
De kerk is een aantal malen herbouwd. Van vorige gebouwen resteert nog een vrijstaande toren uit 1857, dus van na het bezoek de podagristen.
Op de zijmuur van de nieuwbouw staat een spreuk. De meester is daar en roept U*. Bezoek aan de begraafplaats naast de kerk inspireerde me tot het korte verhaal Jasmijn, verderop in dit boek.
* Joh. 11. 28 En dit gezegd hebbende, ging zij heen, en riep Maria, haar zuster, heimelijk, zeggende: De Meester is daar, en Hij roept u.

Twiester kermis

Onmiddelijk aan deze veenkolonie grenst de *Twiest* in 't Hanoversche gelegen, en wie in deze oorden thuis is heeft ook de kermis aldaar bezocht of er van hooren spreken. Zij die gaarne schoone welgevormde vrouwen zien en van een vrolijken dans houden, verzuimen de Twiester kermis niet en komen er telkens vandaan met het verlangen naar de vernieuwing van dat genot. Eenmaal 's jaars, - wij meenen in September, - ziet men van alle kanten uit Drenthe en Hanover de kermisgasten daarheen stroomen en eene bonte mengeling van allerhande tongen[37] en natiën en velerlei kleederdragten zich langs de koek- en galanteriekramen bewegen.

Op *Nieuw-Schoonebeek* ziet men slechts een enkele koekekraam, maar een weinig verder op Hanoversch grondgebied, biedt de Munstersche nijverheid allerlei snuisterijen aan, welke men op eene Hollandsche kermis te vergeefs zoude zoeken. Weldra slaat het uur der godsdienstoefening en de menigte begeeft zich ter kerk. Na 't eindigen hiervan schikt men zich al tot een voorafdansje, bezoekt echter ook nog de namiddagkerk, neemt eenige verversching, om zich voor den avond en de nachtpartij te bekwamen, en dan stroomt alles de herbergen binnen, waar de spölman reeds *videldänskes*[38] fantaseert en op zijne slagtoffers wacht, die zich eens regt te goed zullen doen. Daar is 't dan een *vie champêtre*[39], in vollen nadruk. De vedel gaat lustig, terwijl de ranke, blozende, meestal bruinoogige maagdekens, in hare eigendommelijke kleedij[40], - een zoogenaamde japon, van

37 Talen.
38 Vedeldansjes. Vedel is een voorloper van de viool.
39 Leven op het platteland. Campagne (Fr.)
40 Klederdracht, of traditionele kleding.

voren laag uitgesneden, om den hals in kantwerk verscholen, of in plaats daarvan een netjes geplooiden donkergekleurden omslagdoek, maar ook laag om den hals gespeld, los bruin of zwart hair, door een kam opgestoken of met een zwierigen slag achter de ooren verstopt en met sterk-gekleurde fladderende linten gestrikt, - 't gouden kruisje, waaraan zich de belijderesse der Roomsche kerk doet kennen, op den boezem, - lagchende en stoeijende,

met putjes op de kaeken,[41]

aan de hand harer cavaliers, die ongelijk stemmiger gekleed zijn, voor den strijkstok komen om zich de quasi-zorgen van 't zorgelooze hart te dansen.

"*Alloo*," roept een gelukkige, in zijn zondagspak gestoken Munstersche *dandy*, - "*alloo, spölman, n'en rigtiegen dans*." - "*Wat veur iene wist doe?*" antwoordt de kunstenaar met uitgerekten halze. -

Achter den dorenbos[42],
hab ich de maid gekost.

---

41 Kupido. Stemme: *D'un beau jeune Berger.*

Ik kom met Venus hier van boven nederdaelen
Daer 't blijde Bruilofsbed 't verliefde Paer verwacht
Om op het vriendlijkste in te haelen.
Wat dag haelt hy dees schoone nacht?

Ziet hoe het Bruidje lacht met putjes op de kaeken
Terwijl de Bruidegom van kuische liefde brand.
Komt hier gy lachjes en vermaeken,
Danst om het vrolijk Ledekant.

Tafelspelletje, ter bruylofte van den edelen heere, Antony Tael, raed en vroetschap der stad Briel. En de edele deugdrijke juffrouw mejuffrouw, Brechtland Brasser. Getrouwt op den eersten januarij 1691. 1691)–Dirck Buysero. dbnl.org

42 De liedjes kan ik (nog) niet vinden. www.volksliederarchiv.de

- *Joa waal - gansch rigtieg*, - roept de violist, de strijkstok zweeft over de snaren,- de beenen bewegen zich over den grond en in de lucht, - de linten fladderen , - botsingen worden er gevoeld, -

achter den dorenbos,

zingt de losse Munstersche jongelingschap in onuitsprekelijke vervoering, - en ontvangt eerlijke kusjes en steelt er hij dozijnen en, hoewel de vedel reeds zwijgt, danst er hier en daar nog een neuriënd paartje de ruimgewordene *deele*[43] rond, tot eindelijk alles van de been is. Nu worden de dames door de *chapeaux* gerégaleerd.[44]

Rooden wien en witten der mank[45],
Dat is regten Twiester drank, [46]

---

43 Ruimte in boerenschuur.
44 Chaperonne: iemand die jonge vrouwen begeleidt om te voorkomen dat ze 'verkeerde' dingen gaat doen. Chapeaux = hoeden.
45 Mank = maank = tussen. Mengsel van rode en witte wijn.
46 Twister mixten bei Festvergnügen Rot- und Weißwein

Von Horst Heinrich Bechtluft.
Neue Osnabrücker Zeitung 22-01-2018 www.noz.de

Twist. Sein 175-jähriges Bestehen (2018) feiert in diesen Wochen der Twister Landgasthof Backers. Das Jubiläum erinnert daran, dass die im Dezember 1842 erstmals amtlich erwähnte Schankwirtschaft schon in sehr frühen Jahren interessanten Besuch hatte: Das niederländische Schriftsteller-Dreigespann „De Drie Podagristen" aus Coevorden beschreibt in einem 1843 erschienenen Buch eine Wanderung zum Twist.
Anlass der Reise war die Twister Kirmes. Die zog um 1840 niederländische Besucher in Massen an. Der Gasthof Backers wird in dem Buch nicht namentlich genannt. Doch die Drei Podagristen erzählen, wie die Twister damals feierten.
Zunächst wurde fleißig die Kirche besucht – „en dan stroomt alles de herbergen binnen", heißt es. Die Menschen strömten dem Text zufolge in zwei „herbergen", also Gastwirtschaften. Eine davon war die des Schmieds Backers im Norden der Twister Kirche – der heutige Landgasthof. Die zweite Wirtschaft gehörte dem Müller Otten am südlichen Rand des Bült (später Roosken, heute steht an dieser Stelle das Alten- und Pflegeheim Haus St. Anna).

zingt een losbol met twee flesschen in de handen en den hoed op een hairtjen; en hij heeft gelijk, want de jenever is er ellendig slecht. Fransche brandewijn laat er zich echter wél smaken. De kermisgasten die sedert het vorige jaar kermis geen

rooden wien mank witten,

althans niet bij zulke quantiteiten, georberd hebben, beginnen een kleine verheuging te ondervinden.

"*Kom an*, JAN HIENDRIK,"

schreeuwt een olijk gastje,

"*spant de snoaren, en spölt*," wit katoen en zwart katoen!

Als geëlectriseerd, - springt de schare dan dansende overeind. -

Wit katoen en zwart katoen![47]

welke zalige herinneringen ontkluwent deze dans! Ieder omvat zijn liefje, - de wonderlijkste en vreemdste sprongen worden er vertoond,

roode wien mank witten

Das Dreigespann (vielleicht war es auch nur ein Schriftsteller?) muss das Treiben auf dem Twist persönlich erlebt haben. Denn über Buchseiten hinweg wird ein lebhaftes Tanzvergnügen ausgemalt. Dem Leser wird geschildert, wie auf der Diele der Herberge der „Spölman" seine „Fideldänskes" aufspielt.
Die bunte Tracht der Twister Mädchen wird erwähnt. Besonders fallen dem protestantischen Besucher die goldenen Kreuze am Busen der Tänzerinnen auf, womit diese sich zur römisch-katholischen Kirche bekennen. Sogar ein typisches Twister Getränk wird besungen: „Rooden wien en witten der mank / Dat is regten Twister drank" – also Rotwein und Weißwein gemischt!
47 Kan duiden op (uittrekken van) wit ondergoed en zwarte bovenkleding.

danst in de hersens mede, - de elastieke veengrond begunstigt 't vermaak en verhoogt door eene trillende beweging 't genot. Die 't plan hadden enkel aanschouwers te zijn, voelen daardoor een danslustige kitteling in de beenen; die geen dansen geleerd hebben, worden gedrongen de vreemdste figuren te maken, welke 't golvende aardrijk hen verkiest voor te doen.

Geertoom en Bebbe slaan zittende de kuitlooze[48] beenen tegen elkander en storten klinkende den wijn uit de glazen; en als de *spölman* uit vermoeidheid den strijkstok laat zakken en de dansende paren een zitplaatsje zoeken, hoort men 't gelispel der kusjes en 't geklink der glazen nog melodieus afgebroken door

achter den dorenbos en *wit katoen en zwart katoen*.

Wondert het u, dat de

goude Venus met haar malle kijntjen[49]

48 Waarschijnlijk dragen ze een korte (leder)hose. Blote kuiten.
49 *Emblemata amatoria* (1611)–P.C. Hooft, R.J. de Nerée, C.G. Plemp Afbeeldinghen van minne. Emblemes d'Amovr.

Liedeken

Wyse: Diana soo ghy licht kunt overwinnen.

'TGhemoedt herwenscht verloren vrolijckheden,
En wentelt in den schijn des tijdts verleden.
Wanneer't de stappen siet die't heeft ghetreden.

Hoor ick haer naem, of comt me min my teghen,
Het bloet comt, uyt mijn teen, nae't hooft ghesteghen.
V hartje, Lief, en voelt het gheen beweghe
Waer zijn versoncken u soete ghedachten
Die't lichaem teer benamen vaeck zijn crachten;
En heucht u niet, mijn hart, van d'oude nachten?

En heucht u niet, mijn hart, wat blye daghen
Soo veelderleye vondt van kusgens saghen?
Wat Goodtgen set my weer op d'oude waghen?

(zoo als de Muider Drost[50] zegt,) niet wel eens, onzigtbaar, deel neemt aan den dans, - en dat menige deerne van de luidruchte kermis 's avonds huiswaarts ging, met geheel andere gedachten in 't hoofd en vreemde gezindheden in 't hart, als toen zij 's morgens uit de gewreven eikenhouten kast haar zondagspak te voorschijn haalde, om toch vooral voor hare buurmeisjes niet in bevalligen opschik onder te doen? - zóó geniet men 't leven op een plekje der aarde, dat naauwelijks in een geographisch lexicon genoemd wordt!

'Tgheselschap van haer heusheydt wy bedancken.
Houdt vry, in Venus naem, de voorste bancken.
Ghy koost het krat, als wy, wist ghy de rancken.

Ick wou ghy waert ghepaert oock van ghelijcken.
Soo mocht het u niet beuren om te kijcken;
En leeren ons in plaets van kussen prijcken.

Fy, datter uyren van die nachten liepen,
Die ons verwyten moghen dat wy sliepen,
Dier ons de Goden tot haer weelde riepen.

Tot Hemels broot wy lepten Hemels wijntjen.
Toont ons, noch eensjens maer, dat soet aenschijntjen,
Ay goude Venus, met u malle kijntjen.

Maer vliedt de schoone Toveres van desen:
Haer onlust moet ick meer als myne vresen:
Soo toont ons Venus vry wat koeler wesen.

50 P.C. Hooft. Hooft werd Drost en Kastelein in 1609 (van Muider slot.) dbnl.org. De Muider kring was een kunstenaarsgezelschap. Kijntjen = kindje.

Afscheid van Koevorden

De zon neigde naar ‘t westen en strooide hare tranen reeds, als een’ sluijer van zilvergaas, over ‘t aardrijk, - (fraai noemt Kosegarten[51] ‘t: *Thränen enttraüfeln den goldenen Wimpern*;) - toen wij de terugreis aanvaardden naar de oude Drenthsche vesting. Wij reden langs en door eene vervallen schans, de *Katshaar* genaamd, op den weg van *Schoonebeek* naar *Dalen* opgeworpen, ter verdediging van ‘t vijandelijk acces uit *Hanover*. Dezelve ressorteert, even als de versterkte posten te *Emmen, Lozen*, en de *Haandrik* bij *Gramsbergen*, onder ‘t bestuur van den militairen ingenieur te *Koevorden*.

F[52].. . . wachtte ons ten zijnent aan den avonddisch. Een hartige oud-vaderlandsche dronk en een smakelijke maaltijd, waarbij de innigste vriendschap den presidialen hamer voerde, bragten ‘t hunne er toe bij, om ons ‘t vertrek uit de vesting

---

51 Ludwig Gotthard Kosegarten (1 February 1758 – 26 October 1818), ook bekend als Ludwig Theobul of Ludwig Theoboul, was een Duitse dichter en Lutherse dominee (op Rügen).
Het (lange) gedicht *Celeste* is vertaald/bewerkt en staat in *De dichtwerken van vrouwe Katharina Wilhelmina Bilderdijk. Deel 2 (1859)*–Katharina Wilhelmina Bilderdijk-Schweickhardt. dbnl.org
...
Nog staarde zy verbaasd op ‘t schittrend stargewemel,
Wanneer zy op den boord van d’uitgespannen hemel,
Een bol van glinstrend wit zag rijzen voor haar oog,
Wier licht, en land en meir met zilverglans omtoog.
Zy zag hoe Celia op dit gezicht ontstelde
Terwijl de weemoedstraan haar zacht uit de oogen welde.
‘ô Meld my, Celia, (dus sprak het minlijk wicht,)
Zeg! waarom blinkt die maan met zulk een zilvren licht?
Hoe overtreft haar glans de maan waar ik, op de aarde,
In ‘t schomlend wiegjen eens met zoo veel lust op staarde!’
...
52 F. Gastheer. Waarschijnlijk Lesturgeon zelf. Voorzittershamer.

te bemoeijelijken. - Intusschen, - podagristen redeneren ook, - het moest zijn en toen 's anderendaags de torenklok 't morgenuur van vijven had aangekondigd, reed onze reiswagen de poort uit der grijze stede.

Vaarwel! vaarwel! o grijze Stad!
Te regt uit strijd bij strijd
Op zege en op triumfen prat,
Toen RUDOLF[53] op uw burgttin[54] zat
En 't *Sticht*[55] ontstak in nijd;
Of toen het Spaansche roofgebroed,
Verlekkerd op uw hartebloed,
Uw stalen muur bevocht;
En MAURITS'[56] vlammend oorlogszwaard
Bij 't dondren van het schutgevaart
Uw eer en vrijheid kocht;
Toen *Munsters* trotsche kerkprelaat[57]
Voor THYNEN'S[58] list bezweek,

---

53 Rudolf van Echten.
54 Kanteel. Bovenop de muur van het kasteel.
55 (Bisschop van) Utrecht.
56 Prins Maurits van Nassau. Den 5 Mei 1594 verliet dit leger Zwolle, aangevoerd door Maurits, en de graven Willem, Filips en Jan van Nassau, Filips van Hohenlohe, Everhard van Solms en anderen om Koevorden te ontzetten. De Spaanse veldheer Verdugo vertrok 6 mei. Hij wachtte de aanval niet af.
57 Christoph Bernhard Freiherr von Galen, sinds 1650 bisschop van Münster en in 1663 abt van de Abdij van Corvey, was een bekend Duits krijgsheer die tweemaal de Nederlanden binnenviel: in 1665 en in het Rampjaar 1672.
58 Van der Thynen was den 29 Junij 1670 te Koevorden als koster en schoolmeester beroepen. Zie *D. Volksalm*. 1839. bl. 211-213.
Den 21 Februarij 1675 werd hij tot stads-ontvanger en 's daags daarna tot Burgemeester aangesteld. Ook kreeg hij het beheer van 's Lands magazijnen. 't Was de schoolonderwijzer van *Koevorden*, MEYNDERT MINNES VAN DER THYNEN, in wien 't denkbeeld opkwam en rijpte, na daarover met den Luitenant-Generaal en Gouverneur van *Groningen* en *Ommelanden*, KAREL RABENHAUPT, baron *van Sucha*, onderhandeld te hebben, om de vesting bij verrassing op den munsterschen Prelaat te overmeesteren. 't Stoute plan werd in den nacht van 29/30 December N. S. van hetzelfde

En overstelpt van schimp en smaad
Voor hem het vendel streek.

Vaarwel! Vaarwel! gastvrije stad!
't Was wél ons in uw steê;
En zoo ons hart u ooit vergat,
Die zoo veel weldaan voor ons had, -
Roep over ons dan wee,
Bloei, tier en beur uw stede kroon
Bestraald met nieuw en jeugdig schoon,
Weêr op uit schimp en druk!
De dageraad, die thans verschijnt,
Breng u een luister, die nooit kwijnt,
Een goudeeuw van geluk!
Vaarwel! waar ook onze adem gaat,
Hoe 't lot ons hier verstrooit ….
Wij deelen in uw bloei of - smaad:
Ons hart vergeet u nooit!

Slaat gij, de stad[59] uitrijdende en aan de laatste brug komende, den weg ter linkerzijde in, gij bevindt u dan op de groote *route*, die u eerst te *Hardenbergh*, daarna te *Zwolle* en eindelijk zelfs tot in 't hartje van 't rijke *Holland* zou brengen. Doch, wat vergeten wij, dat wij geen reiswijzer schrijven! Eer gij echter de grenzen van *Overijssel* en 't grondgebied van den huize *de Scheer*[60]

---

jaar (1672), ten uitvoer gebragt, en *Koevorden* was weder voor de Staatchen gewonnen. Zie ook deel I van deze uitgaven over Koevorden.
Lesturgeon heeft over deze gebeurtenis een toneelwerk geschreven. Zie Cees van Dijk, *A.L. Lesturgeon*. Uitgeverij Drenthe, Beilen 1995. Wat de list inhield heb ik (nog) niet achterhaald.
59 Wij vergaten melding te maken van 't wapen van Koevorden; eene afbeelding daarvan is te vinden op den omslag van den *Dr. Volksalm*., 1840. Het is een schild van azuur, beladen met een voorportaal van een kerk, en daarin ter regterzijde een bisschop in volle' gewaad, en ter linkerzijde de ridder St. Joris te voet, doodende den draak, alles van goud. Het is gedekt met eene gouden kroon. De raad van adel bevestigde de stad in 't bezit van dit wapen bij een brief van den 10 November 1819. Deszelfs oorsprong ligt in 't duister.
60 Woonhuis van Dubbeld Hemsing van der Scheer, een der podagisten. Boekhandelaar in Coevorden.

bereikt, gaat gij door de boerschap[61] *het Klooster*, kerkelijk en gemeentelijk onder *Koevorden* behoorende. Men verzekert, dat het zijn' naam ontleent aan een klooster, hetwelk oudtijds te dier plaatse gestaan had. Hoe men zich liet misleiden door den klank des woords, Immers, geenerlei historisch geschrift maakt daarvan gewag. Alleen de overlevering spreekt er van [62].
Wij houden 't er voor, dat dit gehucht zijne benaming ontving van eene havezathe of heerenhuis, hetwelk vroeger in deze streek, een weinig nader bij *Koevorden*, op de zoogenaamde *Hooge-haar*[63], gestaan heeft en waarvan thans geenerlei sporen meer overig zijn. Deze havezathe heette *'t huis ten Clooster* en behoorde in 1591, aan Jonkheer Herman van den Camp[64]. In dat jaar werd *Koevorden* door graaf Willem van Nassau belegerd en deze had bij gezegd huis zijne voornaamste strijdkrachten verzameld. Op zijn bevel werd ook 't schoone eikenhout, in den omtrek, weggekapt en opgeruimd.[65]

---

61 Boerschap, buurschap: benaming voor bestuursvorm op het platteland in het oosten en noorden van Nederland. Vergelijk Nabuurschap, naoberschap, burenhulp.
62 Zie Magnin, *Kloosters in Dr.*, bl. 12, 13.
63 Haar 1) Begroeid terrein 2) Begroeiing 3) Bezittelijk voornaamwoord 4) Bijwoord 5) Deel van een strijkstok 6) Deel van het gezicht 7) Deel van het hoofd 8) Deel van het lichaam 9) Fractie 10) Gezichtsbegroeiing 11) Hoofdbedekking 12) Hooggelegen stuk heide 13) Hoogte in een heide 14) Huidbedekking 15) Kasteel.
64 Zie Picardt, a. w. 232, 233, 238, In 't archief van Koevorden is ons nog een klagt voorgekomen van dezen Heer, over de vernielingen, welke de krijgslieden op zijn landgoed hadden aangerigt.
In 1672 bestond dit huis nog. Zie Valkenier., *'t verwerde Europa*, bl. 602, 608, L. van den Bosch, *Toon. d. Oorl.* II. 234.
Ten Kloester komt ook nog voor op een kaart van Overijssel, auct. N. ten Haven, *Schol. Zwol. Conrect. vermeerd. en verbet. door J. de Lat*, 1743. Een dergelijke kaart is te Zwolle op 't stadhuis nog voorhanden.
65 Voor onbelemmerd zicht op aanvallers.

Steenwijksmoer

Noordwestelijk van 't *Klooster* bevindt zich de veenkolonie *Steenwijksmoer*. Van waar deze nieuwe stichting haren naam heeft bekomen, - of men daarbij moet denken aan de Overijsselsche stad *Steenwijk*, - zoodat het zooveel zou willen zeggen als *moeder* van *Steenwijk*, of *moeras* van *Steenwijk* ... wat bovenaardsch wezen komt ons te hulp in onze onzekerheid?[66] Herinneren wij 't ons wel, dan schreef eens een onzer vaderlanders, dat de studie der woordafleiding een blufpartij is voor genie-apen. Aangezien wij nu ongaarne ons dien fraaijen titel toeëigenen, zullen wij ons niet verder met de naamsreden van *Steenwijksmoer* inlaten, maar er alleen van verhalen, dat het eene ontluikende volkplanting[67] is, waar men vlijtig turf baggert, aardappelen verbouwt, boekweit zaait, rogge teelt, runderen opfokt en in den jare 1841 grooten overlast leed van 't water.

Naar men zegt, zal een wijk[68] der *Dedemsvaart* weldra tot in *Steenwijksmoer* verlengd worden, zoodat den nijveren bewoners eene ruimere gelegenheid staat geopend te worden tot den afvoer hunner turf. Een eentoonige veen- en zandweg

---

66 Moer heeft diverse betekenissen. O.a. Veen, moeras, moeder. Moor, mora, muor, maar. In de regentenkamer van de Amsterdamse Schouwburg verwezen Vondels verzen die de schoorsteenmantel sierden ('Gelukkig is dat landt / / Daar 't kind zijn moer verbrandt') op Plinius' bewering 'dat het Landt ongeluckigh is, dat sijn eygen aerde verbrant'. Adriaen van de Venne: *Sinne-Vonck op den Hollandtschen Turf* (1634) M. van Vaeck. dbnl. org Als metafoor: neem afscheid van je (vader en) moeder en ga op eigen benen staan.
Latere toevoeging: ontleend van 't geslacht Van Steenwijck voorheen eigenaren van 't huis de Scheer.
67 Nieuwe nederzetting.
68 Wijk: (smaller) zijkanaal van een hoofdvaart.

brengt den wandelaar door de *Ballast* en langs den *Holwert*[69], eene algemeene weide of mars[70], weder op de groote route van *Koevorden* naar *Drenthe*, ter plaatse waar zich 't logement *de Loo* bevindt. Onze lezers kennen deze uitspanning reeds uit de beschrijving, welke wij er vroeger van gaven[71]. De weg van hier naar de vesting is waarschijnlijk nog daarom merkwaardig, omdat hij voor ettelijke jaren opgehoogd werd met het puin van den laatsten toren des kasteels te Koevorden. Zoo doet men met de eervaardige[72] overblijfsels der grijze oudheid! De bemoschte bouwvallen van een merkwaardig gebouw der oudheid moeten letterlijk vertreden en vertrappeld worden door twee- en viervoetig gedierte.[73]

Neen! - wij hadden 't aardiger gevonden, dat men den weg tusschen *Koevorden* en *Dalen* bestraat, begrint of gemacadamiseerd[74] had en den laatsten kasteeltoren in eere gehouden. Thans moddert men, zelfs bij een jufferachtig regenbuitje, naar 't fraaije dorp, - 't Drenthsche *Haagje*[75] hadden wij bijna gezegd, indien wij niet vreesden, dat *Zuidlaren* ons beluisterde. Had men er (wij bedoelen den weg,) nog maar eene allée langs geplant, opdat men 's zomers, in de hondsdagen[76] (gelukkig, vooral voor alle maatschappijen

---

69 wert: wierde, terp, met variant: waard (Bij rivieren). Verhoging in het laagland.

70 moeras.

71 Vijftig schreden verder zuidwaarts staat een oliemolen, Stond deze er reeds in 1397 en heette van daar de thans genoemde Loodijk toen Oliemolendijk (*Alymoelen dycke*)? - Zie Dumbar, *Kerk. en Wer, Dev.*, I. 638, 640. In Deel I van deze reeks.

72 De letters v, w en u zijn in schrijftaal verwant en soms inwisselbaar.

73 Niet enkel in de grijze oudheid. De startbanen van het verdwenen schijnvliegveld (WOII) bij Peest (Norg) werden versterkt met puin uit Rotterdam (na het bombardement in 1940).

74 Macadam is een type zeer open wegverharding in 1834 ontwikkeld door de Schot John McAdam. Het is opgebouwd uit drie lagen verschillende steenslag: de basis wordt gevormd door grove steenkorrels die voor de stabiliteit zorgen. Deze korrels worden afgestrooid door het inwalsen van twee kleinere types grind.

75 Bijnaam voor Assen (Den Haag van Drenthe).

76 De hondsdagen is een aanduiding van de periode van ongeveer 20 juli tot 20 augustus. De naam is gerelateerd aan het sterrenbeeld Grote Hond.

van drenkelingen en waterschaden, dat die van 1842 in ons regenzuchtig klimaat zoo zeldzaam zijn!) niet

…. van de solen
Ten halse toe verschroeyt,[77]

gezengd, geblakerd en geroosterd, vijftigmalen erger dan de heilige LAURENTIUS[78], hetzij te *Koevorden*, hetzij te *Dalen* behoefde aan te komen. Indien beloften en plannen zooveel schaduw opleverden! Deze bestaan er werkelijk; onze koetsier verzekerde 't ons in gemoede. Hij was, zeide hij, overigens van gevoelen, dat men die geprojecteerde populieren-allée bij voorbaat als een kostbare antiquiteit in 't stads-archief achter slot hield, - misschien om voor eigen geweten 't verlies van eerwaardiger overblijfselen der oudheid te vergoelijken!

De heldere ster Sirius van dat sterrenbeeld komt dan net voor de Zon op en is dan terug te zien aan de ochtendhemel. In Nederland en België is deze periode gemiddeld de warmste van het jaar.

77 *Gedichten. Deel 4: 1644-1652 (1894)*–Constantijn Huygens. *Eufrasia, Ooghentroost. Aen Parthenine, bejaerde maecht, over de verduysteringh van haer een ooghe*. Fragment. dbnl.org

Sy gingen geern in 't huys van jammer en verdriet,
Verstoorde maer 't gekarm haer' soete weelde niet:
Sy sien den roock op gaen van Engeland in kolen,
Van Yerland halff in d'asch, van Duytsland, van de solen
Ten halse toe verschroeyt: maer 'tis een schricklick sien,
Gelijck kleinhertige staen by gequetste li'en,
En vreesen voor een' swijm, die haer' ghesontheid krencken,
Haer aensicht slencken mocht: sy keeren selfs haer dencken
Van den ellendigen: sy wenden 't van de ree
Daer 'snaesten chip op stuyt, en kiesen volle zee,
...

78 Laurentius (geb. 225. Spanje) vereerd als patroon van de bibliothecarissen en boekhouders. Hij is ook de beschermheilige van de armen en de patroon van allen die met vuur werken zoals koks, pastei- en banketbakkers, bierbrouwers, kolenbranders en brandweerlieden.

Dalen

Eer wij onze lezers te Dalen brengen, moeten wij nog spreken van een gesticht van overouden datum, 't welk vóór eeuwen tusschen *Koevorden* en *Dalen*[79] gestaan heeft. Wij bedoelen de kapel *Hulsvoord*. Niets is er thans van over en een plaatselijk onderzoek heeft geenerlei bevredigende uitkomst opgeleverd. De nakomelingschap weet er niets meer van, dan dat het eene kapel geweest is, waar oudtijds de bisschoppen van Utrecht door 't volk als leenheeren der heerlijkheid Koevorden gehuldigd[80] en ook som wijlen de gewone landdags-vergaderingen der eigenerfden van Drenthe gehouden werden[81].

Te *Hulsvoord* (of ook op den *Bisschopsberg*, bij *Westerhesselen*, [*Havelte*]) moest, volgens scheidsregterlijke uitspraak van den 26 Mei 1328, de Bisschop op den 17 September van elk schalt- of schrikkeljaar in eigen persoon eene precatie[82] of bede (budjet) komen invorderen, welke de ingezetenen van

79 Namelijk aan den zoogenaamden winterweg. Zoo zegt de overlevering of 't *arfgeruchte*. Zoo ook schrijft Picardt, a, w,, 207, 288. Ter laatst aangehaalde plaats voegt hij er bij: "by Noorden van de vervallene Geldersche Schans."; Waar deze nu gelegen hebbe, moge de schim van den "Theologus, Ecclesiae Covordiensis Pastor primus, et Doctor Medicus" ons uit de onderwereld komen in 't oor fluisteren! Magnin", *Best. in Dr.*, II. 87, III 93, plaatst haar ook tusschen Koevorden en Dalen. Menso Alting, in *Not. Germ. Inf.*, II. 99, daarentegen, zoekt ze tusschen Koevorden en Gramsbergen. Immers zegt hij: propior à Covordia quam ab Anen, terwijl hij er bijvoegt: hodie obsolevit nomen. Ook op zijne kaarten is de ligging aldus aangeduid. De Schrijvers van den *Teg. Staat v. Drenthe*, bl. 38, laten de zaak in 't midden. Zie voorts nog J. H. Heerspink, in *Dr. Volksalm*., 1839, bl. 167, 168. Jaargang 1843, bl. 117, noot (Hl). Magnin, *Kloost. in Dr.*, 189. *Oudh. en Gest. v. Groningen en 't land van Drent,* (Leid., 1724.) bl. 551, 552. Kok; *Vaderl. Wbk*; XXI, bl. 124, die slechts resumeert wat Alting en Picardt verhalen.

80 Picardt, 174.

81 Magnin, *Best. in Dr*, 111. 92, 93.

82 Belasting. Precario.

Drenthe, van *Groningen* en van *Gho-en-Wold*[83] hem moesten opbrengen[84]. Buiten *Hulsvoord* (en den *Bisschopsberg*) mogten de Drenthenaren niet voor den geestelijken regter worden gedagvaard, - een voorregt, in de geschiedenis bekend onder den naam van *jus de non evocando*[85], dat zij reeds sedert onheugelijke jaren hadden bezeten en, waarin zij, den 28 October' 1344, door bisschop Jan van Arkel op nieuw waren bevestigd[86].

Onder de voorwaarden, waarop Fredederik van Blankenheim in 1395 't kasteel *Koevorden* van Reynold IV heeft overgenomen, behoort ook deze, dat de Drenthenaren niet voor een geestelijke regtbank zouden kunnen geroepen worden, buiten *Hulsvoord* (en *den Bisschopsberg*)[87]. Reynold IV ontving in 1395 te dier plaatse ook de leenpenningen terug, ten bedrage van 15000[88] gouden schilden, waarvoor de bisschoppen van Utrecht aan zijne voorzaten 't kasteel en de heerlijkheid Koevorden in pandschap hadden afgestaan[89].

In 1490 is deze kapel in hare "principaelste fleur"[90] geweest. Men plag derwaarts vele bedevaarten te doen, omdat aldaar zekere belangrijke reliquien bewaard en den vromen pelgrims vertoond werden. In de Geldersche oorlogen, in den aanvang

---

83 Gho is wellicht gouw, go, gooi, ga, gae; landstreek. Wold: bos. Welke regio is bedoeld met Gho-en-Wold kan ik (nog) niet achterhalen.

84 Magnin, *Best. in Dr.*, 11. 88-90. III. 159, 163 e.v. *Dr. Volksalm.*, 1843, bl. 125, noot (20). De heerlijkheden Koevorden en Ruinen deelden niet in 't opbrengen dezer precarie. Magnin, a. w., III 184, 185, 215.

85 Het *Jus de non evocando* is een algemeen rechtsbeginsel dat iemand niet mag worden afgehouden van de rechter die normaal gesproken de jurisdictie heeft.

86 Magnin, a.w., II. 99,102, 103. Hoe zij later, in 1379 en 1384, in dit regt werden bekort, verhaalt genoemde schrijver, bl. 104 e. v. Over 't jus de non evocando zie men ook *Dr. Volksalm.*, 1843, bl. 101, noot (4). Magnin a.w., III. 145 e. v. De heerlijkheid Ruinen had geen aandeel aan dit regt. Magnin, III, 215. In Hardenberg is de hbs enige tijd naar Jan van Arkel genoemd.

87 Magnin, a. w., 176.

88 Op bl. 47 van dit werk is deze som verkeerdelijk ten bedrage van 12000 g. s. opgegeven.

89 Dumbar, *Kerk. en Wer. Dev.*, I. 641.

90 Belangrijkste bloem; verworvenheid.

der 16e eeuw, begon haar aanzien evenwel te verminderen, en heeft zij "den eersten krack gekregen." Sedert dien tijd is zij langzamerhand vernietigd en gesloopt[91].

Wij naderden nu *Dalen*, dal in 't geboomte verscholen niet veel van zich zien laat. Vooral verraadt de voorbuurt of zoogenaamde *Bent*[92] niets van hetgeen *Dalen* zelve schoons aanbiedt. Even als de voorste den van sommige vaderlandsche steden, (men denke aan *Zwolle*!) den reiziger een ongunstig denkbeeld van hetgeen hem binnen de poorten wacht, inboezemen, zoo ook heeft de *Daler Bent* van den molen gezien, niets dan een armoedig dorpsvoorkomen.

Eenige schreden verder echter, - en 't oog wordt reeds verrast door vrolijke nette huizen, tusschen welig geboomte. Achter eene rei van forsche populieren, ter regtertijde van den breeden weg, wees ons de voerman de woning van den dorpsgeneesheer; de zieke, die langs de bloemperken en heesters hier zoo vriendelijk door de natuur ontvangen wordt, treedt, dacht ons, met een opgeruimd hart binnen, om een even goede ontvangst van de kunst[93] te hopen. En inderdaad, 't vertrouwen, dat eenmaal de aanlegger van dit klein buitentjen als geneesheer in *Dalen* en omliggende dorpen genoot, is op den tegenwoordigen eigenaar en geneesheer in ruime mate overgegaan. Wij hoorden, dat de heer Heymans dit vertrouwen ook ten volle verdient.

Hoe is het aantal mannen van de kunst in deze provincie gedurende de laatste jaren toegenomen! Buiten *Meppel*[94] was er in 1792 in geheel *Drenthe* geen medicinae doctor. Slechts enkele dorpen hadden een wondheeler. In 1839 was 't getal geneeskunstoefenaren (apothekers en drogisten incluis) wel tot 70 geklommen en later is dit nog aanzienlijk toegenomen, zoodat ze nu in sommige dorpen als buren vreedzaam naast elkander wonen. Achter het huis biedt het opgaande geboomte

91 Picardt, 207.
92 Bent, bende, groep.
93 Geneeskunst.
94 Zie Mr. P.W. Alstorphius Grevelink, *Statistiek van de prov. Dr.*, bl. 200. *Tegenw. St, v. Dr.*, bl. 162,

eene aangename wandeling aan voor hen, aan wie 't vergund wordt er gebruik van te maken. Tegen over deze woning aan de overzijde van den weg, opent zich het geboomte en vergunt aan 't oog een vrijen blik op den Daler esch, die een weinig verder 't gezigt weder ontsnapt en zich ten noorden langs het dorp uitstrekt.

Wij waren 't rijtuig uitgestegen en vervolgden onze wandeling langs de uitgestrekte tuinen van den heer Kymmell, welker hooge hagen echter geen nieuwsgierigen blik daarbinnen vergunnen. De woningen, in den trant als die van genoemden heer, dragen in *Drenthe* den naam van *burgt*; in Overijssel zoude men *spijker* zeggen. Zij hebben iets gezagvoerends in 't uiterlijke, - boven de deur ziet men 't familiewapen in steen uitgehouwen, - eene klok boven den schoorsteen doet nog steeds de oude diensten, - eene onregelmatige eiken-alleé, die een heerlijk stuk weideland insluit, noodigt tot eene wandeling uit, - een duiventil, met tallooze minnende paren, herinnert ons de opregtheid en de liefde, en zou ongetwijfeld een voorbijgaanden erotischen dichter[95] een verliefd

95 *Gezangen der liefde (1794)*–Elisabeth Maria Post. De dichter van de regels op de volgende pagina heb ik (nog) niet gevonden, wel een minnedicht met tortels op een mooie plek. dbnl.org

Het lieve plekje.

Hier in dit eenzaam hoekje,
Op deeze bank van zooden,
Hier bij dit stortend water,
Dit smal en helder beekje,
Dat onder milde struiken
Langs groene boorden kronkelt,
En in de diepte glijdt;

Hier zat ik met Amintas:
Wij zagen 't beekje vloejen;
Wij hoorden 't water storten;
En in het zuischend lommer
Een aantal vogels zingen;
Daar in de hooge boomen
Een lief paar tortels kirren;

Wij voelden al de schoonheid
Van dit betovrend plekje,
Verdubbeld door de liefde,
En waren gantsch gevoel.

Daar, aan mijn zijde zat hij,
Mijn hand lag in zijn handen;
'k Las in zijn kwijnende oogen:
'Wat is Natuur hier heerlijk!
Wat is de liefde zalig!'
Een traan dreef in mijne oogen;
Daar hij de hand mij drukte;
En hij verstond die taal.

Wij zaten stil, en staarden,
Verzonken in gevoelens
Van onbekend genoegen,
Zoo vol genot, zoo teder;
Wij dachten op 't voorleden,
Genoten 't tegenwoordig,
En hoopten op de toekomst;
Gevoelden 's Hemels goedheid,
Zijn vaderlijke zorgen;
Wij dankten die - en baden
Om altijd zoo gelukkig
Te blijven in ons lot.

'Ach!' zeide ik eindlijk, treurig,
'Ach! dat ons vlugtig leven,
De jaaren onzer liefde,
Ook als dit vallend water,
Ook als dit vloejend beekje,
Zoo rustloos heenen snellen,
En eenmaal zullen stilstaan!
Dit denkbeeld grieft mij 't hart.'

'Laat' - was zijn roerend antwoord,
Met rust in zijne trekken,
Met blijdschap in zijne oogen,
'Laat vrij, mijn dierbre Elize!
De jaaren onzer liefde?
Gelijk dit beekje vloejen;
De liefde vloeit niet meê.

minnedeuntjen ontlokken, van

kirrende tortels,

die op

omgehouwen wortels

met hunne gaaikens trekkebekken,- voorts jonge kalkoenen, die den opgewekten eetlust nog meer tergen. Gelukkig dat een heerlijke paauwenstaart, die zich voor ons in de zon wiegelde, 't zintuig des gezigts zoo aangenaam streelde, om er een middagmaal voor te kunnen vergeten, dat ons toch niet wachtte.

'De liefde zal niet sterven;
Gevoed door deugd en godsdienst
Hoopt ze eindelooze duuring
Aan geene zij' des grafs.

Voor meer dan voor dit leven
Hebt gij me uw hart geschonken,
't Is eeuwig, eeuwig mijn;
De dood zal eens ons scheiden,
Maar onze liefde dooden,
Elize! kan hij niet.'

Hoe roerden mij die woorden!
Met welk een zacht genoegen,
Hoe onuitdrukbaar teder
Smolt hart en hart te zamen!
O zaalge harmonie!

Hij plukte van den oever
Een trosje schoone bloemtjes
Vergeet mij niet, en plaatste
Die voor mijn kloppend harte:
Doch 't bloemtje, als alle bloemen,
Verwelkte rasch, maar 't plekje,
't Door liefde heilig plekje,
Vergeet ik zeker nooit.

Onder een der ramen van 't gebouw ligt een hoopje kanonkogels, een bewijs van Fransche attentie en Drenthsche erkentelijkheid. Wij gewaagden daar van de Franschen, en dit geeft ons aanleiding hier 't een en ander in te lasschen, *Dalen's* geschiedenis betreffende.

Reeds in 1276 vindt men van 't dorp *Dalen* gewag gemaakt. Deszelfs buren of inwoners hadden destijds geschillen met het klooster te *Assen*, over 't veen tusschen *Veenhuizen* en *Padhuis*, in 't kerspel van *Dalen*, gelegen. Deze oneenigheden werden op St. Maria Magdalena (22 Julij 1276) te *Koevorden* bijgelegd, door bemiddeling van den Burggraaf aldaar, Hendrik van Borkulo, onder de bepalingen, welke wij reeds eerder in dit werk hebben medegedeeld[96]. Ook moesten de ingezetenen van *Dalen* destijds en tot in de vorige eeuw 12,5 mudde[97] schultenhaver jaarlijks opbrengen aan den kastelein[98] van Koevorden, ieder mudde op 14 spint gerekend[99].

Door de nabijheid van *Koevorden* heeft *Dalen* vele malen in de rampen van den oorlog moeten deelen. Alles in bijzonderheden te verhalen is ons niet mogelijk. Uit den Spaanschen tijd vonden wij 't volgende geboekt.

Bij den aanslag op *Koevorden* in 1580 door Hohenlohe, gebeurde 't, dat de Staatsche[100] hopman Luit ryxzoon tot *Dalen* vooruitgereden zijnde, aldaar in de herberg eenige soldaten vond zitten, welke hij, meenende dat zij tot zijn regiment behoorden en vooruit geloopen waren, daarover ernstig bekeef[101]. 't Waren intusschen Spanjaarden, tot de

96 Zie voorts Magnin, *Kloosters*, bl. 129-131. *Best. in Dr.* II. 39-41, 85.
97 Een mudde is een volumemaat voor droge waren, graan, aardappelen. Dus een vol vat. Niet overal was een bascule aanwezig om te wegen. Het woord stamt af van het Latijnse modius. Op veel plaatsen stond het mud gelijk aan 4 schepel, en 27 mud vormde een last. Het volume varieert. Rond de 100 liter. In de jaren zestig rekende mijn vader nog in mud aardappelen.
98 De schulte (scholte) was onderhorig aan de kasteelheer. De schultenhaver was de belastingafdracht in natura.
99 Zie *Teg. St. v. Dr.,* bl. 65. Aan den abt van Werden moesten zij jaarlijks opbrengen 8 mudde rogge en 13 mudde mout, volgens anderen 24 mudde rogge en 4 mudde mout. Zie Westendorp, *Jaarboek*, I. 194, 195.
100 Staatsen: verzet tegen de Spaanse overheersing.
101 Kijven, roddelen, beklagen.

bezetting van *Koevorden* behoorende, die zich voor de opofferingen in een belegerde vesting, bij een goeden snaps[102] ruimschoots schadeloos stelden. Toen zij 's hopmans dwaling bemerkten, moest hij 't zich getroosten de wrijfpaal hunner geestigheden en bespotting te zijn, en liet hij 't zich, als straf zijner onvoorzigtigheid, lijdzaam aanleunen, dat men hem als krijgsgevangene naar de vesting vervoerde, Toen echter 's daags daarna, den 13 Augustus, de Spanjaarden voor Hohenlohe *Koevorden* ontruimden, werd Luit Ryxzoon zonder borgstelling uit zijne gevangenschap ontslagen, "niet zonder bescherst te worden van Heeren en Hopluiden[103], om 't bestraffen van andren oover zyn eighen misgank[104]."

102 Schnapps, borrel.
103 Hoplieden, aanvoerders van een groep. Honderdman. Hopman kwam in de jaren zestig nog voor bij de padvinders (protestant)/verkenners (katholiek). De padvinders heten nu Scouts. Du. Hauptmann. Hoofdman.
104 Hooft, *Ned. Histor.*, (Amst. 1677, 3e druk) bl. 715. Over Dalen in 1593 zie men Van Reyd, a, w, 324.

Grensscheiding

Tusschen *Koevorden* en *Dalen* heeft ook, gedurende ruim 130 jaren, een verschil bestaan, aangaande de grensscheiding van beide gemeenten. 't Erfgerucht[105] vermeldt, dat een in de velden tusschen *Koevorden* en *Dalen* gevonden lijk, een voorname grond geweest is, om ten voordeele der laatstgenoemde gemeente de grensscheiding te bepalen ter plaatse waar 't lijk was opgegraven[106]. De stad *Koevorden* zoude toen geweigerd hebben 't naar zich te nemen en te doen begraven, omdat het, naar hare meening, op 't grondgebied van *Dalen* was gevonden. De laatste dwaling was derhalve erger dan de eerste. Hierover ontstond nu een langdurig geschil. 't Gelukte eindelijk aan 't wijze beleid van den Drost Van Boetzelaar en den onvermoeiden ijver van den Landsschrijver, Jacob Schickhart, om eene minnelijke schikking tusschen de geschilvoerende partijen tot stand te brengen. De akten daartoe betrekkelijk werden den 21 Mei 1649, op de groote zaal van 't kasteel te *Koevorden*, uitgewisseld[107].

Toen de Bisschop van *Munster* in 1672 *Koevorden* belegerde, had hij de helft zijns legers, onder den Paltsgraaf van den *Rijn*, ten bedrage van 10 of 15000 man, in *Dalen* en deszelfs omstreken gekampeerd[108].

---

105 Erfgerecht, gerechtelijke uitspraak.

106 Tussen kerspelen Norg en Vries speelde een vergelijkbaar conflict. Vrouw Lebbe werd dood gevonden (voor 1639). Aan het geschil herinnert de Lebbestaok, een paal met een plaquette ten zuiden van Peest.

107 Picardt, a. w., 298.

108 L. van den Bosch, *Tooneel des Oorlogs,* II. 234 . A Montanus, *leven en bedrijf van Wilhelm Henrik*, bl. 363, Valkenier, *'t verwerde Europa*, 608.

Oorlogen in Dalen

Hoe die waarlijk niet zeer lijdzame schapen des Munsterschen Herders[109] daar huis hielden, kan men opmaken uit hetgeen de geschiedenis ons dienaangaande heeft overgeleverd. De kerken, die hun vooral een doorn in 't oog waren, werden overal door hen geplunderd en verwoest, en zoo ook te *Dalen*. De predikstoel, de glasramen, de zitbanken en bijbels moesten 't aldaar in 't bijzonder ontgelden. Ook de toenmalige predikant leed geweldigen overlast van de woestaards. Diens nagelaten kinderen, "t' enemaal van haer goederen door oorlogh ontbloot", namen hunne toevlugt tot den kerkeraad der stad *Groningen*, die een besluit uitvaardigde, om hen "provisionelyck te subsidieren en op een bequaeme plaetse te besteden."[110]

Wat *Dalen* in 1813 van de Franschen, die toen in *Koevorden* waren ingesloten, heeft geleden, ligt nog versch in de geheugenis der ingezetenen. Enkele staaltjes mogen 't dorre relaas van oorlogsoperatien doorzulten! Bij een uitval der Franschen, drongen deze tot in de *Bent* door. De bewoners dier huizen, vooral de vrouwen en kinderen, waren gevlugt. Onder deze schare zag men ook een persoon, welke door Gods zegen eene goede gezondheid genoot, met een twaalfponds brood aan een sterk touw op den rug gebonden, zeer gerust het Noorden intrekken. Eene eerste poging om de klok in beweging te brengen mislukte, bij ontstentenis van den sleutel der torendeur.

---

109 Kerkelijke leiders die ook krijgslieden waren.

110 Zie p, Boeles, *het beleg en de bevrijding van Groningen in 1672.* (Gron. 1839,) bl. 45-46. Men was in Drenthe ook zeer gewillig, "om, zoo veel mogelijk was, deze aan de arme kinderen bewezene weldadigheid te erkennen." Onder anderen ontving 't kinderhuis te Groningen daarvoor, van wege Dalen, 14 mudde rogge. Zie Boeles, t. a. p., 48. Een mudde is ca.100 liter.

Intusschen rukten de vrijwilligers en de Drenthers, welke te *Dalen* in grooten getale vereenigd waren, tegen den vijand op en zouden er meer in 't zand hebben doen bijten, als er geen gebrek aan patronen geweest was. Nu luidde de klok. De Kozakken maakten eene beweging ten Westen, die den vijand met omsingeling bedreigde, terwijl de Daler welgeoefende jagers oostelijk uit de bosschen en achter de hoogewallen dapper vuurden. De Franschen, 't gevaar inziende, retireerden[111] zonder buit.

Van een varken, dat voor de gasten geslagt scheen en reeds tot vervoer gevierendeeld was, bleef hier en ginds een stuk op den weg liggen, terwijl slechts een haan uit de *Bent*, die bij de retirade triomf kraaide, zijn leven verloor.

Bij dezen uitval hebben de Franschen den molen van binnen in brand gestoken. De Kozakken deden goede diensten; in hun gevolg zag men ook een dapper Drenthsch landman op een witten hit[112] en met een mestgreep gewapend. De Russische vrienden deden de Daler pot wel eer aan, - hunne manier om 't eten te bereiden of te verbeteren is echter niet in zwang gebleven. Gekookte zuurkool, die door veel spek te sterk gezouten was, even uit de pot in de sneeuw buiten deur te wentelen en ze dan te gebruiken, hebben wij nog niet nagevolgd gezien.

Bij de onderscheidene uitvallen der Franschen uit *Koevorden*, hebben de inwoners van *Dalen* zich zeer kloekmoedig gedragen. De dagen van 15, 21 en 31 December 1813, 1 en 3 Maart en 26 April 1814, hebben hunne manhafte schutters eene roemvolle vermelding in Clio's[113] geschiedboek bezorgd. Meestal vrijwillig onder de wapenen verschenen, behoorlijk in afzonderlijke korpsen geregeld door den heer Van der Wijck van de *Klencke* en aangevoerd door den heer oud-kapitein Hoija Kymmell, - wederstonden zij met kloeke

111 Tirer = trekken. Retirer = terugtrekken.

112 Paard.

113 Clio of Kleio is een van de negen muzen uit de Griekse mythologie. Haar naam betekent 'verkondigende', en ze is de muze van de verheerlijking door het gezang en dus ook muze van de geschiedschrijving en ook van het heldendicht. Haar attributen zijn een boekrol of een kist met boeken.

vastberadenheid en als langgeoefende krijgers de gedurige uitvallen der Franschen en dwongen hen met een aantal gekwetsten en verscheidene dooden achterlatende, in allerijl naar de vesting terug te keeren. De toevoer van de Drenthsche landweer en een paar veldstukken bezorgden hun een bemoedigenden steun.

De dapperheid vooral van den maire[114] van *Dalen*, Mr. H. G. C. Cassa met de landlieden Evert Lunsing, van *Zweelo* en Klaas Koenders Houwing van de *Smilde*, - die bij een bevolen storm en 't wijken van hun korps, moedig post hielden, en tot driemalen toe tot overgave opgeëischt, hunne aanvallers met kogel en sabel nedervelden, - verdient allerwege den roem der geschiedenis. Hun viel dan ook, den 3 Maart 1814, de hooge eer te beurt van een loffelijk getuigenis van kunde, beleid en moed, door den toenmaligen erfprins van Oranje in eigen persoon aan hen verleend[115].

Naauwelijks uitgerust van de vermoeijenissen des oorlogs, of *Dalen* moest in 1815 nogmaals de treurige waarheid ondervinden, dat op aarde niets bestendiger is dan de onbestendigheid. In den namiddag van den 8 Augustus van dat jaar brak er in 't midden van 't dorp een geweldige brand uit, welke in een half uur tijds twaalf woningen (waaronder ook de pastorij) en acht schuren in de asch legde en 't aanzienlijkste gedeelte in een puinhoop veranderde. De schade was zeer aanzienlijk. De hitte van 't vuur is zoo hevig geweest, dat de spiegels gesmolten en zelfs de koperen ketels verteerd waren.

Hulde heeft men in der tijd gedaan aan 't garnizoen en de ingezetenen van *Koevorden* voor de spoedige en ijverige hulp om 't geweld der vlammen te breidelen, de orde te handhaven en 't geredde te bewaken. Tot een blijvend aandenken heeft men de namen van hen, die onder de laatsten 't meest uitmuntten te boek gesteld en aan de nakomelingschap overgeleverd[116].

---

114 (Fr.)Burgemeester.

115 J. Konijnenburg, *Nation. Gedenkb.*, 353, 355, 356. *Staatkund. dagblad v. d. Westereems*, 1813, N° 103.

116 Een omstandig berigt van de te ramp is te vinden in de *Groninger Courant*, 1815, N° 64, 65 en 67. Voor alle kranten zie: www.delpher.nl

En nu

schuiven wy ‘t gordijn voor de afgeloopen dagen,[117]

Gelijk dit altijd ‘t geval is, heeft deze ramp later voor *Dalen* goede vruchten gedragen. Zij had immers de verfraaijing van het dorp ten gevolge en sedert dien tijd heeft de Voorzienigheid het gunstig voor dergelijke rampslagen gespaard. Van die bestendige verfraaijing ondervindt men reeds terstond bij ‘t inkomen des dorps een gunstig blijk. Aangenaam toch wordt de blik hier verrast door de nieuwe woning van den burgemeester der gemeente. Ze sluit den ronden boog der linden langs de straat vrolijk af, is in modernen trant gebouwd en van een plat dak voorzien, op ‘t welk het ons vergund werd een heerlijk gezigt over ‘t omliggende land en vooral op den Daler esch te genieten.

In den nieuw-aangelegden tuin achter het huis, troffen wij de schoonste bloemsoorten en zeldzaamste heesters aan, - eene wezenlijke verrassing voor ons in deze oorden, waar zonnebloem, sering en stokroos tot hiertoe den boventoon voerden.

Eenige nette huizen, die ook in steden een goed figuur zouden maken, hadden wij, ‘t dorp verder ingaande, aan onze regterhand tot aan het logement, alwaar wij voor eenige oogenblikken onzen intrek namen. Juist daar tegen over is de pastorij gebouwd. Waarlijk, menig groot-steedsch dominé zou dit eenvoudig maar nette verblijf aan den tegenwoordigen bewoner benijden. Hier vereenigt zich alles, dacht ons, wat den stand van leeraar begeerlijk kan maken. Een welvarend dorp,

---

117 Willem Bilderdyk (1756-1831) *Lathmon. Gezang van Ossiaan*. 1803.
De koning zag den Held met vriendelijke oogen aan:
Van waar, ô Strumons Vorst, dus hevig aangedaan?
(Dus sprak hy) schuif ’t gordijn voor de ouderlijke vede!
Onze ouders voerden Krijg, wy vierden ’t feest der Vrede.
Ons beider oorlogszwaard is tegen hem gekant,
Die zich de vijand toont van ’t dierbaar Vaderland.
Hy zwichte in ’t veld van eer voor uw, voor Fingals slagen!
Ja, schuiven wy ’t gordijn voor de afgeloopen dagen! »

eene goede conversatie, een heerlijke woning met fraaijen tuin en daarbij een aanzienlijk tractement[118], - dit alles maakte voor eenige jaren het toen vakante *Dalen* tot een sterken magneet voor "de dolende ridderschap onzes tijds."[119]

Wij vervolgden, na een half uur toevens in de herberg, onze wandeling langs de hobbelige straat, die echter al spoedig dood liep. Hier ook kreeg 't dorp meer en meer een landelijk aanzien. Hier en daar werden de gewone boerenwoningen nog door aanzienlijkere afgewisseld, wier nieuwmodische bouwtrant en nette verf van een tamelijke welvaart getuigden, maar ook de grootere ruimte tusschen dezelve en de heerlijke akkers die haar omgaven, bewezen, dat de boerderij het hoofdbestaan der bewoners uitmaakt.

Aan den oostkant van *Dalen* ligt het gehucht *Dalerveen*, alwaar, volgens 't volksverhaal, voorheen een heerenhuis met grachten en ophaalbruggen gestaan heeft, de *Lichtenborg* geheeten; ten westen vindt gij *Veenhuizen* en ten noorden *Wachtum*, welke met het kerkdorp *Schoonebeek* en *Nieuw-Schoonebeek* een kerspel[120] uitmaken van omstreeks 3000 zielen. Aanzienlijke en uitgestrekte gemeente voorzeker![121]

---

118 salaris, loon.

119 Mengelingen.

Als een visch op het drooge. Aert, Sicco, Ernst.

Aspettare, e non venire,	Wachten, en niet komen,
Star a letto, e non dormire,	In bed blijven en niet slapen,
Servire, e non gradire	Dienen en niet beminnen
Son tre cose da morire.	Dit zijn drie zaken om voor te sterven.

Proponenten zonder plaats, - de dolende ridderschap onzes tijds, - de jonge luî in mijn opschrift geschetst, in mijn motto bezongen, - waar treft men ze niet aan? Potgieter in *De Gids*. Jaargang 5 (1841) dbnl.org

120 "Het woord karspel (kerspel) betekent een Parochie, onder welke een zeker getal gehugten of afgezonderde woningen behoort; of eigentlyk een Doopvond, Baptisterium, de plaats alwaar gedoopt word; zie Pitiscus, *Lex. Antiq.* op dit woord. Andere leiden dit woord af van *Keer en Paal*, wanneer het zal betekenen een byzonder regtsgebied." Zie *Teg. St. v. Drenthe*, bl. 2, 3, noot (3). De kerspelen, die op den Landsdag hunne volmagten konden zenden, vindt men opgegeven, in a. w., bl. 26.

121 Volgens den *Dr. Volksalm.*, 1843, bedroeg de bevolking van Dalen, op den 1 Jan. 1843, 2910 zielen.

Vroeger was *Dalen* de zetel van een kantongeregt, dat tot groot ongerijf voor de omliggende gemeenten opgeheven en bij dat van *Assen* en *Hoogeveen* is ingedeeld. Welk een ontzettende reis toch b. v. voor den Nieuw-Schoonebeeker, in 't hartje van den winter, bij slecht weder en erbarmelijke wegen, naar het op negen uur van hem verwijderde *Hoogeveen*, thans de zetel des kantongeregts! Waarlijk, bij zulke *faveurs*, zou men alle proces- en pleidooi-liefhebberij vaarwel zeggen, - zich de ongeregtigheden zijner partij vreedzaam en lijdelijk getroosten en de blinde THEMIS[122] niet met klagten lastig vallen. 't Ware intusschen te wenschen geweest, dat de Tweede Kamer onzer vertegenwoordigers, in der tijd, op dit punt niet tot de orde van den dag ware overgegaan.[123]

122 Themis was in de Griekse mythologie een Titanide en de personificatie van orde en recht. De nadruk lag hierbij op de goddelijke gerechtigheid. Ze heerste over de oudste Orakels, en was de goddelijke stem die de mensheid onderwees in de fundamentele wetten van gerechtigheid en zedenleer. Verder was ze de belangrijkste raadgeefster van de oppergod Zeus.

123 De Tweede Kamer heeft blijkbaar zonder tegengas ingestemd met de verplaatsing van het kantongerecht.

Bedehuis

‘s Namiddags deden wij eene wandeling door den uitgestrekten Daler esch. Daarna bezagen wij de kerk, welke in 1824 vernieuwd werd, dewijl de voormalige in 1813 bij ‘t beleg van *Koevorden* onherstelbaar werd beschadigd. Tot haren herbouw verleende de Koning een som van 6000 gl.[124] Het is een eenvoudig net gebouw, ‘t welk van binnen niets merkwaardigs oplevert en tot onze verwondering den preekstoel niet aan ‘t einde had, (die

heilige mortier,

zegt de Heer van *Zuilichem*[125], waarin

de Mann Gods

als

….. stamper
…… ‘s Hemels specerijen Soo fijn stoot, dat de reuck goe zielen kan verblijen.)[126]

---

124 Zie *Nieuws- en Advertentieblad v. d. prov, Drenthe*, 1823, No 34. In ‘t hok zitten, is een Daler spreekwoord, beteekenende: tot ouderling of diaken verkozen te zijn.
125 Zuilichem ligt aan de zuidoever van de Waal.
126 *Biographisch anthologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters. Deel 3 HAE-IPE(1822)*–P.G. Witsen Geysbeek. Constantijn Huygens was Heer van Zuilichem, Zeelhem en Monnikenland, werd geboren in ‘s Hage, den 4 September 1596.
My dunckt de Preeck-stoel is een heilige mortier,
De stamper de Man Gods, die ‘s Hemels specerijen
Soo sijn stoot, dat de reuk goe zielen kan verblijen.
Korenbl. II Deel, blz. 47. dbnl.org

Ook zochten wij in 't bedehuis van zulk eene aanzienlijke gemeente te vergeefs een orgel. Geene grafzerken met belangwekkende opschriften verplaatsten ons in den ouden tijd; de enkele die in de oude kerk aanwezig waren, dienen nu tot ruststeenen der muren[127]. Men heeft ze in dien tijd al zoo aan hunne bestemming ontroofd en den oudheidminnaar geen lang vertoeven in de kerk smakelijk gemaakt. Sedert de Hervorming hebben te *Dalen* als Predikanten gestaan:

1600-1603 Joa. Sutorius.
1603-1608 Udo A. Doesburg, van *Zweelo*.
1608-1610 Herm. Godse.
1610-1655 Heino Bolling.
1655-1673 Herm. Bolling, Hz.
1673-1700 Lubb. Reinders.
1700-1736 Eilard. Reiners.
1736-1760 Alexander Sprongli.
1760-1778 Joa. Luin, van *Dirksland*.
1778-1784 Herm. Proper, naar *Vollenhoven*.
1784-1811 Jac. van Loenen, van *Zweelo*.
1813-1836 Karel Nikolaas Lamping, v.*Rhijnsaterwoude*.
1837 Hendrik van Ingen.

Het collatieregt[128] dezer gemeente behoort aan het huis *de Scheer*, tusschen *Koevorden* en *Hardenbergh*, in *Overijssel* gelegen, en thans het eigendom van Jhr. S. J. Sandberg van *Essenburg*, te *Zwolle*[129].

De toren strekt het dorp tot eer. Voor weinige jaren hebben wij hem wel eens beklaagd en de woorden van den Zwolschen peperbus[130], welke die poëtische dikkop aan de bewoners der

127 Zweder van Heeckeren, geheeten Van Rechteren, eerste bisschoppelijke drost van Koevorden, die in 1404 overleed, werd in deze kerk begraven. Zijn grafsteen werd tijdens de omwenteling van 1795 vernield. Zie Magnin, *Best. in Dr.*, III. 53.
128 Recht om een dominee te benoemen.
129 Zie Bachiene, *Kerk. Geogr.*, bl. 170. Teg. St. v. Dr., bl. 131.
130 Peperbus = naam kerktoren in Zwolle. (ronde koepel).

Overijsselsche residentie door 't intermediair van Dº Doijer toevoegt, in den mond gelegd. Thans echter mag hij even als zijn ambtgenoot wel dankbaar zijn en heeft hij zelfs meer reden tot hoogmoed dan deze, want hij is nu een natuurlijke toren en de Zwolsche een gedrocht van architectuur. Slechts ééne klok is in deszelfs inwendige ruimte opgehangen. Wij vonden er de volgende inscriptie op:

> Anno 1639 ben ick gegoten en tot Godes ehren
> voort cerspel van Dalen Loeft Godt boven alles,
> M. F. S.

Het kerkhof, in de onmiddelijke nabijheid gelegen en met dennen en treurwilgen beplant, is eenvoudig net. Ook de school, een nieuw gebouw en op de wijze van Pestalozzi[131] ingerigt, zag er goed uit en, wat meer zegt, het onderwijs er in gegeven is bijzonder doelmatig.

't Leven te *Dalen* is zoo als het aanzien van 't te dorp zelve, half steedsch, half dorpsch. Wien het te beurt mag vallen een avond bij een der notabelen door te brengen, zal geen der fijnere genietingen van 't stadsleven missen, en wie zijnen aardschen tabernakel in zulk een vrolijk dorp mag opslaan, hunkere niet naar 't leven in eene vesting, waar ná tien ure 's avonds hem zelfs de vrijheid benomen is, om zich naar willekeur te bewegen. Geen lastige poortreglementen of verschrikkende *werda's*[132] doen hem angstig naar de klok zien of schreeuwen hem uit zijne mijmeringen wakker, en geen plaats-kommandant of *recueil militaire*[133] zijn in staat zijn genoegen te verstoren.

---

131 Johann Heinrich Pestalozzi (Zürich, 12 januari 1746 – Brugg, 17 februari 1827) was een Zwitsers pedagoog, schrijver, filantroop, hervormer, politicus en filosoof. Hij streefde bij de opvoeding naar aanschouwelijkheid en aanpassing aan het werkelijke leven. Diverse scholen volgen zijn onderwijsfilosofie.

132 Wie is daar? Gendarme-uitroep.

133 *Recueil militair* (Boekwerk, periodiek) bevattende de wetten, besluiten en orders betreffende de koninklijke Netherlandsche landmagt. (Fr.) Lesturgeons vader was beroepsmilitair. Receuil = verzameling.

Vroeger waren vele Dalers leden van 't departement *Koevorden* der maatschappij: tot Nut van 't Algemeen, welks vergaderingen, - zij is ook een genootschap des lichts[134], - altijd bij lichte maan gehouden werden, om het bijwonen daarvan dien buitenleden tevens te veraangenamen.[135]

Later echter heeft *Dalen* een eigen departement, thans 22 leden tellende, opgerigt, dat deszelfs bijeenkomsten des daags ná dat van *Koevorden* houdt. De leden schijnen intusschen niet aan zulk een hevige spreekwoede te lijden, als die van *Koevorden*; want vele bijeenkomsten gaan voorbij, zonder dat de katheder zijn contingent van redenaars levert. Doch waar vindt men dat niet? *Groningen* uitgezonderd, zegt de nu hochselige *Meppeler courant*[136], waar men nog voorraad heeft tot in 1892![137] Wordt er eene redevoering gehouden, dan zijn 't meestal de schoolonderwijzers uit de omliggende gehuchten, die deze taak op zich nemen en zelden beklimt een der leden uit het dorp den katheder. Voor de dames levert deze schaarschheid niet zelden grievende teleurstellingen op, daar zij hierdoor dikwijls 't genot der gezellige bijeenkomsten moeten missen.

Vroeger bestond hier ook een muzijkgezelschap, dat op den Nut-avond de bijeenkomst niet weinig vervrolijkte. Jammer dat dit thans uiteengeraakt is. Ook plegen de Daler dames de bals te *Koevorden* nog al druk te bezoeken, en willen zij gaarne den luister harer bevalligheden paren aan den glans van vrouwelijk schoon, dat, op zulke avonden, als in een brand punt, in de Koevorder danszaal vereenigd is.[138] Overigens wordt er 's woensdags avonds in 't logement societeit en 's zondags avonds eene vrije bijeenkomst gehouden, waar dan een kaartje gelegd of een praatje, zoo als overal, gedebiteerd wordt.

---

134 Dubbelzinnig, ironie. Licht: voor verlichte, verstandige mensen.

135 's Nachts op pad zonder straatverlichting.

136 Hochselig: zalig. Te lezen via www.delpher.nl

137 Dit begrijp ik niet. *Drenthe in vlugtige..* is van 1843.

138 In de jaren zestig was zaal 't Stuupke in Coevorden een bekende dansgelegenheid. Uit de hele regio gingen tieners (net op dansles) naar Coevorden om daar de geneugten van de tienerjaren te beleven. Tot 1998.

Een eigenaardige gewoonte, alleen te *Dalen* in gebruik, mogen wij niet verzwijgen. 't Betreft den rouw over afgestorven bloedverwanten, - een gewoonte, waarbij men, gelijk bekend is, den graad van bloedverwantschap tot maatstaf van haren duur aanneemt. Zoo rouwt men over vader en moeder twee volle jaren, over echtgenooten dertien maanden, - over kinderen een half jaar, enz. Een *casus criticus*[139] evenwel, wanneer de jeugdige weduwenaar een tweede huwelijk wil aangaan, vóór 't einde van den rouw over zijne eerste echtvriendin![140] De droefheid over de ontslapene komt hier in een edelen tweestrijd met de liefde voor de nieuwe DULCINEA[141].

De eerste echter behaalt de zege, en de hertrouwde echtgenoot gaat inmiddels voort zich in 't rouwgewaad te kleeden, tot dat de dertien maanden zijn verstreken. Maar ook de jonge rouw verwisselt hare bontkleurige garderobe met het doodsche, sombere rouwkleed. 't Oorijzer wordt geheel met zwart omwonden, zoodra de ambtenaar van den burgerlijken stand, zijn "in naam der wet" over hare verbindtenis met den weduwenaar heeft uitgesproken. 't Jonge vrouwtje rouwt derhalve over haars mans eerste echtvriendin en draagt, in den letterlijksten zin het treurgewaad over haar eigen geluk.

---

139 Ingewikkelde zaak.

140 De eerste vrouw van (dominee) Lesturgeon is vroeg overleden (1849). Hij huwde opnieuw (1852). Hij verloor beide kinderen uit zijn eerste huwelijk. Van de elf kinderen uit zijn tweede huwelijk 'zou hij vier ten grave dragen' Cees van Dijk in *A.L. Lesturgeon*.1995. Uitgeverij Drenthe Beilen.

141 Dulcinea. De romanfiguur Dulcinea is de denkbeeldige schone beminde van Don Quichot in de roman van Cervantes. Deze maagd ontstond in het brein van Don Quichot, omdat hij vond dat een ridder een schone maagd nodig had om zijn goede daden aan op te dragen. Het ridderschap van Don Quichot was echter ook denkbeeldig.

De Loo

De natuur schenkt *Dalen* meer zomervermaak dan *Koevorden*. Is er muzijk op *de Loo*, dan geniet men er dubbel van, door eene wandeling derwaarts en door eene vrije beschikking over den tijd. Bij dit laatste woord is een nadenkend Koevorder burger altijd den kommandant gedachtig; en wie in de vrolijkheid des harten, bij den luchtigen dans of den schuimenden bokaal deze personaadje vergeet, ziet een weinig later wat hij zelden ziet en nu vooral niet te zien wenscht: de prozaïsche ophaalbrug van onderen, even als Jonker Edmond, van wiens avontuur Bilderdijk aldus verhaalt:[142]

Een aanzicht als het beeld des doods,
Met holle en uitgeteerde wangen:
Twee armen, schrikbaar uitgerekt,
En grijpend naar hem toegestrekt,
Of 't ware, om ros en man te omvangen.

Een lijf van onafmeetbren stal,
Dat nu, tot aan het zwerk verheven,
En bals en hoofd door wolken dringt,
En dan weêr in elkander zinkt,
En laag by de aarde schijnt te zweven.

142 Het (eerste) gedicht is een verhaal in de aantrekkelijke vorm van een romance over een tocht te paard van Jonker Edmond, die in de duistere nacht een ophaalbrug voor de stadspoort aanziet voor een 'nachtspook'. Het verhaal gaat terug op een eigen beleving van Bilderdijk, 'het stilstaan van zijn paard voor een by donker in den weg staande kruiwagen op het slijkerige pad'.
Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1798-1806. Uitgegeven door Marinus van Hattum. 't Goy-Houten (hes & de graaf Uitgevers bv), 2007. isbn: 9789061940470. In: *Het Bilderdijk-Museum*. Jaargang 25(2008) dbnl.org

Is 't op *de Loo* dood, dan wandelt men in 't dorpzelf genoegelijk onder de schaduw van 't welig geboomte of, bij de naderende schemering, door den met gouden halmen onafzienbaar bedekten esch en plaatst zich later op de bank voor 't huis of onder 't prieel in den tuin, om er de verkwikkende stilte van een zomeravond volop te genieten. (*Het Nachtspook*.[143])

Dalen, - en hiermede besluiten wij onze beschrijving van dit dorp, - is eene tamelijke welvarende plaats en voor meerdere ontwikkeling allezins vatbaar. De wegen in de gemeente getuigen van de zorg, welke 't bestuur daarvoor heeft en wij meenen dat ook de politie zeer goed aan 't hoofd daarvan is toevertrouwd, iets dat vooral ten platten lande van 't hoogste gewigt is.

---

143 . In 'Het nachtspook' (1799)wordt de tocht van Jonker Edmond, die we met Bilderdijk mogen vereenzelvigen, van Brunswijk naar Hildesheim, dus naar zijn geliefde toe.
Het Nachtspook staat in *Dichtwerken van Bilderdijk* deel I. A.C. Kruseman, Haarlem. 1856. Als pdf te downloaden op dbnl.org
Van september 1798 tot (vermoedelijk) eind februari of begin maart 1802 woonde Willem Bilderdijk gescheiden van Catharina Wilhelmina Schweickhardt, zijn twintig jaar jongere nieuwe levenspartner, in Brunswijk. Officieel was hij tot 25 februari 1802 nog in de echt verbonden met Catharina Rebecca Woesthoven. De eerste twee jaren woonde Catharina Schweickhardt in Hildesheim, een afstand van veertig kilometer, begin oktober 1800 verhuisde zij naar het ongeveer vijftien kilometer dichterbijgelegen Peine. Van maandag tot en met vrijdag gaf Bilderdijk les aan huis aan verschillende kinderen uit de betere kringen van Brunswijk, in de weekeinden reisde hij heen en weer naar zijn geliefde. Dat was in die dagen, vooral in de winter, geen sinecure: de wegen waren slecht, onverlicht en gevaarlijk, en er bestond nauwelijks openbaar vervoer. Het is dan ook geen wonder dat hij in zijn brieven aan haar veel klaagde over de barre omstandigheden waaronder hij tijdens zijn tochten te lijden had.
Nieuw Letterkundig Magazijn. Jaargang 25 (2007) dbnl.org

Veenen en boën

Rondom *Dalen* treft men ook nog veenen aan. Van alle welke in Drenthte gevonden worden, beslaan deze de grootste breedte[144]. Eenige daarvan werden in de 17e eeuw door Wigbold van Broersma, bevelhebber van Koevorden, droog gemaald om te beweiden[145]. Belangrijk vooral is hier de veestapel. Volgens een deskundig schrijver[146] is deze de aanzienlijkste bron van bestaan der gemeente en bedraagt het aantal runderen, paarden, schapen en varkens, ongeveer 10.000. Hoe regtmatig was daarom de moeite, door 't bestuur aangewend, om een veearts in *Dalen* te hebben.

De heer Reimers, veearts der eerste klasse, kwam er juist ter geschikter ure. Ook gelooven wij, dat de boerderij in al derzelver takken er met oordeel wordt uitgeoefend. Er zijn, althans te *Dalen*. landbouwers, welke ijverig voortgaan met den tijd, en zich de heilzame verbeteringen, welke in hun bedrijf gemaakt zijn, gaarne ten nutte maken. Hunne welvaart is een sprekend getuigenis, dat wij geene nieuwigheden, die den stempel van 't betere dragen, schuwen moeten, omdat onze vaders ze niet kenden, eene denkwijze, die helaas! onder vele Drenthsche boeren vast ingeworteld zit.[147]

In den omtrek van *Dalen* vindt men veel groenland, en daaronder ook eenige natuurlijke vetweiden.[148] Op de algemeene weiden, alwaar dikwijls een geruimen tijd des

144 Grevelink, *Statistiek*, bl. 22.
145 A. Montanus, a. w
146 Grevelink, a, w., bl. 140 (Tabel).
147 Stereotypering. Zie ook *Diep geworteld*, John en Dorothy Keur.
148 Vetweiden; om vee vet te mesten. Vee werd gehouden om het vlees, minder om melk. Er waren nog geen manieren om melk lang(er) te bewaren. Melk werd wel voor boter- en kaasbereiding gebruikt.

jaars 't jonge vee moet blijven, treft men ook dikwijls enkele hutten aan, onder den naam van *boën* bekend, waar dit vee bij slecht weder in gedreven wordt. Zij, aan wie 't toezigt daarover is toevertrouwd heeten *boheeren* of *boeheeren*[149]. In onze beschrijving van *Schoonebeek* gewaagden wij reeds van dergelijke *boën*. Wij verzuimden evenwel daarvan een beschrijving te geven. Ziehier dan, wat wij daarover te weten kwamen.

Voorbij *Schoonebeek* en op een afstand van dit dorpje, langs de grenzen van *Drenthe* en *Hanover*, loopt een riviertje, 't *Schoonebeeker-diep* genaamd, dat zich in de grachten van *Koevorden* ontlast en aan welks oevers vruchtbare weiden gevonden worden. Bij deze groenlanden hebben de Schoonebeeker boeren hunne *boën*, zijnde hutten of stallen voor jong vee, ligt en digt van ruwe boomstammen en plaggen of heideschalen opgeslagen. In of bij deze *boën* blijft het vee gedurende 't geheele jaar, met uitzondering van eenige weinige weken midden in den winter. Hetzelve wordt bewaakt door één man voor iederen stal, welke tot zijn levensonderhoud mede eene melkkoe bij zich heeft en eenmaal in de week naar zijn boer of heerschap gaat om zich van brood, spek en verderen benoodigdheden te voorzien[150].

En nu nemen wij afscheid van Dalen.

149 Grevelink, a. w., bl. 86, 87.

150 Zie *N. en Adv. Blad v. d. prov. Drenthe*, 1824, No 63. Een viertal belangrijke artikelen over 't bij nacht in de weide zijn van 't vee, vindt men in N° 61-64 van dat blad.

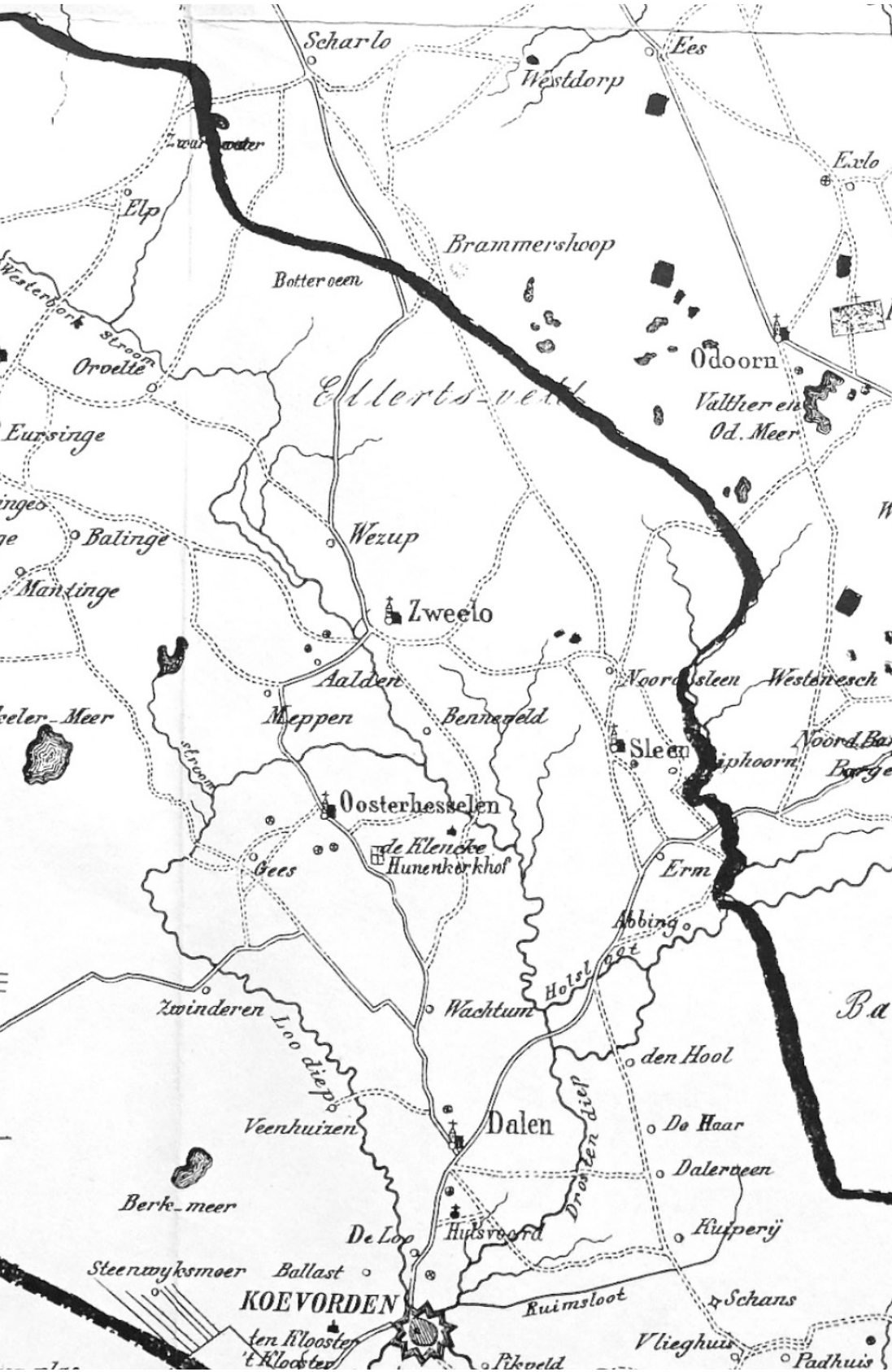
Scharlo
Westdorp
Ees
Exlo
Elp
Brammershoop
Botteroeen
Westerbork
Stroom
Orvelte
Odoorn
Eursinge
Valthermeer
Od. Meer
Balinge
Wezup
Mantinge
Zweelo
Aalden
Meppen
Bennegeld
Sleen
Westerwesch
Noordbarge
Oosterhesselen
de Klencke
Hunenkerkhof
Gees
Erm
Zwinderen
Wachtum
Holsloot
den Hool
Loo diep
Veenhuizen
Dalen
De Haar
Dalerveen
Berkmeer
De Loo
Hulsvoorde
Kuiperij
Steenwyksmoer
Ballast
KOEVORDEN
Ruimsloot
Schans
den Klooster
't Klooster
Vlieghuis
Pikveld
Padhuis

Oosterhesselen

Wanneer ‘t ons gegund mogt worden dit dorp nog eens te bezoeken, dan hopen wij er te zien: eene nieuwe straat, een nieuw hekwerk om ’t kerkhof, en vooral een schaduwrijken wandelweg naar *Koevorden*. De route van *Dalen* naar *Oosterhesselen*, werwaarts wij nu onzen koers rigtten, levert weinig of u iets op, dat der aanteekening waard is. In de boerschap *Wachtum*, tot het kerspel *Dalen* behoorende en vroeger *Wachtman* geheten[151], viel ons de kolossale bouw van sommige woningen in ‘t oog. Opmerkelijk zijn inzonderheid de schuren, op wier zoogenaamde deele[152] een rijtuig met twee paarden bespannen zonder eenige moeite zou kunnen omdraaijen.

Verder op naar *Oosterhesselen* wordt het gezigt reeds onthaald op de eerstelingen van ‘t Drenthsche natuurschoon, de donkere, melancholieke heide. Hoe veel grond ligt er toch renteloos, waarvan een verstandige industrie kapitalen kon inoogsten, indien er maar een krachtige hand aan de ploeg wierd geslagen! Vandaar, dat *Drenthe* nog vele jaren lang ‘t gewest der ontwikkeling en des vooruitgangs zal zijn, ook dan nog wanneer men zich in *Holland* en elders zal beklagen over een toestand van stagnatie en verval. Voor de provincie *Drenthe* moet zich de gouden eeuw nog ontzwachtelen uit den knop des tijds; hare jeugd en jongelingschap bestaan nog in ‘t vooruitzigt. Nu leeft zij nog slechts in ‘t tijdperk harer onmondige kindschheid. Kanalen en wegen! Dat is de eisch, dien zij doet aan hare curateelen, en zij heeft er ‘t zelfde regt op als hare andere zusters. Geen provincialisme meer in de 19e eeuw!

---

151 Magnin, *Best. in Dr.*, ll. 123.
152 Open (werk)ruimte in boerenschuur.

Wat de wegen aangaat, - op dat punt is er over ‘ t algemeen in *Drenthe* wel een geest van vooruitgang te bespeuren. En wel vooral sedert het bestuur van den voormaligen gouverneur, J. N. graaf Van Rechteren. Voorheen waren in de landschap vele wegen zoo slecht, dat een goed doorvoed paard in ééne dagreis daarop zulk een schrik uitstond, dat het ‘s avonds zoo mager als de rug van een mes terugkwam. Zoo was het vroeger ook in de streken, welke wij thans doortrokken.

Ook ‘t jongste bezoek van Willem II aan deze oorden (die voortdurende triumftogt, zoo als de dagbladen destijds, zeker al te vleijend, schreven,) bragt er iets toe bij, om ‘t aangename eener reis door goede wegen te verhoogen. Getuige daarvan de nieuwe weg tusschen *Wachtum* en *Oosterhesselen*. Naauwelijks toch was de heuchelijke mare[153] van ‘s Konings komst uit het vorstelijk ‘s *Gravenhage* naar ‘t dingspil[154] van *Zuiderveld* overgewaaid, of terstond waren honderden vlijtige handen in de weer, om de wegen in goeden bruikbaren slaat te brengen of om een nieuw spoor door de hooge heide te banen, waardig om door ‘s konings vierspan te worden betreden[155]. En alsof de geest van den gezegenden Napoleon in den ontwerper dezer nieuwe *zand-chaussées*[156] gevaren was, werd het slingerend en kronkelend heidespoor in een regtlijnige breede heirbaan[157] herschapen. Doch, voor ‘t tegenwoordige, genoeg van wegen!

---

153 bericht.

154 Drenthe was voorheen verdeeld in zes dingspillen. Sleen was de hoofdplaats van ‘t in den tekst genoemde. Zie Magnin, *Best. in Dr.*, III. 75. J. A. Oostkamp, *Aardrk. Schoolb. V. Dr* ., (2e druk} bl. 55. *Teg. St. v. Dr.,* bl. 1-3.

155 De vroegere gewoonte om ‘het huis op orde te maken’ als een hoogwaardigheidsbekleder op bezoek komt is nog steeds gangbaar. Voor koningen, keizers en admiralen lijkt het hele land aangeharkt en geschilderd. Op het platteland (van mijn jaren ‘60 jeugd) was dat niet altijd het geval. Ieder kon onverwacht binnenkomen. De opmerking: “Let niet op de rommel” heb ik zelden gehoord. Dat kwam later’ met de beschaving.

156 zandwegen.

157 Heerbaan, weg van de heer, het leger. Hereweg = weg waar het leger langs trok. Hemelse heerscharen = leger van engelen.

Patriarchaal voorkomen

Oosterhesselen ligt geheel in 't geboomte verscholen en heeft nog een volmaakt patriarchaal voorkomen. Gij bemerkt niets van het dorp, tenzij gij u reeds in deszelfs middelpunt bevindt, en rondom den brink den schakel van nederige eenvoudige woningen aanschouwt, dertig in getal, door schuren, hekwerk, eiken plantsoen en opene plekken afgewisseld. Zonder dit te willen, maken deze boersche huizen toch een fraaije vertooning. 't Geheel levert een landelijk tafereel van rust en kalmte, welks aanblik u nimmer vermoeit. 't Ensemble heeft zeker in de laatste eeuwen geene verandering of opzettelijke verfraaijing onder gaan.

Ook hier wordt, even als te *Wilsum*[158] in *Hanover*, den vreemdelingen de toegang afgesneden; de bewoners toch laten zich niet gemakkelijk overreden om aan vreemden een huisplaats af te staan. De woningen-zelve hebben sedert de laatste vijftig jaren eenigermate eene verandering ondervonden, welke zekerlijk 't gerijf en 't gemak der bewoners niet weinig bevorderde.

Vóór 1795 toch werden er bijna geen steenen aan de huizen gezien, gelijk thans allerwege 't geval is. Zij bestonden destijds geheel uit hout en leem, welk zamenstel men hier te lande *wand* noemt. Vóór honderd jaren waarschijnlijk vond men in *Oosterhesselen* geen enkelen schoorsteen. De rook van den haard voerde een despotiek[159] gezag in de keuken of 't woonvertrek en vervulde deszelfs binnenruimte geheel en al.

De voornaamste bron van bestaan der inwoners, 871 in getal[160], is de landbouw. Ook bestaat er eenige handel met

158 Deel I. Van Bentheim naar Koevorden.
159 Despoot, tiran.
160 Volgens de statistieke opgaaf in den *Dr. Volksalm*, 1843.

Hoogeveen en *Koevorden* in rogge, boekweit[161], eijeren, boter, enz., waarvoor winkelwaren en kleederen worden teruggenomen. Honderd jaren geleden golden de koornakkers hier een geringen prijs: zulke, waarvoor men thans 300 gulden betaalt, werden destijds voor 30 gekocht. Vermoedelijk zal *Oosterhesselen* mettertijd door een zijtak in aanraking komen met de *Hoogeveensche-* of met de *Beilervaart*[162], die dan verder doorloopen zal tot in de nabijheid van *Koevorden*. Een nieuwe bron van welvaart in 't vooruitzigt voor de bewoners dezer oorden.

In 't midden van 't dorp staat de hervormde kerk, een oud gebouw, met weinig uiterlijks, geheel eigenaardig passende bij zulk een landelijk dorp. De toren staat afzonderlijk en verheft zich tot een geringe hoogte, zoodat men hem ter naauwernood boven de eiken ziet uitsteken. Al te hooge torens herinneren *Babel*[163], en die herinnering is niet vleijend. De kerk heeft inwendig evenmin iets bijzonders. De wapenborden boven 't gestoelte der Heeren van de *Klencke*, collatoren[164] der gemeente, zijn verdwenen in die dagen toen "vrijheid, gelijkheid en broederschap"[165] de leuze was in den lande en aristokraat te zijn de grootste misdaad. Ook de geschilderde vensterruiten hebben niets van hun aardsch bestaan overgehouden, dan ettelijke fragmenten, die aan de woede der winterstormen zijn ontkomen.

---

161 Boekweit is een plant uit de duizendknoopfamilie die geteeld wordt voor zijn zaden, waar boekweitmeel van gemaakt wordt en als dekgewas. Polen en in mindere mate Frankrijk zijn nog belangrijke Europese productielanden van boekweit als voedselgewas. Het is geen graansoort. Op hoogveen werd veel boekweit verbouwd. Erica, mijn geboortedorp, is ontstaan als boekweitkolonie. Voor verbouw werd de bovenlaag van het hoogveen gecontroleerd afgebrand.

162 Dit is niet gebeurd. Kanalisatie van Drenthe is de passie van podagrist Harm Boom.

163 De toren van Babel was bedoeld om de hemel te bereiken. Jahweh zorgde voor spraakverwarring zodat de bouw in het honderd liep. Miscommunicatie levert ook heden ten dage veel vertraging bij bouwprojecten.

164 Bevoegd predikanten aan te stellen.

165 Franse revolutie. 1789-1795.

Iets evenwel trok nog onze aandacht: 't was een zoogenaamd *armblok*, een eerwaardig overblijfsel van den eerwaardigen ouden tijd, - een uitgeholde paal, in den grond staande, van boven gesloten met een deksel, waarin een sleuf of naauwe opening, om liefdegaven door te storten.

In den zeendbrief[166] van Rudolf van Diepholt, van 1451 en 1454, vindt men betrekkelijk[167] deze armblokken aangeteekend, dat ieder die schade daaraan toebragt zich aan "enen simpelen ban" moest onderwerpen. Een gelijke straf werd op hem toegepast, die de "Boecken, Ornementen, Glaesenvensteren, Watervaeten, Pullen, Wyrocksvaeten, Candelaers van den altaer, Sloten ende andere dinghen, dye in der Kercken behoeren," beschadigd had[168].

In rustiger tijden ware de Bisschop van *Munster*, toen hij in 1672[169] Drenthe plat brandde, zekerlijk niet aan de toepassing dezer straf ontsnapt. In hun ergerlijk wandalisme ontzagen diens krijgsbenden hier heilig noch onheilig. "De pastorie" was "ten eenemaal door de vijandelicke volkeren bedorven, ook waeren de glasen in de kercke door den vijant uytgeslagen"[170].

Predikstoel noch kerkbanken leveren overigens iets merkwaardigs op. Bij 't H. Nachtmaal bedient men zich van een zilveren beker, waarop de woorden *Spes, Fides, Charitas*[171] en derzelver zinnebeelden gegraveerd zijn. De bodem van dezen beker (en daarom maken wij gewag van denzelve,) is een oude gedenkpenning van het jaar 1231[172].

De woning van den Predikant heeft uiterlijk zeer weinig, wat haar van de overige dorpswoningen onderscheidt. Zij ligt achteraf in ware nederigheid en ootmoed, en maakt op sierlijken

---

166 Over 't zeend- of synodale regt zie men: Magnin, a. w., III. 141 en eld.
167 met betrekking tot, aangaande.
168 Magnin, a. w., III. 275.
169 Rampjaar. Bernard van Galen.
170 Boeles, t. a. pl, bl. 46.
171 Hoop, vertrouwen, liefdadigheid.
172 Harderwijk krijgt stadsrechten Op 11 juni 1231 kreeg Harderwijk van Graaf Otto van Gelre en Zutphen, Zutphensche rechten en vrijheden en daarnaast kreeg de stad ook het recht om een jaarmarkt en weekmarkten te houden. Ik weet niet of dit de betreffende penning is.

bouw noch wereldsch voorkomen eenige aanspraak. Volgens medegedeelde berigten waren sedert de Kerkhervorming hier in de heilige ambtsbediening de volgende predikanten werkzaam:

1601-1607 Herm. A. Swollis. Ook te *Sleen*.
1607-1636 Joa. van Asschenberg. Ook te *Sleen*.
1636-1685 Gowinus van Asschenberg, Joh.Z.
1685-1724 Jak. H. Coops[173] (overl. 1741)
1724-1728 Maximiliaan Carel Diederik Staverman.
1729-1733 Alb, Wilh. Costerus, naar *Gieten*.
1733-1735 Isaak Westerlo, naar *Denekamp*.
1735-1739 Hend. Car. van Byler, naar *Gieten*[174].
1739-17 43 Constant. Hartman, naar *Koekange*.
1743-1754 Joa. Janssonius, naar *Oldenzijl*.
1754-1766 Luk. Schukking, naar *Gasselte*.
1768-1773 Helm. Heres, naar *Koevorden*.
1773-1791 Alb. Maagh, naar *Westerbork*.
1793 - ... Willem Scheltens.

Volgens de overlevering heeft *Oosterhesselen* voorheen kerkelijk onder *Zweelo* behoord. De Predikant der laatstgenoemde gemeente trekt ten huidigen dage nog tienden[175] van verscheidene akkers op den Oosterhesseler esch, terwijl op 't kerkhof te *Zweelo* nog begraafplaatsen gevonden worden, bekend onder den naam van "Hesseler slagen"[176].

Oosterhesselen heeft tot dusverre geen rijken oogst van antiquiteiten opgeleverd. Dolf men elders munten en penningen op, de hooge en vlakke grond om dit dorp

173 Volgens den Boekzaal van Oct. 1741 was hij de derde predikant en heeft hij zijn vijfden opvolger gezien.
174 Hij was een ijveraar voor het huis van Oranje en bemoeide zich in 1748 nog al met de staatkundige geschillen over de erfelijkheid van 't stadhouderschap . Zie Mr. L., Oldenhuis Gratama, Drenthe in 174. en 1749, in Dr. Volksalm. , 1843, bl. 68.
175 Tien procent van de opbrengsten
176 Oosterhesselen heette weleer Hesle, Zie o. a. Magnin, a. w., II. 124. III. 104; *Kloosters*, 17, 18. Bij den landman heet het nog gewoonlijk Hesselen.

heeft tot nu toe museum noch kabinet met zijne schatten verrijkt. De eenige merkwaardigheid is een zoogenaamd hunnenkerkhof[177], regts en links van den weg op een kwartier afstands tusschen *Oosterhesselen* en *Wachtum* gelegen. Men wees ons in 't voorbijrijden de bedoelde plaats.

Er was in ons oog weinig bijzonders aan de ligging van 't terrein op te merken: flaauwe, bijna geheel verdwenen sporen een er eenigzins regelmatige ruitvormige verdeeling van den grond, in 't midden met eenige verheffing en naar de wijze van eenen *tumulus*[178] opgehoogd. Overigens - wat zullen wij er meer van zeggen? - De oudheidzoekers zien ook al door 't prisma der verbeelding, en wie hunner zou in zijne antiquarische studien niet wel eens de dupe van zijn eigen vernuft of (wat nog erger is!) de lotgenoot van Chrisje geweest zijn, die zijne antiquiteiten-manie (volgens Klikspaan[179]) met het nagemaakte handschrift van Ossejan zoo kalfachtig liet paaijen?

Bij 't hunnenkerkhof vindt men ook den *Grevenberg*, een nietige zandhoogte, waarin de antiquiteiten-mollen ook reeds gewroet hebben, blijkens de daarvan nog aanwezige sporen.

't Is niet onwaarschijnlijk, dat in overoude tijden hier ter plaatse regt wierd gesproken; en daar de regter niet zelden den naam droeg van *graaf, greve*, kan men misschien vandaar de benaming van dezen heuvel afleiden. De landman vertelt ook nog van een vurigen landmeter, die, omdat zijn ziel geen rust in 't graf kan vinden, bij en om dezen heuvel zou spoken en zijne bedriegelijke meetketting achter zich aansleept. Wij hebben den onrustigen man niet gezien.

---

177 Zie eene beschrijving daarvan in den *Dr, Volksalm.*, 184:3, bl. 183 e. v. Een dergelijk vindt men ook bij Vlagtwedde. Zie *Dr. Volksalm,* 1838, bl. 125.

178 Grafheuvel.

179 Ps. Johannes Kneppelhout 1814-1885. *Studentenschetsen*. (dbnl.org)
Een vel papier wordt voor den dag gehaald, de valsche handteekening er tusschen gelegd en netjes, met eene wel versnedene pen, er op geschreven: Ossejan.
- Jaapmaat, jongen, jij valt nog in den dut! Kom, vigilant! Heb je geen pleizier in je leven? 'K zal je eens een raadsel opgeven.

De bewoners van *Oosterhesselen*[180] hebben 't aloude stempelmerk[181] van 't Drenthsche karakter nog ongeschonden bewaard. Men is van harte welkom in hunne woningen. Naauwelijks zijt gij die ingetreden, of de koffijkan wordt voor den dag gehaald, de stoete in breede plakken afgesneden, de tafel met tweebak[182] gestoffeerd en men noodigt u dringend om naar 's harten lust te gebruiken. Beklaag u niet, wanneer gij een avond bij den *Oosterhesseler* zult keuvelen in 't hoekje van den haard! Beangstig u niet voor de aanvallen van het podagra des geestes, de verveling, dat

morziek ondier,[183]

---

180 Armoede in Drenthe.
Lesturgeon besefte een paar jaar na *Drenthe in... geschetst* goed in wat voor dorp hij beroepen was. In het volgende boek *Een Drenthsch gemeente-assessor* schrijft hij, misschien niet over Oosterhesselen, maar dan toch over een soortgelijk dorp: 'De bevolking van ons eenvoudig gemeentedorpje is slechts ééne familie: er gebeurt niets, of allen hebben er belang bij. Er wordt geen kalf verkocht, of 't geheele dorp neemt nota van den prijs, en een ziek paard levert stof van onderhoud en wisseling van gedachten, aan morgen-, middag- en avondtafel, voor meer dan twintig familiekringen.' Maar eenmaal opgenomen in de dorpsgemeenschap onthield Lesturgeon zich van dergelijke spotternijen, die niet strookten met de werkelijkheid. Vrouwen stierven in het kraambed, kinderen overleden vaak jong. Dat was heel andere gespreksstof!
En natuurlijk en terecht werd er - om maar eens één ding uit vele te noemen- ook gesproken over dorpsgenoot Rudolph Jalvingh, die niet bij moeders pappot bleef en uit armoe of zucht naar avontuur via het Koloniaal Werfdepot te Harderwijk in 1843 uitzeilde naar de Oost.
En dan de armoe. Lesturgeon werd er als predikant onmiddellijk mee geconfronteerd, ook al omdat in de eerste jaren van zijn ambtsuitoefening enkele keren na elkaar de aardappeloogst mislukte. Zie Cees van Dijk. *A.L. Lesturgeon*. Uitgeverij Drenthe Beilen. 1995.
181 Stempelafdruk als handtekening. Zo zijn wij!
182 Zwieback, beschuit. Dubbel gebakken
183 Slechts één treffer voor *morziek* in dbnl.nl Lodewijk Coornvelt wist zichzelven een verstandig man, die met zijn tijd meeging, al vond hij naar de mode zijner dagen heel wat aan te merken op 'de geest der eeuw'. Niet alleen in zijn huis had hij de kaarsen door regulateurlampen laten vervangen, doch zelfs in zijn fabriek in plaats van de walmende oliepitten op staken de moderne verlichting ingevoerd. Hij behoorde bovendien tot de oprichters van de Maatschappij voor Weldadigheid, al bleef hij overtuigd dat God de

dat anders evenmin in een Drenthsch boerendorp uitheemsch is, als in de vergulde *antichambre*[184] van den verwijfden hofrekel[185].

Men is in *Oosterhesselen* zeer gezet op *lectuur*.[186] Bij de meeste bewoners vonden wij, behalve den Bijbel, ook andere boeken, zoowel van geschiedkundigen als stichtelijken aard, en dan geen Brakels, Smytegelts, of Van der Kemps[187], maar werken van den tegenwoordigen tijd, bijbelsche dagschriften of Godsdienstige huis- en handboeken, waarin hoofd en hart, zonder overlading van een van beide, een gezond voedsel vinden. Deze vrijzinnige rigting onder de ingezetenen van *Oosterhesselen* mag men dank weten aan de ijverige bemoeijingen van den tegenwoordigen Predikant en Schoolonderwijzer, beide mannen om hunne kunde, regtschapenheid en ijver aller achting waardig. Tot dusverre heeft zich de geest van separatisme, die kwelduivel en nachtmerrie der hervormde kerk van onzen tijd, niet in *Oosterhesselen* geopenbaard.[188]

Er is niemand nog, die met Dº. De Cock voor de Dordsche orthodoxie[189] te velde trekt. Dat deze geestelijke krankheid tot hiertoe nog niet in deze gemeente is doorgedrongen, is waarschijnlijk ook toe te schrijven aan de omstandigheid, dat

---

armoede heeft ingesteld en men den arme ontevreden en ***morziek*** maakte, wanneer men voortging zich zooveel om zijn nooden te bekommeren.
De opstandigen (1925)–Jo van Ammers-Küller Een familie-roman.

184 voorkamer, wachtkamer.

185 Rekel = vos. Wellicht verwijzing naar politicus. *Haagse hofrekel* is te vinden bij Multatuli (van na 1843). dbnl.org

186 Lezen.

187 Zie dbnl.org Smytegeld is karakter uit werk van Aagje Deken en Betje Wolff.

188 Podagrist A.L. Lesturgeon is dominee in Oosterhesselen van 1844-1854. Hij gaat naar Vledder. Op 7 maart 1864 wordt Lesturgeon in Zweelo beroepen. In 1878 overlijdt hij aaneen hartstilstand. Zijn graf is naast de kerk in Zweelo. Zie Cees van Dijk. A.L. Lesturgeon. Uitgeverij Drenthe Beilen. 1995.

189 Afscheiding vrijgemaakt gereformeerden, Cocksen, *fienen*. Lesturgeon was sterk tegen de orthodoxen gekant. Hij was een remonstrantse, vrijzinnige dominee.

sedert vijftig jaren geen katechiseermeester of oefeninghouder op Oosterhesseler grondgebied geduld wierd. Waar deze dimorfische wezens niet onder behoorlijke surveillance gesteld en werkzaam zijn, daar mag men wee! wee! roepen over de gemeente. Dan zijn ze de missionarissen eener Protestantsche propaganda, die, even als die der Ultramontanen[190], 't *divide et impera*[191] tot leuze aannemen. Uit hunnen aard half- en kwartgeleerden, staan zij 't meest aan de verzoekingen tot geestelijken hoogmoed bloot, en wat kwaad is er, dat

niet op dezen wortel groeit?[192]

---

190 Het ultramontanisme is een leer binnen het katholicisme die de autoriteit van de paus in zaken van geloof en discipline benadrukt. Een aanhanger van het ultramontanisme wordt een ultramontaan genoemd. De benaming kan ook gebruikt worden voor een hoge mate van pausgezindheid.
191 Verdeel en heers.
192 Gezang 54, waarvan de eerste twee coupletten luiden:

'Waartoe toch al dat angstig schromen?
Komt twijfelzucht ons ooit te sta?
Wie moet niet als een zondaar komen,
Niet enkel leven door genâ?
O zalig hij, die uit zijn nooden
Tot Jezus en zijn heil gevloden,
Daar dankbre liefdetranen schreit!
Op 't woord des Vaders te vertrouwen
En door 't geloof den Zoon t' aanschouwen
Is hier de weg tot heiligheid.

Geen heiligheid wordt hier gevonden,
Die niet op dezen wortel groeit;
Hieraan is alle deugd verbonden,
Die immer voor den hemel bloeit,
Vergeefs is al het moedloos duchten,
Vergeefs 't wanhopig kermen, zuchten,
Niets buiten Jezus heelt de smart;
De vrees van een geprangd geweten
Moog naar Gods wet uw daden meten,
't Geloof alleen vertroost het hart.'

Extra Noot over Afscheiding.[193]

De Drenthsche gebruiken bij huwelijken en sterfgevallen zijn ook hier in zwang. Later zullen wij nader op de bruiloften of *wasschoppen* terug komen, en even zoo eene bruidopeisching beschrijven. Beide gewoonten worden ook in deze gemeente nog opgevolgd. De begrafenissen zijn nog aanzienlijk. De maagschap[194] tot in 't derde en vierde lid wordt er bij genoodigd, tevens met den predikant, schoolmeester en scheper of buurherder.

Lijkpredikatien zijn er, even als in de meeste dorpen van dit gedeelte van *Drenthe*, ook in zwang, - een overblijfsel der Roomsche zielmissen, 't welk bij den Hervormingsgezinden Drenthenaar zeker een vreemd verschijnsel is[195].

De *kinderbieren* bestaan in het geven eener *krintewegge* of

---

193 De Afscheiding.
Onder Lesturgeon vielen zowel het dorp Oosterhesselen zelf als Gees en Zwinderen, en het toen nog als een afzonderlijke buurt beschouwde De Klenke.
De Afscheiding lijkt er niet veel aanhangers te hebben gevonden. Uit de volkstelling van 1849 blijkt echter dat Oosterhesselen op een bevolking van 885 zielen 39 afgescheidenen telde; het zwaartepunt lag met 15 in Zwinderen. Er waren heel wat dorpen in Drenthe waar het aantal afgescheidenen procentsgewijs lager lag. In geen geval ging het in Oosterhesselen toe als in de buurgemeente Sleen. Daar leidde de Afscheiding tot grote spanningen binnen de dorpsgemeenschap. De door velen te weinig rechtzinnig bevonden predikant Otto Schultz was er te meer bij betrokken, omdat hij getrouwd was met een boerendochter uit zijn eigen gemeente. Hij had geen sterk zenuwgestel en de interne tegenstellingen vraten aan hem; hij pleegde zelfmoord. Lesturgeon vervulde nadien als consulent enige tijd de vacante predikantsplaats en is dus op de hoogte geweest van alle details. Het heeft zijn houding ten opzichte van de scheurmakers alleen maar verhard.
Deels als gevolg van het schisma en deels vanwege economische factoren emigreerden tussen 1845 en 1848 liefst 51 Sleners naar Amerika, op een totaal van 252 personen voor heel Drenthe. Uit Oosterhesselen waagde niemand de sprong. De godsdienstige spanningen zullen er beheersbaar zijn geweest, de armoe niet ondragelijk, de zucht tot avontuur gering.
Cees van Dijk, *A.L. Lesturgeon*. Uitgeverij Drenthe Beilen 1995.
194 verwantschap.
195 Zie opstel *De predikant op de begrafenis* van P.W.J. Van den Berg in *Een goede buur*. Verderop in dit boek.

plasse[196] aan de kraamvrouw, van een gulden tot een daalder. 't Is niet zelden 't geval, dat er wel twintig zoodanige naar de kraamkamer worden gebragt. Men noemt dit *aanspreken* of *kraamschulden*[197]. Later, als de moeder hersteld is, worden alle wie aan haar geofferd hebben op 't kinderbier genoodigd.

196 Hardgebakken koekje.
197 In Twenthe: Kraomschudden.

Het zeg

Komt er een meijer[198] met de woon[199] in 't dorp, dan ligt op de huren de verpligting, om het huis schoon te maken (*oet te hemmelen*); de gansche dorpsbevolking helpt de goederen en 't huisraad halen; allen zijn in de weer, om den nieuwen dorpeling van dienst te zijn. Zeker niet zonder egoïstische oogmerken; want de nieuweling moet 's avonds zijne dienstvaardige dorpsgenooten ten zijnent op jenever onthalen. Zulk een partij heet men *het zeg*. Een ander gebruik heeft men, wanneer dienstboden in een nieuwe huur komen; deze worden bij 't binnentreden der woning met water begoten, dikwijls niet in een geringe mate. Men noemt dit *hoenzen*. Ook het oude jaar wordt in Oosterhesselen herdacht; men luidt er de dorpsklok, even als of men den ouden afgeleefden sukkel ter aarde ging bestellen. Wie den tweeden dag des nieuwen jaars 't eerst een woning binnentreedt, heeft aanspraak op een borrel; is deze een mannelijk persoon, zoo is het huis gezegend met bulkalveren; is 't daarentegen een van 't vrouwelijke, dan mag de landman gegronde hoop voeden op veerskalveren. Profetische rijmpjes betrekkelijk 't gunstige of ongunstige saisoen, zijn ook nog menigvuldig in den mond des volks bewaard gebleven. Zoo pleegt men van Maria *Lichtmis*[200] te zeggen:

Lichtmissen donker,
wordt de boer een jonker;
Lichtmissen helder en klaar, [201]

198 Meier, huurder, opzichter, hofmeester, hoofd van het personeel van een boerderij, rentmeester, vertegenwoordiger van de heer in het hofgerecht, pachter, bestuurder van een landgoed vergelijkbaar met het Engelse Mayor.
199 Op een gegeven ogenblik.
200 2 februari. Presentatie pasgeboren Jezus in de tempel.
201 Dit versje kent tientallen varianten. Gebruik een versregel in dbnl.org

Is een goed iemen jaar.[202]
Zoo de zon schijnt vroeg aan den toren,
Gaat er veel vlas verloren.

St. Petrus[203] is, inzonderheid voor de bewoners van *Gees*, een boerschap onder 't kerspel *Oosterhesselen* behoorende, een feestdag. Wie in 't vorige afgeloopen jaar zich in den huwelijksstaat hebben begeven, moeten alsdan den bal slaan, waarbij de ongehuwden van beide geslachten komen zingen:

Daar komen wij jongens en meisjes aan,
Al om Sint-Peters bal te slaan.
Hadt gij in onze gilde gebleven,
Dan hadt gij Sint-Peters bal niet hoeven te geven.
Maar nu zijt gij uit onze gilde gegaan,
Nu moet gij Sint-Peters bal uitslaan.

Wie zich niet daaraan wil onderwerpen, laadt aller verachting op zich en bekomt den naam van *doezekodde*[204]. Ook zijn de *gespinnen*[205] hier nog zeer in gebruik. Na afloop derzelve, tegen 't voorjaar, worden de knapen, door de meisjes in de een of andere woning verzocht en op chocolade onthaald. Niemand ergere er zich aan, dat er dan ook van liefde en minnen gesproken wordt;

Laet maegden ook eens vryen,
De vryery is vry. [206]

---

202 iemen zijn bijen; een iemker is een bijenhouder.
203 29 juni. Herdenking marteldood Petrus en Paulus.
204 Indien een jonggehuwde man weigerde den bal uit te slaan, dan kreeg hij den scheldnaam van Harm Doest, doestkobbe of doezekodde. Ook: doezekobbe.
205 'legale' vrijages. Niet enkel in Drenthe. Een plattelandsgebruik.
206 *De Maen bij Endymion*. 1722. Hubert Korneliszoon Poot. (fragment)
De zoete minnares
En wakkre jagtgodes
Verloor zich met verblyen
In minsliefkozery.

Voor 't opkomende geslacht is de tweede kerstdag of Sint Steven een feestdag, wel eenigermate zwemende naar de wijze, waarop die dag in *Duitschland* gevierd wordt. De kinderen gaan dan naar grootvader (*besse*) of oom, met een bosje hooi en zeggen:

Sint Steffen is gekomen hardgeloopen,
Duur verkopen,
Honderd gulden geldt de koe
En daar een. dikke stoetbrugge[207] toe
Met dikke botter, die mag ik, en die mag elk,
Dan geeft de koe ook botter en melk,

BehaIve Gees[208] en Zwinderen[209], behoort kerkelijk en gemeentelijk nog het landgoed en de boerschap de *Klencke* tot *Oosterhesselen*.

De volksoverlevering zegt, dat de bewoners dezer boerschap vóór vele jaren een kasteel hebben willen stichten in de zoogenaamde *Geezer-bergstukken* aan den stroom of 't *Loodiep*. Heden ten dage is aldaar nog eene hoogte aanwezig, met onderscheidene grachten of sloten omringd en bekend onder den naam van *den Klenkenberg*. Toenmaals woonden er te *Gees* slechts vijf huisgezinnen, welke, dewijl zij de Klenckers niet op hun grondgebied duldden en zelve te zwak waren om deze te verjagen, de buren van *Beilen* verzochten, hun te hulp te willen komen. Deze waren daartoe niet ongenegen

---

Laet maegden ook eens vryen.
De vryery is vry.

In 't ende most ze heen.
Zy liet haer lief alleen,
En voer, doch traeg, van d' aerde.
Ik weet geen minnaers ziel
Die blydelyker paerde
Daer 't scheiden harder viel.

207 Een brugge is een boterham.
208 Voorheen Ghees. Zie Magnin, *Best. in Dr.,* II. 124.
209 Voorheen Swinre. Zie Magnin, *Kloost*., bl. 131

en verjoegen de Klenckers van ‘t Geeser territoir; de laatsten zette’n zich toen op de tegenwoordige *Klencke* neêr en kozen zich aldaar een vast verblijf.

De Klencke

Het landgoed de *Klencke*[210], gelegen aan het *Drostendiep*, bestond reeds in 1464. Achttien jaren later, in 1482, behoorde het in eigendom aan Pelgrim van Isselmuden en heette toenmaals *ther Klempenghe*[211]. In 1519 komt in oude charters als bezitter voor Hendrik Van Haersholte, die daarenboven ook heer was van *Oosterbroek*, bij *Nijensleek*. Dit *Oosterbroek* was 't jagthuis, alwaar de Heeren van *de Klencke* hunne jagtpartijen hielden. Naderhand is het in andere handen geraakt en afgebroken.[212] Later werd *de Klencke* opgenomen onder de achttien havezathen of riddermatige hofsteden, welke bij besluit van Ridderschap en Eigenerfden van den 8 Maart 1698 als zoodanig erkend werden[213].

In 1670 is dit huis gebragt in den staat, waarin het thans nog voorkomt. Wie het gebouwd heeft, is onzeker. De overlevering, zonder eenig historisch gezag evenwel, verhaalt, dat de eerste bouw geschied is door monniken, welke zich in het westelijk gedeelte van *Oosterhesselen*, achter *Gees*, wilden vestigen, maar vandaar naar herwaarts verdreven werden, gelijk wij hierboven reeds hebben opgemerkt.

In 1626 behoorde het aan Johan van Welvelde, blijkens een opschrift op de torenklok te Oosterhesselen[214]. Daarna

210 De Klencke (Coevorden, D) 1259 Gerardo dicto Clencke1, 1568-1569 ter Clenkenn2, 1577 ter Klenke; Te verbinden met midden-nl. clinge 'hoogte, heuvel, geaccidenteerde geestgrond', oostndl. klinke, klenke 'heuvelachtige heidegrond' en kling 'ondiepte, voorde of zandbank'. etymologiebank.nl

211 Zie Magnin, *Best. in Dr.*, III, 104.

212 Voorzegde Van Haersholte en zijne vrouw, Lucia van Bermenthe , waren nog in 1568 op gezegden huize woonachtig.

213 Zie *Tegenw. St. v. Dr.;* bl. 18, 19. *Dr. Volksalm.*, 1837, bl. 170 e. v.

214 De laatste spruit uit het geslacht Van Welvelde, vroeger Van Ruinen genaamd, was Jan, baron Van Welvelde, in leven kapitein eener kompagnie voetvolk tendienste der Vereenigde Nederlanden; hij werd den 1 Febr.

ook is de *Klencke* in 't bezit geweest van 't adellijk geslacht Van Noetzelaar. Later, in 1699, werd zij bewoond door Rutger van Dongen, die collator was van *Schoonebeek*, terwijl zijn vader Carolus of Cornelis van Dongen, heer tot *Oldegaarde*, drost van *Koevorden*, de collatie bezat van *Oosterhesselen*[215]. Het familiewapen der Van Dongens, drie roode balken op zilver, is nog in den gevel van het huis te zien.

In 1700 ging meergemelde havezathe in koop over aan den heer V. van Liesveld,[216] die haar wederom verkocht aan de heeren Kymmell te *Dalen* en Wispelweij te *Koevorden*. Daarna is 't landgoed bij koop overgegaan aan den baron Von Inn- und Kniphausen, en eindelijk, door het huwelijk met diens dochter, aan den tegenwoordigen eigenaar, den H. Welgeb. Heere Jkhr. Mr. Derk van de Wijck. Een van diens zonen, Jkhr. Jacobus Marius van der Wijck heeft, als kolonel der genie, zich bijzonder onderscheiden bij 't beleg der citadel van *Antwerpen*, in 1832[217]. Drenthe mag hem dus een plaats toewijden in de rijen der verdienstelijke mannen, die op haren bodem 't levenslicht aanschouwder.

Het huis is gedeeltelijk nog naar den ouden stijl opgetrokken, bestaat uit slechts één étage, en heeft sedert 1670 geene aanmerkelijke veranderingen ondergaan. 't Is van eene gracht omringd, terwijl men voor hetzelve ter zijde van een *basse-cour*[218] de koetshuizen, stallen en tuinmanswoningen aantreft.

1723 op den huize Vredeveld bij Assen geboren, en stierf op de Klencke den 18 Maart 1775. (Volgens 't opschrift eener grafzerk, thands nog op laatstgemelden huize bewaard.)

215 C. van Dongen, stond zijn collatieregt (benoemngsrecht predikanten) later af aan zijn zoon Rutger, ten overstaan van Gerhard Sloet tot Singrave en Carneveld, gecommitteerde van H.H.M. St. Gen. dezer Vereen. Ned., waarop de approbatie van Overijssel geschiedde den 18 April en van Drenthe den 5 Mei 1700. Hieruit blijkt dat de collatien van Schoonebeek en Oosterhesselen gelijktijdig aan den heer van de Klencke hebben toebehoord.

216 Verkeerdelijk wordt derhalve door Prof. Bachiene, in zijne Kerkel. Geogr., (Amst. 1773) bl. 170, de baron Van Dongen als collator van Oosterhesselen opgegeven.

217 Afsplitsing van België

218 erf, achtertuin.

Rustig ligt het daar, in de eerwaardige stilte, die het omgeeft. Geen logge doggen[219] (zoo als FEITH in zijne door BILDERDIJK geparodiëerde romance beschrijft,) verweren en betwisten al bassende en tandenknarsende den vreedzamen wandelaar den toegang tot het gastvrije huis.

Het heerlijk geboomte, waaraan door den eigenaar een bijzondere zorg besteed wordt, trof bijzonder onze aandacht. Fraai zijn de lanen van reusachtige eiken en beuken, die van verschillende zijden op 't huis uitloopen en in wier lommer hier en ginds de nederige woningen der meijers liggen verscholen. De werkzame bewoner der havezathe zet nog aanhoudend zijn plantsoen voort. De heidegrond, tot de marke van *de Klencke* behoorende, wordt nog telken jare door hem met dennen en andere boomsoorten bepoot, en belooft, na verloop van tijd, een rijke aanwinst voor de fraaiheid en 't natuurschoon van 't landgoed.

---

219 fragment **Alrik en Aspasia** dbnl.org

Trad iemand tot den binnengrond,
Men kon zijne aankomst weten.
Pof, pof, klonk ieder tred in 't rond,
Klink, klank, de zwaare keten.

Twee logge Doggen daadelijk:
Hoef, hoef, de brug verweerden,
En duizend Echoos van rondsom
Den hollen galm vermeerden.

Zweelo

Naar ons reisplan lag nu Zweelo[220] aan de beurt. 't Was "onverstandig mooi weêr," - om een Drenthsche spreekwijze te bezigen, - toen wij ons derwaarts op weg begaven, en alsdan doet zich 't dorpjen aller gunstigst voor. 't Ligt in hoog lommerrijk geboomte begraven en is, om zijn natuurschoon, de aandacht van elken landschapsschilder overvaardig. Vandaar ook, dat de bekwame Van Ravenswaaij[221] zich ten nutte der kunst hier de geneugten van gezelliger kringen en fijner beschaving wilde ontzeggen en ettelijke jaren bewoner zijn van 't landelijk plaatsje. Naar 't oordeel van deskundigen moet *Zweelo* dan ook een bijzonderen rijkdom van fraaije en verrassende gezigten aanbieden. Hebben wij een wensch, dan is 't deze, dat Drenthe's gewestelijk jaarboekjen ons weldra daarvan een aanschouwelijke proeve levere, zooals 't dit reeds van *Westerbork* en *Ruinen* gedaan heeft.

Van geschiedkundige bijzonderheden, *Zweelo* betreffende, hebben wij nergens iets gevonden. Slechts dit, dat Barend van Galen[222] hier in 1672 even zoo huis hield, als overal, d. i. als een razende Roeland[223]. Hier hadden vooral de kerkbijbels

220 Oudtijds Suele, Swelle, Zwelle, Zwele. Zie Magnin, *Kloost*, 136. *Best. in Dr.*, II. 121, 125. III. 145.

221 Jan van Ravenswaay (ook Ravenswaaij), (Hilversum, 28 november 1789 - Hilversum, 2 maart 1869) was een Nederlandse schilder. Vanaf 1836 verbleef Van Ravenswaay veel in Drenthe. In 1838 trouwde hij met de 14 jaar jongere Anna Cornelia de Vries uit Zweelo. In hun woonplaats Westerbork werden vier van de zes kinderen geboren.

222 Bisschop van Munster in het rampjaar. Ook Bernard genoemd.

223 Een razende roeland is iemand die nogal wild en onbehouwen is of iemand die wild tekeergaat. Razende Roeland is een vertaling van *Orlando Furioso*. Dit is de titel van een zestiende-eeuws epos van de Italiaanse dichter Ariosto (1474-1533). In dit epos wordt onder vele anderen over Orlando/Roeland verteld, de dapperste ridder van Karel de Grote.

zijn vernielzucht te verduren.[224]

De kerk van *Zweelo* moet nog al van ouden datum en de moeder van die te *Oosterhesselen* zijn. Het regt van beroeping van den hervormden leeraar behoort aan den koning. Men kan achttien predikanten optellen, die hier sedert de hervorming voorgangers der gemeente waren. Gelijk wij dit vroeger deden, willen wij ook hunne namen hier mededeelen:

1603-1608 Udo A Doesburg, naar *Dalen*.
1610-1613 Jodocus Reddink.
1613-1615 Harm. Joannis.
1615-1653 Wesselus Cannegieter.
1653-1668 Joa. Janssonius.
1668-1709 Waltherus Schoonebeek.
1709-1718 Jacob. Hardenberg, van *Schoonebeek*.
1718-1733 Samuel Tilekink.
1733-1757 Ludov. Abrahamy.
1757-1762 Everh. Mennes, naar *Vlagtwedde*.
1762-1764 Jan Alb. Erkenswyk, naar *Ruinen*.
1764-1782 Joa. Havinga, naar *Bellingeweer*.
1782-1784 Jac. van Loenen, naar *Dalen*.
1784-1812 Francisc. Lieftinck.
1813-1817 Jan Majeur Broekhoff, naar *Ruinen*.
1818-1821 Corn, Alberti, naar *Ruinerwold*.
1821-1835 Jan Meijer Lich, van *Denekamp*.
1836 - .... Regnerus Petrus Reddingius.

Toevoeging, niet voorzien door de podagrist (volgende pagina)

1864-1878 Alexander Lodewijk Lesturgeon van Vledder.

224 Boeles, a. w., 45, 46.

1864-1878 Alexander Lodewijk Lesturgeon van Vledder.[225]

225 Lesturgeon is na veel onmin uit de conservatieve gemeente Vledder vertrokken. In zijn afscheidspreek geeft hij aan hoe hij zijn tijd in Vledder heeft ervaren. Een deel van de preek:

Ik weet, ik ben verketterd geworden door enkelen, - welk dienaar van Christus, die geen knecht der letter verkiest te wezen, wordt het niet?- ik ben óók op de goudschaal eener dusgenaamde rechtzinnigheid gewogen, maar veel te ligt bevonden geworden; ik heb in het oog van sommigen de deur des hemels veel te wijd opengezet en de liefde Gods tot zijne menschenkinderen veel te ruim, veel te algemeen, veel te voorkomend en geduldig geschilderd; ik heb my zwaar bezondigd bij deze en gene, dat ik de eeuwigheid der straf durf ontkennen en van geen kloof wil weten, die, eindeloos en zonder hope, zaligen en rampzaligen van elkander scheidt ...
[...]
Zoo heb ik hier als een medearbeider Gods het mijne gedaan, om een vrijzinnig, evangelisch christendom onder u te bevorderen en aan te kweeken. [...]
Wat in 't algemeen ontbreekt, dat is wat men gewoon is te noemen *gemoedelijke* godsvrucht, een krachtiger overtuigd-zijn, dat godsdienst niet alleen een zaak is van het *verstand*, maar vooral van het *hart*, van kennen en weten niet alleen, maar ook van liefhebben, vertrouwen en hopen.

Zie: Cees van Dijk, *A.L. Lesturgeon*. Uitgeverij Drenthe Beilen 1995.

Begrafenis

Terwijl wij in de herberg, (op wier uithangbord "de Koevordsche postwagen" met vierspan is afgeschilderd,) ons met een kop goede koffij verkwikten, werd onze aandacht gewekt door een eentoonig en somber klokkengelui. "Daar wordt een doode verluid," antwoordde onzo gedienstige hospita, op onze vraag naar de reden van dat muzijk. Er werd eerst drie maal aan de klok geklept en daarna drie fiksche toeren of tempo's geluid[226], ten teeken dat de overledene eenen hoogen ouderdom bereikt had. Dit is een al gemeen gebruik in deze landschap. - Hoe vereerend voor de gestorvenen, is 't toch een ware foltering voor de levenden, en ter wille der laatsten moest men de nagedachtenis der eersten liever op een minder lastige en luidruchtige wijze huldigen[227].

Op onze vraag, of wij ook in de gelegenheid konden gesteld worden, om eene groeve of begravenis in persoon bij te wonen, ontvingen wij een toestemmend antwoord. Toen derhalve de dag der begrafenis was aangebroken, vergezelden wij onzen *cicerone*[228] naar 't sterfhuis. Zoo als 't betaamde, meenden wij,

---

226 "Het luiden der klok geschiedde in den regel door de ongehuwde mannelijke naburen van de overledenen." - Zie *Groeven of Uitingen*, door 13**** 14 (verwijst naar Magnin, 13e en 14e letter van het alfabet), in *Dr. V. alm.*, 1840, bl. 158. Deze gewoonte en de daarna volgende begrafenismaaltijd, wordt "zonderling" genoemd, door den Schrijver der *Beschouw. v. d. tegenw. toest. v. Drenthe; in gemeenz. brieven*, Amst. 1818, bl. 99; 100. Het *epitheton*, dunkt ons, kon beter gekozen zijn.

227 Het "geloof aan het omzwerven der afgescheidene zielen voerde het verluiden der dooden in met gedoopte klokken, van welke men de verbeelding had, dat zij de kracht bezaten om den duivel te beangstigen, en hem dus af te houden van de ziel, welke zoo even het ligchaam had verlaten." - Zie *Iets over de zorg der inwon. v. Dr. voor hunne dooden*, door G. B. R., in *Dr. V. alm*, 1839, bl. 143.

228 gids.

traden wij met een ernstigen plooi op 't wezen de woning des geklags binnen; maar hoe contrasteerde onze stemming met hetgeen wij daar vonden! Wie ooit een boeldag bijwoonde, zoo als die in *Groningerland* nog in zwang zijn, kan er zich een denkbeeld van maken. Alles was in beweging, alles bedrijvig. 't Krielde in de niet zeer ruime keuken van nabestaanden[229] en geburen: mannen en vrouwen, zonen en dochters, dienstknechten en dienstmeiden, allen waren in de weer. Om de laatste eerepligten aan den doode te volbrengen?

Neen, om den maaltijd gereed te maken, die straks zou worden aangerigt, zoodra de aarde haar eigendom had terug ontvangen. De koffij en de deftige stoete[230] paradeerden reeds op de tafel. Op een daartoe gegeven teeken schaarden allen zich om den disch, verzorgden den inwendigen mensch van de noodige hartsterking en lieten 't snebbig kraantje der koffijkan lustig klateren.

De boter en het brood, die hierbij en bij de overige maaltijden op een groeve, worden genuttigd, zijn gedeeltelijk (gedwongene) geschenken der geburen. Ze dienen eenigzins tot een tegemoetkoming der begrafeniskosten. Is dit ontbijt

---

229 "Niet alleen de naaste bloedverwanten, de vrienden en de naburen van de overledenen, die in het kerspel of de nabijheid woonachtig waren," werden oudtijds op deze groeven "genoodigd, maar zelfs zij, die door huwelijken als anderszins den gestorvenen en hunne aanverwanten ook in den verstverwijderden graad bestonden of vroeger bestaan hadden (•), ja zelfs alle bekenden, onverschillig in welken hoek van het Landschap zij hun verblijf hielden, werden plegtstatig verzocht, om het lijk naar deszelfs laatste rustplaats te begeleiden. De eer, den overledenen aangedaan, werd afgemeten naar het getal dergenen, welke het lijk mede ten grave hadden gebragt: vandaar dat niet zelden de geheele bevolking van het dorp of gehucht, alwaar de overledene had gewoond, zich bij den begrafenis-trein aansloot." Zie *Groeven en uitingen*, in *Dr. V. alm*, 1840, bl. 157, 158.
(•) In Drenthe noemt men elkanderen neef en nicht, al ware het ook dat men, zoo als men in dit gewest zegt, een schepel erwten noodig had, om die, tot het berekenen van den graad van verwantschap, één voor eén uit te tellen."
In Zambia, waar ik les gaf in de jaren '70, en ook elders, werden ooms en tantes aangesproken met *vader* en *moeder*. Neven en nichten waren *broers* en *zusters*. Zo kwam een leerling binnen een maand tweemaal vertellen dat zijn vader was overleden. 'Wat een smoes," dacht ik.
230 Luxe brood.

af geloopen, dan weet elk der aanzittenden wat hem te doen slaat: de mannen schikken de tafels, voor den eigenlijken maaltijd, in orde of begeven zich naar 't kerkhof, om 't graf te graven; de vrouwen kwijten zich in de keuken van haren pligt en bezorgen daar 't *diner*.

Onder al die toebereidselen wordt intusschen de doode niet vergeten. "Wij-zelve waren oorgetuigen van de loftuitingen, die men al voortwerkende den ontslapene toezwaaide. *Deze* prees des overledenen weldadigen en vrijgevigen wandel: hij was een waar vriend der armen en ongelukkigen geweest. *Gene* was onuitputtelijk in den lof over de arbeidzaamheid des ontslapenen. Een derde en een vierde en een vijfde bragten weder een andere loffelijke eigenschap to horde, terwijl een zesde en zevende, een paar halfmystieke oudmoedertjes den hartelijken wensch ontboezemden, dat de ziel des gestorvenen toch in de plaatsen der gelukzaligheid mogt zijn opgenomen. *De mortuis nil nisi bene*![231] Dat wordt hier wel degelijk en zonder eenig voorbehoud in beoefening gebragt. Liever, dan zich door tot aan het walgelijke grenzende loftuitingen de blaam van eenzijdigheid op den hals te laden, zagen wij, dat de les des franschen dichters meer wierd behartigd:

Son cercueil est fermé, Dieu l'a jugé! Silence![232]

Doch, zoo 't waarachtige piëteit is, die dezen wierook ontsteekt en zoo die niet zonder verdienste wordt toegewuifd, dan bemoeijelijken wij niemand. 't Is een al te teeder punt, de achting voor ontslapenen; zij is hij velen de Achilles-pees[233] der ziel.

Doch hoor! men laat de kerkklok weder kleppen; de gesprekken worden eensklaps gestaakt, een nieuw gewoel vervult de binnenruimte van 't sterfhuis; - dit klokgeklep is het teeken, dat des overledenen laatste slaapstede gespreid

231 Over doden niets dan goeds.
232 Zijn kist is gesloten, God heeft hem beoordeeld! Stilte! Stilte! Stilte! Alphonse de Lamartine (1790-1869), *Nouvelles médit. 7.*
233 Kwetsbare plek.

is! De genoodigden zoeken hunne hoeden en mutsen op en scharen zich naar rangorde in 't ronde, terwijl de grafgravers 't vertrek binnentreden met de boodschap, dat alles gereed is.

Inmiddels heeft de aanvoerder van den begrafenistrein[234] aan alle aanwezigen een glas jenever ingeschonken, - ook al wederom tot hartsterking en voorkoming van *vapeurs*[235]. Deze meester-schenker vraagde nu ook, met een *stentors*-stem[236], of men nog begeerte had den doode te zien. Daarna werd de kist[237] toegeschroefd, op de baar geplaatst - welke voor de huisdeur op de *deele*[238] stond, - en met het lijklaken overhangen. De togt zette zich nu in beweging. De dragers, gewoonlijk acht in getal[239], droegen de kist tot op de rustplaats der dooden. Bloedverwanten en vrienden volgden in twee gelederen achter aan, en maakten een trein uit, geheel in 't zwart gedoscht, de witte mutsen en doeken der vrouwen uitgezonderd. De optogt volgde, getrouw naar 't voorbeeld der vaderen, den uitsluitend daartoe bestemden reeweg[240].

Inmiddels klonk het klokgebom weder somber en ernstig

---

234 Elders de doodbidder, leêaanzegger of aanspreker.

235 dampen.

236 'stem als afgebrande heide.'

237 "Opmerkelijk is het en een trek, het ernstige en nadenkende karakter van den ouden Drenthenaar waardig, dat het eerste, waarvoor een paar jonggehuwden mede zorgde, bestond in het bijeenbrengen van de noodige eiken planken, welke toekomstig, tot vervaardiging van derzelver doodkisten moesten dienen, Hoeveel getuigt het niet voor de bezadigde en godsdienstige denkwijze van den Drenthenaar, dat bij bij de hoogste vreugde des huwelijks reeds aan zijn uiteinde dacht en de grondstoffen voor zijne laatste aardsche woning en uitvaart bij elkanderen bragt. De doodkistplanken waren het eerste en onontbeerlijk huisraad. Zij voerden den naam van Huusholdplanken. In echte oud-Drenthsche huishoudingen, - - -, wordt nog heden ten dage op gelijke wijze gehandeld." - Zie 13****14 (Magnin), a. p., in *Dr. V. alm.*, 1840, bl. 155, 156. *Dr. V. alm.*, 1839, bl. 192. Jaarg. 1842, bl. 142.

238 open (werk)plek in boerenschuur.

239 Te Rolde is dit getal bij Boer Willekeur van 5 Januarij 1809 vastgesteld. Ze moesten "ten weeder-zijden van het Sterfhuis" daartoe verzocht worden, Zie Mr. J. Tonckens, *Disputat. jurid. inaug. de escis Drenth. etc.*, Gron, 1837, p. 95.

240 Elk huis heeft zijn eigen weg naar de algemeene begraafplaats en dezen heet men reeweg. Zie Magnin, *Best. in Dr.*, III 68 (noot 3), 270 (noot 163).

uit de galmgaten van den dorpstoren. De trein naderde den grafkuil; aldaar aangekomen, vormden allen in plegtige sprakelooze stille een kring om denzelve; de doodkist werd van de baar genomen, in de diepte neêrgelaten en met aarde overdekt …. Staat het aan ons te beoordeelen hoe spoedig zij 't ook zou worden met den sluijer der vergetelheid,

le rapide oubli, second linceul des morts,…..?[241]

Het werk der begrafenis was volbragt; de lijkrede moest thans nog gehouden worden; daartoe verzamelde men zich nu in de dorpskerk.[242]

Wij treden in geen bijzonderheden over de rede, door den Predikant gehouden: 't was een ernstig, hartelijk woord van vertroosting en opbeuring. Maakte 't maar op de bedroefde nabestaanden denzelfden indruk, dien 't op ons had! Doch deze zijn op dit oogenblik voor elken redelijken troost onvatbaar; de droefheid is nog te versch en heeft hun ziel overstelpt. Een reden, waarom wij de lijkpredikatiën, zoo ze dan in gebruik moeten blijven[243], eerst later wilden gehouden hebben, als de tijd reeds door zijn verzachtenden invloed de harten toebereid heeft tot Evangelische vertroosting.

Is de lijkrede geeindigd en de zegen uitgesproken, dan is men, - en doorgaans in groote ruimte[244], - den armen broeders en zusters gedachtig. Aan de deur der kerk is een bekken

---

241 Et le rapide oubli, second linceul des morts, - A couvert le sentier qui menait vers ces bords. De snelle vergetelheid, tweede lijkwade van de doden, heeft de weg verborgen die naar die afgronden leidt. Alphonse de Lamartine (1790-1869).

242 "Tot het houden van deze lijkredenen zijn de leeraars verpligt, uit kracht van een gedeelte van hun inkomen, of zij worden daarvoor elken keer betaald, verschillend of het een oude of een jonge doode is, en in onderscheidene dorpen zijn de landlieden nog zeer op dezelve gesteld " Zie het *Iets van G. B. R.*, in *Dr. V. alm.*, 1839, bl. 139.

243 Zie *De predikant op de begrafenis* in *Een goede buur.* P.W.J. Van den Berg verderop in dit boek. Lijkredes werden door de orthodoxen verboden. Dit verbod resulteerde in een alternatief; namelijk drinkgelagen en orgieën.

244 Is dit, met de lijkrede-zelve, nog een overblijfsel van den vóór-Lutherschen kerkelijken zuurdeesem?

geplaatst, waarop, om van de overigen te zwijgen, de naaste bloedverwanten hunne gaven neêrleggen, in papier gewikkeld en met een draad omwonden.

Groevemaal

Het tragische gedeelte der groeve was nu ook afgespeeld. Men spoedde, doch niet in de vorige orde, naar 't sterfhuis terug. Ook wij vergezelden onzen geleider derwaarts en ontvingen de zeer voorkomende uitnoodiging, om als gasten deel te nemen aan den toebereiden maaltijd. Nieuwsgierigheid dreef er ons toe, hoewel wij wisten, dat er ons geen spijskaart zou worden aangeboden, waaruit wij naar eigen smaak en keuze konden bestellen, maar dat wij ons met hetgeen opgedragen werd moesten vergenoegen.

Als vreemdelingen hadden wij aan de eerste tafel, die in de beste kamer aangerigt was, plaats genomen. Een vlugtige blik langs de rijen der gasten deed ons bemerken, dat ook de predikant - en deze wel aan 't hoofd der tafel, - en de koster met ons en de naaste bloedverwanten waren aangezeten. De overige gasten hadden in de keuken plaats genomen en op de *deele*, waar in de lengte voor de koestallen tafels neêrgezet, of liever geïmproviseerd waren. Een kluchtig gezigt, dat de tijden der Aartsvaders herinnert, die met hun vee in hetzelfde vertrek herbergden en ter maaltijd aanlagen.

Toen allen gezeten waren, vervoegde een der bedienden, die, naar wij hadden opgemerkt, de taak van ceremoniemeester vervulde, zich bij den predikant, met het verzoek om het gebed te willen doen. De leeraar verliet zijn stoel, plaatste zich in de deur, welke de vertrekken afscheidde, en kweet zich aldaar van de taak, welke men hem had opgedragen. Nu nam de maaltijd een aanvang. - Behoeven wij u te verzekeren, dat de schotel met groene erwten niet weder ten boorde gevuld van de tafel werd gedragen?[245]

En dat allen, ook zij die voor weinigen uren de innigste

245 Niet weer tot de rand gevuld weggehaald werd: alles opgegeten.

droefheid verrieden, zich de groengele, bijna tot pap gekookte tuinvrucht, met boter overzwommen en sterk gemostaard en gepeperd[246], overheerlijk deden smaken? Wilt gij gelooven, dat ook het tweede geregt, de sneeuwblanke, onschuldige rijstenbrij, met bruine suiker en geurige kaneel overstrooid, niet onaangesproken werd weggezonden? Maar begrijpt gij 't, hoe na dit genot der aanzittenden maag nog vatbaar was voor een laag van ham of schinke[247], zoo smakelijk en oogelijk meestal, dat men al een bekrompen hammenkenner zijn moet, om zich aan een anachronisme, betrekkelijk den ouderdom dier producten, te bezondigen? Bij voorkeur, - hebben wij opgemerkt, - nuttigde men die doorzigtige, barnsteenkleurige helft, die u dadelijk uit den droom hielp, of zij in de jongste Januarijmaand in den rook was gehangen[248]. Een breede, smakelijke snede stoete diende tot voertuig.

Met dat geregt[249] was de maaltijd ten einde; de predikant sprak een dankzegging uit en de menigte der gasten verspreidde zich her- en derwaarts. Ten slotte eindelijk, tegen den avond, verzamelden zij zich nogmaals in 't sterfhuis, om met een kop thee de kroon op 't werk van den dag te zetten. -

Ook wij verlieten nu de gastvrije woning, om 't geen wij gezien en opgemerkt hadden in onze herberg op te teekenen en ons te verwonderen over de stipte, naauwgezette getrouwheid, waarmede de Drenthenaren van onzen leeftijd de gebruiken hunner voorvaders in acht nemen; maar tevens

---

246 met mosterd en peper op smaak gebracht.

247 Schenke(l), gedroogd en gezouten/gerookt ham.

248 In de wiemel. Gezouten vlees en ook (droge) worsten werden in de (conserverende) rook gehangen. In mijn kinderjaren hingen in de woonkamer worsten en schenken aan een balk aan het plafond. In de jaren '50 hadden we thuis nog een bolle (jonge stier) in een schuur. Die werd thuis geslacht. Het mooiste stuk vlees ging naar de pastoor. We woonden schuin tegegenover de roomse kerk. In mijn pastiche van *De Avonden* laat ik Marie-van-de-Pastoor herleven. Later bleek dat de pastoor in armoede leefde. Eenmaal in de maand was er een collecte voor zijn levensonderhoud.

249 In andere gemeenten worden op de groeve-maallijden achtereenvolgend deze geregten opgedragen en genuttigd: stokvisch, graauwe erwten, rijstenbrij, gebraden rundvleesch met stoet. Elders volgt men weder andere gewoonten.

ook, om hun den wensch te kennen te geven, dat een volgend halfjaarhonderd op 't punt van begrafenisvieren eenvoudiger en minder omslagtige vormen[250] moge zien geboren worden, - vormen, waarbij de doode in 't minst in de hem verschuldigde eer wordt te kort gedaan en de lovende niet de rampzalige martelaar is van lastige en vervelende ceremonien[251].

250 Wie de geschiedenis van begrafenisrituelen bestudeert zal opvallen dat de ceremonie steeds korter wordt. In vroegere tijden duurde een ceremonie dagen, soms weken. Rond 1850 een volle dag. In de jaren '50 van de vorige eeuw een halve dag. Na het jaar 2000 is een crematieplechtigheid binnen een uur voorbij. Wie denkt meer tijd nodig te hebben betaalt extra.
Een groevemaaltijd is een uitzondering. In de jaren 1950 een uitgebreide koffietafel met vooral krentenstoet. Dat verschoof langzaam naar kadetjes met ham en kaas. In Erica vooral ham. Twee kop koffie, geen borrel na.
251 Meer bijzonderheden vindt de onderzoeklievende lezer in de belangrijke en zeer lezenswaardige opstellen: *Drenthsche gebruiken bij sterfgevallen en begrafenissen*, door R. in *Dr. V. alm*., 1842, bl. 139-152, en *Groeven of Uitingen*, door 13****14 (Magnin), in 't zelfde jaarboekje van 1840, bl. 155-165.

Groevebier

Het verdient wel eenige opmerking, dat de oude Drenthenaar bij niets grooter weelde aan den dag legde, dan juist bij de begraving zijner dooden. Er had, - wij spreken hier van de tijden vóór de Kerkhervorming, - er had daarbij "eene overdaad plaats, welke bij de gewone soberheid geweldig afstak. De bloedverwanten, vrienden en geburen van eenen overledene vereenigden zich, om het bij deszelfs uitvaart aan niets te doen ontbreken. Elk bragt het zijne daartoe bij, en zoo waren die uitvaarten niet zelden feesten, wier gerucht door het land ging. De daarbij aanwezigen werden bij die gelegenheden zoodanig van bier voorzien, dat zij zich menigmalen aan dronkenschap en losbandigheid schuldig maakten, en daaruit de schandelijkste misbruiken ontstonden[252]."

Thans heeft dit misbruik opgehouden. Het bier, zeide de zoo even aangehaalde schrijver, was de gewone drank op de uitingen[253] en de mate, welke men daarvan gebruikte, was

252 Zie het *Iets over de zorg*, enz. van G. B. R., in *Dr. V. alm.*, 1839, bl. 137. Deze geheele bijdrage is der lezing overwaardig. Voorts ook *Teg. St.v. Dr.,* bl. 158, noot (124).

253 Niet alleen bij deze gelegenheden, maar ook in alle andere gevallen was bier schering en inslag. Wanneer een Ette (rechter) niet ter bepaalder ure op de vergaderplaats aanwezig was, b. v. verbeurde hij " eene tunne beers." Bleef er iemand thuis, wanneer er onraad in den lande was en de bevolking met "klockenslach" te hulp wierd geroepen, dan verbeurde hij ten behoeve van het dingspil "een vat biers." Zie Magnin, *Best. in Dr.*, III, 88, 157. Zoo lezen wij in de reeds aangehaalde Rolder Boer Willekeur (Gebied onder een zekere rechtspraak): "Niemant, die onder het Willekeur behoort zal Koorn mogen inhalen, of het moet gezamentlijk daags te voren geresolveert wezen, En die zich an" dit en meer andere hier niet ingelaschte "artijkelen schuldig maakt zal vervallen in een boete van 0,5 Ton Bier." Zie Tonckens, *disp. laud.*, p. 89, 90. Over 't gebruik van bier in Drenthe zie men overigens: Oud-Drenthsche kinderbieren, enz., door 13 .... 14, in *Dr. V. alm.*,1838, bl. 165-171. *Iets Over het Drinken*, door A-s-g- (Afkorting voor Lesturgeon).,

vroeger zoo rijkelijk, dat de Synode der Landschap er zich mede moeide. In 1623 werd door de Ridderschap en Eigenerfden, "op 't versouck van de Predigers, ten eijnde de vuytingen offto Groeffbieren voertau affgeschafft werden," besloten, dat er op een uitinge niet meer dan een ton bier mogt gedronken worden. 't Vooroordeel der Drenthenaren verzette zich hier ernstig tegen, zoodat hetzelfde kollegie in 1629 gedwongen was de bepaalde mate tot twee tonnen uit te strekken[254]. Nadat echter deze drank meer belast werd[255] en de brouwerijen in 't landschap langzamerhand verliepen, heeft het gebruik van bier en bierpap[256] op de groeven ook opgehouden. Eere intusschen den Drenthenaar, dat hij den verdrongen drank niet door een geestiger, maar heilloozer vocht[257] heeft laten vervangen!

Zoo veel van den drank der bewoners van *Drenthe*! Een excerpt uit Picardt volsta, om den onkundige een schets te geven van hun gewoon voedsel, althans in oude dagen. "Daer en is geen Natie die ick kennc," zegt de dikwijls geestige en snèdige man[258], "die minder spijse gebruyckt, waer uyt corruptie en verrottinge van daen komt, als de Drentse. Veel Melck en Bry, Way, opruytsel, dick Bier, Tuyn-vruchten, en andere diergelijcke vochte en corruptibele spijsen, sullen het Lichaem wel doen swellen[259] en corpulent maken, maer evenwel sullen

---

in *Dr. V. alm*., 1841, bl. 197-211. Bier vervangt het geld, in *Dr. V. alm*., 1842, bl. 136-138. [A-s-g is afkorting voor podagrist Alexander lesturgeon]

254 Zie 13****14, in *Dr. V. alm.,* 1840, bl. 161, 162.

255 Een accijns op 't bier werd, in de 15e eeuw, (vermoedelijk alleen) geheven in 't kerspel Anlo of in 't dingspil Oostermoer, en niet elders in Drenthe, Zie Magnin, *Best. in Dr.*, III 162. Aangaande later tijden zie men Teg., St, v, Dr. bl. 82.

256 In Zambia, waar ik in de jaren '70 voor de klas stond, was bierpap van maismeel heel gangbaar; een soort alcoholische Brinta uit een grote ijzeren ton. Graag binnen een dag of twee consumeren.

257 jenever.

258 Zie z. a. w., bl. 252.

259 Peulvruchten, bonen, koolsoorten zorgen voor winderigheid. In kloosters was consumptie van bonen door nonnen niet toegestaan. De winden zouden de genitaliën van de nonnen (aangenaam) kunnen prikkelen. Deze anekdote staat in *On Food and Cooking, the science*

geen starckheydt of vastigheydt gheven, maer veele corruptien en verrotheden causeeren. Daer teghen het gebruyck van veel Rogghen-broodt, suyver Scharbier[260], Sandt-moes[261] of Kool, en andere spijsen, die Solijde, en de corruptie niet soo seer onderworpen zijn, en sullen de Lichamen niet corpulent, noch dickbuyckigh, maer solijde, gedrongen, en vast maken: En dien volgens durabeler en ouder. En sodanig is de ordinarise spijse der Drentse Natie."[262]

Doch, revenons à nos moutons![263]

---

and (folk)lore of the kitchen. Harold McGee. De heilige Augustinus zag onwillekeurige gedragingen van het lichaam, zoals winderigheid, als een onmislkenbaar teken van de zondeval. Als een mens niet aan God gehoorzaamde, gehoorzaamde het lichaam op zijn beurt niet aan de mens. Verlies van controle over de lichaamsverrichtingen was een onvermijdelijk gevolg. Kerkvader Jeronimus zag bonen als kwaad voedsel en verbood nonnen consumptie vanwege "in partibus genitalibus titillationes producunt" Ook zonder kennis van kerklatijn is de strekking helder.

260 Minste kwaliteit bier. Restbier.

261 Moes, mous = boerenkool

262 Over latere tijden vergelijke men *Teg. St. v. Dr.*, bl. 159. 160. Beschouw, in gemeen:, br., bl. 96.

263 Terug naar onze schapen. Franse uitdrukking: terug naar het onderwerp waar we mee bezig zijn. Oorsprong *La Farce de Maître Pathelin,* een toneelstuk uit de 15e eeuw van een onbekende auteur.

Lieve Vrouwe van den veenplas

Zweelo biedt den oudheidsonderzoeker en geschiedenisnavorscher overigens niets opmerkelijks aan. Aangaande den predikstoel in het nederig en eenvoudig kerkje moet eene volksoverlevering bestaan, die wij nogtans met den besten wil niet magtig konden worden.

Voor een twintigtal jaren heeft men in een veentje, onder het kerspel gelegen, een anderen vond gedaan: het onvergane lijk eener vrouw, die blijkens kleeding en versierselen, tot een hoogen stand behoord moet hebben. Een eenvoudig landman had het ontdekt, terwijl hij daar ter plaatse plaggen of heideschalen stak. Eerst was er een arm uit den grond komen steken, en bij nader onderzoek had de reeds verschrikte man 't geheele ligchaam opgedolven; doch toen had hij de spade weggeworpen en 't, *sauve qui peut*[264], op een lopen gezet.

't Lijk moet nog in gezegden veenplas voorhanden zijn, ofschoon de juiste plaats onbekend is. Wordt het nog eens uit zijn drassige rustplaats voor den dag gehaald, dan kan *Zweelo* 't Drenthsche *Kevelaar* worden, van wege de bedevaarten der nieuwsgierigen naar de "Lieve Vrouwe van den veenplas." Voor de armen van 't dorp en deszelfs omstreken zou 't in allen gevalIe een lucratieve speculatie worden kunnen. Ter gelegener tijd blijve dit der wel bekende milddadigbeid onzer landgenooten aanbevolen!

Wij verlieten *Zweelo* in den vroegen morgen, om onze reis naar *Westerbork* voort te zetten. Tot aan 't gehucht *Wesup*, onder *Zweelo* behoorende, behoeft men zich niet over gebrek van lommer en schaduw te beklagen. 't Eikenhout is hier schilderachtig; de Wesuper esch, welken wij overreden, levert een pittoresk tafereel op en zou u niet ligt doen vermoeden, dat

264 Redde wie zich redden kan.

achter *Wesup*, in een oostelijke strekking van een paar uren, de lofzangen van natuurschoon een einde hebben. Hierover in het volgend hoofdstuk![265]

265 Deel over het Ellertsveld...

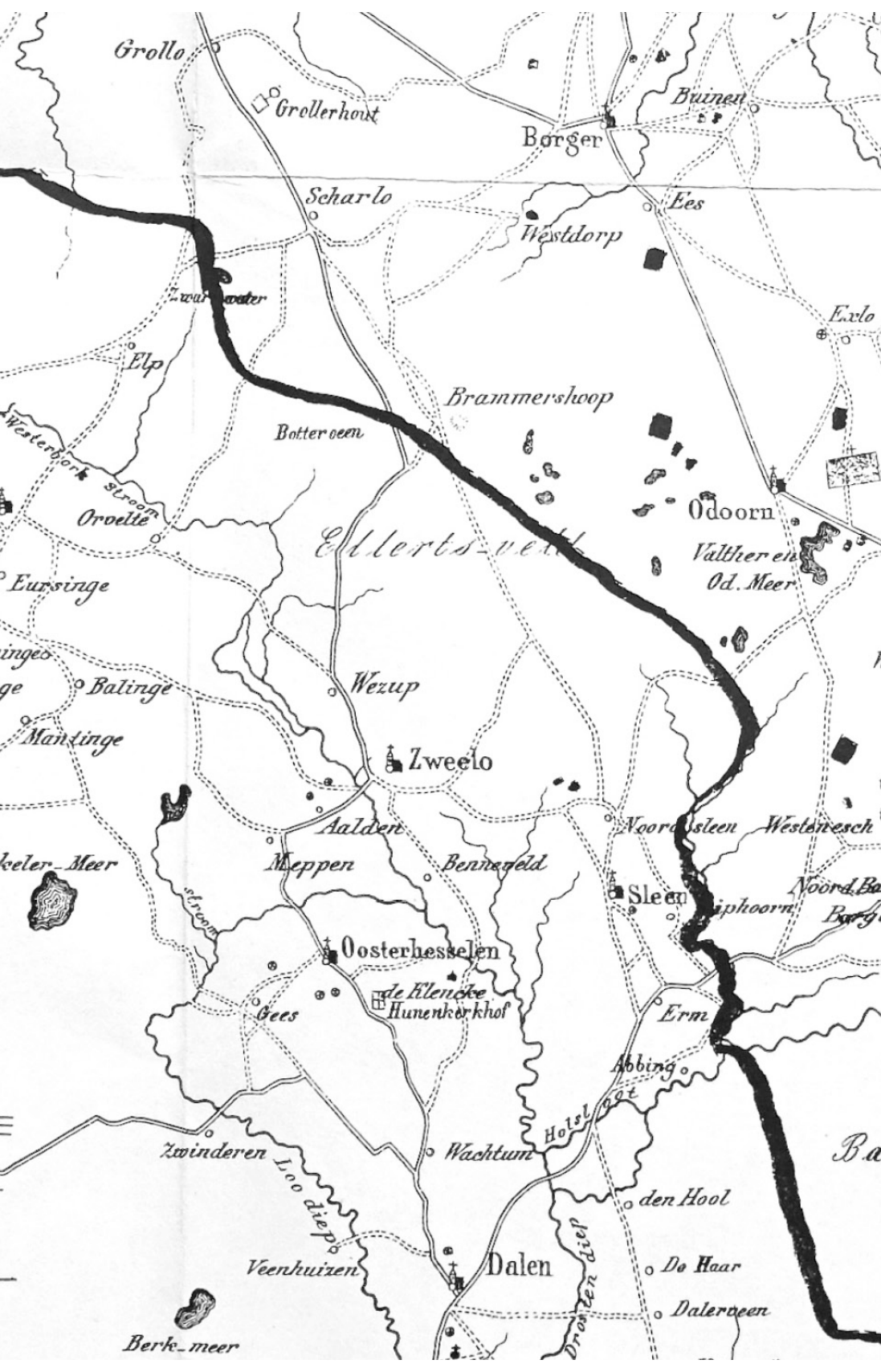
Grollo
Grollerhout
Borger
Buinen
Scharlo
Ees
Westdorp
Exlo
Elp
Brammershoop
Westerbork
stroom
Botteroeen
Orvelte
Odoorn
Eddertsveen
Valthereen
Od. Meer
Eursinge
Balinge
Wezup
Mantinge
Zweelo
Aalden
Noordsleen
Westenesch
Meppen
Bennegeld
Sleen
Noord Ba
Borg
Oosterhesselen
de Klencke
Hunenkerkhof
Gees
Erm
Abbing
Holsloot
Zwinderen
Wachtum
Loo diep
den Hool
Veenhuizen
Dalen
De Haar
Dalerveen
Drouwen diep
Berkemeer

‘t Ellertsveld
Woest en ledig
Westerbork
Oorlogen en plunderingen
Lang genoegh verzaet...
Oogst van het koren
Natuurschoon
Koekoek in Elp
Reuzen op de Topjesberg
Van Ravenswaay
Slangen en adders

De ragt kein Baum und kein Vogel singt,
Da säuselt kein Laub, kein Bachlein klingt,
Kein Röslein glüht, nur im falben Kleide
Weithin dehnt stumm sich die glatte Haide.

Anastasius Grün

‘t Ellertsveld

In deze vier regelen van den Duitschen dichter[266] hebt gij een juister beschrijving van ‘t *Ellertsveld*, dan onze podagristisch-prozaïsche pen ze u zou leveren kunnen.

Even buiten *Wesup* staat een handwijzer; gaat gij links, - de weg zal u van-zelf te *Westerbork* brengen, - regts, - gij zult het

---

266 Anastasius Grün (1808-1876). Anton Alexander Graf von Auersperg. Oostenrijks dichter.
Het gedicht telt acht strofen. De eerste twee gaan over de grote stille heide. De stilte nodigt uit tot twist. De vrienden krijgen ruzie en steken elkaar dood. De heide krijgt de schuld. In een omgeving met palmen hadden ze nog geleefd. https://www.zgedichte.de/gedichte/anastasius-gruen/ein-ritt-ueber-die-haide.html Volgen strofen 1,2,8.
Ein Ritt über die Haide

Es ritten über die weite Haide
Zwei Ritter, Freunde in Lust und Leide.
Da ragt kein Baum und kein Vogel singt,
Da säuselt kein Laub, kein Bächlein klingt,
Kein Röslein glüht; nur im falben Kleide
Weithin dehnt stumm sich die glatte Haide.

Erst reiten sie still dahin mit Schweigen,
Wie also die Art ist Freunden eigen,
Denn spräch’ auch Dieser hier aus das Wort,
Längst fühlt’s und denkt’s der Andre dort;
Nur weil so todesstumm die Haide,
Fährt mählich Redelust in Beide.

... slot
Ich meine, die Schuld an solchem Leide
Trägt nur die öde, stumme Haide;
Wenn sie geritten im Palmenhain,
Sie würden zur Stunde noch Freunde sein;
Wenn sie geritten im Blumenhage,
Sie ritten wohl noch am heutigen Tage.

Ellertsveld op uw gemak kunnen gadeslaan en u met eigen oogen overtuigen, of Anastasius Grün der natuur getrouw blijft in zijn heideschildering.

Daar breidt zij zich voor uw oog uit, de onafzienbare, graauwe heide, huiveringwekkend als die, waarop Shakespeare zijne drie heksen laat bijeen komen[267], om Macbeth als toekomstigen Than van *Glamis* en *Cawdor*, ja als Koning van *Schotland* te begroeten.[268]

Aan den gezigtseinder kust ze den hemel; want struik noch woning is er in de verte te bespeuren. 't Fraaiste gezigt levert

---

267 CT1, SCENE 1: A desert place
Thunder and lightning. Enter three Witches

First Witch
When shall we three meet again
In thunder, lightning, or in rain?

Second Witch
When the hurlyburly's done,
When the battle's lost and won.

Third Witch
That will be ere the set of sun.

First Witch
Where the place?

Second Witch
Upon the heath.

Third Witch
There to meet with Macbeth.

268 Nadat het Schotse leger de Engelsen heeft verslagen, komt generaal Macbeth drie heksen tegen die voorspellen dat hij eerst een hoge adellijke titel krijgt en daarna koning wordt. Als direct erna een bode van de koning hem vertelt dat hij is benoemd tot Thaan van Cawdor wacht hij niet rustig af, maar gedreven door ambitie en z'n dominante vrouw neemt hij het lot in eigen hand. Hij nodigt koning Duncan uit, doodt hem in zijn slaap en volgt hem op. Maar als koning voelt Macbeth zich continu bedreigd, pleegt moorden, zijn vrouw krijgt wroeging en sterft. Zijn vijanden verslaan hem, waarna Duncans zoon zijn rechtmatige plaats inneemt. MacBeth, Shakespeare.

zij op, als ze bloeit, als zij 't uitsluitend domein is der bijen, wanneer deze nijvere diertjes

> Uitleiden haar geslachts bejeughd' aanwasselingen:
> Oft als zy vliegen d'een' aan d'andre te gemoet;
> En nemen af den last van 't aangewonne goedt;
> Oft als zy yverigh den klaren honigh vaten,
> Met zoete lekkerny opvullende de raten.[269]

Als de warme zomerzon aan den hemel flonkert, kunt ge den luchtstroom waarnemen, die langs hare oppervlakte golft, en allerlei fantastische beelden u voor oogen toovert, - nu eens een haastig voorbijtrekkende rookkolom, - dan weder talrijke ruiterbenden, met wuivende vanen en op manenschuddende paarden gezeten, - of een breede waterspiegel, met een schilderachtig landschap aan zijn boorden. De Fata Morgana onzes vaderlands[270], zoo bekoorlijk, zoo verleidelijk, als *Italie*, dunkt ons, naauwelijks oplevert.

Moet zulk een uitgebreide plek gronds eeuwig renteloos blijven liggen? – In gemoede en uit werkelijke belangstelling in *Drente's* voorspoed en bloei, deden wij elkander deze vraag. Wij treden niet in de ontwikkeling der oorzaken, welke eene schijnbaar niets onderneemzieke *industrie* hiervoor mogt te berde brengen. Ons nationaal gevoel bragt ons op een ander denkbeeld.

Beijeren, - dat in vele andere opzigten bij ons Vaderland in de schaduw staat, - *Beijeren* heeft zijn *Walhalla*, - zou *Nederland* er ook niet een mogen hebben, vooral nu ook tot

---

269 Uit: *Het leven van Hillegonda Buisman* (1814)–Adriaan Loosjes. dbnl.org. Een lang gedicht van Hooft gereciteerd in de tuin.
Nu herinnerde HILLEGONDA mejuffrouw KROMBALG hare belofte, om haar iets mede te delen, uit het Treurspel Geeraardt van Velsen, dat de Ridder HOOFT gemaakt had. Volgen vele pagina's met het gedicht.

270Zie J. J A. Goeverneur, *de Huisvriend*, 1e jaarg., bl. 199, 200, een tijdschrift, dat in allen opzigte ondersteuning verdient en ons reeds menig aangenaam oogenblik heeft bezorgd. Beide - redacteur en uitgever verdienen allen lof, alle aanmoediging. Ons oordeel zou even gunstig zijn, ook wanneer de Redactie niet uit ons werk de beschrijving eener "nutsvergadering te Koevorden" had overgenomen.

ons de algemeene standbeelden-*manie* is overgewaaid?[271] – En waar kon een dergelijke bewaarplaats, van wat een natie als eigendommelijken roem kan aanwijzen, geschikter worden opgerigt, dan op 't wijde *Ellertsveld*, in 't hartje van *Drenthe*?

Zoo u ook reeds de ketterij in 't gebeente zit, dat Bato[272] nimmer onze stamvader geweest is, kunt gij met een later tijdvak een aanvang maken.[273] Begin, zoo 't u onverschillig is, de oneindige reeks van verdienstelijke landgenooten, beroemd of berucht, met Ellert en Brammert-zelve, en daal dan af, langs den schakel van eeuwen die daarna volgen, tot op onze Jan-Salie-dagen[274]. Immers, verdienstelijke Nederlanders van onzen tijd? Wie betwijfelt hunne talrijkheid, sinds zeker koninklijk besluit[275] het licht ziet? Wie, die 't oog geslagen heeft op den aanhoudenden nadrup van dien milden kruisregen? *Virtus* immers *nobilitat*![276] Verdienstelijke Nederlanders van onzen tijd?! – Dan moest het Haagsche Christendom ze niet in massa leveren, bij zeventallen te gelijk, en Wap geen "Gedenkboek"[277] hebben geschreven...

---

271 Bedoeld: deze kant op gekomen. Ook hier veel nieuwe standbeelden.

272 vermeende stamvader van de Batavieren.

273 De podagristen steken de draak met verhalen over afkomst. Bato als oer-batavier. Nee, kies liever sprookjesfiguren als Ellert en Brammert om te eindigen bij Jan Salie. En de lezer verdient een lintje.

274 Jan Salie is een personificatie van de trage 19e-eeuwse, Nederlandse geest zoals beschreven door Potgieter in zijn korte verhaal Jan, Jannetje en hun jongste kind. In *De gids (*1841).
De les, die er aan Jan Salie in ten beste wordt gegeven, onderschrijven we gaarne: (dbnl.nl)

Och, zie de groote plannen
Voortaan zoo boos niet aan,
En scheld niet op de mannen,
Die voorwaarts willen gaan.

275 Begin van de lintjesregen; koninklijke onderscheiding. Iedereen is plots belangrijk en waardevol. (In 1873 wordt Lesturheon zelf geridderd.)

276 *Virtus nobilitat* is Latijn voor 'deugd adelt'. Deze woorden zijn het motto en het opschrift op het onderscheidingskruis van de Orde van de Nederlandse Leeuw.

277 *Gedenkboek der inhuldiging en feesttogten van zijne Majesteit Willem II, 1840-1842. Met Platen*. 's Hertogenbosch, bij J.F. Demelinne. In gr. 8vo.

Aan voorwerpen zal ‘ t derhalve een “Verstandige keuze niet mangelen. Wij, Nederlanders, gaan in weerwil onzer kleente[278] en in spijt der laatste dertien jaren[279] van volharding

---

VII, 375 en nog 36 bl. f 4 -: Met bijdragen van de Heer Wap. ... Toen de Heer ENGELBERTS GERRITS, terstond na de troonsbeklimming van onzen tegenwoordigen Vorst, zijn *Gedenkboek der Inhuldiging* in het licht gaf, liet zich de schraalheid der stof ter vulling van een wijd gedrukt boekdeel terstond gevoelen, en hij nam zijne toevlugt tot eene historische schets van vroegere gebeurtenissen. In het boek, hetwelk wij nu aankondigen, heeft de Heer WAP het onnoodig geacht, tot dergelijke middelen over te gaan, en toch heeft hij een zeer lijvig boekdeel weten te vullen.

278 kleente = kleine omvang, geringe omvang. Hierna gebruik van kleente bij graaf van Rennenberg.

George van Lalaing, beter bekend als graaf van **Rennenberg** of kortweg Rennenberg (Hoogstraten 1536 – Groningen 23 juli 1581), was stadhouder van Friesland, Groningen, Drenthe en Overijssel. Hij was afkomstig uit een Henegouws geslacht van landsbestuurders. Zijn ouders waren Filips van Lalaing, tweede graaf van Hoogstraten en Anna van Rennenberg. In de Nederlandse geschiedenis is hij vooral bekend geworden door zijn zogenaamde ‘verraad’. De graaf schipperde tussen de belangen van de protestanten (Staatsen) en de katholieken (Spanjaarden). Het volgende is van dbnl.org

De Graaf van Rennenbergh, naa een’ wyl quynens (men meende van ongeneught: want sint den hoon voor Steenwyk, had hy nooit rechte tier gehadt) was kortelinx in veighe krankheit gevallen; ende deed zich berichten naar de wyze der Roomsgezinden, ten zelfsten daaghe, als zyn volk van de Staatschen geslaaghen werd. Op den drieëntwintighsten (juli 1581) ooverleed hy, verdweenen van teering; zulx men, naa ‘t oopenen des lyks, zyn hart heel dor, en gekrompen vond ter **kleente** van een’ ookernoot. Geen blyk van vergif: hoewel daaraf gepraat werd; gelyk de faam geirne moordt mort oover der grooten uitgang. Hy was geweest een Heer, eedelaardigh, milddaadigh, heusch en minlyk van zeeden; verfoeyer van wreetheit, geweldenaary, en dronkenschap; betrachter der krystught, en lief den landtzaaten, zonder nochtans de gunst der soldaaten te verliezen, mits de zorghe die hy voor hunne betaaling droegh; hierbeneevens versiert met meer dan gemeene geleertheit; welgeoeffent in de Grieksche, Latynsche, en andre taalen; zeer zoet op de wiskonstighe weetenschappen,inzonderheit de maatzang. Al dat’er in te berispen scheen, was een’ blaakzuchtighe ruimborstigheit in ‘t houden van hof en disch, booven zyn’ inkomst; een toegeeven aan zyn’ geneightheit tot vrouweeren; opstyghing van moedt, als ‘t geluk hem meede; stryking, als ‘t hem teeghen liep; en ‘t ontzuivren van zyn’ eer en gewisse met verandring van parthy.

Alle de gedrukte werken 1611-1738. Deel 4 en 5. Nederlandsche Historien (1972)–P.C. Hooft. dbnl.nl

279 Sinds de afscheiding van België. De Belgische Opstand is de gewapende

en uitputting, toch met het overige *Europa* gelijktreds mede[280], – wij hebben desniettemin ook onze buitenlandsche ambassades, onze ijzeren spoorwegen, onzen weidschen hofstoet, onze bisschoppen *in partibus*[281], onze provinciale geregtshoven, onze - ja wat niet al? - dat wij toch ook wel voor een eigen *Walhalla* een hoofdstuk mogen toewijden op ons overkostelijk *budget* van staatsuitgaven en inkomsten.

Zoo straks hebben wij de namen van Ellert en Brammert genoemd, en dit herinnert ons, dat wij eigenlijk niet over den nationalen roem en deszelfs opwakkering, maar integendeel over 't groote *Ellertsveld*, die sidderingaanjagende molik[282] voor alle stoute Drenthsche kinderen,- hadden te spreken. Ellert en Brammert, dan, waren een paar aartsschelmen, die zich in de 13e eeuw op dit veld geneerden met het uitplunderen en vermoorden van eenzame reizigers, – daartoe in een hol, thans nog onder den naam van *Brammertshoop*, ook wel *Moordkuil*, bekend, zich schuil hielden, maar eindelijk door een gunstig toeval de straffende geregtigheid in den mond liepen[283].

---

opstand in 1830 tegen koning Willem I der Nederlanden die tot afscheiding van de zuidelijke provincies leidde en tot de onafhankelijkheid van België.

280 Dit was reeds geschreven, vóórdat wij 't kernachtig vertoog lazen van den Hoogleeraar Beijerman, waaruit wij de volgende regelen overnemen: "'t Is waarlijk al heel veel, wanneer zij (onze geburen) ons niet ganschelijk achter zich gelaten hebben, wanneer wij, al is het dan ook passibus non aequis, al is 't met ongelijken tred, vrij wel mede geslenterd zijn en nog vrij wel mede slenteren." Zie *Vad. Letteroef.*, 1843, No V, (*Mengelw.*) bl. 218.

281 Een titulair bisschop of een titulair aartsbisschop is in de Rooms-Katholieke Kerk een bisschop of aartsbisschop zonder eigen bisdom. Hij wordt gewijd op titel van een bisdom dat ooit heeft bestaan, meestal in de eerste eeuwen van het christendom of onder het ancien régime

282 Fantasme, Fantosme, schim, inbeelding, molik, bullebak, bijtebaauw, spook. *L. Meijers Woordenschat* (1669)–Lodewijk Meyer. dbnl.org

283 Zie Picardt, 206. *Tegenw. St. v. Dr.*., bl. 149, 150, noot (115). *Dr. Volksalm*, 1837, bl. 115-123. Oostkamp,. *Aardr, Schoolb.*, (2e dr.) bl. 23.

Woest en ledig

Sinds de 13e eeuw dus werd het *Ellertsveld* niet bewoond en thans nog bestaat er zeer weinig vooruitzigt, dat er zich in de eerste vijftig jaren een volkplanting[284] vestige. Men heeft wel eens in den laatsten tijd, in een, wij weten niet meer welk, dagblad of tijdschrift den voorslag gedaan, om de Drenthsche heidevelden door Jezuïeten en monniken te laten ontginnen en bewonen, alleen in 't belang van den materielen bloei en welvaart der provincie. Doch, dreigde haar dit gevaar, dan ware 't boven duizenden verkieselijk, dat het nakroost van Ellert de holen en zandbelten weder in bezit nam, om er zich even berucht te maken, als zijne roofzieke vaderen!

Hebt gij nimmer, in den Koevorder postwagen b. v., een reisje gedaan van *Wesup* naar *Schoonlo*, hetwelk aan den anderen zoom des velds u na een rid van anderhalf of twee uren 't eerste bewijs levert, dat gij nog in de bewoonde schepping verkeert? Wensch dan niet om met zulk een togtjen uwe reiservaringen te vermeerderen! Die er zich ooit toe lieten bewegen, hebben er nooit met roem van gesproken. Wij weten 't niet bij eigen ervaring; maar 't gerucht, dat er van uitgaat is alles behalve uitlokkend.

Hadde de Inquisitie[285], zei men ons, nog hare regtbanken van geloof tegen allen, wie naar den mutsaard[286] rieken, zij zou

---

284 kolonie, nieuwe vestiging.

285 kerkelijke rechtbanken met o.a. veroordelingen tot brandstapels.

286 Hy riekt naar den mutsaard. 't Wil zeggen, hy is verdacht. Dit spreekwoord is ontleent van 't ketterbranden. Nu zouden veele zich om 't geloof niet laten branden. *De oorsprong en uitlegging van dagelyks gebruikte Nederduitsche spreekwoorden, opgeheldert tot grondig verstand der vaderlandsche moedertaal.* Deel I (1726)–Carolus Tuinman. dbnl.org
Mutsaard, mutserd [takkenbos] {in de persoonsnaam Woutre Mutsart 1299, mutsaert, mutser(t) [stapel takkenbossen, later brandstapel] 1450} mogelijk

ook dezen postwagen aanwenden tot een middel van tortuur. Daar zijn reizigers geweest, zegt men, die veertien dagen ligchamelijke heugenis droegen van zulk een reis. Wij gelooven 't gaarne! De oorden, die men doortrekt, leggen ook geen pleister op de wonde dier beproeving, - althans 't *Ellertsveld* is niet het minst geschikt om met de postwagentortuur te verzoenen.

Heil intusschen den reiziger, dat zijne smarten niet vermeerderd worden door de angst voor onveilige wegen! De verbeelding wordt er niet opgewonden of verontrust door kuilen en afgronden, waarin rooverbenden nestelen, of door bosschen en struikgewas, waarachter gemaskerde bandieten te voorschijn springen, de teugels der paarden grijpen, en *à brûle-pourpoint*[287] uw beurs of uw leven eischen.

Wel is er in den laatsten zomer (1842) veel gesproken van een aanranding en uitschudding van zekeren meester-snijder;[288] doch men heeft niets meer daarvan vernomen en ook later kwam ons geen nieuw verhaal ter ooren, waaruit wij tot de onveiligheid van den openbaren weg over 't *Ellertsveld* zouden besluiten kunnen. "De Oude Hèrder van 't Veen," die zeker in deze en gene Drenthsche kerkgemeente (onder zijn waren naam[289]) nog in veler harten leeft, hoewel zijn welsprekende mond reeds sinds meer dan tien jaren zwijgt, - schrijft de veiligheid der wegen in *Groningen* en *Drenthe* zeer te regt toe aan 't welingerigt schoolonderwijs in beide gewesten.

---

van mote [heuveltje] < frans motte, van voor-lat. herkomst, mogelijk echter van moetsen, mutsen [verminken, afsnijden] {1562}. etymologiebank.nl

287 Uitdrukking van militaire origine. Onverwacht – à bout portant – iemand van dichtbij beschieten met als gevolg brandende – le pourpoint – kleding (jasje) door mannen gedragen tussen de XIIIe en XVIIe eeuw.

288 Kleermaker uit dbnl.org: *Leven van sinte Lutgart* (1272) Broeder Geraert.

Alles met maten, zei de snijder, en hij sloeg zijn wijf met de el voor haar achterste.

Dat was eene schoone preek, zei de snijder, men vond er de el bij het laken.

Habes fontus, zei de snijder, en hij haalde zijne dochter uit het hoerhuis. (fontus = bron).

289 Waarschijnlijk podagist A.L. Lesturgeon. Hij schreef vaker anoniem in *Provinciale Groninger Courant*.

"Van *Groningen* en *Drenthe*," zegt hij, "(twee heldere plekken op de kaart van *Nederland*,) meen ik te mogen getuigen, dat dieverij, aanranding op openbare wegen, en andere werken der duisternis juist in diezelfde evenredigheid verminderd zijn, als een gepast onderwijs, onder de leiding van deskundige verdienstelijke mannen, voorbeeldig ondersteund door de gewestelijke regeringen, zich er gelukkig heeft uitgebreid. - Goede scholen maken schavotten en bedelaarshuizen zeldzamer; en de gulden aan de school besteed, wint er twee aan gevangenhuizen uit."[290]

290Zie *Gron. Cour*ant, 13 mei 1831, N° 38. via www.delpher.nl
AANTEEKENINGEN VAN DEN OUDEN HERDER VAN 'T VEEN. Bedelarij, landlooperij en daaraan doorgaans verwante dieverij zijn gevaarlijke paalwormen voor de staten: zij knagen aan de grondzuilen der veiligheid van personen en goederen. Waarlijk de regeringen behooren - gelijk zulks dan ook meer geschiedt – dit ongedierte te beteugelen of – hetgene nog wenschelyker zijn zoude - te verhoeden. Hoe geschiedt dit, of liever hoe kan het geschieden? Door strafbepalingen en opsluitingen in *groote* verzamelplaatsen en gevangen zettingen tracht men dit doel te treffen. En inderdaad kan men niet ontkennen, dat hierdoor veel van het bedoelde kwaad beteugeld is; maar verhoed, voorgekomen, de bron gestopt.... dit wordt niet zoo algemeen toegestemd. De menschlievende *Johannes Falk* van Weimar, van de landloopers en schurken sprekende, welke zyn lieve Duitsche vaderland in der tijd onveilig maakten, zegt: Kopt jaarlijks 100, hangt 50, radbraakt 25, sluit 1000 in tuchthuizen op, het hoofdkorps zal blijven bestaan en op kermissen, enz. rekruten werven. Wat echter galg, zwaard en gevangenis niet vermogen, dat zullen onderwijs en opvoeding uitwerken." Ik heb er niet tegen, dat iemand op de strafuitkomsten, zoo als ze door *Falk* berekend zijn, wat afdingt, doch meen ook, slechts op Londen, Parijs, enz. eenen vlugtigen blik hebbe te werpen, om zyne goedkeuring aan het denkbeeld te hechten, dat staal, koord, hout en steen waarlijk niet voldoende zijn, om eenen onzedelijken vloed op te dammen, veel minder om deszelfs bron in hare borreling te stoppen. Ik wil den zegen niet ontkennen, welke uit bedelaars- en gevangenhuizen — vooral nadat Christelijke liefde zich de hoogere belangen der bewoners heeft aangetrokken — voor de maatschappijen ontsproten is; maar ik meen desalniettemin redenen te hebben, om den zegen van onderwijs en opvoeding hooger te mogen schatten; redenen, niet uit de lucht gegrepen, maar door de ondervinding aan de hand gegeven.
Mogt de buit, bij gelegenheid van eenen strooptogt op het veld der geschiedenis gemaakt, uitgepakt worden, dan zoude ik wapenen in overvloed hebben, om voor de stelling: *misdaad en onderwijs staan* in

de landen van Europa tot elkander in eene omgekeerde verhouding, met de zekerste hoop op zegepraal te gaan vechten; doch dat mag en moet en thans niet, en in eene luchtige en vlugtige aanteekening niet. — De redenen, van welke ik boven sprak, door de oudste en eerwaardigste leermeesteres — de ondervinding — aan de hand gegeven, bestaan in een paar stukken en brokken van onbetwistbare daadzaken. Volgens een berigt van het Rijnsch-Westfaalsch Genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen—Dusseldorp den 18 Junij 1826 waren er onder is 1318 gevangenen, in onderscheidene Kerkers opgesloten, slechts 398, welke eenig onderwijs hadden genoten, terwijl negenhonderd en twintig (zegge 920) dezer ongelukkigen noch lezen noch schrijven geleerd, en dus geen onderwijs in hunne jeugd ontvangen hadden. Hier mede stemt volkomen overeen, hetgene de bekende graaf Lasteijrie in de gevangenissen te Rome en in het overige Italië zegt te hebben opgemerkt. En wie ooit in de gelegenheid is geweest, om de treurige verblijfplaatsen der gestrafte misdaad op vreemden bodem of in het eigene vaderland naauwkeurig te leeren kennen, die zal er de droevige gedenkteekenen der verwaarloozing van onderwijs en opvoeding gewis hebben moeten opmerken. Ja, ik erken het, men treft onder tuchtelingen beter onderwezene en, gelijk men het noemt, wel opgevoede menschen aan; doch behalve dat het aantal der zoodanigen, in vergelijking met dat der overigen zeer klein is, heb ik wel eens gemeend teekenen te bespeuren van een niet behoorlijk, op ontwikkeling van alle zielskrachten berekend onderrigt, en van eene niet naar de *bijzondere* behoefte gewijzigde opvoeding. Er zij intusschen ook al menige deugniet, aan wien in zijne jeugd niets gespaard noch verwaarloosd is, hierom kan men den zegenryken invloed van onderwijs en opvoeding even min betwisten, als men om de uitzondering eenen regel kan loochenen. Onder de bevolking der bedelaarshuizen en gestichten voor zwervende ballasten der maatschappij treft men eene groote meerderheid van menschen aan, welke of ten aanzien van onderwijs en opvoeding geheel verwaarloosd, of slechts zeer gebrekkig en ondoelmatig van die zijde behandeld zijn. Wanneer men de slagtoffers van *groote* en *kleine* verleiding, en eenige ongelukkigen, die ook al in bedelaarshuizen somtijds belanden, uitzondert, dan vindt men gemiddeld onder 100 personen geen 20, welke eenig onderrigt genoten hebben, of, eigenlijk gezegd, opgevoed zijn. De hier uit voortgesprotene armoede der ziel, zoo menigmaal de bron van die des ligchaams, is te meer te betreuren, naarmate men meermalen bij die menschen eenen aanleg aantreft, die, bij behoorlijke ontwikkeling en vorming, hen, die nu der maatschappij tot last zijn, tot eenen zegen van het algemeen had kunnen maken.—

Hoe zegenrijk eene doelmatige opleiding der jeugd zij, kan, onder anderen, blijken uit de op hooger gezag openbaar gemaakte berigten in de nieuwe jaarboeken van het Pruissische van den verdienstelijken van Rochow was ingevoerd, verstandiger en werkzamer in hunne betrekkingen

Een merkwaardige verschijning op de breede heide, tweemalen ter weke van af den eersten tot den laatsten dag des jaars, is de persoon van Willem Naber, bode van *Assen* op *Koevorden* van wege 't gewestelijk bestuur. Brenger van kwade tijdingen en blijde boodschappen, is hij zeker niet de minstgewigtige persoon, die hier eenzaam voorttrekt. Hoe vele harten hebben hem niet met brandend verlangen *entgegen* geklopt, als zij hoopten, dat hij de boodschapper zijn zou der blijde fortuin! Hoe velen ook zagen hem niet met angst te gemoet, wanneer ze vreesden, dat hij een Jobsbode[291] zou wezen! Zijn hoed glimt er niet te meer of min om, naarmate hij brenger van goed of kwaad nieuws is. Geluk en ongeluk - hij draagt ze beide, even lakoniek in zijn lederen valies. Beide huizen in broederlijke eendragt in hunnen naauwen kerker, - te ruim echter dikwijls voor 't verdriet, dat er uit voor den dag komt, – te eng daarentegen ook niet zelden voor de overmatige verwachtingen eener nimmerverzadigde eerzucht.

Hij is eene liefelijke verschijning in de afgelegene oorden van *Drenthe's* oosterkwartier, – gewenscht, als de oase in de woestijn, – met hetzelfde ongeduld te gemoet gezien, als de bruiloft door den bruidegom, als de morgenschemering door

---

betrekkingen, minder buitensporig en tot drank en spel genegen, billijker en zachter omtrent anderen en in welvaart meer toegenomen waren, dan de inwoners der overige dorpen.— Kan men op den vaderlandschen bodem geene soortgelijke daadzakelijke bewijzen voor den heilzamen invloed eener gepaste opleiding der jeugd aanwijzen? Ja, God dank! men kan het. Groningen en Drenthe, twee heldere plekken op de kaart van Nederland — ik schroom geenszins dit te zeggen — Groningen en Drenthe leveren deze bewijzen op. Van beide deze gewesten meen ik te mogen getuigen, en denk ik ten eenigen tijde door echte bescheiden te kunnen bewijzen, dat dieverij, aanranding op openbare wegen, en andere werken der duisternis juist in diezelfde evenredigheid verminderd zyn, als een gepast onderwijs, onder de leiding van deskundige verdienstelijke mannen, voorbeeldig ondersteund door de gewestelijke regeringen, zich er gelukkig heeft uitgebreid.
Beide Provinciën —om nu van anderen niet te gewagen — bevestigen de slotsom van het aangeteekende, welke ik met groote letters dus schrijf: GOEDE SCHOLEN MAKEN SCHAVOTTEN EN BEDELAARSHUIZEN ZELDZAMER; EN DE GULDEN, AAN DE SCHOOL BESTEED, WINT ER TWEE AAN GEVANGENHUIZEN UIT.

291 Naar bijbelse Job op de mestvaalt. Slecht nieuws.

den slaaploozen kranke. Gelukkige dagen, de Dingsdag en Vrijdag van iedere week, waarop zich uit de hoofdplaats de marsdrager op weg begeeft! Van *Frejus* naar *Parijs* werd de togt van *Elba's* doorluchtigen gevangene[292] met niet grooter belangstelling en inspanning gadegeslagen, dan NABER's reis, uit het schitterende *Assen* naar den bijna vergeten achterhoek, in gedachten gevolgd wordt door oud en jong, aanzienlijk en gering. Gezwegen van bijzondere nieuwstijdingen!

Maar, is hij niet ook de brenger van den *Drenthschen Moniteur*,[293] – 't nederigste blaadje misschien, dat het periodieke *Nederland* ooit in zijnen kouden en kleumschen dampkring zag ontluiken en bloeijen? Een der woordvoerders onder zijne menigvuldige medebroeders van 't gezond verstand, – de nederigste van allen, de hartstogtelooze *par excellence*; maar deswege nogtans niet te gering geacht, om in ALLEBRANDI's vermaard koffijhuis[294] naast *Times* en *Morning Chronicle, Beobachter* en *Constitutionnel* ter lecture voor te liggen? De *Drenthsche Moniteur*!

Voor welken Burgervader is 't geen wellust hem van zijnen veldwachter, uit NABER's naam, of van dezen in eigen persoon te ontvangen! Het nog klamme blaadje te ontvouwen en er de decreten, besluiten en wenken in te lezen, die hem de leiding der kudde voorschrijven en 't roer des bestiers gemakkelijk leeren hanteren! En als eigenbelang, eigen eer en aanzien daarbij in 't spel komt! Is het blaadje niet ook een bazuin der faam, een voertuig des roems, een entrepót van menigen naam, die zonder dit der vergetelheid zou worden overgeleverd? Is er één op den wijden aardbol die 't niet behagelijk, niet streelend, niet verheffend vindt, zijnen naam gedrukt te zien? Die niet met een tevreden glimlachjen advertentie of benoeming leest, waarin deze voorkomt? - Wie gij dan zijn moogt! Gij allen, die in dit gewest posten bekleedt, ambten vervult of in betrekkingen

292 Napoleon Bonaparte landde 9 oktober 1799 in de havenstad Frejus aan de Middellandse Zee. Hij kwam uit Egypte.
293 *Drentsche Courant* met podagrist Harm Boom (later) als belangrijkste journalist. Preek voor eigen parochie. Kranten te vinden via www.delpher.nl
294 Café in Assen. Ik weet niet of dit een pseudoniem is.

geplaatst zijt, -houdt allen het weekblad uwer provincie in eere. Bewaart het als het zwart uwer oogen, zoo ge prijs stelt op een gezegende nagedachtenis, – zoo gij uwen naam en roem op uw kroost wilt vererven. In den ouden dag zult ge uw kleinzoon[295] daarop kunnen wijzen als op een trofee, een zuil der eere. En wie na ons, als podagristen, in de 20e of 22e eeuw, weder een togt ondernemen door *Drenthe's* landouwen, zullen van u kunnen spreken en zich op den *Moniteur*[296] van Van Gorcum *en Comp*. beroepen!

Heeft onze uitmuntende volksvertegenwoordiger Van Alphen[297] eens verklaard, dat de budgets en de almanakken de eenige autoriteiten zullen zijn, waaraan onze nakomelingschap geloof hecht, wanneer zij eens alle geschiedschrijvers voor partijdig en dus voor niet te vertrouwen zal verklaard hebben, – wij hadden gewenscht, dat hij er ook de dagbladen had bijgevoegd, als de tolken der onbedriegelijke volksstem, als de organen der openbare meening, als de standmeters van de temperatuur der natie.

Met dergelijke overdenkingen hielden wij ons bezig terwijl de rozinanten[298] voor onzen karos ons nu stapvoets, dan weder in den draf langs den zoom des velds en door *Orvelte* trokken, – een gehucht, dat tot *Westerbork* behoort.

---

295 En de kleindochter?

296 *Provinciale Drentsche en Asser Courant*. Harm Boom was de belangrijkste redacteur van die krant. Claas van Gorcum begon toen in Sneek als drukker en boekverkoper. In 1816 vertrok hij naar Assen om daar op verzoek van Gouverneur Hofstede provinciaal drukker te worden. Hij behield het recht van eigen producties en uitgaven.

297 Hieronymus van Alphen (1746-1803) bekend als de eerste Nederlandse auteur van gedichten voor kinderen. Wie kent niet de regels 'Jantje zag eens pruimen hangen, | o! als eieren zo groot' ? literair vernieuwer, theoreticus en voorloper van het godsdienstig Réveil.

Van Alphen begon zijn loopbaan als advocaat in Utrecht en werd na een aantal jaar procureur-generaal van het Provinciaal Hof. Uiteindelijk bereikte Van Alphen de hoge functie van Thesaurier-generaal der Unie. Ik heb geen taak als volksvertegenwoordiger gevonden. Toch vermoed ik dat deze Van Alphen is bedoeld.

298 Rozinant, paard van Don Quichote.

Westerbork

Eindelijk hadden wij de laatstgenoemde plaats bereikt. Gij weet, dat Van Ravenswaay voor 't schilderachtig landschap, dat gij uit den *Volksalmanak*[299] kent, een ander standpunt koos, dan juist van den weg van *Zweelo*. Maar ook van deze zijde is de ligging van 't dorp lief en schilderachtig. Weinige plaatsjes kunnen een landelijker aanzien hebben, dan dit. De natuur is hier zelfs poëtisch, want het terrein is, vooral rondom *Westerbork*-zelf, gereleveerd[300] en heuvelachtig. Alles dicteert kalme, boersche rust, tevredenheid en eenvoud, die zelfs den aanzienlijksten hoveling naar heur bezit zouden doen hunkeren. De Venuzijner[301] had hier zijn

Beatus ille[302]

---

299 Jaargang 1841, bl. 239 e. v.
300 hoger gelegen.
301 Horatio, geb 65 v. Chr. De plaats aande oostkust van Italië heet Venosa.
302 Epoden II Het tweede gezangh (Latijnse versie volgende pagina.)
VAN HORATIUS TOE-ZANGEN,
Beginnende: Beatus ille qui procul negotiis.

Geluckigh is de man te noemen,
Die verr' van alle handelingh,
Gelijck't in d'eerste Werelt gingh,
Op 's Vaders ackers sich mach roemen,
(5) En die met eygen Ossen ploeght,
Wiens hert van woecker niet en wroeght,
Die niet wert uyt zijn rust getógen,
Gelijck het gaet een soldenier,
Noch vreest (hoe seer de baren vlógen)
(10 Voor moort-trompet een zee-getier.
....
http://www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Latijn/HoratiusNederlands.html

gezongen; en, het oog op 't stille dorp, vragen wij met hem

Quis non malarum, quas amor curas habet,
Haec inter obliviscitur? cet.[303]

of, gelijk wij 't wagen deze en eenige volgende regelen geheel vrij in onze moedertaal over te gieten:[304]

---

303 'Beatus ille qui procul negotiis,
ut prisca gens mortalium,
paterna rura bobus exercet suis
solutus omni faenore
neque excitatur classico miles truci
neque horret iratum mare forumque vitat et superba civium
potentiorum limina.
Ergo aut adulta vitium propagine
altas maritat populos
etc.

304 De schrijver geeft een zeer vrije bewerking van het middendeel van het gedicht van Horatius. Welbeschouwd gebruikt hij de eerste regels als kapstok voor zijn bewerking. Hierna het origineel in het Latijn, daarna de vertaling door Dr. A. Rutgers van der Loeff-Boucher. Op het web zijn veel vertalingen te vinden. Deel door de podagrist gebruikt:
Quis non malarum, quas amor curas habet,
haec inter obliviscitur?
Quodsi pudica mulier in partem iuvet
domum atque dulcis liberos,
Sabina qualis aut perusta solibus
pernicis uxor Apuli,
sacrum vetustis exstruat lignis focum
lassi sub adventum viri,
claudensque textis cratibus laetum pecus
distenta siccet ubera
et horna dulci vina promens dolio
dapes inemptas adparet:
non me Lucrina iuverint conchylia
magisve rhombus aut scari,
etc..
Rutgers van der Loeff. 1939.

Wie is er, die daarbij zijn tobberijen
niet glad vergeet?
Als dan een eerzaam moeder medewerkt
van lieflijk kroost,

Wie zou hier de onrust niet vergeten
Die steeds de zucht naar meer verzelt,
Hier waar ge, in stilheid neêrgezeten,
U met geen bleeke zorgen kwelt?
Wanneer met rozen op de wangen
Uw kroost rondom u stoeit en speelt,
En gij een gade aan 't hart moogt prangen,
Die lust en lasten met u deelt?
Een gade, die met trouwe zorgen,
Reeds bij het scheemren van den morgen
Uw huis bestiert, uw wensch voorkoomt;
Een gade, - 't Leven van uw leven,
Uw weêrhelft, u van God hergeven,
Van wie uw jonkheid heeft gedroomd ….?

De streek huizen, waarlangs zelfs geen straat voert, wordt afgewisseld door geboomte of weiden, akkers of hoven. Een paar woningen duiden meer smaak en kennis van architectuur aan. Overigens zijn ze alle als op dezelfde leest geschoeid. Aan 't einde van 't dorp, waar de weg verder naar *Beilen* loopt, staat de kerk, voorheen aan St Stephanus[305] gewijd. Het is een oud gebouw dat in 1778 hernieuwd werd; van binnen is er overvloedige ruimte voor een talrijke schare. Sieraden zijn er niet in te vinden, of ge mogt daartoe een koperen kaarsenkroon willen brengen, die in 1783 door Albert

---

bijvoorbeeld een Sabijnsch' of zonverbrande
Abruzzenvrouw,
het haardvuur opstookt voor de avondrust
van vaderlief,
de welgedane geitjes in het hok
behoorlijk melkt,
den zoeten most klaarzet bij 't eten, dat
niks heeft gekost,
dan moog een ander liever oesters smullen
of kampersteur,

305 Stefanus geldt als de eerste martelaar van het christendom. In de Rooms-Katholieke Kerk, Oosters-orthodoxe kerken, Anglicaanse Gemeenschap, Oudkatholieke Kerk en Evangelisch-Lutherse Kerk wordt Stefanus als heilige vereerd.

Nysingh der gemeente wierd geschonken. Evenmin een orgel. Ook 't gestoelte van de familie Nysingh[306] is eenvoudig. De toren heeft evenmin iets, dat hem onderscheidt van zijnen Oosterhesseler collega. Drie klokken roepen de aandachtigen ter kerke. Op twee daarvan leest men: "drie doen de gemeente byeen komen[307]. 1727."

Sedert de Hervorming waren hier met het leeraarsambt bekleed de volgende predikanten:

1598 Gerardus Georgh.
1608 Lambertus Henrici.
1609 Eilardus Huisman.
1630 Joa. Wassenbergius, naar *Assen*.
1653 Samuel Brumleius, van *Assen*.
1658 Lame. Schainck.
1676 Conr. Henr. Nyhof, naar *Meppel*.
1680 Joa. Camerlingh, naar *Ruinen*.
1683 Wilh. Snethlage.
1718 Joa. Snetlage (adjunct).
17 50 of 51 Anton Cato Camerlingh, naar *Wapserveen*.
1753 Herm. Oortwijn.
1791 Alb. Maagh, van *Oosterhesselen*.
1810 Joa. Karsten, van *Haskerhorne*.
1843 Wybe Lolcama.

Westerbork is reeds een zeer oude gemeente. Vroeger, in 1206, heette zij *Burch*[308] en bestond er eene kapel, welke met de kerk te *Beilen* in ruiling tegen die van *Steenwijk*, door den

306 Aangaande deze familie deelen wij mede, dat de betrekking van scholtus, burgemeester of maire van Westerbork, sedert meer dan drie eeuwen tot voor weinige jaren, steeds door een lid derzelve bekleed werd. Zie Magnin, *Kloosters*, bl. 60.

307 Wellicht verwijzing naar: Mattheüs 18:20 Want waar twee of drie vergaderd zijn in Mijn Naam, daar ben Ik in het midden van hen.

308 Magnin, *Best. in Dr.*, 1, 128. Ook Bork en Borke. Zie Mr. J. de Wal, *Bijdragen tot de gesch. en oudhed. van Drenthe, Gron.* 1842 bl. 73. Ook Borck. Zie Magnin, *Best. in Dr.*, II. 125 en *Kloosters*, 39, 153, en Borryck, ald. bl. 60.

toenmaligen bisschop van *Utrecht*, Dirk van der Aare, aan 't Benedictijner klooster te Ruinen wierd afgestaan.[309]

De kerk van *Westerbork* was eene dochter van die van *Beilen* en uit dien hoofde moest zij ook een derde betalen van 't zoogenaamde valkengeld, door de kerk van *Beilen* aan die van *Steenwijk* verschuldigd. Dit was eene zekere pacht, welke de bisschop van *Utrecht* jaarlijks aan de kerspelen *Anlo, Vries* en *Beilen* genoot, maar door hem aan de kerk van *Steenwijk* was afgestaan. Oorspronkelijk bestond deze belasting in valkenzelve en bepaaldelijk witten; later liet de kerkvoogd het zich liever in klinkende munt betalen.[310]

De zoo aanstonds vermelde ruiling, van 1206 bragt vanzelve mede, dat de abten van *Ruinen* ook collatoren[311] waren van de kerk te *Westerbork*. Dikwijls evenwel werd hun dit regt betwist; doch er zijn akten aanwezig, gelijk de heer Magnin verzekert[312], van de jaren 1569, 1570 en 1574, waaruit blijkt, dat zij nader in hun collatieregt zijn bevestigd geworden. Vandaar dan ook hunne toestemming tot de onderlinge overeenkomst tusschen den priester van *Westerbork* en een conventuaal, die in 1495, gelijk wij zoo aanstonds schreven, plaats had. Vandaar ook de toestemming, die er van hunnen kant gevorderd werd, toen in 1570 een zekere broeder Ludolphus Cock tot vicaris der kerk te *Westerbork* benoemd werd.[313] Vandaar ook, dat nog ten huidigen dage de benoeming van eenen predikant door den Koning moet geschieden.

De kerk is overigens nog uit een ander oogpunt merkwaardig: zij was voorheen niet zelden de vergaderplaats van den Drost en de vierentwintig Etten[314] van *Drenthe*, om regt te spreken

---

309 Zie Magnin, *Kloost.*, 39, waar de abt en priores van dit klooster verlof verleenen tot onderlinge ruiling van standplaats tusschen den pastoor te Westerbork en een monnik. Dit had plaats in 1495.

310 Zie Magnin, *Best. in Dr.*, I. 129. De Wal, a. w., 50, 51, 72, 73. Driessen, *Monum. Groning.*, III. 517.

311 Bevoegd predikanten te benoemen.

312 *Kloost.*, 66.

313 *Kloost.*, 66.

314 Drents gerechtshof vanaf de Middeleeuwen tot 1791. Vanaf het begin van de 15e eeuw bestond de Etstoel uit een voorzitter, de Drost als

tusschen geschil voerende partijen. Deze zittingen, *lottingen* genoemd, moesten geregeld driemaal 's jaars gehouden worden en daartoe waren drie plaatsen van bijeenkomst bepaald: *Ballo* bij *Rolde, Rolde* en *Anlo*. Intusschen week men wel eens af van deze bepaling, en uit 1421 is nog een stuk voorhanden, waaruit blijkt, dat deze teregtzittingen ook in de kerk te *Westerbork* hebben plaats gehad[315]. Voorts schijnen ook de Staten der Landschap hier hunne bijeenkomsten te hebben gehouden. Een brief uit *Westerbork* gedagteekend, den 7 April 1685[316], strekt daarvan ten bewijze.

---

vertegenwoordiger van de landsheer, en 24 etten. De etten kwamen uit de zes dingspillen (de middeleeuwse rechtsdistricten) Zuidenveld, Beiler dingspil, Dieverder dingspil, Rolder dingspil, Noordenveld, Oostermoer, die elk vier etten afvaardigden. www.geheugenvandrenthe.nl

315Zie *Dr. Volksalm*., 1841, bl. 242 en Magnin, *Best, in Dr*, III. 136, 138, 139. Zie ook bl. 114, noot (56).

316Zie *Dr. Volksalm*., 1841, bl. 243.

Oorlogen en plunderingen

Niemand zal aarselen te gelooven, dat in de onderscheidene Geldersche en Spaansche oorlogen, welke in deze gewesten gevoerd wierden, ook *Westerbork* een behoorlijk aandeel had in de ellenden en lasten, die den krijg vergezellen. Hoewel het dorp slechts eenmaal met name genoemd wordt, en wel daar, waar een onzer geschiedschrijvers verhaalt, dat graaf Willem van Nassau den 2 September 1593 alhier met zijn leger nachtverblijf hield, toen hij van *Dalen* komende naar *Friesland* trok[317], - mogen wij toch voor zeker houden, dat Westerbork en deszelfs bewoners destijds gedeeld hebben in de treurige gevolgen des oorlogs, waarvan dezelfde geschiedschrijver een tafereel ophangt. Hij beschrijft de zware ziekten en buitengewone sterfte onder de bewoners van 't platteland in dezer voege:

> "Die kranckheden verspreyden sich uyttet Legher,"

(namelijk zoowel dat der Staatschen[318] als der Spanjaarden, welke aanhoudend *en route* waren tusschen *Koevorden*, *Friesland* en *Groningen*;)

> "onder de Huysluyden, by de welcke onuytspreeckelijck jammer werdt ghesien: Ende is gebeurt, dat Man ende Vrouw op een bedde kranck zijnde, d' eene sterf, ende het Lijck most acht daghen by den overlevenden ligghen blijven, by ghebreck van begravers ende nae-buere, die oft ghestorven oft ghevlucht waren: dat eenighe nae Groeninghen met Wijf ende Kindt vluchtende: de vrouwen onderweghen op

317 Zie Van Reyd, a. w., 324,
318 Gezamenlijk verzet tegen de (katholieke) Spanjaarden.

> den wagen doot bleven, ende binnen de stadt komende, de Kinderen noch aen de borsten soghen: Dat andere uyt haren huyse om de Tyrannij van 't Krijghs-volck t' ontgaen, in struycken ende struvellen vluchtende, aldaer met kranckheyt bevielen, ende noch levende de voghelen ende ondieren niet konden van sich keeren."[319]

Dat in 't algemeen 't platte land van Drenthe veel te lijden had van de doortrekkende legers, zal niemand betwijfelen. 't Lust ons niet alles in bijzonderheden op te halen.

Uit de 12e eeuw heeft Picardt ons een beknopte schets geleverd, toen de Utrechtsche bisschop met de Drenthenaren overhoop lag. "Den eenen geeft den anderen niet na," zegt hij, "in 't branden, blakeren, verwoesten en vernielen, alsoo dat 'et daer voor gehouden werdt, dat het meeste gedeelte der Drenthe in kolen geset was."[320] Later zegt hij van de in 1567 doortrekkende Spaansche benden: "Dit volck heeft soo schandelick gehuyst in dese Landtschap, als wanneerse in openbare vyandts landt waren geweest, alsoo datter niet en is overgebleven, daer sy van daen gescheyden sijn."[321]

Zoo lezen wij van een togt van Kornput[322] "met zyn' tweeëndertighen" door *Drenthe* naar *Leeuwarden*, nadat

---

319 Van Reyd, 344, 345. Ook Picardt, a. w, 240.

320 A. w., 182.

321 A. w., 222. Zie ook Van Meteren, *Ned. Hist.* A. w., 222. Zie ook Van Meteren, *Ned. Hist*., ('s Grvh., 1623) 176d, over Rennenbergs doortogt in 1579.

322 Johan van den Kornput (ook wel Cornput of Corput) (Breda, april 1542 - Groningen, 17 september 1611) was een Nederlandse militair tijdens de Tachtigjarige Oorlog.Hij is vooral bekend van zijn verdediging van Steenwijk in 1580 en 1581. Hij heeft daarover zelf een boekje geschreven onder het pseudoniem Reinico Fresinga.

Hohenlohe[323] in Junij 1580 bij *Hardenbergh* door Schenk[324] was geslagen. "D' opgaande klank deezer neêrlaaghe -velde schielyk den moedt der Staatsgezinden, en deed," behalve de *Ommelanden* van *Groningen* en geheel *Friesland*, ook *Drenthe* "van anxt dreunen."[325] Zoo lezen wij onder anderen van "de roofgierigheit der Engelschen" onder den overste Norrits, die, in 1581, "'t zoo wildt aanstelden, eeven in *Drenthe* als in *d'Ommelanden*, dat al de boeren en andre huisgezinnen verliepen, meêneemende 't geen zy konden."[326]

Verdugo[327] haalde op den 25 Julij 1582[328] uit de Zevenwolden en Drenthe een grooten roof[329], en is een jaar later, zegt Picardt, "met zijnen gantschen Heyrtocht komen logeren" in 't laatstgenoemde gewest, "van voornemen om dieselvige te gebruycken voor zijne jacht-weyde, en daer uyt 't elcke reyse invallen te doen in *Frieslandt*, om dat selvige met Brandt-schatten te matteren, en geduurigh op den tabbert te sitten. Sijn volck heeft seer Barbaris in de Landtschap gehuyst, en

323 Picardt noemt hem het "dolle Hohenloische hooft." Zie a. w., 226. Elders zegt hij van hem: "Hohenlo kan wel winnen, maer Hohenlo en weet sijne victorien niet te gebruycken." Zie a. w., 228 en over Kornput bij Fresinga, *Memor. der Ned. Gesch.*, in *Dumbar anal.*, III, 244. Filips Ernst van Hohenlohe-Neuenstein (17 februari 1550 - IJsselstein, 6 maart 1606), graaf van Hohenlohe zu Langenburg. Duits legeraanvoerder in Staatse dienst.

324 Maarten Schenk van Nydeggen, achternaam ook gespeld als Nideggen of Nijdeggen, Heer van Afferden en Bleijenbeek, was een veldheer die tot 1578 in Staatse dienst was, en daarna bevelhebber werd in Spaanse dienst. Hij werd in 1582 door de Staatsen gevangengenomen en kwam in 1585 opnieuw in Staatse dienst, en vocht voor de Opstand tot zijn dood in 1589. De veldheer wisselde dus van werkgever.

325 Hooft, 704.

326 Hooft, 783.

327 Francisco Verdugo (Talavera de la Reina,1536 - Luxemburg-stad, 22 september 1595) was van 1581 tot 1594 de laatste Spaanse stadhouder in de gewesten Friesland, Groningen, Drenthe, Lingen en Overijssel.. Hij was de opvolger van de graaf van Rennenberg, die was overleden. Zijn bewind werd door de opstandelingen niet erkend, zodat er twee stadhouders naast elkaar zaten.

328 De Tachtigjarige Oorlog, De Opstand of de Nederlandse Opstand was een strijd in de Nederlanden die in 1568 begon en eindigde in 1648, met een tussenliggende vrede (het Twaalfjarig Bestand) van 1609 tot 1621.

329 Hooft, 829.

alles verteert en verbeert waer het quam."[330]

Van denzelfden veldheer vinden wij ook nog vermeld, dat hij "als een haavik op den tuin[331] zat," toen hij in 1584 met zeven regimenten voetvolk en ruiterij in deze en naburige oorden huisde[332]. Ook in 1593 was de ellende in *Drenthe* zeer groot. Van wege 's Lands Staten werd er door 't geheele landschap een verbod van uitvoer van granen naar *Groningen* uitgevaardigd, omdat prins MAURITS voornemens was deze stad te belegeren.

Opdat dit bevel niet zou overtreden worden, was 't zelfs ernstig verboden winterrogge te zaaijen. Nu scheen de ellende ten toppunt gestegen. "Want," zegt PICARDT, "wegen de ontallicke inlegeringen, doortochten, berovingen, verbrandinghen, dobbelde contributien, en meer andere swarigheden, soo lagh de *Drenth* in eenen doodelieken swijm: En nu wert verboden geen Winter-rogh te saijen, waer door de menschen van haer Broodt, de Landt-Heeren van haere pachten, het Vee van sijne voeragie, en 't Landt van zijne cultuyre berooft werden."[333]

Kortom, het waren tijden, waarvan wij met Vondel zeggen:

Men zagh al 't schuim tot heiren t' zamenrukken,
De Roof, de Moort, de Vloek, de Stokebrant,
Gewelt, Verraet. Megeer bedekte 't lant
Met eenen vloet van gruwlijke ongelukken. [334]

---

330 A.w. 229, e. v.

331 een' haavik op den tuin d.i. een verspieder, of misschien nog erger.
.... 'T welk niet geschiedde zonder opspraak, dat hy de geheymenissen der stadt, ende 't veinzen haarer armoede, om met geen leening gequelt te worden, ontdekt had. De wethouders hem aanziende van toen af voor **een' haavik op den tuin**, keerden hunne gunst in nydt, en begosten den Kaizarlyken Schout, met loode schoenen naa te gaan, alle listen te hoop zoekende, om hem t'achterhaalen, in ongenaa der Koninginne, en 't uiterste lyden te brengen. P.C. Hooft. dbnl.org

332 Hooft, 910.

333 A. w., 238.

334 Uit de getemde Mars (oorlogsgod)
Op 't rollen en het hollen van zijn as,
Begon het al te dreunen wat 'er was,
Het Schelt, de Rijn, de Donauw, en zijn boorden.
Al 't ongediert van menschen, diep gescholen

De wijsheid van 's Lands algemeene Staten trachtte daarin te voorzien. Want, "bevroedende wat voordeel de vyandt, uit de plekken, die onder hem laaghen, genoot," keurden zij in die dagen 't wonen ten platten lande van *Drenthe* en andere gewesten ernstig af. Ja, zelfs bevolen zij, in 1584, "de geheele *Drenthe*, ook naa Meppel toe" te verwoesten en onbewoonbaar te maken, "zoo wyd en breed als men konde,"[335] - hoewel een al te stipte gehoorzaamheid aan dit bevel tot velerlei bezwaren aanleiding gaf en deszelfs herroeping ten gevolge had.

Hoe men algemeen naar uitkomst en verademing uitzag, is boven alle bedenking[336]. Deze gewierden den uitgeplunderden landzaten eindelijk in de eerste helft der 17e eeuw, nadat zij door Spinola's[337] strooptogten in 1605 nog in "groote angst en bangheydt"[338] verkeerd hadden en, in 1621, bij 't einde van 't twaalfjarig bestand, "het Landt-bederven, het schenden en

---

In bergh en bosch, in wout en wildernis;
Al wat veraert, verwoet, verwildert is
Komt naer dees lucht gestoven uit zijn holen
Men zagh al 't schuim* tot heiren t'zamenrucken,
De Roof, de Moort, de Vloeck, de Stokebrant,46
Gewelt, Verraet. Megeer bedeckte 't lant
Met eenen vloet van gruwlijcke ongelucken.
Het stof begon tot aen de lucht te wassen,
Gelijck een zee van zant en roock en smoock.
De zon, die uit den Oosten opquam, doock
Voor 't weerlicht van geweer en harrenassen.
* schuim = bandieten, schuim der natie.
De werken van Vondel. Deel 5. 1645-1656 (1931)–Joost van den Vondel

335 Hooft, 949.

336 Picardt, a. w., 244, 246.

337 Ambrogio Spinola was een Spaanse bevelhebber tijdens de Tachtigjarige Oorlog. De militaire strateeg werd geroemd door vriend en vijand. Spinola werd in 1601 door Filips III naar de Nederlanden gezonden om aartshertog Albrecht van Oostenrijk militair bij te staan.

338 Psalm 68 (bekend bij dominee Lesturgeon).
d'Aerd' beefden tot in haeren gront,
Door bangheydt die sy leedt;
En voor dien Godt, heeft 's Hemels rondt
Van grooten angst gesweet:
Stichtelycke rymen, om te lesen ofte singhen (1647)–Dirk Rafaelsz. Camphuysen

villen" weder een aanvang had genomen[339].

Laat ons nogmaals vernemen, wat de oudvader PICARDT daarvan zegt. Wij hooren zoo gaarne hem-zelven spreken!

> "lck en kan niet besinnen, datter eene van alle de Vereenighde Nederlandtse Provintien is, die meer gheleden en uytgestaen heeft, eenen gheruymen tijdt henvaerts, als de *Drenth*. 't Is waer, den *Spanjaert* heeft in eenighe Steden deser Provintien grouwsaemlick gewoedt en seer Barbaris gehuyst; doch dat en heeft soo lange niet geduurt, en 't is met een furie en korten stoot gedaen geweest. Maer de *Drenth* heeft over de hondert en twintigh jaer op de Pijnbanck gelegen, sonder oyt rechtschapen te konnen adem scheppen. Wat heeft de *Drenth* gheleden van den Hertoch van *Saxen*! Van den Graef van *Oost-Vrieslandt*! Van de *Gelderschen*! Van de *Burgundischen*! Van de *Spanjaerden*! Van de Leghers der Staten Generael! Van Vrieslant! Van *Stadt en Landen*! Want om des vyands stropen in *Vrieslant* te beletten, moet de *Drenth* vol Soldaten gestopt werden: En om *Groninghen* en d' *Omlanden* wederom aen de Generaliteyt te hechten, moeten alle *Drenthers* haere ploegen aen de wandt hangen."[340]

Dan, naauwelijks voelde 't landschap

…. zijn' rugh verlichten
Van het lastigh oorloghspak[341],

---

339 Picardt, a. w., 248.

340 Picardt, a. w., 250. Zie overigens (want wij kunnen niet alles tot in 't kleine opgeven,) over Barthold Entens, die in 1579 Drenthe op 18,000 gl. brandschatte, - Van Meteren, a.w., 177a. Freslnga, a, w., 167, 196, 197.
In Februarij 1580 had door geheel Drenthe een beelden storm in de kerken plaats.- Zie Van Meteren, a. w., 182a, Fresinga, a, w., 211.

341 Uit: *Het leven van Maurits Lijnslager* (1808)–Adriaan Loosjes.
Nadat dit afgeloopen was en het gezelschap in huis teruggekeerd, en zich het hart ophaalde met eene nieuwe aanrigting van verkwikkelijke spijzen, werd Vondel gevraagd, of hij buiten het stuk de Leeuwendalers, niet nog het een of ander op den Vrede gemaakt had. - 'Ja,' antwoordde Vondel - 'eene stof als de Vrede na een' tachtigjaren krijg is eene zoo zeldzame, dat ik die voor onuitputbaar acht. Hoort, zoo gij lust hebt, nog den Vredezang aan de

of een ander vijand stond reeds weder op den drempel. "'t Jaer 1630 en 31 zijn" voor *Drenthe* "seer schrandere en onvruchtbaere jaeren geweest, en groot ghebreck aen Koorn, alsoo dattet schepel Rogge verkocht wierdt voor vier gulden tien stuyvers; en dit heeft seer veel onheyl en ellende gecauseert by den gemeynen man, en onder de armoede, alsoo dat veele gedrongen wierden met den Korf aen den arm langhs de deuren te lopen."[342]

Burgerij van Amsterdam,' en hierop las hij: (fragment; dbnl.org)
...
Laat den krijgsman dit benijden,
En zijn hant Slaen aan den ploegh,
Zaeien, maeien, Spade en vroegh.

Hollant schept geen lust in 't strijden,
't Oorlogh heeft te langh geduurt,
Dat al 't kristenvolck bezuurt.

Hollant voelt zijn rugh verlichten
Van het lastigh oorloghs pak,
Scheurt den schultbrief met gemack,

342Picardt, a. w, 251.

Lang genoegh verzaet...

Wij zijn geheel van den tekst geraakt: wij wilden u van *Westerbork* verhalen, en zijn tot op de Spaansche tijden afgedwaald. Intusschen, daar is een verband tusschen deze twee. *Westerbork* zal ook, zooals wij hierboven reeds aanmerkten, zijn wrange teugen uit dien lijdensbeker hebben moeten drinken. Immers gelooven wij te kunnen beweren, dat de algemeene weg van *Koevorden* naar *Meppel* en *Friesland* destijds over dit dorp liep. De togt van graaf Willem in 1593 bewijst dit.

Nog voor weinige jaren bestond er tusschen eerstgenoemde plaats en 't vlek *Hoogeveen* geen ander middel van communicatie, dan langs een *détour*[343] van twee of drie uren, over *Mantinge* en *Drijber*, in de kerspelen *Westerbork* en *Beilen* gelegen. Zoo was 't nog voor vijfentwintig of dertig jaren. Hoe zal 't geweest zijn voor een paar eeuwen, toen de veenstreken nog niet tot afwatering waren gebragt, als heden ten dage?[344] Wordt nu *Westerbork* al niet met name genoemd in de tafereelen van oorlogsrampen, door Picardt, Hooft, Van Reyd en anderen geboekt, wij gelooven toch niet kwalijk te hebben gedaan, onzen lezers daarvan, juist bij de beschrijving dier plaats, een schets te hebben gegeven. Doch

> al lang genoegh verzaet van bloet en tranen![345]

---

343 omweg.

344 Picardt meldt iets over de wegen tusschen Meppel en Koevorden, die in 1592 door den "continuelen regen diep en onbruycklick waren." Zie zijn a w., 235.

345 *De werken van Vondel. Deel 5. 1645-1656* (1931)–Joost van den Vondel. De getemde Mars. dbnl.org

Wij zeggen er den Hemel dank voor, dat onze leeftijd die dagen van zorg en kommer niet onder ons hernieuwd ziet! Of *Westerbork* in later tijden nog de rampzaligheden te verduren had, die de bloedige Bellona[346] in haar gevolg meêvoert, is voor ons een geheim gebleven. Niets weten wij meer van deszelfs geschiedenis dan reeds geschreven staat. Trouwens, de geïsoleerde, bijkans geheel vergetene ligging der plaats, is haar de beste vrijbrief tegen alle geruischmakende wereldgebeurtenissen. Laat ons dus zien, in welk ander opzigt het stille dorp voor ons belangrijk is.

Al lang genoegh verzaet van bloet en tranen,
En menschevleesch: wy moeten hooger gaen:
Wy moeten naer den opperscepter staen
En ons een' wegh ter eeuwige eere baenen.

346 *Vaderlandsch museum voor Nederduitsche letterkunde, oudheid en geschiedenis. Deel 4* (1861)–C.P. Serrure, Daarin:
P.F. du Jardin, die in 1662 twaelf of dertien jaer oud was, en dus omtrent het jaer 1650 geboren werd, is waerschijnlijk een oudere broeder van den Preêkheer. Hy zal ook in Holland, en niet te Gent geboren zijn, alhoewel hy die stad reeds sedert ruim drie jaren bewoonde, toen zyne dichtproeven in het licht werden gezonden.
Uit: het *Clachtdicht over de dood van Alexander den Grooten*.
Het begin van het derde stuk ter eere van den heiligen Ignatius de Loyola geschreven;

In Spangien is een stadt, met name Pampelona,
daer Mars* den coninck is, de coningin Bellona,
daer menich machtich helt sijn bloet verghoten heeft,
wiens lichaem is verrot, wiens naem nog heden leeft.
De stadt is over all' versterkt met hooghe mueren
die teghen 's vyants macht, die teghen wapens dueren;
die met het bolle-werck, die met de halve maen
de crachten van 't gheschut, den legher wederstaen.

* oorlogsgod.

Oogst van het koren

Had niet reeds de scherpe sikkel des arbeidzamen landmans de korenakkers

gevild tot over de ooren,[347]

en zagen wij 't veld, waarop voor weinige weken nog een gouden zee van halmen golfde, thans niet met norsche stoppelen overdekt. Wij noodigden u tot een wandeling door den Westerborker esch, om met den nijveren landman te wenschen, dat dit golvend en groeijend goud eerlang tegen een ander, uit het harte der aarde gedolven, rijkelijk mogt worden ingewisseld. Of wij geleidden u naar dienzelfden esch, op 't oogenblik dat een schare van vlijtige maaijers en in 't wit geharnaste bindsters de eerstelingen dier goudakkers ging vellen, - zoo vrolijk, als 't bij een inzameling van den oogst betaamt, zoo vlijtig als de onbestendigheid der hondsdagen[348] vordert.

Voorheen plagt de oogst (*bouw*) in dit gewest overal op

347 De historie van Belgis(1829)–Marcus van Vaernewyck. dbnl.org
XLIII Kapittel. *Van zommige Wetten der oude Fransche, ten tyde dat zy over Duydschland heerschapten.*
In dien tyd waeren 'er ook veel strenger wetten tegen de kwaeddoenders als tegenwoordig. Onder andere was 'er eene straffe die in het scheêren of in het afsnyden van het hair bestond, gelyk het eedgenoodschap der Elsacers bewysd en Rhenarus getuygd. Wanneer iemand de weêrde van eenen of twee sikels geroofd had, hy wierd het hoofd met huyd en hair tot aen de ooren gevild, *corium capilli perdat;* indien hy eene tweede mael genomen wierd voor eene diefte van vier of vyf sikelen, men veroordeelde hem om eene hand te verliezen; maer de derde reyze in de zelve misdaed vervallende, wierd hy zonder genaede gehangen.
348 De hondsdagen is een aanduiding van de periode van ongeveer 20 juli tot 20 augustus. In Nederland en België is deze periode gemiddeld de warmste van het jaar.

denzelfden dag een aanvang te nemen. Daarvan bestaan hier en daar nog zoogenaamde boere-willekeuren (*wilkers*). Met hoorngeschal werd die dag aangekondigd.[349] Thans gaat men hierin niet meer zoo naauwgezet te werk, en maait een iegelijk zijn korenveld, naardat het hem goeddunkt en de tijd hem daartoe gunstig voorkomt. Want het koren moet eerst

veertien dagen blujen,
veertien dagen grujen,[350]
veertien dagen stripen,[351]
veertien dagen ripen,

voordat het ter inzameling geschikt is. Wie nu in een ander kerspel akkers bezit en derzelver zaad verlangt in te oogsten, trekt derwaarts met een groote schare van mannen, knapen en meisjes (*wichter*), uit zijn eigene gemeente, dikwijls vijftig of zestig in getal. Een hoornblazer gaat den vrolijken troep voor· uit. De eersten dragen de zeissens[352]; de laatsten zijn opzettelijk tot dit werk in een mouwjak of buis van wit linnen gekleed, *bouwkap* genoemd. De eigenaar is verpligt hun dien dag van voedsel en drank te voorzien; stoete, koffij en jenever; ziedaar de spijskaart voor zulk een feestgetijde. De mannen maaijen 't koren; de jongens moeten de gevelde aren wellen, met twee daartoe geschikte *welhaken*[353], (in *Westerbork* bedient men zich van slechts een;) d. i. ze bij elkander halen;

349 Zie Kok, *Vad. Wbk.*, XIII, in voce: Drenthe. Deze hoorn, een gemeenschappelijk eigendom van den geheelen boer, (zie Magnin, *Kloost.*, 217, noot 113 e.v.) wordt overigens nog bij alle andere gelegenheden gebezigd, tot zamenroeping der gemeente. Hij, bij wien dat jaar de stier der gemeente gestald is, heeft dien hoorn ook in bewaring en wordt vandaar de hoornboer genoemd. Cf, Mr. J. Tonckens, *diss, de…sc, Drenth.*, p. 37, 38.
350 Blujen is bloeijen; grujen dus groeijen. Eigenlijk moest het groenen zijn; want het ziet op de groene kleur van de graankorrel, vóór de rijpwording.
351 Stripen, d. i. geteekend zijn met een roode streep, die over de korrel loopt. Aan de zomerrogge is dit minder eigen.
352 Drenthsch: zwa, zende.
353 Stok (ca. 1 m.) met aan het eind haaks een ijzeren puntstang (ca. 0,5m.) Begin jaren zestig heb ik zo graan bijeengeharkt en in schoven gebonden bij boer Vennedunker aan de overkant van de straat in Erica.

de meisjes binden de schoven of *garven* bijeen, terwijl weder andere mannen dezelve in *hokken, garsten* of *gasten* opzetten en rangschikken, zoodat het korenveld eensklaps in een legerkamp vol tenten schijnt herschapen. Dan is alles leven en beweging op 't veld, terwijl vrolijkheid en scherts, met den nu en dan rondgedeelden snaps, den arbeid verligten.[354]

354Wanneer naar sommiger oordeel het gewas tot rijpheid is gekomen, vervoegt men zich bij den hoornboer, opdat hij den eerstvolgenden avond den geheelen boer doe bijeenkomen, om te bepalen, wanneer men in de bouw zal gaan. Wie evenwel vóór dien tijd gebrek aan rogge heeft, staat het vrij een half schepel van den akker af te maaijen. Is de dag bepaald, dan komt de geheele boer op een gegeven teeken ter afgesprokene plaatse bijeen. Wie niet zijn opgekomen, betalen eene geldboete (penden) (*). Men maait eerst (en de verpligting daartoe rust op allen,) het koren voor den boerherder (scheper). Daarna begeeft ieder zich tot zijne eigene akkers, De keuters (**), moeten eerst hunne heerschappen ten dienste staan, voordat zij met de inzameling van eigen verbouw mogen aanvangen. De garven worden te droogen gezet in hoopen; acht (ook wel zes) zulke garven maken een hok uit; twaalf en een half hok heet men een viem. Dit werk-zelf heet hokken. ls alles wèl gedroogd, dan bepaalt men onderling, wanneer de intrekkeltijd zal beginnen, d. i. wanneer men de schoven onder dak (op de balken) zal brengen (vaten).
Gedurende al deze werkzaamheden, is 't bestuur derzelve aan den hoornboer opgedragen. Op 't geluid van zijn instrument verzamelen zich de arbeiders tegen 't uur van middag tot den maaltijd en vier uren later tot den vesper. Met hetzelfde instrument kondigt hij een naderend onweder, alsook den aanvang en 't einde van den arbeid aan. Wie na het teeken van rust nog meer dan een strik- of strijktogt maait, d. i. zooveel als hij, zonder zijne zeis met de strik- of strijklat (niet met den haarhamer) te wetten, heeft kunnen maaijen, - die vervalt in de bepaalde boete. Even zoo hij, die na 't gegeven signaal nog met zijn wagen tot vervoer van garsten op den esch rijdt. Voorheen bestonden deze boeten in een zekere hoeveelheid biers.
Deze gewoonte, om onderling over den gezamenlijken aanvang van den bouw overeen te komen, is niet alleen zeer nuttig, maar ook hoogst noodzakelijk. Want tot vele akkers, in 't midden van den esch gelegen, staat de toegang niet open, dan over de rondom liggende akkers. Cf. Mr. J. Tonckens, d. l. p. 40-43, Mr. J. Oosting, diss. *exhib. quaed. de iure praeclusionis*, cet. (Gron. 1832) p. 44. J. A. Oostkamp, *Aardrk. Schoolb. v. d, prov. Dr.* (2e druk) bl. 39. Zie ook de *Boer Willekeur van Rolde,* van 5 Jan, 1809, art. 1-4, achter Tonckens, diss. laud., p. 89, 90. Grevelink, *Statist*., 117. *Tegenw. St, v, Dr.*, bl. 95, noot (78). Magnin, *Best. in Dr,* III. 98.
(*) Zie *Tegenw. St. v. Dr.*, bl. 36, noot (34). Van pand.
(**) Zie *Teg. St. v. Dr.*, bl. 93, noot (75). *Beschouw. v. d. toestand v.Dr.*, (Amst, 1818.) bl. 110.

Natuurschoon

Doch - 't saizoen stelt ons niet in de gelegenheid u bij een dergelijk tooneel van landelijk genoegen aanschouwers te maken. Een wandeling naar de buurtschappen *Balinge, Bruntinge, Eursing, Garming, Mantinge*[355], *Orvelte, Zwiggelte* en *Elp*, alle tot de gemeente behoorende[356], zal u doen zien, dat *Drenthe*, welke streek gij van dat gewest ook bezoekt, overal rijke stof tot beschrijvingen van natuurschoon oplevert. Want, overal vindt gij geboomte, - en "boomgewas is de ziel en het leven van het Vaderlandsche,"[357] dus ook van het Drenthsche landschap. Het leven, zeiden wij, al gelooven wij nu juist niet met Unzer,[358] Bradley en anderen, dat boomen onderling

355 Het Mantinger-bosch is een der oudsten in dit gewest, Zie Grevelink, a. w., 141

356 De gemeente telde op 1 Jan. 1842 een getal van 1304 inwoners. In 1796 beliep dit slechts 791. Zie. *Dr. Volksalm.*, 1843, in de Tabel, en *Lijst van de telling des Volks van Drenthe*. (Coev, 1796)

357 De bron heb ik nog niet gevonden. Passend; een fragment van Jacob Cats. dbnl.org

Ick wil u nu ter tijt, ick moet het u ontdecken,
Dat ick geen man en ben om vrouwen aen te trecken;
Ick ben een slecht gesel, en van geen hooge stam,
En 't huys is sonder glans, daer uyt ick oorsprongh nam.
'k En heb geen koren-lant, geen klaver-rijcke dalen,
Geen heuvels in het wout, daer duysent schapen dwalen;
Ick heb geen boomgewas, geen wijngaert op het velt,
Ick heb geen prachtigh huys, en min noch machtigh gelt.
Dees' male, die my dient om boecken in te steken,
En wat my op den wegh noch vorder mach ontbreken,
En desen staf alleen, dat is mijn eenigh goet,
Mijn schat, mijn gansche kraem, die my vernoegen moet.
Alle de werken. Deel 2 (1862)–Jacob Cats.

358 Vaderlandsche letteroefeningen. Jaargang 1783.
Een geneeskundig schryver, de vermaarde unzer, stemt hier mede in. 'Het beste bewys,' zegt hy 'voor het gebruik van dierlyk voedsel kan

gesprekken voeren en elkander liefdesverklaringen doen. Hebt ge daarvoor sympathie, - o, wij raden u ten sterkste: versmaad geen Drenthsche buurtschap!

Zijt ge krank, kranker nog dan wij, arme reizigers, aan een allertergendst podagra, - zulk een wandeling zal u gezond maken. Want de natuur heeft overal en altijd dit wondervermogen, dat zij de ziel weder tot kalmte brengt en hem oproer stilt, waar deze door 't geweld van ligchaamspijn in vuur en vlam gejaagd werd. En is de ziel gezond, - wie zou dan nog over ligchaamssmarten willen klagen? Wij zouden zelfs durven beweren, dat een herfstlandschap 't allerschoonste is. Bilderdijk tenminste denkt er al zeer gunstig over:

Het schoon van 't afgaand Jaar heeft ook zijn lieflijkheden.
't Alsdan verwelkend loof, de bleeker zonnegloed,
Waar treurige ernst in heerscht, vertedert ons 't gemoed.
De Lente doet ons 't hart van dartle weelde springen;
De Herfstlucht slaat ons neêr in zoete mijmeringen.
Zijn schoonheên doen ons aan met de eigen tederheid,
Waar meê m' een' vriend omarmt, wiens dood men heeft beschreid.
Beur afscheid smart, maar 't werkt een vuriger genieten:
't Is 't laatst vaarwel eens vriends, wiens afscheidstranen vlieten:
Elke oogwenk krijgt een' prijs voor 't overstelpte hart,
En 't leed der scheuring zelf verrukt ons in de smart.[359]

---

van de behoefte onzer gezondheid worden afgeleid. Alle dierlyke spyzen hebben twee byzondere eigenschappen, waar door zy zig van het groeijend voedsel onderscheiden. De eerste is, dat zy meer voedende deelen in zig hebben, en de andere, dat zy het zuur tegenstaan. Hierom is het nodig, in zulke gevallen, van dierlyke spyzen gebruik te maaken, waarin eene schielyke voeding vereischt wordt, en waarin het zuur, door het gebruik van gewassen voortgebragt, moet getemperd worden. Dat is te zeggen, het dierlyke voedsel heeft, even als alle andere spyzen, artsenykragten, en dit geeft ons een wettig regt tot derzelver gebruik. dbnl.org

359 Het buitenleven. (Gevolgd naar *l' Homme des Champs, ou les Géorgiques Françoises* van den Abbé Delille.) *De dichtwerken van Bilderdijk.* Deel 6 dbnl.org

Koekoek in Elp

Op een zekeren afstand van 't laatstgenoemde gehucht, *Elp*, zal uw cicerone[360] u 't zoogenaamde *Heerenveldje* toonen. De overlevering vertelt er van, dat daar in oude tijden een kasteel gestaan heeft, waarop een zekere heer Koekoek woonde[361]. Hij moet zeer vermogend geweest zijn. Trouwens, de armoede maakt in elke legende een onbehagelijk en droevig figuur. Hij was niet alleen eigenaar van geheel *Elp*, maar bezat daarenboven wijd en zijd zeer vele aanzienlijke goederen. Zelfs stond er op den Elper esch eene kerk ten zijnen gerieve. Vandaar zouden nog eenige akkers in dien esch de *Kerkkampen* heeten. Ook liep, voor weinige jaren nog, van af 't *Heerenveldje*[362] tot aan deze akkers een pad[363] van vlinten[364] of veldsteenen door het groenland, 't welk den heer Koekoek bij morsige regenbuijen (en witte zijden kousen?) tot kerkpad zal gediend hebben. Dit groenland[365] heet aldaar nog de *Steenvledders*.

De plek, waar 't kasteel gestaan heeft, is voor antiquarische

---

360 gids, begeleider.

361 De bewoners van Elp worden vandaar in de wandeling nog koekoeken genoemd. De oudste in jaren, de Methusalah der geheele buurtschap heet de koekoek in de kist.

362 Reerenveldje is een uithuilplek. Reren = huilen, schreien, jammeren.

363 't Woord pad is bij de Drenthenaren niet van 't onzijdige geslacht. Wij hoorden nimmer het, altijd de pad zeggen. Dit grammatikale schilfertje tot bouwstof, des noods, voor Drenthsche lexicographen! Mannelijk komt het woord ook voor Ps CXJX. 105, Spreuk. I. 15 en II. 9, volg. de Statenoverzetting.

364 keien.

365 Maden bij den Drenthschen boer, In Groningen zegt men meden, in Overijssel ook maden; engelsch mead, meadow. "Hiervan zich vermeien, spelemeien, voor: zich op 't veld vermaken " Zie Mr. J. van Lennep, de Roos van Dekama, 1. 89. Maden zijn wei- en hooilanden, welke, uit de natuur, gras voortbrengen. Zie *Beschouw, v, d. toest. v. Dr.*, (Amst. 1818.) bl. 33.

geloovigen nog te ontdekken in vele reeds gedeeltelijk geslechte slooten en wallen; overigens kunnen ze ook in een daar aanwezige diepte zich nog aan gissingen omtrent het bestaan eens waterputs het hart laten te gast gaan.

Deze heer Koekoek was niet alleen een rijk, maar ook een ondernemend man, zegt het erfgerucht, - een voorstander van nuttige speculaties, een man die volkeren met volkeren door scheepvaart en handel in aanraking wilde brengen en alzoo door kunst een nieuw leven scheppen, waar de natuur stiefmoederlijke nukken vertoonde. Warsch van allen onredelijken centralisatie-geest, - een euvel, waaraan onze eeuw nog wel eens hinkt! - had hij namelijk 't voornemen om de *Zuiderzee* met de *Eems* in *Hanover* door een kanaal te verbinden. Het bleef bij hem ook niet enkel bij plannen, - onze talmzieke eeuw spiegele zich daaraan! - nog zijn de sporen voorhanden, waaruit blijkt, dat bij den heer Koekoek theorie en practijk hand aan hand gingen. Ten westen van *Elp* vindt men nog de overblijfselen van dit aangevangen kanaal, aldaar bekend onder den naam van *Oude vaart* of *gracht*, in eene strekking van 't Zuiden naar 't Noorden, ter lengte van meer dan drie mijlen, ter breedte van meer dan zes ellen en ter diepte van een el, tot een el, zeven palm.[366]

Zeker is gebrek aan waterbouwkundige kennis eene der oorzaken geweest, die dezen waarlijk verwonderingswaardigen arbeid hebben doen staken. Wie, die een hart heeft voor *Drenthe's* welvaart, wenscht niet met ons, dat deze Koekoek nog in onze dagen de kanaalontwerpers hielp voortgaan op hunnen, naar 't schijnt, zoo moeijelijken weg! Vrome wenschen![367]

"Vroeger struikelde menige nuttige zaak over den ouden regerings-vorm," zegt de heer Jkhr. Mr. Gevers Van Endegeest in zijne gespierde aanspraak, bij 't leggen van den eersten steen aan de *Leeghwater*;[368] - dit is nu juist wel niet van toepassing

366 lengte van de elleboog, breedte van handpalm, duim, streep. Maten.
367 Kanalen zijn een stokpaardvan podagrist HarmBoom.
368 Zie o. a. *Opregte Haarl. Courant,* (8 juli) 1843, N° 85. Te vinden via www.delpher.nl

op Koekoek's loffelijke onderneming. Op onzen tijd dan? Veel minder nog! Want, zegt dezelfde heer Gevers, "later, hebben wij deze gebrekkige zijde van het beroemde gemeenebest vervangen gezien door de krachtiger werking van het grondwettige koningsgezag"[369] ….. en nogtans blijven de Drenthsche Zuster-Anna's landskinderlijk-gerekt-geduldig elkander toeroepen: Zustertje-lief! zeg, ziet ge nog niets komen?[370]

---

369 Gevers sluit af met: Kom gaan wij tot die plegtigheid over! maar vooraf zij de zegen van God op het reuzenwerk ingeroepen. Zonder den goddelijken zegen gerdijen der menschen ondernemingen niet. Met zijn welgevallen zal onze arbeid tot in het late nageslacht, lang na dat wij geen van allen op deze aarde meer zullen bestaan, goede vruchten dragen. De God onzer vaderen zegene dit gewigtige werk!
En zou er nu geene jonkvrouw zijn, die mij bij het leggen van den eersten steen hare behulpzame hand zou willen bieden? Want ook in Nederland wordt al wat groot en goed is, door vrouwelijke schoonheid, en lieftalligheid veredeld.
Met hare welwillende hulp zij dan die eerste steen gelegd, onder uitroep der woorden, welke gij allen zeker aanneemt tot uw leus: *De Koning en het Vaderland*!
Daarop is door welgemelden heer voorzitter, bijgestaan door eene der aanwezige jonkvrouwen, de eerste steen aan deze belangrijke inrigting gelegd geworden. *Opregte Haarl. Courant,* (8 juli) 1843.

370 Zuster Anna, ziet gij al wat komen? Uitroep van de prinses in de toren, die het verbod van haar echtgenoot Blauwbaard heeft genegeerd en in de gesloten kamer kijkt, waar zij vervolgens de lijken van de acht vrouwen aantreft die eerder met Blauwbaard getrouwd waren.
Nicolaas Beets: ... Van de poëtische zedeleer aan het eind van ieder verhaal, cursief gedrukt, begreep ik niets. Maar ik begreep het verschrikkelijke van het 'Zuster Anna, zuster Anna! ziet ge nog niets komen?' en dan het wrekend zwaard van den opgedaagden broeder! o, Die Blauwbaard, die verschrikkelijke, die gruwelijke, die heerlijke Blauwbaard! Was mij zijne geschiedenis de schoonste der geheele verzameling: toch was ik er eenigszins bang voor. Als ik het boek in handen nam, draaide ik er omheen, met een zekere begeerige schuwheid, als eene mug om de kaars. Eerst las ik al het andere; eindelijk viel ik op den vrouwenbeul aan, beet toe, en verslond zijne historie. Mijn ademlooze belangstelling, mijne bleeke wangen, mijn kippevel, mijn omzien naar de deur, mijn hevig schrikken als er in die oogenblikken iets van de tafel viel of iemand binnenkwam, dat alles staat mij levendig voor den geest, en ik wenschte, o ik wenschte, dat ik dat alles nog zoo voelen en genieten konde! Gelooft gij dat die tijd verloren was? dat zulk een uur niet tot mijne vorming medewerkte? dat het mijne verbeeldingskracht niet uitzette, sterkte, en haar voedsel gaf?
Camera Obscura (1998)–Nicolaas Beets *Verspreide stukken van Hildebrand*. 1839.

Reuzen op de Topjesberg

In een noord-oostelijke strekking van Westerbork ligt ook nog de zoogenaamde Topjesberg[371]. Picardt verhaalt, dat men in zijn leeftijd aldaar een groot "Reusen-gebeente" heeft opgedolven, hetwelk een tijd lang ten huize van den toenmaligen schout Nysingh te *Westerbork* bewaard werd.

De goede *Pfarrer*[372], die om zijn onvoorwaardelijk geloof in dit opzigt ook onze eeuw tot sieraad had kunnen strekken, laat nu met een triumfalen uitroep, over dit bewijs voor zijn reuzenovertuiging, er op volgen: "Zijnder dan nu oock *Reusen* geweest, en zijn 't al te samen noch fabulen wat van den *Reusen* geschreven wert?"[373] Ieder, wien Picardt's *"Antiquiteten" en "Annales Drenthiae'* niet geheel onbekend zijn, weet, dat hij een ijverig, ja zelfs heethoofdig voorvechter dezer stelling was: de in Drenthe nog aanwezige hunnebedden en andere oude, vreemde en "monstreuse Antiquiteten" zijn van de zoogenaamde Reuzen afkomstig. 'Van de "grouw same, Barbarische en wreede Reusen, *Huynen, Giganten*, kinderen *Enakim, Emim, Nephilim, Rephaim*," zegt hij, "menschen van grouwelijcke statoer, groote krachten, en beestelijcke wreetheydt, die noch Godt noch menschen gevreest hebben, maer geacht werden geboren te zijn tot verderf des menschelijcken geslachts."[374] Tot staving van

371 Ligt deze op nagenoeg 50 voet boven 't waterpas der Zuiderzee? Zie Grevelink, *Statist*, ll.

372 Picardt was dominee in Egmond aan Zee, Rolde en Coevorden, historicus en bevlogen over reuzen en hunebedden.

373 Zie zijn meermalen aangehaald werk, bl. 20, 131, e.v.

374 Zie a. w, 27 e. v.

Ook: Picardt (...) weet van de 'Reusen' in 't algemeen en van Drenthsche reuzen in 't bijzonder vrij wat te verhalen. 't Is hem niet onbekend, hoe zij deze gewrochten bouwden, noch wat ongure wezens zij waren, noch wat zij al zoo verslonden, noch, hoe de inboorlingen hen eindelijk hebben overwonnen. Jacobus Craandijk, *Wandelingen door Nederland met pen en*

zijn geloof haalt hij nu de Heilige Schrift en ook den Kerkvader Augustinus aan, op wien hij meer vertrouwen stelt dan op "honderd ignorante Scribenten."[375] 't Let hem weing, verklaart hij, dat er zijn zullen, (en och! vader Picardt, dezulken zijn er nog!) "die voor fabelen en praetjes houden al wat van de *Reusen* en haer ongelooflijcke wercken geschreven is, en geseght wert. Doch," verklaart hij verder, "dese goede joolen[376] dienen, wegen hare simpelheydt, veel meer beklaeght, als in haer tegenspreken wederleght te werden." Dat deze reuzen, (die bij den Babelschen torenbouw, "de voornaemste Roervincken[377]" waren!) alles behalve beschaafd geweest zijn, bewijst hij vervolgens. Onder anderen waren pasgeborene kinderen voor hen "een sonderlingc delicatesse," die ze "met huydt en hayr, soo warm als zy op de werelt quamen," hebben "opgeknapt." (De kluchtige

---

potlood. Deel 5. Kruseman & Tjeenk. Willink, Haarlem 1880. dbnl.org

375 onwetende schrijvers.

376 Zie daar alles wat ik aan u heb te antwoorden op dit stuk; wat nu het huwelijk betreft, zo beken ik, dat ik eene ellendige vrouw, en eene alzo ellendige moeder zijn zoude, en dat indien uw Orestes, die misschien eens allerleie soort van liefdens voor mij kan opvatten, mij als Echtgenoot poogde gelukkig te maaken, ons geheel huwelijk, en huislijk leven, een waar afbeeldzel zijn zoude van het bedorven huishouden: wat de overige kudde betreft, die uit **joolen***, snoeshaanen, petits-maitres en windbuilen bestaat, en mij narennen als een schuldeischer een armen berooiden drommel; ach! hen te kennen is overgenoeg om mij het denkbeeld van ooit met een van hun voor mijn leven opgescheept te zijn, te doen aanzien voor eene ingeving des duivels, die toch een menschenmoorder was van den beginne, en daarvoor te vlieden als voor de pest; ja al ging ik zeven volle jaaren ter school bij die vrouw daar..... enz. *slechterik.

Historie van mejuffrouw Cornelia Wildschut. Deel 1 (1793)–Aagje Deken, Betje Wolff. dbnl.org

377 Belhamels.

Hoe 't met deese rampsalige gegaen is, heeft men noyt konnen verneemen. 't Waerschijnlijckste vermoeden is dit, datse soo door Honger als door koude sijn gestorven, of anders van de Wilde vermoord geworden. Gelijck dan even 't selve, door een reghtveerdigh oordeel Gods, geschiede aen de voornaemste Roervincken deeses Oproers, in haere te rugg'-reys. d'overige quaemen in Herfstmaend des Jaers 1611. weer in Engelland aen; door de Honger soodaenigh uytgeteerd en veranderd, datse aen haere Vrienden bynae onkenbaer waeren geworden.

Nauwkeurige Beschrijvingh van Groenland (1678)–Isaac la Peyrère

verhaaltrant van den ouden Geschiedschrijver verootschuldige deze "grouwelijcke" aanhaling uit zijn werk, lieve Lezeres![378])

En nu 't reuzengebeente in den *Topjesberg* hij *Westerbork*, vraagt gij? - De volksoverlevering wederspreekt volstrekt het berigt van Picardt. Immers naar luid daarvan heeft zich een schaapherder (scheper) van buitengewone grootte op den genoemden heuvel van 't leven beroofd en is hij ter plaatse, waar deze misdaad voorviel, begraven. Later heeft men zijn geraamte weder opgedolven en welligt om deszelfs zeldzame grootte den nieuwsgierigen vertoond, hoewel het huis van den schout Nysingh nimmer de eer had, door Picardt daaraan toegeschreven. Onze kronijkschrijver heeft zich der halve deerlijk met het verwonderlijke "Reusen-gebeente" om den tuin laten leiden. Doch, welk Adams-kind is er, wie zich dit nimmer liet?

Ten westen van den *Topjesberg* ligt ook nog een door wallen ingesloten akker, welke de volkssage als een legerplaats der Noormannen opgeeft. *Westerbork* gelijkt overigens als twee druppelen water op elk ander dorp van *Drenthe*, ten opzigte van levenswijze, zeden en gewoonten. Vroeger werd er de beste stoete[379] van 't gansche Landschap gebakken, zoo zelfs, dat andere gemeenten, bij feestelijke gelegenheden of als hun de maag naar lekkernijen hunkerde, van hier 't gebak ontboden. Hoewel die faam gekortwiekt schijnt, betuigen wij toch niet in 't minst te hebben bevonden, dat de Westerborker oven er een te minder smakelijk product door levert. Wij gelooven niet, dat onze praatgrage kastelein, Roelof Tijn, 't ons zal kunnen nazeggen, dat wij zijnen disch geene eer bewezen en de gesuikerde *brugge*[380] niet met smaak hebben genuttigd.

---

378 Lezeressen worden enkele malen verontschuldigend toegesproken.

379 ...Borger... waar de producten der Drenthsche broodbakkunst, in verschillende vormen, ons gelegenheid geven onze krachten te herstellen. Dat de beroemde 'stoete' niet vrij is van het fijne zand der heide en tusschen de tanden kraakt, is een eigenaardigheid, waaraan de vreemdeling misschien eerst wat moet gewennen, eer hij 't waardeeren kan. Men zegt, dat de Drenthenaars er hun gezondheid en hun prachtig gebit aan danken. J. Craandijk, *Wandelingen door Nederland met pen en potlood*. Deel 5. 1880. dbnl.org

380 boterham.

Van Ravenswaay

Wat gij zeker niet in *Westerbork* zoeken zult, is een tempel aan de schilderkunst gewijd! Om geen dichterlijk proza te schrijven: de verdienstelijke en bekende schilder Van Ravenswaay[381] is in dit dorp woonachtig. 't Geluk viel ons te beurt een bezoek af te leggen bij den bekwamen kunstenaar, dien wij daardoor ook persoonlijk als een man van beschaving, ware humaniteit en innemende manieren leerden kennen. Hij leeft hier in stille afzondering van 't woelige wereldtooneel voor de kunst en zijn huisgezin. Benijdbaar lot voorzeker!

Een kunstbeschouwing in zijne werkkamer, van afgewerkte en nog niet voltooide stukken, vermeerderde de hooge achting, die wij voor zijn talent reeds koesterden, in geen geringe mate. Indien wij klappen mogten! Van één enkel stuk zal de verdienstelijke schilder ons dit toch niet euvel duiden!

't Was een Drenthsch schaapschot of schapenhok, waarin een troep schapen gedreven was en zich nog een paar andere beeldjes bevonden. Het door een halfgeopende deur en een luik invallende daglicht was overheerlijk getroffen, hoewel 't stuk, toen wij 't beschouwden, nog op verre na niet afgewerkt was. Wij wenschten wel, dat de heer Van Ravenswaay mettertijd door een afteekening dezer schilderij de reeks van fraaije platen wilde vermeerderen, welke de zeven jaargangen van

---

381 Jan van Ravenswaay (ook Ravenswaaij), (Hilversum, 28 november 1789 - Hilversum, 2 maart 1869) was een Nederlandse schilder. Vanaf 1836 verbleef Van Ravenswaay veel in Drenthe. In 1838 trouwde hij met de 14 jaar jongere Anna Cornelia de Vries uit Zweelo. In hun woonplaats Westerbork werden vier van de zes kinderen geboren.
Van Ravenswaay nam het bestuderen van het vee zeer serieus. Om studies te kunnen maken bezat Van Ravenswaay een fokkerij in Hilversum met daarin Drentsche Schapen; eene bevallige soort, die hem bijzonder tot model diende.

Drenthe's Volksalmanak ons tot dus verre hebben geleverd!

Alleen om Van Ravenswaay en zijne werkplaats kunnen wij elken vreemdeling een bezoek in Westerbork aanraden. Den talentvollen man zij hartelijk een lang leven toegebeden, ten nutte der schoone kunst, en daarenboven altijd een hoogschatting en erkentenis zijner verdiensten, die door uitheemschen modewaan verbasterd noch uit andere inzigten gewijzigd, geen hulde weigert, aan wie daarop billijke aanspraak mogen maken.

Slangen en adders

Buiten *Westerbork* - want wij zetten nu onze reis weder voort, - strekken zich verschillende heidevelden uit in onderscheidene rigting en van verschillende oppervlakte[382]. Er worden daar, even als op meer plaatsen in Drenthe, slangen en adders gevonden, waarvan de laatstgenoemde inderdaad gevaarlijk zijn, doch tegen wier beet de Drenthsche boer, zonder hulp van geneesheer of apotheker, uitmuntend baat weet.[383] Wij hoorden van deze adders een paar staaltjes verhalen, die welligt niet geheel onbelangrijk ter meêdeeling zijn, al zullen er welligt velen een Picardts-geloof[384] behoeven, om er hun zegel aan te hechten.

Een boerenknecht uit *Westerbork* had 's avonds in een der buurtschappen, buiten kijf aan den bander, een zoet uurtje met de uitverkorene zijner ziel gesleten. Toen de tijd geen langer vertoef veroorloofde, had hij der liefste vaarwel gezegd en den weg dorpwaarts ingeslagen, vol aangename gedachten en plannen voor de toekomst; want wie zou niet zijn idealen hebben ? Althans, wat onzen boerenknaap aangaat,

Auch er war in Arkadien geboren.[385]

---

382 Na Beilen worden er in Westerbork, wat Drenthe aangaat, de meeste woeste gronden aangetroffen. De geheele inhoud der gemeente was (in 1838) 13,682 Bund (er = 1 hectare 100x100 m.)., 23 Roed(e = 100m^2)., 75 Eli. Daarvan lagen nog woest 9,396 B., 70 Eli. en aan veenen 1,466 B., 62 R., 90 Eli. Zie Mr. Grevelink, *Statist*., Tabel over bl. 220. Zoo ook vond men hier het grootste aantal schapen: Grevelink, a. w., 140.

383 Zie de geleerde verhandeling van Mr. J. van Lier, over de Drenthsche slangen, (Amst en Gron., 1781.)

384 Picardt was licht gelovig.

385 Schiller, als bij onderdompeling gedoopt in den practischen Kantiaanschen geest, gezworen vijand van alle deugdsbetrachting om den wille van een toekomende loonsvergelding, kon geen vrede hebben met een

Midden op 't veld, waarlangs zijn pad voerde; treedt bij met den voet op een adder. Dan, naauwelijks is dit geschied, of 't kwaadaardig gedierte verheft zich loodregt in de hoogte op de punt zijner staart, en laat een schel fluitend gesis hooren, dat akelig over 't veld klinkt.

Wie schetst nu den schrik des verliefden nachtwandelaars? Op het geluid van 't beleedigd monster heeft zich eensklaps een ontelbaar aantal adders rondom hem vergaderd, die door hun gesis, geschuifel en dreigende mimiek 't den jongman raadzaam doen oordeelen, om hoe eerder zoo beter 't hazenpad te kiezen. Gelukkigerwijze bereikte hij zonder eenig ligchamelijk letsel zijne woning, achtervolgd door 't in toorn ontstoken adderenlegioen. Of hij in den daarop volgenden droom alleen van zijne heele lieve en 't *bander*[386]-avontuur gedroomd heeft, is ons niet gebleken.

Minder sentimenteel is 't tweede verhaal.

Een van 't gilde dergenen, die St Hubert als hunnen patroon erkennen, zwierf met den zwangeren snaphaan[387], tuk op hazen- en patrijzenbloed, rond door de velden, die *Westerbork* van den kant der gemeente *Oosterhesselen* begrenzen. De weitasch hing nog beklagelijk-zuchtend op zijn zijde. De zon kroop reeds weder naar 't westen. Hoe? zou de jager met het schot, waarmeê hij zijne woning verliet, derwaarts terugkeeren? Onwillekeurig valt zijn oog op een eenzamen hooiopper, naar 't scheen, die bij nader onderzoek evenwel niets meer of minder bleek te zijn, dan een inééngekrîoelde en geslingerde hoop adders! Meer uit mismoedigheid zeker, dan juist uit zucht naar vreemde avonturen, legt hij zijn geweer op dien adderenopper aan,

---

Kerk, die het leven des christens vasthechtte aan den nagel der hemelsche zaligheid en in naam des hemels het offer eischte van de reinste vreugde en de teederste betrekkingen der aarde, en hij zong zijn lied, het onkerkelijke lied: 'Auch ich war in Arkadiën geboren.' Arcadië; gelukzalig platteland.
De Tijdspiegel. Jaargang 22 (1865) *Mengelwerk*. dbnl.org

386 andere ant, elders.

387 Geladen geweer. Patroonheilige van jagers.

…….. zijn oog geleidt den loop; [388]
‘t Gaat af met schrikbren knal en bliksemt in den hoop, …..

en daar ontwikkelt en ontwart zich de gecompliceerde massa, met een snelheid en vaardigheid, als ons onmogelijk is al schrijvende op zijde te streven. Doch, - nu was ‘t ook meer dan tijd, om zich uit de voeten te maken.

Hy vliedt, hy ijlt, hy zweeft.[389]

Vervolgd door ‘t kruipend, beenloos gedierte, keerde de jager *en pleine carrière*[390] tot zijne huisgenooten terug, om er van zijn schrik te bekomen en zich ‘t goede voornemen in te prenten, van nimmer weder op adders te jagen.

---

388 Verklaart m’ in ‘t hemelruim den oorlog aan de vogels,
De Jager neemt zijn roer, bevrucht met schroot en kogels,
En bootst den donder na. Zijn oog geleidt den loop;
‘t Gaat af met schrikbren knal, en bliksemt in den hoop.
Wien zal dit moordend schot het lood door ‘t harte jagen?
De Kievit, die aan ‘t veld heur onheil schijnt te klagen:
Of, teedre Leeuwrik, u, die als gy d’ adem geeft,
In trillende orgelklank en zangrig zuchten sneeft!
Doch waartoe hier dien moord, dien laffen moord te malen!
Dien oorlog zonder nut, en zonder roembehalen!
Het buitenleven. (Gevolgd naar *l’ Homme des Champs, ou les Géorgiques Françoises* van den Abbé Delille.) *De dichtwerken van Bilderdijk*. Deel 6. dbnl.org

389 Dees toestel tot den krijg, ‘t geruisch der tochtgenooten,
Wekt de ijzing reeds in ‘t Hert, zijn leger uitgeschoten.
Hy siddert tot in ‘t merg, en, overdwelmd van schrik,
Blijft hy besluitloos staan in ‘t hachlijk oogenblik.
Zal hy met schuchtren ren der Jaagren stoet ontvlieden;
Of, zal hy de overmacht een fieren weêrstand bieden?
Is ‘t zijn gewapend hoofd, of wel zijn vlugge voet
In ‘t nijpende gevaar, dat hy betrouwen moet?
Lang twijfelt hy: vergeefs! de vrees weegt eindlijk over;
Hy vliedt, hy ijlt, hy zweeft, en streeft door bosch, en lover,
En is op ‘t oogenblik den Jachtstoet uit ‘t gezicht. Het buitenleven.
(Gevolgd naar *l’ Homme des Champs, ou les Géorgiques Françoises* van den Abbé Delille.) Bilderwijk. dbnl.org

390 in volle galop.

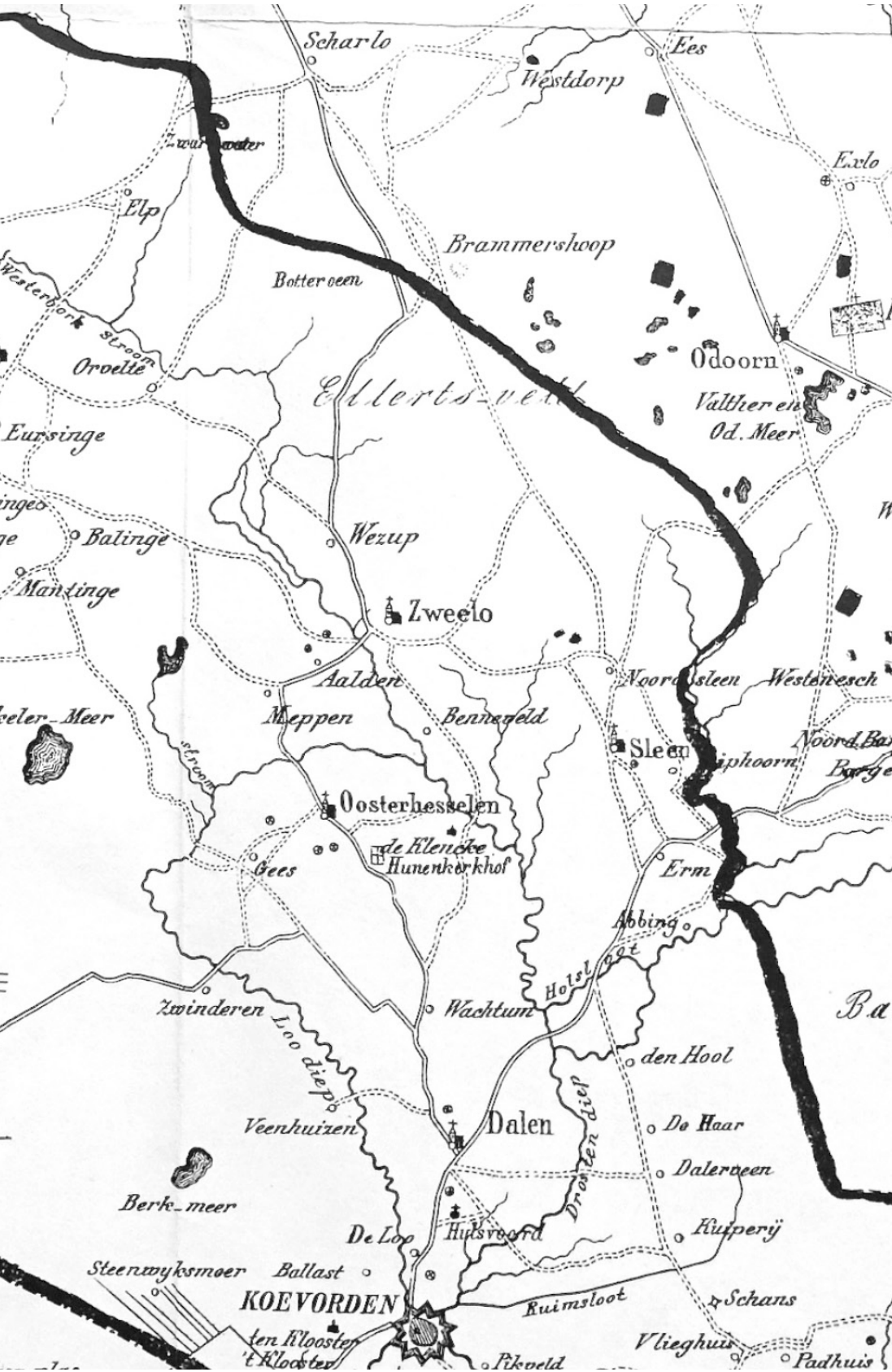
Scharlo
Westdorp
Ees
Exlo
Elp
Brammershoop
Botteroeen
Westerbork
Stroom
Orvelte
Odoorn
Eursinge
Valthermeer
Od. Meer
Balinge
Wezup
Mantinge
Zweelo
Aalden
Meppen
Bennegeld
Sleen
Westerwesch
Noordbarge
Oosterhesselen
de Klencke
Hunenkerkhof
Gees
Erm
Zwinderen
Wachtum
Holsloot
den Hool
Loo diep
Veenhuizen
Dalen
De Haar
Dalerveen
Berkmeer
De Loo
Hulsvoorde
Kuiperij
Steenwyksmoer
Ballast
KOEVORDEN
Ruimsloot
Schans
den Klooster
't Klooster
Vlieghuis
Pikveld
Padhuis

Jaarmarkt
Blauwtjes lopen
Sleen
Hunnebedden
Dienstmaagd
Westerbork
Bruiloften
Turkse pacha

Kunnen we aan den Boer, op de ingezette tijden,
Den doedelzak, de veêl, of 't oude bier benijden?
Ontzeggen we aan de meid, die daaglijks karnt of wiedt,
Dat m'enkle reizen meer haar zondagspakjen ziet?
Neen, dat we hier voor 't minst, zoo vaak zy 't smaken kunnen,
't Genoegen van hunn' stand, des levens deel, vergunnen!

BILDERDIJK

Jaarmarkt

Klimaat en Godsdienst, zegt POTGIETER, zweren in *Nederland* tegen volksfeesten te zamen. Wij gelooven, dat hij juister zich had uitgedrukt, indien hij beweerde, dat klimaat en Godsdienst in onze volksfeesten minder poëzij toelaten, dan onder een milder luchtstreek en bij zinnelijker Godsvereering[391].

---

391 Klimaat en Godsdienst heb ik nog niet gevonden. Wel een column van Potgieter over Rooms en Protestant.
Er zijn er, die het betreuren, dat het aan den avond der vorige eeuw "groote ideeën heeft gesneeuwd," en er zijn er, die het verheugt, dat in den ochtend van deze over het westen van Europa eene nieuwe lente aanlichtte maar hetzij men het beklage, hetzij men het toejuiche, wij Leven onder instellingen, die van geen catholiek of protestantsch volk weten, die slechts het Nederlandsche kennen.
Hoe eng de grenzen mogen zijn, waarbinnen zijn gebied werd beperkt; hoe luttel gewigts het langer in de schaal van ons werelddeel hebbe te werpen; hoeveel het ook verloor, — indien het de spreuk zijner vaderen volkomener dan deze in beoefening bragt, indien het beide provincialismus en sektenhaat aflegde, zou het zich niet met eene toekomst mogen vleijen, benijdbaar boven die van menigen nabuur?
"Eendragt maakt magt!" klinke ons niet enkel uit het verleden in de ooren, het beheersche aller hoofd en harte, het wijzige iederen wensch, en trots de tallooze schakeringen van gewest en geloof, zal de naam van Nederlander in den vreemde eerbied vergen, zal ons lot in dit goede land gezegend zijn! Eén in afkomst, hetzij we ons het liefst verlustigen in de heugenis onzer vroegste letterkunde, bloeijende eer het dorre hout in de bosschen van den vreemde uitbotten mogt, hetzij ons harte spoedigst warm wordt bij de herinnering dier zwervers op den oceaan, aan wie wij het hebben dank te weten, dat Oost en West de namen onzer landschappen dragen; — een in taal, het zoete blijk, dat wij allen aan de knieën derzelfde moeder speelden, dat wij allen kinderen van éénen huize zijn; — een in lief en leed, hetzij de zon onze oogsten rijpt, hetzij de storm onze kusten teistert, en zoowel als de vrede in den handel den hoorn des overvloeds voor ons leeg stort, als wanneer de oorlog onze sehatten vergt en ons bloed stroomen doet; — een in alles wat menschen voor deze wereld gemeens kunnen hebben, late men ieder, den blik op de volgende

Althans,[392] – of de Drenthsche jeugd van beider kunne de Zweeler kermis niet als een feestdag in den almanak van haar geheugen hebbe aangeteekend, is voor ons geen twijfelachtige zaak meer, sedert wij, bij onze terug reize van *Westerbork*, te *Zweelo* onzen kastelein daarover *à faire* namen.[393]

Kermissen of liever jaarmarkten zijn bij den Drenther hooge feestdagen, – ja over 't algemeen, hebben zij voor hem een meer dan alledaagsch belang. Immers, – velen derzelve dienen hem tot kalender en herinneren hem 't een en ander gewigtig tijdstip des jaars. Om van geen andere te spreken, – zoo moet hij tegen Zweeler markt (in Augustus) het zaad op de balken[394] hebben; – tegen Norger markt (in September) zijn zaaikoren dorschen; – tegen Rolder markt (ook in September) zaait hij weder zijne winterrogge. Even zoo is de Groninger burger gewoon tegen Zuidlaarder markt (half October) zijn kagchel te zetten,[395] onverschillig of de thermometer 16° of 80° F. aanwijst. Zoo beslaat, ook bij de inwoners dezer streken, 't algemeen

---

gerigt, Gode naar zijne wijze dienen, hier geen anderen wedijver kennende dan dien, in iedere betrekking Zijn beeld getrouwst te dragen, om dáár allen — voor onze tekortkomingen te worden vergeven!
Uit eene in 1854 verschenen aankondiging van den Nederlandschen Volks-almanak voor dat jaar. dbnl.org
Keus uit de boekbeoordelingen van E. J. Potgieter. 1885

392 Het gedicht van Bilderdijk aan het begin van komt van: *Het buitenleven.* (Gevolgd naar *l' Homme des Champs, ou les Géorgiques Françoises* van den Abbé Delille.) De podagristen citeren vaker uit dit gedicht.
De dichtwerken van Bilderdijk. Deel 6 (1857). dbnl.org

393 Opheldering. Aangaande Wesup hebben wij nog mede te deelen, dat de gewone jeneverglazen in de herhergen aldaar een grooter inwendige ruimte beslaan, dan elders, vanwaar ze niet alleen wijd en zijd bekend en tot spreekwoord geworden zijn, maar ook bij alle ware anti-teatotallers hoog gewaardeerd en geliefd worden. Een "Weesper glas" is, wat in studententaal een "bom" heet. Overigens zijn de bewoners dezer boerschap groote vrienden van pleitgedingen en procedures, echte melkkoeijen, sponte sua, der priesters van Themis, Ze houden, zegt men, er opzettelijk een drietal eikenboschjes op na, uit wier opbrengsten zij aan hunne pleitwoede ongehinderd kunnen botvieren.

394 In de schuur.

395 Kachels werden uit de kamer gezet tijdens de lente en zomer. Ze waren een sta-in-de-weg. Min 9 en plus 27 graad Celsius.

geloof, dat de weêrsgesteldheid voor den geheelen zomer zich regelt naar die, welke de wijdberoemde Ommer bissing[396] (in Junij) begunstigt of benadeelt, zodat men tegen de hondsdagen sneeuw en ijs te verwachten hebbe, indien de Gedeputeerde Staten van *Overijssel* mogten goedvinden de Ommer jaarmarkt vast te stellen op den 31 December.

Zoo hoorden wij ook niet zelden, op onze navragen naar den ouderdom van een kind, moeder of vader ons verhalen, dat het jong geweest (geboren) was, "Emmer of Koevorder of Beiler markt vergangen jaar (voor twee jaar)."[397]

Doch niet alleen hierom zijn de dorpsjaarmarkten den Drenther uiterst aangelegen, – ook om des vermaaks wille worden de beroemdsten meestal met reikhalzend verlangen in de müte[398] gezien. Die van *Zweelo*, in April en Augustus, zijn zeker niet de minstvermaarden in de Landschap. Alleen om den handel in rundvee behooren zij tot de voornaamsten[399]. Doch dit is de eenige drijfveer niet, die vreemden uit alle oorden naar 't overigens stil en vreedzaam dorp voert! Trachten wij tot een geheel te vormen, wat de vriendelijke kastelein uit "den Koevorder postwagen" ons bij fragmenten van den Zweeler kermispret heeft verhaald!

Het tooneel is op den brink, waar 't vee in reijen geschaard staat, onder de schaduw der hooge boomen, – althans eerst vestigen wij een blik op de veemarkt! Als gij met een tamelijke dosis phantasie begaafd zijt, droom u hier dan terug in vader Noaach's ark, om de verwarde en gemengde geluiden, waarop uw gehoorvliezen te gast gaan. Hier is het een

---

396 Drukte, kermis.

397 Bij de Drenthen ontvangt men op dergelijke vragen naar geboortejaar, tijd van loting voor de krijgsdienst, huwelijk of overlijden, ten antwoord: hij stierf in 't beleg (d. i. tijdens de belegering van Koevorden, in 1813-1814) of: hij was jong in den kozakkentijd. Ze hebben dus hunne eigene chronologie.

398 tegemoet.

399 Op de markt van den 25 April 1842 waren aangevoerd: 727 rund., 406 varkens, 20 paarden, -op die van den 12 Augustus van dat jaar: 1320 runderen, 620 varkens en 13 paarden. Op die van 1837 werden 3050 runderen en 1315 varkens; in 1838 3428 runderen en 1481 varkens aangebragt. Zie Grevelink, a, w., Tabel tegen over bl. 91 en 105.

roobonte, doodmagere melkkoe, die eene hartroerende elegie uitbulkt, waarin uw muzijkaal schiftvermogen[400] terstond den jeremiadetoon[401] zal bespeuren over 't karige *dejeuné*[402], dat haar in den vroegen ochtend wierd voorgezet. *Daar* hinnikt een maagdelijke merrie haren lofzang uit, alsof zij verheugd is, dat men hare kastanjebruine manen hoogeren lof toezwaait, dan de gitzwarte van haren buurman. *Hier* galmt in nuchtere klanken een' *blaorde*[403] veerse haren onmuzijkalen groet toe aan een koppel kalveren, zoo preutsch en stemmig, als zeventienjarige nufjes[404], die heur eerste vakantie van de kostschool onder 't ouderlijke dak komen doorbrengen. *Ginds* verheft een forschgehoornde bolle[405] zijn breeden gorgel, om zijn vrijheidsgevoel lucht te geven, alsof 't hem de persing van 't taaije touw verzachtte, waarmeê hij aan den paal is vastgehecht.

Onder dit gebulk, gebriesch, geloei, gesnuif, gehinnik en geblaer, vermengt zich bij aanhoudendheid 't deftige en lakonieke geknor van den morsigen *beer*[406] of der even zindelijke *motte*, – en 't jammerlijk geschreeuw hunner jeugdige spruiten, biggen en biggetjes in allerlei formaat, in 16mo, 32mo en 64mo[407], alsof ze met onze vaderlandsche jaarboekjes en almanakken

---

400 onderscheidingsvermogen.

401 flux de bouche.

402 ontbijt.

403 waarschijnlijk een blaarkop. Veerse = vaars = volwassen koe.

404 Honderd-agtste brief.

De Heer Jan Edeling aan den Eerwaardigen Heer Everart Redelyk.

Waarde broeder!

Wat zegt gy nu, mon bon Pasteur, van uw lieven Neef Hendrik? dien je immers, met je eigen handen, zelf, in myn huis, gedoopt hebt; die, had ik hem in myne zaken kunnen missen, volgens uw raad en zyn begeerte, tot Predikant zoude gestudeert hebben; die wil nu met drommels geweld trouwen aan een wilde meid, buiten onze Kerk; met een Gereformeert Nufje. Nu, daar moest hy maar eens om komen! Nufje: schaapachtig meisje. *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* (1782)–Aagje Deken, Betje Wolff. dbnl.org

405 Stier

406 Mannetjes varken; motte is vrouwtjes varken.

407 Verwijzing naar boekformaten (aantal pagina's; veelvouden van 4). folio - 4to - 8vo - 12mo - 16mo - 24mo - 32mo - 48mo - 64mo

iets analogisch wilden hebben. Daar is zeker geen balsturiger en ongezeggelijker schepsel onder de zon dan een jong varken. Trekt gij 't bij den staart, het loopt vooruit, – knijpt gij 't in zijn flapooren, het maakt een rugwaartsche beweging. Altijd in de *contre-mine*![408] Hoort ge dien gindschen borsteldrager gieren? Zou hij meenen, dat zijn laatste uur is geslagen? Die drie mannen daar zijn hem eindelijk magtig geworden, hoewel hij door zucht naar vrijheid gepord, meer dan eenmaal hunne handen ontsnapte. Nu wordt hij op den grond in het slijk geworpen. Men spart hem den snuit open en drijft hem een stok, als een toom, in 't losgewrongen gebit. Er volgt een geneeskundig onderzoek, terwijl inmiddels de ongelukkige patient alle klanken van den toonladder met een vervaarlijk geweld doorloopt.

De examinator omwikkelt de hand met zijnen neusdoek, haalt den schreeuwleelijk de tong uit den hals en beziet ze met kennersnaauwkeurigheid, of ze ook door *vinnigheid*[409] is aangedaan. Immers, er wordt gading gemaakt van zijnen kweekeling en, zoo 't examen ten voordeele uitvalt, kan hij er misschien een zoet prijsjen aan verdienen. Ook de gadingmakenden knielen op den grond en bieden den verkooper de behulpzame hand in 't bedwingen van den alles behalve lijdzamen gevangene. Met de verzekering van *vinnig* of *goed*, is 't onderzoek geeindigd, wordt de slijkwroeter weder losgelaten – of met hem geprocedeerd[410], in maniere als men met verkochte varkens gewoon is te procederen!

---

408 tegendraads.

409 vinnig bn. 'scherp, bits; bijdehand, flink'
Mnl. vinnich 'schimmelig, bedorven e.d.' in Hare broed vinnech ende suard 'hun brood (was) schimmelig en zwart' [1285; VMNW], worden darna der **verkene enich up der tongen vinnich** gevonden 'als er vervolgens ook maar een van de varkens met tongblaasjes wordt gevonden' [1356-57; MNW], vijnnich vleijsch 'bedorven vlees' [eind 14e eeuw; MNW], 'fel, streng' in vynnicheit 'felheid, strengheid, norsheid' [1477; Teuth.]; vnnl. vinnich ook 'begerig, gierig; woest, fel' [16e eeuw; iWNT], ook 'boosaardig, kritisch, scherp' [1612; iWNT]; nnl. vinnig, ook 'bijdehand, flink' [1764; iWNT].
Afleiding van mnl. vinne 'puistje, blaasje' in oft oic schone is van vinnen of niet 'of het werkelijk vrij is van ziekte of niet. etymologiebank.nl

410 verder gehandeld, bijvoorbeeld fok of slacht.

Waar gij twee veehandelaren met elkander in luidruchtige woordenwisseling staan ziet, van tijd tot tijd elkander in de hand slaande, dat het over de markt davert en klinkt, – bedenk, dat daar over den koopprijs eener koe wordt onderhandeld. De kooper zweert hij hoog en laag, dat hij reeds te veel geboden heeft en zijn bod met geen enkelen penning zal verhoogen. De verkooper daarentegen prijst per *fas et nefas*[411] 't doodmagere voorwerp der discussie, – superlativiseert al deszelfs negatieve deugden, hyperboliseert vooral de hoedanigheid der melk en verzekert plegtig, dat er uren in 't rond geen koe wordt gevonden, die grooter hoeveelheid van dat voedzame vocht levert, dan zijne gladhairige zwartbonte. De man argumenteert als een professor in de logica. De gezwollen uijer immers bevestigt zijne verzekering, zigt- en tastbaar! (Hij vergeet te vertellen, dat hij eergisteren avond zijn melkmeid gelastte de zwartbonte niet te melken.... Gij raadt, waarom?) Eindelijk voert de orator zijn reserve aan: de genealogie der zwartbonte, de zestien kwartieren[412] van adeldom. Moeder, grootmoeder, overgrootmoeder waren puik-puik-deugdzame beestjes – ergo.[413]

Laat de kooper zich door deze sophismen[414] uit het veld slaan en meêslepen, – dan is een violente handklap met het woord *geluk*! Het zegel op den gesloten koop. Trouwens, die wensch mag het doodmagere rund ook wel vergezellen.

Terwijl dergelijke tooneelen van mystificatie de veemarkt verlevendigen, heeft het jonge volk, dat alleen om zich te vermaken herwaarts toog, gedurig de hier en daar verstrooide kramen op-en-neêr en langs geslenterd, – kramen met zoete koek en een hakblok er voor, – kramen met goud- en zilverwerk en Neurenberger galanterien[415], met hoeden

411 Lukraak.

412 Een uier telt vier kwartieren, elk met een speen (tepel) Zestien = 4 x 4, ook van de moeder, grootmoeder, overgrootmoeder.

413 dus.

414 wijsheden. vgl. filosofie, Aya Sophia...

415 Het waren steevast producten van thuisvlijt uit het in korte tijd hierdoor beroemd geworden Neurenberg. Poppen, toverlantaarns, miniatuurwinkeltjes, bewegend speelgoed etc. etc.. Ingenieuze en zeer

en petten, ijzer- en houtwerk, schoenen en muilen. Meer nieuwsgierigen dan koopers, in spul van de geoefende markt-eloquentie der kraamhouders. De koek heeft intusschen de meesten tot zich gelokt, – zoetekauwen, in wier gedachtengang *la bonne bouche*[416] en bedorven kiezen zich door een derde idée, Galette's kunstgebitten[417], lieten aaneenschakelen en die zóó voor de verzoeking bezwijken, – of gehuwde mannen uit de wittebroodsweken, die de vrouwtjes thuis moesten laten en haar tot schadeloosstelling nog een kermis-*souvenir* willen meêbrengen, tevens ten bewijze, dat zij in 't marktgewoel nog aan haar dachten, – de koekzoete aanvang eener gebenedijde pantoffelregering![418]

---

kostbare sierstukken en prullaria, die tegenwoordig nog vaak voorbij komen in "Kunst en Kits" en die we in moderner vorm terugvinden op elke braderie van enige betekenis. Maar in de tweede helft van de 18e eeuw waren die Neurenberger Waren zo populair geworden dat de leden van stedelijke ambachtsgilden, zilversmeden, tinnegieters, koperslagers de gevolgen voelden in hun omzet en veel stads- en kreisbesturen de import van Neurenberger spullen verboden.
Op 24 december 1788 schreef Hendrik Willem van Loon (uit Tiel) aan de magistraat dat hij zich was gaan toeleggen op "Neurenberger galanteriën, bestaande in verscheijde kleyn gemaakt houtwerk, van allerhande poppegoed in het kleyn, kinderwagentjes, enig verlakt en onverlakt blikwerk, theeblaadjes, theestoven, blikke lantaarns, verlakte tabaksdozen, vilte muylen etc". Hij vroeg ontheffing van het verbod, maar kreeg het niet. https://detielenaar.nl/historie/2015/10/neurenberger-waren/

416 De goede mond. In het deel over Koevorden staat een vergelijkbare impressie. De jaarmarkten leken op elkaar.

417 Galette: platte ronde cake (van boekweitenmeel), die wellicht 'netjes' om het gebit was te vouwen. Een 'kinderkunstgebit'.

418 De mannen kwamen onder de plak van de vrouwen. De vrouw was/is de baas in huis.

Blauwtjes lopen

Doch, den meesten toeloop van snoepgrage en nieuwsgierige kermisgasten heeft zeker de vreemde koekventer, die op een stellaadje verheven, boven de menigte uitsteekt. Wij verwijzen hierbij naar den voorgrond der ingevoegde fraaije plaat, waarvan de verdienstelijke Van Ravenswaay de teekenaar is.

De man heeft *Amsterdam* gezien. Dat verraadt zijn physiognomie, kleeding, houding, orgaan, dialect, – kortom, zijn geheel persoon heeft iets Botermarktachtigs. Hij brengt zijne waar bij afslag aan den man, – prijst ze zoo hemelhoog en zoo welsprekend, als naauweijks een minister de begrooting van zijn departement verdedigt, – doorkruidt zijne rede met honderdmaal meer *bon-mots* en hyperbolen[419], dan er oranjesnippers en sukadeschijven[420] in zijne koek zijn te vinden, – bluft en snoeft dat een Don Ranudo[421] er zich schaakmat bij zou geven, – werkt zoo gelukkig op gehemelte en lachspieren, dat de omstanders al watertandende ginnegappen of zich bijna te bersten schateren, – en strijkt zich des avonds, na den afloop der markt, welbehagelijk langs den onderkin, als hij zijn zoelen voorraad aanmerkelijk geslonken en daarentegen zijn linnen geldzak aangegroeid ziet.

---

419 mooie woorden en overdrijvingen.

420 sukade: sinasappelschil in reepjes.

421 Don Ranudo hoofdpersoon in Holbergs komedie met dezelfde naam; anagram van 'o, du nar!', narachtig, trotse persoon.

L udvig Holberg, Baron of Holberg (3 December 1684 - 28 January 1754).

Het Spaanse adellijke stel – Don Ranudo en Dona Olympia – is zo geobsedeerd door hun adeldom dat ze betwijfelen of mensen uit de lagere klassen ook een ziel hebben. Zelf hebben ze nog geen zout voor een ei (arm). Als de deurwaarder het huis van de laatste restanten leegt, houdt hij de schijn hoog. Overgeeflijk is dat de rijke Gonzalo – geen blauw bloed – hun dochter wil trouwen. Een keizerzoon smeekt om de hand van de dochter ... maar is hij een echte prins?

Maar, bovenal is een jaarmarkt een gulden oogstdag voor de herbergiers. Wat zouden de Van Geunsen, de Heldring's, de Van Lijnden's, de Böttcher's, de Duparc's, de Mac-Nish's, de Mathew's en hoe de verdere matigheidsapostelen[422] van vroeger en later tijd mogen heeten, – wat zouden zij handen vol werks krijgen, als zij de Drenthsche jaarmarkten; wilden reinigen van de melaatschheid, waartegen zij als wakkere jeneverkampioenen 't harnas hebben aangegespt! En de schim van Hennebo[423] handklapt ongetwijfeld van genot, als zij onzigtbaar toeschouweres is dezer herbergtooneelen!

---

422 Drankbestrijders. Podagrist Lesturgeon was van de Blauwe knoop, geheelonthouder.

423 Robert Hennebo (Leiden, ca. 1685 - Amsterdam, 29 juni 1737) was een Noord-Nederlandse dichter, toneelspeler, speculant en herbergier.
Rouwklachten van den heere Jacobus Veenhuysen; beneevens de Lof der Jenever, eerste en tweede deel (1723)–Robert Hennebo
Gecorrigeerd en van veel fauten gezuyverd. Met kopere platen versierd.
de Lof der Jenever. (dbnl.org) Lang gedicht. Fragment volgt.
Opgedragen aen de Burgeren en Inwoonderen der Steden Keulen, Rhynberk, Schiedam, Weesp, en Amsterdam; mitsgaders Aan alle Moutwyn- en Jenever-Stookers, Koopers en Verkoopers, in 't groot en klein.
...
ô Milde Ceres! laet uw Graen,
Laet Boomgod, laet uw' Vruchten staen;
Kom Graengodes, en milde Gever,
Besproei my met een glas Jenever,
Getapt uit 't allerbeste Vat,
Dat immer Keulenaer bezat;
Wil door die Vocht myn Geest verlichten;
Versterk myn Brein, en help my Dichten
Gy alle die de Bess' en Mout,
In koper, glas, in tin, en hout,
Met stukken, vaten, pinten, stoopen,
(De heele Waereld door) verkoopen.
...enz...

Reeds in den voormiddag is er menig borrel geschonken, klare of bittere of gesuikerde, waar bij de steel eens gebroken gouwenaars[424] tijdelijke lepeldiensten verrigt. Is evenwel de drukte der veemarkt voorbij, dan schieten den kastelein bijna handen te kort om alle dorstigen te bedienen. Inzonderheid laten zich hier de jonge maats gelden, die te vergeefs hunne galanterien[425] verkwistten aan de kermisvierende maagden, – geen harer mogten bepraten, om gemeenschappelijk de vreugde te genieten, – er zich-zelve geen reden van weten te geven, waarom de *beau-sexe* goedvond hun

't hooft zoo batselijk[426] te bieden,

hoewel zij, naar eigen dunk, zich-zelve in hoffelijkheid en overredingskracht overtroffen, en die nu, om de Min te lasteren en

uit onverduldigheidt[427], [428]

---

424 Steel van een Goudse pijp.

425 baltsgedrag, vleierij.

426 bats* [hoogmoedig] {batsch 1599} hoogduits batzig, behoort bij Batzen [klomp, dik stuk, ook naam van de munt], zo genoemd in tegenstelling tot de blikkige bracteaat. Een Duits studentenlied begint met 'Ein Heller und ein Batzen, die waren beide froh'. Bats, ook bil. (In mijn kindertijd ook: bats als klap op de bil.) Ook: peuk. etymologiebank.nl

427 Impatientie, onlijdzaamheidt, onverduldigheidt, ongheduldt.

428 Het citaat heb ik nog niet gevonden. Wel *onverduldigheidt* in een handleiding voor preken een beschouwing over taalgebruik (Lesturgeon was predikant).
Wat zal ik zeggen van je, jy, en jou, dat onlangs ter Kerke ingeslopen, en in veeler monden besturven is? Deeze onhebbelijkheidt [ongepastheid] is zo grof, dat ik niet weet, hoe ze in gezonde harssenen heeft kunnen komen. Dit is nochtans als de mode geworden, en wordt van 't meerder getal der jongere Proponenten zo wel als Predikanten gevolgt. Indien iemant op deeze wyze met een fatsoenlijk [aanzienlijk] man, 'k laat staan een Prins, of een Koning, sprak, zou men niet zeggen, op zijn best genomen, dat hy een boer, en een plompert waar? Deeze boersheidt behaagt echter veelen zodanig, dat ze daar meê hunne Predikatien niet alleen, maar ook hunne gebeden doorlassen, en spreeken met Godt een taal, die niemant tegen

amourettes hebben aangeknoopt met den zerpzoeten[429] anijs

---

een deftig burger zou durven voeren. Is dit preeken, is dit bidden, op een' behoorlijke en betamelijke wyze; of zijn dit meê maar woordtjes, daar 't niet op aan komt? Wat my belangt, nooit hoor ik de zelve, dan met de grootste ergernis van de weereldt; en meen, dat dit niet alleen tegen de taal, tegen de burgerlijke betamelijkheidt, tegen alle goede zeden en manieren, maar ook tegen alle eerbiedigheidt, die wy Gode, en zijnen Woorde, verschuldigt zijn, regelregt aanloopt; en van niemant, die ooren aan 't hooft heeft, dan met de uiterste **onverduldigheidt**, gehoort kan worden. Noch gaat het grover met zommigen, die zich niet schaamen, in 't openbaar, Godtje en Jesusje, en diergelijke verkleeningen, van woorden niet zo zeer, dan [maar] van Godt, en zijnen Zoone, in wien geene verkleening noch vermindering valt, van den stoel der deftigheidt zo wel, als waarheidt, te laaten hooren.
Ampzing in *Nederlandsch tael-bericht* uit 1628. *Petrus Francius' Voorrede (1699): een pleidooi voor kerkelijke welsprekendheid* G.R.W. Dibbets. *Voortgang*. Jaargang 15(1995) dbnl.org.
429 [Lest vraaghde my een Susje.]

LIED

Toon: La Crudeline. (liederenbank.nl)

LEst vraaghde my een Susje,
Die 'k vry wat graaghjes sach,
Met een zerp-soete kusje,
Of s' in mijn hertje lach;
'k Seyd gans bloet, en 'k sprak, och armen!
Hoe is doch uw vraegh soo slecht
Mijn soete Meyt?
Wat 's dat geseyt?
Laaght ghy soo staagh in mijn armen,
Als ghy wel lecht in mijn hert.
s' Had nauw mijn stem vernomen,
Of haar lipjes zijn
Haast aan de mijn' gekomen,
Rooder als Coralijn;
En aanschouwende mijn' oogen,
Of mijn hert by 't sijne leydt;
Mocht ick dat sien,
'k Soud'me dan biên;
Oogen, seyd sy, van vermoogen,
Aan mijn Minnaar die het seydt.
'k Meen datse door 't vertrouwen,

of den kristalhelderen schiedammer uit des kasteleins tapkast. Zij hebben, na zoovele mislukte pogingen, nu 't onherroepelijk besluit opgevat, "vrij-man" te blijven, – een verzachtende uitdrukking voor 't geen in 't fransch luidt: *faire bonne mine à mauvais jeu!*[430]

Nu zwerven zij in kleine troepjes rond van herberg tot herberg, en doen overal de jagtweiden van hunne *bravoures* gewagen.

Evenwel zijn er ook, die van triumfen mogen roemen, op preutsche of stugge hartjes bevochten, – of die zonder zwaren strijd, – om nogmaals de beschimmelde vergelijking, zegt Jean Paul[431], tusschen liefde en oorlog te bezigen, – de helften hunner ziel hebben teruggevonden[432] en met haar zich in de herberg aan de lange tafel plaatsen, om daar in gepaste vrolijkheid de zorgen van 't hart te vrijen.

Voor buitensporigheden is hier de deur gesloten; want

't Geen s' uyt mijn oogen kreegh,
Haar naulijcx kost onthouwen:
En schoon haar Mondtje sweegh,
Sach ick doch haar wesen seggen,
Waarom vatje my niet, segh?
O waarde Lief,
Mijn Ziels gerief;
'k Wil in die sijn armen leggen,
In wiens hertjen dat ick legh
't Hoorns vermaeck'lijck treck-schuytje (1663)–anoniem. dbnl.org

430 Het beste ervan maken.

431 Jean Paul, pseudoniem van Johann Paul Friedrich Richter (Wunsiedel, 21 maart 1763 — Bayreuth, 14 november 1825) Duits schrijver. Op dbnl.org vond ik aforismen.

* Vrouwen *minnen* alles wat zij *bewonderen*.

* Hoe vele edele vrouwen, die het in den beginne hooger stelden te bewonderen dan bewonderd te worden, werden later krachtig, vol kennis, bijna groot, maar ongelukkig, behaagziek en koud, - enkel omdat zij slechts een paar armen vonden, maar geen hart, en omdat haar eigen warme en aanhankelijke ziel geen evenbeeld aantrof! De boom met de bevrozen bloesems staat daar dan in den herfst hoog, breed, groen, frisch en lommerrijk, maar met leege takken zonder vruchten.

* De man ga, wanneer hij door verdriet gekweld wordt, tot een vrouwenziel. Nooit is een vrouwenstem schooner dan in 't troosten.

432 verwijzing naar Griekse mythologie; man zoekt vrouw en vice versa.

het wordt algemeen als schande geacht, in een beschonken toestand naast een meisje te zitten. Zonder zwaren strijd, zeiden wij; want deze kermis-engagementen hebben doorgaans een uiterst eenvoudigen aanvang, zonder *intrigues* of *postilions d'amour*,[433] of *surprises* in *bonbon*, of epistelkens op *rose* en gemuskeerd[434] papier, met smachtend-teedere en smeltend-zoete verklaringjes, – waarin de kalvertijd[435] van beschaafder jongelieden zoo onuitputtelijk vruchtbaar is. Niets van dit alles.

"Wilstte 'n hàlf oord[436] met mi drinken, Margien of Jaopkien of Jaaije," of hoe onpoëtisch de geoorijzerde schoone dan heete – Zoo vraagt haar de jongman, en is 't antwoord van het meisje "jao" of "jao wal," dan leidt het spoor regelregt naar de herberg.

In de zoetste vertrouwelijkheid minnekozen hier de flinke boerenknapen met de wakkere boerinnen, – en zoo onergerlijk gaat dit in zijn werk, dat men er geen verborgen binnenkameren voor opzoekt, maar voor 't oog van elkëen kust en koost, fluistert en keuvelt. Al naardat de toestand der geldbeurs hem dit veroorlooft, onthaalt de hupsche vrijer zijne liefste op een glaasje gesuikerden jenever of brandewijn, telkens weder op nieuw "volgeslagen", zoodra de leelijke bodem zigtbaar wordt. De meestgegoeden besluiten doorgaans deze plengoffers op Amor's outers[437] met een roijalen langhals[438] van 't geestige *Bordeaux*-vocht, – terwijl de *galants* van minder kaliber zich met hunne schoonen in 't verfrisschend vruchtennat vermeijen.

Deze tooneelen duren meestal den geheelen nacht door, – en in dit geval zijn de *donna's* verpligt hare *amoroso's* op koffij en boterhammen te onthalen, voor dat, op bevel der laatsten, de

---

433 boodschapper in de liefde; een vriend(in) doet de aanzoek omdat de verliefde niet durft. Of een briefje in/met een bonbon.
434 parfum afgeleid van de muskusrat. Een anale klier levert de geurstof.
435 kalverliefde, onbezonnen verliefdheden van tieners.
436 oor, glaasje.
437 wellicht: altaar (dbnl.org)
438 hoge wijnglazen.

langhalsen tot het congres toegelaten worden[439].

Men wane evenwel niet, dat de schoone juist altijd in den voorkomenden *galant* het voorwerp harer keuze, den waren Jozef, hebbe gevonden, hoewel ze voor hem hare lieftaligheden uitstalt! Neen, ook op 't land verloochent zich de Eva's-aard niet, – van

> dat geblankette quaadt![440]

zou Floris V er op laten volgen, hoewel wij 't niet doen! Na 't tweede of derde glaasje "zoet" verveelt haar 't onderhoud van den Celadon[441] en verrijst zij eensklaps van haren stoel om te vertrekken. Hij daarentegen is de sessie nog in lang niet moede en tracht met beide handen haar aan zijne zijde te boeijen. Doch – alles is vruchteloos; 't meisje rukt zich met geweld van den haar nu overlastigen linker los, ….

---

439 wellicht: in bed om te vrijen.

440 In Hooft's 'Geeraardt van Velzen' weeklaagt Floris V over het element van valschheid in de erotische begeerten van de vrouw:

'O valsche vrouw, hoe dier staat mij uw loos aanschouwen!
Hoe dier uw' lusten! och wat komt 'er ramps door vrouwen,
Dat geblankette quaadt!....'
De psyche van de vrouw in de litteratuur van alle tijden
Notities en gedachten door H.H.J. Maas.
De Nieuwe Gids. Jaargang 51(1936) dbnl.org

441 jager uit de Griekse mythologie. Jacob Cats dicht over het huwelijk met een (hoofd)rol voor de herder/jager. Zie dbnl.org (fragment).
Houwelick (1625)–Jacob Cats
Dat is het gansche gelegenheyt des echten-staets
...
Den koninck alle ding van eersten aen gemelt.
De vorst die prijst de daet, besiet de jonge lieden,
En toont met sijn gelaet haer gunst te willen bieden;
Hy laetse metter daet verlossen uytten bant,
En maeckt van Celadon sijn eygen lijf-trouwant.
De trouwe wort gheloont; en hy die aender heyden
Een bock, een schaep, een kalf, een geyte plach te weyden,
Is hoeder vande prins, niet sonder grooten lof,
En, voor een vuylen stal, geniet het lustich hof. ...

‘t Schriklijk vonnis is gesproken,
Jeugd vermoord en hart gebroken;
‘s Noodlots eisch staat vast: – vaarwel![442]

Intusschen heeft reeds een ander minneziek jongman uit oogenblik afgewacht, en hij ware zeker van ongeduld bezweken, wanneer niet op hem de woorden des dichters toepasselijk waren:

De lonkjes, die zy geeft ter sluik, zijn zoo veel straelen,
Die met verquikkend licht tot in zijn harte daelen.[443]

Nu hij zijn kans schoon ziet, wipt hij terstond haar op zijde. Zij willigt zijn verzoek gaarne in om met hem “een half oord zoet,” te drinken, – schikt zich naast hem aan de lange tafel, fluistert en lispelt, – ja verklapt misschien (de stoutert!) al ‘t aardige, wat haar eerste *chapeau*[444] haar voorjeuzelde, om straks weêr ook dezen, haren tweeden aanbidder, even haastig en verraderlijk te verlaten en zich met een derde, vierde ja zelfs vijfde op dezelfde wijs te vermaken. Waarlijk, waar de schoonen zoo ligtzinnig zijn, daar mogen zij zich niet meer ‘t regt toeëigenen tot verwijtingen, zoo als Ten Kate in den mond van een der zijnen gelegd heeft:

---

442 Bron nog niet gevonden.
443 Ter bruilofte Van den Ed: Heer Joan Buysero, Heer van Hulshout &c. En d’Ed: Jonkvrouw Maria Engels.
...
Hy ziet zich blint in zijn Mariaes vriendlijke oogen:
Dat zijn twee zonnen, die voor hem noit ondergaen,
Maer onbenevelt aen een heldren hemel staen.
De lonkjes die zy geeft ter sluik, zijn zoo veel straelen,
Die met verquikkend licht tot in zijn harte daelen,
En zetten ‘t in een gloet, die, als hy streelt en kust;
Ten deele weder op haer lippen wort geblust,
En wederom ontvonkt. noch staet u meer te wachten,
Daer u mijn zangheldin maer volgt met haer gedachten.
...
Gedichten. Deel 2 (1685)–Joannis Antonides van der Goes. dbnl.org
444 hoed(er). naar: chaperone.

Waer zijn die zuchtjes van zaligh genucht,
Waer die gesuykerde woordtjens gevlucht,
Dieghe my eenmaal, in blaakende lustjens,
Mengelet tot duyzende zuyzende kusjens?
Schrijf op het schuym[445] van de rollende zee,[446]
Deel aan den stormwindt een blaadeken meê,
't Schrift zal verdwijnen, het bladt zal verwaaien,
Maal' niet zoo gauw als de minnaars zich draaien![447]

Doch, *Ehre wem Ehre gebührt!*[448] – Niet allen zijn zoo veranderingziek en wuft. Want, ook op jaarmarkten worden banden gelegd, die eerst weder door den dood worden verbroken, en uit de kennismaking van jongelieden, te midden van 't kermisgedruisch en in 't aangezigt van zoo menige trouweloosheid geboren, zijn huwelijken voortgekomen, die in velerlei opzigt, – want er is niets volmaakt onder de zonne[449],

---

445 Saturnus. Hoochweerdighen, gulden, vluchtighen, ouden, oudt, almachtighen, maeyenden, Vader, kalen.
De Poëten versieren dat Saturnus sone des Hemels ende van d'Aerde was: door den raedt van syn Moeder, sneet syns Vaders klooten van 'tmannelijck ghelit, ende wierpse in de Zee, ende het schuym daer van ghemenght met het water, Venus ghegenereert werdt. *Epitheta, dat zijn bynamen oft toenamen*. Anthoni Smyters 1545-1626. dbnl.nl
446 Jacques Perk (1859-1881) dichtte *Iris* (fragment via dbnl.org) Geboren na 1843.

Ik ben geboren uit zonnegloren
En een zucht van de ziedende zee,
Die omhoog is gestegen, op wieken van regen,
Gezwollen van wanhoop en wee:
Mijn gewaad is doorweven met parels, die beven,
Als dauw aan de roos, die ontlook,
Wen de dagbruid zich baadt en voor 't schuchter gelaat
Een waaier van vlammen ontplook.
447 De bron kan ik (nog) niet vinden.
448 Het zeide: 'geeft den Keizer wat des Keizers is;' 'geeft ere dien ere, schatting dien schatting toekomt'. Variant op bijbelse tekst.
449 Kan 'er wel iets zinneloozer, iets ongerymder, onder de Zonne bedagt worden, dan een Indiaansch Boeteling(*), die alle moeite ter waereld aanwendt, om het zinnelyke in zich te onder te brengen? Wy zyn in onzen tegenwoordigen toestand bepaald, om, deels redelyk, deels zinnelyk, te zyn:

– gelukkig mogten heeten. Ja, 't zou ons niet bevreemden, dat er vele brave huismoeders ten platten lande worden gevonden, die, hij de beschouwing van een bloeijend en blozend kroost, in den geest teruggevoerd naar den geboortedag harer aardsche vreugde, de Zweeler jaarmarkt zalig spreken en in stilte den wensch ontboezemen, dat hare ontluikende dochters ook daar dien steen der wijzen mogen vinden. Want, in weerwil der magtspreuken aller *celibataires*,[450] blijft het waarheid, wat de 's Gravenhaagsche Van den Bergh[451] heeft gezongen:

De bloem versmacht, als haar geen daauw komt toegevloten,
De tortel kwijnt, als ze in de kevie is gesloten, –
In Gods natuur alleen voelt zich de sterfling vrij;
God schiep hem voor geen cel, maar voor de levenszorgen,
Voor 's warelds zoet en zuur!...

En daarom aarsele niemand, wiens harte door den blinden schalk gewond is, met denzelfden dichter dien gezegenden oogenblik toe te roepen

Zijt welkom liefdemorgen,
Zijt welkom levenspoëzy![452]

---

want dit te zamen, in zekere evenredige mate by een gevoegd, maakt eenen volkomen Mensch uit. De oneindige Wysheid heeft, ongetwyfeld, de menschelyke zwakheden geduld, en toegelaten, om onze volmaaktheden te bevorderen.(*) Zie Picard in zyne *Godsd. pl. aller Volken*. I.D. en Tavernier in zyne *Reizen*, IV B. 3. Hoofdd. 6.[p. 493]
Mengelwerk. Vaderlandsche letteroefeningen. Jaargang 1779.
450 vrijgezellen.
451 S.J. van den Bergh 1814-1868 Den Haag.
452 Oefening kweekt kennissen zeggen de haagsche meisjes, en met de regtgeaarde bijvoeging dat men haarzelf niet ligt op dergelijke zwakheid betrappen zal, verhalen zij u van twintig jonge vrouwen, een weinig ouder dan zij, voor wie het letterkundig genootschap, door de heeren Van Zeggelen en S.J. van den Bergh weleer in het leven geroepen, de ongezochte aanleiding geworden is tot het toehalen dier banden, waarvan oudvrijers beweren dat menigeen naderhand er binnen'smonds een knoop op legt. De druiven, mijne heeren van het celibaat, zijn zuur!
Het behoort niet tot de eischen eener litterarische vereeniging dat zij, een

Ziedaar de hoofdbijzonderheden eener Drenthsche jaarmarkt! Niemand is bij den aanbraak van den volgenden dag tevredener gestemd, dan de kastelein, – die zelf geen roes behoefde uit te slapen en nu in *profunda pace*[453] de ontvangen munt natelt. Ook de triumferenden onder Amor's vanen zullen 's anderdaags niets te berouwen hebben, – terwijl de doornen alleen overblijven voor bedrogenen en misleiden, zoowel door drank als liefde.

---

regelmatig terugkeerend vaudeville gelijk, telken jare met een stel wettige huwlijken hare werkzaamheden besluite. Doch wij leven ontegenzeglijk in een praktischen tijd; en, zoo onze jongelieden van beiderlei geslacht aan den eenen kant niet weigeren nu en dan de voordragt van eenige verzen te komen aanhooren, zij zijn tevens en bovenal voorstanders van de poëzie in het leven.
Daarbij is men in Den Haag niet zwaartillend. 'De bloem', spreekt eene lustige jonge schoone in een gedicht van den heer Van den Bergh, de Redding geheeten, wanneer zij bij 't ochtendkrieken door haar minnaar zich ontvoeren laat uit een klooster en zij aan zijne borst warm en wel in den zadel zit:
'De bloem verwelkt, die zich geen dauw ziet toegevloten,
De tortel kwijnt, als ze in de kevie is gesloten, -
In Gods natuur alleen voelt zich de stervling vrij;
God schiep hem voor geen cel, maar voor de levenszorgen,
Voor 's waerelds zoet en zuur!... Zijt welkom liefdemorgen,
Zijt welkom levenspoëzij!'

W.J. van Zeggelen, *Sprokkels*. Leiden, 1862. - S.J. van den Bergh, *Heden en Verleden*. Schiedam, 1864. *Litterarische fantasien en kritieken*. Deel 7 (1884)–Cd. Busken Huet. dbnl.nl
453 Diepe rust, in vrede, in volle tevredenheid.

Sleen

Onze verteller had er niets meer bij te voegen; wij verzochten hem dus onzen reiswagen weder te willen "anzeelen",[454] om den togt naar *Drenthe's* zuid-oostelijk gedeelte te vervolgen[455]. Buiten 't dorp, dat geheel in geboomte ligt begraven en waar rondom, naar men zegt, een overheerlijk jagtveld wordt gevonden, liet zich al aanstonds in de verte de hooge met dokken[456] gedekte kerktoren zien van 't naburige *Sleen*, die, door een zuinig herfstzonnetje beschenen, een inderdaad spookachtige vertooning maakte tegen den ligtgraauwen achterhemel.

De gemeente *Sleen*, die in 1796 een aantal van 865, in 1842 daarentegen van 1253 zielen telde[457], bestaat uit deze zes buurtschappen: *Noord-* en *Zuid-Sleen, Diphoorn, Erm, de Haar* en *de Hool*[458]. Deze liggen in een strekking van 't Noorden naar 't Zuiden, groepsgewijze in 't geboomte, van elkander gescheiden door heidevelden en korenesschen. De kerk, die met de pastorij in *Zuid-Sleen* staat, is reeds van zeer ouden datum[459]. In 1781 hebben er herstellingen plaats gehad aan 't zware muurwerk, waaruit zij is zamengesteld, en ook vroeger reeds was men daar toe genoodzaakt, toen de toren, die weleer nog een vierde hooger was en in 1705 van een nieuwe spits

454 zeel, paardentuig, paard inspannen voor de wagen.
455 Hooft noemt Zweelo als de plaats, waar een paar hoplieden van Hohenlo in 1580 de proviandwagens van 't leger lieten staan. Zie a. w., bl. 704. Tot Zweelo behooren de vier navolgende buurtschappen: Aalden, Benneveld, Meppen en Wesup. Zie Magnin, *Best. in Dr.*, I. 40 en Grevelink, a. w., bl. 207. Te Meppen hebben de Afgescheidene Gereformeerden een huis van bijeenkomst.
456 leisteen.
457 Zie Lijst v.d.telling enz., en *Dr. Volksalm.*, 1843, Tabel.
458 Zie Grevelink, a. w., bl, 207 en Magnin, *Best, in Dr.*, I. 39.
459 Zie Magnin, *Best. in Dr.*, I. 51.

voorzien werd, op 't dak der kerk nederstortte en een gedeelte der gewelven verpletterde. Deze toren diende voor ettelijke jaren, verhaalde men ons, aan een steen- of boomotter, een in *Drenthe* zeldzaam dier, tot bergplaats van hoendereijeren, zeker niet op de strikst-eerlijke wijs uit de kippenhokken der boeren gegoocheld. Een tweede SPEKMAN,[460] uit *Amsterdam's* befaamd eijerhuis[461], had zonder twijfel met deze verzameling zich in een kapitaal gestoken.

Twee zware klokken hangen in den toren: de oudste in 1400 gegoten, is aan ST MARIA, – de jongste, van 1532 aan ST NICOLAAS gewijd. In de kerk ligt nog een zware zerken doopvont, terwijl overigens de predikstoel, zoo naakt en ongeverfd als hij met zijn klankbord daar ook staat, nog van een tweetal bijbelsche spreuken voorzien is.

Bij zoo veel onbelangrijks mogen wij echter niet nalaten op te teekenen, dat *Sleen* de gemeente was, waar in de 16e eeuw de hervormde leer in *Drenthe* 't eerst werd gepredikt, en wel door den beroemden MENSO ALTING. Dit had plaats in 1566 of 1567, toen hij van de hoogeschool te *Heidelberg* als geordend geestelijke in zijn vaderland terugkwam.

---

460 De Europeanen in Japan voegen altijd het woord **man** achter het beroep dat iemand uitoefent; zoo is stofman, de leverancier der stoffen, die wij noodig hebben; verder heeft men lakman, porceleinman, strooman, spekman, vischman, waterman, enz. Het woordje **sang** achter iemands naam is zoo veel als bij ons Mijnheer of Mejufvrouw, want het wordt voor de beide geslachten gebruikt; zoo beduidt hakwya-sang, Mijnheer hakwya; wakamoerasakie-sang, Mejufvrouw wakamoerasakie, enz. Men noemt nooit een fatsoenlijk Japanner bij zijnen naam, zonder er sang achter te voegen. *Drie maanden op Decima*.
(Uit het dagboek van een Nederlandsch koopvaardijkapitein.) *Vaderlandsche letteroefeningen*. Jaargang 1853

461 ... en ze gingen alweêr verder, en wel naar Spekman, om eijeren en augurkjes te eten, in een der 'bogen van de Beurs'. 'C'est le bazar des oeufs-au-sur, sous une des galeries de la Bourse', zei de Amsterdammer, 'qu' il nous faut visite, puisque, pour autant que je sache, il est tout particulier à Amsterdam et ne trouve son pareil ni à Paris ni à Londres, ni dans aucune autre ville'. Wat de Franschman niet tegensprak, want hij geloofde wel, dat zulk 'une espèce de cave ou souterrain,' daar niet te vinden was; maar wat hem er 't meest beviel, was 'le sieur Spekman' zelf, 'dont la physionomie brillait de bonhommie'. *De volksvermaken* (1871)–Jan ter Gouw. dbnl.org

Alba's[462] benoeming tot landvoogd der Nederlanden en de bloedplakkaten, door dezen meester-beul tegen de hervormers der kerk uitgevaardigd, maakten echter voor Alting 't verblijf te *Sleen* niet lang raadzaam, zoodat hij zich in 1567 van hier mettervlugt naar de *Paltz*[463] begaf.[464]

Na hem hebben, sedert de invoering der Hervorming in dit gewest, ten jare 1598, de navolgende predikanten hier 't Evangelie verkondigd:

1601-1613 Herm. A Swollis, ook te *Oosterhesselen.*
Joa. Ab Asschenberg, ook te *Oosterhesselen*
1613-1615 Henr. Huisingh, naar *Beverwijk.*
1615-1619 Jodocus Eekel, naar Deventer.
1622-1644 Conrad. Mitropius.
1647-1665 Bern. Rusius.
1666-1671 Petrus Mees, naar *Winschoten.*
1671-1697 Joa. Tileking.
1697-1704 Menard Cock, naar *Haren.*
1705-1709 Herm. Reiners, naar *Veldhausen.*
1709-1736 Conrad. Wachlo.
1736-1738 Jac. van der Scheer, naar *Roden.*
1738-1767 Henr. Verschuur.
1767-1775 Piërius Adama, naar *Staphorst.*[465]
1776 1777 Wilh. Costerus, van *Hoogezand* n. *Rottum.*
1778-1783 Fred. Adolf Begeman, naar *Middelbert.*
1784-1785 Bern. Georg. de Roos, naar *Noordlaren.*

---

462 Alva.

463 Rijnland-Palts is een van de zestien deelstaten van Duitsland. Hoofdstad Mainz.

464 Een zeer magere en onvolledige biographie van dezen vermaarden Drenthenaar komt voor in den *Dr. Volksalman.*, 1837, (2e druk) bl, 145-150. Zie voorts H. H. Brucherus, *Geschied. v. d. opkomst der Kerkherv. in Gron.*, bl. 144, 150 en *Gedenkboek v. Stad en Lande*, bl. 29. A, Ypey, *Leerred. ter gedacht. v. d. groote verdiensten der Nederl. betrekk. de Kerkherv.*, (Gron. 1817) bl. 78. Eigene zelfstand. regtspraak in Drenthe, in *Dr. Volksalm.*, 1843, bl. 119 en 120, noot (16). *De vita Mesonis Altingii*, van Ubbo Emmius, door Brucherus aangehaald, kwam ons niet ter handen.

465 Zie F. A. Ebbinge Wubben, *Plaatsbeschr. der gemeente Staphorst*, bl. 23.

1786-1790 Henr. Steph. Hugenholtz, naar *Genemuiden*.
1790-1794 Alb. Lösing Meijer, van *Campen* n. *Koevorden*.
1794-1799 Joa. Christ. Schönfeld, van *Lutkegast*,
naar *Nuis* en *Niebert*.
1799-1804 Jacob Schainck Bolt, van *Anlo*,
naar *Grootegast* c. a.
1805-1821 Jan Herman Heerspink, naar *Vledder*.
1821-1838 *Abr. van Laer. Dinckgreve*, van.
1840 Otto Schultz.

Ten aanzien van Ds. Piërius Adama weet men nog te verhalen, dat het een man was, die in zijne studies door niets ter wereld mogt worden gehinderd, zoodat zelfs, wanneer hij in meditatie was, de slinger der huisklok moest worden vastgezet. Voorts zegt men ook van hem, dat hij zich telken zaturdage naar 't *Ellertsveld* begaf, om daar, in doodsche stilte en door niets gestoord, geheel *à son aise*[466] zijne leerredenen te memoriseren!

466 op zijn gemak. Onverstoorbaar.

Hunnebedden

Wij zagen hier voor 't eerst op onze reis een paar dier vermaarde of befaamde (hoe wilt gij?), althans veelbesprokene hunne- of hunebedden,[467] – gedenkstukken uit den geheimzinnigen, fabelachtigen voortijd, om wier geboorte-cedels[468] vele geleerden zich reeds 't offer van menige aangename nachtrust hebben getroost. 't Lust ons geenszins hun voetspoor te drukken en om de waarheid niet te verbloemen! – is 't ons ook bijster onverschillig, of deze geweldige steenhoopen, die "Antiquiteten aller Antiquiteten," zegt Picardt, door diens *enfants chéris*[469], de "grouwsame, Barbarische en wreede Reusen," dan wel door de Kelten, Romeinen, Pannonische Hunnen, Germanen, Gallen, Friezen, Angelsaksen, Slawen,

467 Een hunebed of dolmen is een megalithische steenkamer uit de prehistorie die bestaat uit staande draagstenen, overdekt door platte dekstenen. Een hunebed is volgens de gangbare theorie een prehistorische grafkamer.

468 ceel zn. 'bewijsstuk'

Mnl. cedel(e) 'lijst, schriftelijke verklaring, akte' [1240; Bern.].

Ontleend, al dan niet via Frans cédule 'geschrift' [eind 12e eeuw; Rey], aan middeleeuws Latijn cedula, nevenvorm van schedula 'blaadje papier'. Dit is een verkleinwoord van Latijn scheda, scida 'reep papyrus' en vandaar 'blad papier', wrsch. < Grieks skhídē 'afgehakt stuk', afgeleid van skízein 'splijten', zie → schisma en → scheiden.

Mhd. zedel 'los blad papier' (nhd. Zettel) gaat terug op middeleeuws Latijn schedula, evenals ne. schedule 'schema'. Het Fries heeft sedel. Doopceel zn. 'uittreksel uit het doopregister'. Nnl. doopcedul ligten 'het doopceel lichten, de persoonlijke gegevens nagaan' [1757-62; WNT], doopcedule 'uittreksel uit het doopregister' [1760-67; WNT]. Gevormd uit een afleiding van het werkwoord → dopen en ceel. Tegenwoordig alleen nog figuurlijk gebruikt in de uitdrukking iemands doopceel lichten 'iemands ongunstige verleden bekendmaken'. etymologiebank.nl

469 geliefde kinderen. Picardt hield van reuzen(verhalen).

Thraciërs, Scythen, Finnen, lberen, Liguren, – door Hercules,[470] of wel door den "Oude" op elkander zijn gestapeld. Dat deze laatste buiten twijfel niet debet is aan derzelver bouw, gelooft Picardt ook; want, zegt hij, "heeft men oyt gehoort, dat de Duyvel het ambacht van een Metselaer en Steenpacker geoeffent heeft?" (Dit was anders zeer wenschelijk; men zoude hem dan b. v. met de bezorging van een waterdigt dak op een provinciaal gevangenhuis kunnen belasten[471].) Hoe 't zij de hunnebedden zijn er en 't is, dunkt ons; reeds zeer verre gebragt bij alle menschelijke bekrompenheid en onzekerheid in kennen en weten, dat men tot dit resultaat is gekomen. Dubbel tevreden evenwel mag men zijn met het geloof, dat "dese Antiquiteten geene wercken en zijn der natuur;" dat ze ook niet "uyt den Hemel" zijn gevallen, "noch uyt de Woleken geregent, noch van den Wïndt aldaer gewaeyt, maer van menschen handen verordineert."

Maar om tot de hunnebedden te *Sleen* terug te keeren! Er worden er in deze gemeente drie gevonden, waarvan twee tusschen *Noord-* en *Zuid-Sleen* in den esch liggen, die reeds grootendeels vernield en gesloopt zijn. Dat te *Noord-Sleen* is, volgens 't erfgerucht, gebouwd door den geest, die op 't *Ellertsveld* zou spoken, bij den heuvel aldaar, die den naam draagt van *Papelooze kerk*. Misschien staat dit sprookje met de vertelling van Ellert en Brammert, de beruchte struikroovers, in verband. – 't Derde ligt aan den weg naar Schoonloo, en is op een kleine hoogte aldaar opgerigt.[472]

---

470 Onder voorzitting van den hoogleeraar Jacobus de Rhoer te Groningen, verdedigde Johannes Roldanus, den 17 Junij 1769, onder anderen, deze stelling: Moles illae sepulcral es in vicina Drentia etc., quas Hunnebedden vulgo vacant, neque opus Gigantum censeri debeni, neque silices Mercuriales, neque fuerunt arae, idolorum sacrificiis excitatatae, d, i. de zoogenaamde hunnebedden moeten noch voor een werk der Reuzen worden gehouden, noch voor de zuilen van Hercules (of Mercurius), noch voor altaren, waarop aan de afgo den wierd geofferd. Zie *Observ, Philolog. auct. et praes*. J. de Ridder defens., (Gron,, 1790.) p. 48.

471 dat lekte namelijk. Berichten in de PDCA-courant. Harm Boom schreef daarover.

472 Zie 't opstel: *de Hunebedden*, van O… D… (?), in *Dr. Volksalm*, 1838, bl. 105-129, en ald. bl. 111. N, Westendorp, *Verhand. Over de hunebedden*,

Wij verklaren gulhartig, dat, de aanblik dier steenmassa's ons geenerlei aandoening van eerbied en ontzag of een kille huivering, of iets dergelijks aanjoeg, en dat wij even ongevoelig voor derzelver schoonheden bleven, nadat onze *cicerone* ons zeer naauwkeurig had voorgecijferd, dat deze steen zooveel voeten breed, en die zooveel voeten, min zooveel duimen lang was. Dien goeden man zij overigens een ruime lofspraak toegezwaaid, voor zijnen ijver om ons uit onze flaauwheid en onverschilligheid wakker te preêken! Was er iets, wat we bij de havelooze steenklompen, – "onbesuisde gevaarten,"[473]

(2e druk, Gron., 1822.) en ald. bl. 53 en 54. *Voorlez. over de oude grafheuv.*, door denz. Schrijver, in *Antiquiteiten*, een oudheidk, tijdschr., I stuk, bl, 79. Mr. L. Ph. C. van den Bergh, *Nederl. Volksoverleveringen en Godenleer*, bl. 62, 63, 163-173. Voorts over de Hunnebedden in 't algemeen, behalve de opgenoemde geschriften, ook Picardt, a.w., bl. 22-34, (Hugo de Groot?) *Antiq. Belgicae of Nederl. Oudh.*, (Amst hij Jacob van Royen, 1700.) bl. 91,noot(g.). *Tegenw. Staat van Dr.*, bl. 135, 136, Keysler, *Antiq. selectae septentr*, cet., P· 103. Oostkamp, a. w., 19-21. Lud. Smids *Poesye*. (Amst., 1724.) bl. 59, 60 en diens *Schatkamer der Nederl. Oudh.*, (2e druk, vermeerd. door P. Langendijk) (Haarl., 1737.) bl. 324-328. Kok, *Vaderl. Wbk*. XXI. 124. Mr. Th. Van Swinderen, Mr. B. H. Lulofs, Dr. W. H, Crull en Ds. B. H, Steringa Kuijper, *Brieven geschrev. op eene wandel. door Duitschl. en Holl.*, (Gron., 1809.) I. bl. 20-29. "…." (dbnl.org *Vaderlandsche letteroefeningen.* Jaargang 1810: In den laatstverloopenen Zomer ondernamen een zestal jonge lieden, van welken sommigen met roem in ons Vaderland bekend zijn, de Heeren van swinderen, LULOFS, CRULL, STERINGA KUYPER, MODDERMAN en VAN HEECKEREN, de reis, welker beschrijving, door de vijf eerstgenoemden vervaardigd, ter beoordeeling voor ons ligt. - Het eerste Deel bevat het reisverhaal door Drenthe, Bentheim, Steinfurt, Munster en een gedeelte van het Koningrijk Westsalen naar het Hartzgebergte. Het kan onzen Lezeren niet ongevallig zijn, dat wij eenige bijzonderheden uit hetzelve hier aanstippen.
De beschrijving, door onze Reizigers van de Drentsche Hunnebedden gegeven, en de geschiedkundige berigten, omtrent deze ontzaggelijke steenklompen door hen medegedeeld, zullen, voor den blooten Dilettant, die zich op de Vaderlandsche oudheden niet bijzonder heeft toegelegd, merkwaardig en belangrijk zijn. -) Mendel en H. Reding, Album voor aardrk en Atlas v· het kon. d. Nederl, enz., ('s Gravenh., 1841) bl. 113.
473 In 1685 organiseerde Titia Brongersma, een geleerde, musische jonge vrouw uit Groningen, wellicht door de lectuur van Picardt gestimuleerd, een opgraving in het grote hunebed van Borger. Er kwamen alleen wat aardewerk, beenderen en as te voorschijn, tekenen van 'de onbeschaafde

noemt Smids[474] ze, – ervoeren, dan was 't eene gevoelige maagprikkeling, die ons, ten gevolge onzer veldwandeling, ter goeder ure herinnerde, dat wij in de herberg den bestelden maaltijd niet naar ons mogten doen wachten. Wij verzoeken, om met allen den vrede te bewaren, de voorstanders en goedgeloovigen in de zaak der hunnebedden nederig verschooning voor onze podagristische profaniteit[475] op dit punt.

---

eenvoud van die oude tijd'. Het was de eerste gedocumenteerde opgraving van niet-Romeinse oudheden in de Republiek. Smids, die een geleerde correspondentie met Brongersma onderhield, publiceerde in 1711 het gedicht dat hij naar aanleiding van deze onderneming had geschreven (Zie deel IV van deze reeks). Het is in een bepaald opzicht veelzeggend, doordat het zich totaal niet verdiept in de historische dimensie van de vondsten. Meer in deel IV. van deze reeks.
De Bataafse hut (1990)–Auke van der Woud
Denken over het oudste Nederland (1750-1850)
474 L. Smids' *Schatkamer der Nederlandse Oudheden,* 1737.
475 volksheid, platvloersheid.

Dienstmaagd

Hoewel dit oord van gastvrijheid uit- noch inwendig iets aanlokkelijks had en 't door zijn haveloos voorkomen een' onzer de hut voor den geest riep, waar de vermomde URGANDA[476] den dapperen ridder SOX[477] herbergde, schreeuwden onze magen te luid naar vervulling, om ons door deze on-Hollandsche reinheid te laten afschrikken. Anders, – de enkele aanblik der ongehavende kasteleinesse en harer dienstmaagd zou zelfs een hannekemaaijer[478] een *tréve d' armes*[479] met zijn inwendigen mensch hebben doen sluiten. Twee types van morsigheid, 't penseel van HOWARTH[480] waardig!

---

476 Thands vraagt ge mij, die dees vertelling hoort,
Wie toch die schoone was, wier gunst de Ridder smaakte,
En die in 't bloot verhaal reeds elk van u bekoort?
Zij-zelv', die in heur tijd voor de arme Ridders waakte,
Urganda-zelf, de Tooverkoningin,
Die ge allen kent als ik: zij was die Mingodin.

1793. Voltaire vrij nagevolgd, en verhollandscht
Ridder Sox of de trouwlustige totebel gevolgd door Koekeloer of de verschalkte vleier. W. Bilderdijk.
477 Wij bekennen het, de vertaler der heerlijkste Psalmen (Bilderdijk) heeft tevens in zijne ingetogenheid de losbandigheid der Latijnsche Muze op zijde gestreefd. De vijand van de dartelheid der eeuw vertaalde den Ridder SOX, van VOLTAIRE, en in de bitse hekeling van vele tijdgenooten, zoeken wij vaak vergeefs naar die liefde, die alles gelooft en vele zonden bedekt.
Gedenkzuil voor W. Bilderdijk (1833)–Willem de Clercq.
Ridder Sox of de trouwlustige totebel gevolgd door Koekeloer of de verschalkte vleier. W. Bilderdijk. dbnl.org
478 migrantenarbeider; trok door het land om losse arbeid te verrichten. Gras maaien in Friesland bijvoorbeeld.
479 wapenstilstand.
480 Ik vond: Nu wij sinds jaar en dag niet in het buitenland kunnen reizen zonder veel bezwaar en de tijdsomstandigheden ons zelfs allen lust daartoe ontnemen - wie kan nu genieten van de schoonheid van het Forêt

--- ·----- De klieren[481] – die ze an hadden,

zeggen wij met WARNAR[482], by HOOFT,

- besmeert van kladden en klieken, waeren zoo grof,
Dat wat er iens anraekte, dat kreeghj' er niet of
In de eerste drie weeken, of ten minsten viertien daegen:
Al hadj' er ook ien dreg of ien anker ingeslaegen,
En spanden' 'er vier paerden an van iender haer.

Weleer was *Sleen* de hoofdplaats van 't dingspil[483] *Zuidenveld* en uit dien hoofde komen deszelfs schulten, als bannerschulten in oude charters voor. Nog tot in 1795 werd dit ambt bekleed door den heer H. J, Camerlingh[484], thans nog te KOEVORDEN woonachtig. De waardigheid van bannerschulte werd, naar 't schijnt, in de 15e eeuw ingesteld door FREDERIK VAN BLANKENSTEIN, bisschop van *Utrecht*, na den afstand van REYNOLD VAN KOEVORDEN, in 1402. *Drenthe* was destijds in zes dingspillen[485] of regtsbannen verdeeld; en, gelijk de schulten over de kerspillen of gemeenten met het bestuur waren belast, zoo waren de dingspillen aan eenen bannerschulte ter bestiering toevertrouwd. Deze was een intermediair ambtenaar tusschen den Drost en de schulten en in rang boven de laatsten

---

de Fontainebleau, van den Harz, van Wight, van Brugge, van Venetië, van Athene? -, nu is elke teekening in eenvoudig zwart-en-wit (doch wat kunnen daar een wonderen in schuilen!) door kunstenaars als Howarth, Lumsden, Pennell, Baskett, van landschappen en stedenschoon ons een onbereikbare droom, die ons doet reikhalsen naar eigen aanschouwing.
Onze Kunst. Jaargang 15 (1916)– [tijdschrift] *Onze kunst. Geïllustreerd maandschrift voor beeldende en decoratieve kunsten*. dbnl.nl

481 kleren, kleding.

482 Een ware nar. Tweede bedrijf. dbnl.org

483 dingspil, schulte, drost, enz. afgebakend gebied en bestuurders, vergelijkbaar met gemeente, burgemeester, wethouders, commissaris der koning...

484 Zie *Naam-Register van de Heeren leden der Regering in Dr.* (Meppel 1795.) bl. 13.

485 Over 't ontstaan dezer verdeeling zie men Magnin,*Best. in Dr.*, I. 50.52. Later is derzelver aantal tot op vier beperkt. Zie *Teg. St. v. Dr.*, 78 e. v.

verheven. Aan zijne betrekking waren eenige bepaalde pachten en tienden[486] verbonden, die aan hem, gewoonlijk in natura, onder de benaming van *bannermudden, bannerrogge* of *bannergarven*, uit de bisschoppelijke domeinen of door bijzondere personen, moesten opgebragt worden[487] 't Zou ons derhalve geenszins bevreemden, dat deze bannerschulten ook inderdaad als baanderheeren[488] 't vette der aarde hebben genoten.

Te *Sleen* zag een tweetal mannen 't eerste licht, die ten opzigte hunner verdiensten niet met stilzwijgen mogen voorbijgegaan worden. De een is Gualtherus Forsten Verschuur[489], zoon van den bovengenoemden predikant Verschuur, die alhier in 1739 werd geboren, – die van 1780 tot 1793 den post van Hoogleeraar in de geneeskunde te *Groningen* bekleedde en door eenige werken bij de geleerde wereld bekend is[490]. De ander is de kapitein-ingenieur Anton Cato Camerlingh[491], zoon van den bovengenoemden voormaligen bannerschulte.

---

486 Tien procent van de opbrengst als belastingheffing.

487 Zie Ubbo Emmius *rerum Fris. hist.*, p. 87. Alting, *Not. Germ. Inf.*, P. II. 161. Picardt, a, w., 114. *Tegenw. St. v. Dr.*, t. a, pl. Magnin, *Best. in Dr*,, III. 66, 67, 74, 75, 97.
In 't landregt van 1412 wordt ook van schultmudden gesproken, die te Koevorden moesten betaald worden. Zie daarover Magnin, I. a. w., III. 240, 241, en noot (43).

488 baander is de schuurdeur van de boerderij.

489 De naam varieert enigszins. Uit *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (NNBW) Verschuir (Wolther Forsten), geb 4 Oct. 1739 te Sleen, overl. 15 Nov. 1793 te Groningen. Hij bezocht de Latijnse school in Groningen, werd in 1752 als med. stud. aan de hoogeschool aldaar ingeschreven. Na in 1766 tot doctor medicinea bevorder te zijn op een diss. *de Arteraru en venarum vi irritabili, eiusque in vasis excessu et inde orianda sanguinis directione abnormi*, ondernam hij een reis naar Frankrijk, waar hij een jaar lang eenige grote hospitalen bezocht.... enz.
http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/nnbw/#source=4&page=698&accessor=accessor_index

490 Zie over hem Brucherus, *Gedenkb. van Stad en Lande,* bl. 332 en Aanhangsel op Gt. Nieuwenhuis, *Wbk van Kunsten en Wetensch.*, II. 656, 657.

491 Antonie Cato Camerlingh (Sleen, 20 april 1800 - Hilversum, 23 maart 1886) was een Nederlands generaal-majoor der genie en officier in de Militaire Willems-Orde.

Als luitenant der mineurs heeft deze verdienstelijke officier in 1832 't beleg der citadel van *Antwerpen*[492] mede bijgewoond en zich, door zijne stoutmoedigheid, de hooge onderscheiding verworven van de decoratie der derde klasse van de Willems-orde, – een eer, die te hooger mag geschat worden, naardien zij hem als luitenant te beurt viel, terwijl hij destijds de eenige officier van dien rang in 't Nederlandsche leger was, op wiens borst het kruis met gouden kroon en parels prijkte[493].

---

492 Afscheiding van België. Min of meer diplomatieke overgave zonder te veel gezichtsverlies. Koning Willem I schreef de verdediging voor van de Citadel van Antwerpen tegen het Fransche leger - daarmee zou aan de wapeneer worden voldaan; maar de Koning wilde niet, dat die verdediging tot het uiterste zou worden voortgezet en daaraan te groote offers zouden worden gebracht; als aan eer en plicht voldaan was, dan moest de verdediging ophouden. De Koning streefde ernaar, om - wèl een ernstigen strijd te voeren tegen het vreemde wapengeweld, - maar dien strijd zooveel mogelijk plaatselijk te doen blijven en te verhinderen, dat die eene uitbreiding bekwam, die verderfelijk voor ons kon worden.
De verdediger van de Citadel van Antwerpen wist twee zaken met zekerheid: ten eerste, dat zijne vesting bij een beleg geen ontzet had te wachten; en ten tweede, dat hij de verdediging van zijne vesting niet tot het uiterste mocht voortzetten, maar daarmede moest ophouden, wanneer 'aan eer en plicht was voldaan'; - dat laatste is nu wel eene rekbare uitdrukking; maar wie het beleg van de Antwerpsche Citadel in 1832 bestudeert, zal tot de overtuiging komen, dat bij de overgave op den 23sten December de verdediger zeer zeker voldaan had aan eer en plicht en dat toen de verdediging van die sterkte voor ons een grootsch en glorievol wapenfeit is geweest, waarop wij met reden roem dragen.
Generaal Chassé, - want die dappere krijgsman is daar geweest, mét zijn naam, mét zijne glorievolle herinneringen aan Waterloo en aan de vroegere krijgsverrichtingen in het Spaansche schiereiland; hij is daar geweest; hij heeft daar evenals anderen den gevaren het hoofd geboden en, lieten zijn leeftijd en zijne gezondheid hem niet toe, meer te doen, het is al veel, dat men op hem de woorden van Vondel kan toepassen, waar hij spreekt van de mannen, die wel den lust maar niet meer de kracht tot den strijd bezitten:

'Zij vechten met hun hart, nu handen niet en mogen.'

De Tijdspiegel. Jaargang 42(1885) dbnl.org
493 Zie over hem o. a. F. L. Staats, *Herinn. aan het kasteel van Antwerpen in Nov en Dec. 1832*, 9 Gron. (1843) bl. 71 e. v.

Westerbork

Ziedaar nu *Sleen*, zoo als 't gaat en staat, met al deszelfs kerkelijke, oudheidkundige en historische herinneringen, voor zooverre deze ons ter ooren kwamen. Wilt gij 't aanschouwelijker? Verbeeldt u dan een plaatsjen als wij in *Westerbork* poogden te schetsen, maar minder ordelijk gebouwd, zonder straat of straatsgelijken, doch evenzeer gestoffeerd met huizen, omstreeks ten getale van vijftig, – geboomte, hoven, wallen, weiden, schaapschotten, wagenschuren en wat er al meer tot het gewone ameublement van een Drenthsch dorp mogt behooren. En de levenswijze der bewoners? Op een hair dezelfde als elders. Dat wil zeggen, dat de boer hier naar tijdsomstandigheden vroeg of laat de veêren verlaat, – 's voorjaars en 's zomers, vooral in den hooitijd en den bouw, zeer vroeg, reeds voordat de morgen

sluimerlogh gluurt met een schemerigh schijntjen[494]

494 ... en hun *Lief Elsien* van TEN KATE, dat wij zonder aarzelen het beste dichtstukje uit de *Aurora* noemen, voor oogen leggen.

Elsjen, lief elsjen, wat isser gebeurdt
Dat ghe u zoo vroegh uyt de vedertjens scheurt?
Dat ghe zoo vroegh in den dauw die er druppelt,
Springend en zingend den velde doorhuppelt.

Komtdy wat dertlen in 't geurige mosch?
Komtdy de vooghels verschalken in 't bosch?
't Roosjen beschamen door 't roodt van uw wangen
En met uw ooghjens de starren vervangen?

Zie! noch geen vlindertjen speelt door de blaên;
Vakerigh zien u de bloemekens aen;
Sluimerlogh gluurt met een schemerigh schijntjen
't Morgetjen heen door het blauwe gordijntjen.

door ‘t vale voorhang van ‘t “vakerigh” Oosten[495]; – laat daarentegen, wanneer ‘t wintert in den lande en de zware sneeuw hem den arbeid op den akker verbiedt; dat hij zich met een kop koffij ontnuchtert, voorts een ontbijt neemt van gestoofde aardappelen of meelbrij, naar den esch spoedt om te zaaijen en te maaijen, naar ‘t groenland om te hooijen of naar ‘t veen om turf te steken, of in den winter naar den stal om ‘t vee te voederen en de *gevate garven* op de *dele* te dorschen.

Dat hij te tien ure weder de koffij gebruikt, – te twaalf zich aan den maaltijd plaatst, waarna hij ‘s zomers, alleen in den *bouw*[496], zich met een aftreksel van kokend water, d. i. titulaire thee, tegen den “toekomstigen dorst” wapent. Dat hij ‘s zomers te vier ure *vespert*[497], te zeven ure *soupeert* en weinig tijds of, liever, terstond daarna zich te bedde begeeft nog voordat de nacht, die

…. weduwe van onsen Gister-dagh,[498]

‘t zwarte rouwkleed heeft aangeschoten, om den anderen morgen deze stereotype dagverdeeling weder aan te vangen, even consequent als de verschijning uwer nieuwjaarsrekeningen telken jare in de gezegende Louwmaand[499], even eentoonig en vervelend als de verouderde geestigheid, dat *Gouda* ook moet leven, wanneer uw pijp[500] een ongeluk overkomt. Zon- en feestdagen en jaarmarkten maken, met andere buitengewone gebeurtenissen, natuurlijk de interpunctuatie uit in dezen

---

De Gids. Jaargang 5(1841) *Aurora*. Jaarboekje voor 1841, uitgegeven door Mr. J.I.D. Nepveu. Te ‘s Gravenhage, bij K. Fuhri.

495 Aurora betekent Gouden zonsopkomst. Au is symbool voor goud. Vakerigh, slaperig.

496 oogst.

497 vesper; kerkelijk gezang.

498 De Nacht is weduwe van onsen Gister-dagh.
Soo dunckt mij dats’ in ernst het rouw-kleed dragen magh.
Gedichten. Deel 8: 1671-1687 (1898)–Constantijn Huygens

499 Louwmaand, ‘t Eerste lid is een bijvorm voor looi (als gouw en gooi, houw en hooi); het ziet op ‘t looien der huiden, na de Slachtmaand.

500 Goudse pijp.

ademloozen volzin. Zoo kunnen wij, onder meer anderen, den Nieuwjaarsdag, als den dag der gelukwenschen, gelijk overal elders, uitzonderen. Voorts ook den avond van Paaschmaandag, wanneer de kinderen 't paaschvuur ontsteken, uit de brandstoffen, die zij in bedetogt langs de huizen en onder 't zingen van 't liedje

Hei j' ook olde wannen,
Dee we Paosmaondag könt verbrannen,
Of 'n bossien riet?
Anners hewwe Paosmaondag niet,[501]

hebben bijeengezameld. Wie daarbij een teerton kan magtig worden, die is de *matador*[502] van 't feest, en met des te meer gejubel wordt de prachtig opstijgende vlam dan begroet. Een heerlijke gewoonte, die zonder twijfel van zeer ouden oorsprong is en hoogstwaarschijnlijk een voorstelling moet leveren van een feest der zomerverkondiging[503].

---

501 (Dwingeloo).

Heb i ook 'en olde mande,
Die wie toe Paoschen brande?
Heb i ook 'en bossien riet?
Aors hebben wi veur 't Paoschvuur niet?

Elders.
Heb je ook olle wanne,
Die we Paoschmaandag kunne branne?
Of 'n bossien riet?
Anders hewe Paoschmaandag nie.

*Nederlandsche baker- en kind*errijmen (1894)–M.A. Brandts-Buys, J. van Vloten. dbnl.org
502 stierenvechter, de held.
503 Zie hierover 't stukje: het paaschvuur in *Dr. Volksalm.*, 1843, bl. 189-192. Zoo worden in Zweden nog heden ten dage in de maand Mei, overal, "zoowel in de steden als op 't land, vreugdevuren gestookt, rondom welke de bewoners zich verzamelen, en den terug keer van het schoone jaargetijde door gastmalen en wijnplengingen begroeten." Deszelfs oorsprong is niet ver te zoeken. Onder de drie groote offerfeesten, jaarlijks in 't Noorden

Zulke paaschvuren heeft *Sleen* trouwens met vele andere Drenthsche dorpen gemeen, en wij geven 't ook niet op als iets wat deze gemeente karakteriseert.

---

gehouden, vóór de invoering des Christendoms, behoorde ook dat, 't welk in den aanvang der lente ter eere van Odin gevierd werd, om de overwinning van hem af te smeeken. De offeranden hij die gelegenheid bestonden meestal in paarden. Zie A. Daumont, *Reis door Zweden in 1830*, (Haarl., 1835.) I. 134, 135.
Dat onze paaschvuren nog een schaduwachtig overblijfsel van dit Odinsfeest zijn, mag wel als boven elken twijfel verheven worden gerekend.

Bruiloften

Door onze nieuwsgierige navraag naar de met linten en bont papier opgeschikte lange pijpen, tusschen glazen, schotels en borden, op den schoorsteenrand ten toon gesteld, kwam ons gesprek ongemerkt op de *wasschoppen* of bruiloften[504].

Doch, voordat wij u iets van deze verhalen, laten wij een schets voorafgaan der gebruiken, die alles tot de viering des bruilofts voorbereiden. Te *Zweelo* verhaalden wij hoe de grondslag gelegd wordt, – hoe men elkander kan leeren kennen. Doch niet alle toekomstige huwelijken worden op jaarmarkten geklonken. Wie weet niet, dat de wegen duizendvuldig zijn, waarlangs Amor in de harten binnendringt! Hoe velerlei krijgswapenen hij niet al in zijn tuighuis heeft opgestapeld! De jongelieden zijn 't dus met elkander eens. Maar de toestemming der ouders ontbreekt nog, zonder welke onze voortreffelijke wetgeving toch geen echt wil *verzegelen*, al belijden beide verliefden 't geloof, dat hunne verbindtenis in den Hemel is geklonken. Daarenboven hebben wij in ons vaderland geen *Lage* of *Gretna-Green*[505] en komt het robinsonniseren hoe

---

504 Uit een bespreking van de *Drentsche Volks-Almanak* voor 1838 (Tweede Jaar.) Te Koeverden, bij D.H. van der Scheer. Behalve den Kalender 237 bl., in 16o., met pl.
De vijfde rubriek geeft ons Drentsche Zeden en Gewoonten (bl. 145-172), en wel 1°. eene Bruiloftsviering te D., door den Uitgever; 2°. Oud-Drentsche Kinderbieren, Kindelbieren of Kraambieren, en 3°. Groller Knollen; alle belangrijke bijdragen tot de kennis der zeden van dit Gewest, hetwelk onder de minst afgesletene en alzoo minst-karakterlooze van ons Rijk behoort: *propterea quod - minime ad eos mercatores saepe commeant, atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important.*
De Gids. Jaargang 2 (1838) dbnl.org
505 Gretna Green is een dorp in de Schotse lieutenancy Dumfries in het raadsgebied Dumfries and Galloway in de buurt van de Engelse grens. De plaats staat historisch bekend vanwege de vele huwelijken die er worden

langer zoo meer in onbruik!

De jongman vervoegt zich dus, in zijn zondagspak gestoken, ten huize van de ouders zijner aangebedene, om de beslissing van zijn lot te vernemen. Er wordt weinig of niets over de questieuse zaak gesproken. Trouwens, de Drenthenaar is geen vriend van noodelooze gesprekken. Maar 't uur van den maaltijd is gekomen. Ook de jongman schikt mede aan tafel, en wordt er nu door de dochter des huizes een halve zwijnskop opgedragen, dan weet de minnaar reeds genoeg;

Want, als naar Drentsch gebruik en trant,
Een knaap aan liefjes huis,
Een' halven zwijnskop eten moet,
Ach! welk een bitter kruis;
Dan komt er van het trouwen niet,
En al het minnen is verdriet.

Maakt evenwel een malsche ham den hoofdschotel uit op den overigens eenvoudigen disch, – dan is 't den vrijer een sein, dat zijne motie in 't Hoogerhuis is aangenomen, – dat hij 't fluweelen pootje magtig wordt:

---

voltrokken. In het verleden waren dat vooral huwelijken waarbij de bruid geschaakt was, al of niet tegen haar zin.
Uit Dickens, Een dag naar Gretna-Green: ... - Vooral niet! - antwoordt zijn eerwaarde. - Ik ben tweemaal gehuwd geweest, maar beide reizen in de kerk getrouwd, en dat is het geval met allen die in deze omstreek wonen. Wij trouwen alleen vreemdelingen. Ik weet niet volmaakt juist hoe Gretna in dat opzigt aan zijn beroemdheid gekomen is, maar heb er wel de volgende geschiedenis over gehoord. Eens keerde zekere Koningin met een leger uit Schotland naar Engeland terug. Een menigte meisjes die op de soldaten verliefd waren, volgden dezen tot aan de grenzen, en toen zij daar van hare minnaars afscheid zouden nemen begonnen zij geducht te weenen (greeting). Vandaar kreeg het dorp, als de menschen zeggen, den naam Gretna, of Gretna-Green.(*) Maar de Koningin werd door de bittere klagten der meisjes zoo aangedaan, dat zij aan de officieren beval terstond pastoorsdiensten te verrigten en de minnende paren te trouwen, waarna zij allen te zamen den marsch naar het Zuiden vervolgden. *) In het Schotsch heet greet, weenen, klagen, waarvoor in 't Engelsch greit gezegd wordt; waarschijnlijk verwant met ons grienen. Robin is Engels voor roodborstje.
Vaderlandsche letteroefeningen. Jaargang 1853 dbnl.org

Wanneer een dikke, fiksche schink[506]
te pronk staat voor den gast,
En door den knaap aan 's meisjes zij
Mag worden aangetast,
o Blijde middag! gulden stond,
Dan stemmen de ouders in 't verbond.

Doch, niet ieder jongman waagt zelf 't de stoute schoenen aan te trekken en 't voorwerp zijner neiging van zijne keuze kennis te geven. In dat geval zendt hij een bevolmagtigden afgezant naar de verkorene, – een *koddesleper*, – die uit naam des minnekranken de zaak moet beredderen, en ook de ouderlijke toestemming afvraagt.

Is alles naar wensch afgeloopen, dan wordt de dag tot de huwelijks-verbindtenis, – "die eenige instelling misschien," zegt Van der Palm[507], "die wij uit het paradijs der onschuld hebben overgehouden," – bepaald. Bloedverwanten en vrienden van beide zijden worden door twee daartoe benoemde en bekwame personen, de *broedneugers*, tot bijwoning des feestes uitgenoodigd. Deze *broedneugers*, meestal ongehuwd en naobers van 't bruidspaar, hebben hunne hoeden en stokken met linten en strikken versierd en kwijten zich overal van hunne boodschap met een geweldig lange cedel van woorden, – een soort van dichterlijk abrakadabra, – langer of korter, geestiger of zouteloozer, naarmate de zendelingen uit de *hengstbron*[508] of liever van den brandewijn gelept hebben,

506 schink; schinke (Stadsgronings, Veenkoloniaals, Westerwolds) Woordherkomst en -opbouw. Verwant met het Duitse Schinken en het Limburgse sjink. Zowel gebruikt voor gekookte als gerookte ham.
507 J.H. van der Palm (1763-1840) Predikant.
508 Men vergunne aan mijne dichtluim dit volgende onder de afbeelding (van een ster) te stellen:
Begaafde geesten, hoogverlichte Dichterscharen,
Die Hybìa en Hymet op Pindus wilt vergaren,
En zoeten honig uit de Nectartuiltjes leekt,
Waardoor uw geest versterkt, de Dichtorak'len spreekt!
Leer van de Mellekkoe de Boterbloempjes kleinzen,
Herkaauw, gelijk dit dier bij 't sluim'rende overpeinzen,
Gedrenkt door **hengstbron**-nat, uw Dichtspijs menigmaal,

die hun aan elke woning, waar zij hunne gewigtige taak moeten vervullen, in ruimte wordt toegeschonken. Ingevalle echter bruid en bruidegom in twee verschillende gemeenten of althans op eenigen afstand van elkander woonachtig zijn, heeft er nog een andere ceremonie plaats, die wij niet mogen vergeten.

De bruid wordt dan eerst plegtstatig door haren bruidegom opgeëischt en naar hare toekomstige woonplaats gevoerd. Op wagens, door paarden, met linten opgetooid, getrokken, begeeft hij zich, aan de zijde zijner *broed-hen* (plaatsvervangster der bruid) gezeten en vergezeld van zijne vrienden en vriendinnen, naar de woning, waar zijn liefste hem wacht.

Tot dat gij proeven kunt het merg van kunst en taal;
Herkaauw, en weer herkaauw zoo dikwerf uw gedichten,
Tot gij de fijnste smaak lokt aan uw konstgerichten,
Uw Room ten Godendisch, vermengd met zoeten wij,
Uw Boter honig zij, geleekt uit rosmarijn:
't Zal dan aan oog en oor, gevoel en zielsvermaken,
Het krachtig voodsel van een zuiver Dicht doen smaken,

Ontleed- en Natuurkundige Beschrijving van de Maag der Koeijen, hare zonderlinge plaatsing en werking in de herkaauwing en spijsvertering. *Natuurlyke historie van Holland.* Deel 6 (1807)–J. le Francq van Berkhey.

Bij het 200 jarig bestaan van de universiteit van Leiden (fragment)
ô Leyden! Mavors zelf voert Wijsheids Schutsgodin,
Met sneeuwwit hengstspan, uw hooge burgtpoort in.
Trompetgeschal klinkt Phebus voor, bij de oorlogstrommen;
Maar ijlings galmt zijn lier; nu zwijgen ze en verstommen.
Waar ook der Muzen rei de vlugge treden zet,
Wordt alles bloemtapijt, viool- en rozenbed.
De Stroomgodinnen schudden 't wier nu van de leden,
En vatten de urnen op, pas aan haar hand ontgleden;
Zij vliegen om den hals van d'eedlen Muzenstoet,
En wijden haar, ô Rijn! de waatren van uw' vloed.
De lauwren van Parnas zien we aan uwe oevers groeijen,
En Phebus **Hengstbronnat** door Neêrlands beemden vloeijen,
Die eerst een Razernij vaak had in vlam gezet,
Al juichend bij den klank van Spanjes krijgstrompet.
Op het tweede eeuwgetijde van Leijden's Hoogeschool.
De vertaling uit het Latijn in het Nederlands is van Abraham N. van Pellecom (1783 - 1849).

Doch, alles is daar stil; de deur blijft gesloten en niemand der huisgenooten vertoont zich buiten, zelfs de bruid niet, die toch haren aanstaande met ongeduldig verlangen moest te gemoet zien. Eindelijk, op de vraag van een verborgen stem, hier of daar, "wat 's dien begeerte?" rijst de menner van den bruidegomswagen van zijn zitplaats, neemt den van lint en klatergoud wapperenden hoed van 't hoofd en harangueert de zaamgescholen menigte naar een gebruikelijk formulier, hetwelk in *summa* inhoudt, dat de bruidegom zijne bruid komt halen. Daarop wordt de *bander* ontsloten en op de *dele* heeft nu 't ontmoetingstooneel der gelieven plaats, dat minder sentimenteel en romanesk is, dan de onkundige meent, naardien de Drenthenaar ten platten lande in weinige gevallen en althans hierin nimmer een zeer hartstogtelijken aard aan den dag legt.

Eerst wordt nu de kom, met brandewijn en rozijnen[509] gevuld, rondgediend en daarna de tafel aangerigt' waarop hammen, graauwe erwten en rijstenbrij wedijveren in 't prikkelen van den eetlust. Is de maaltijd "bestuurd", dan gaat de groote zilveren drinkkom met het geestige vocht en de zoete rozijn nogmaals van mond tot mond. 't Huis davert intusschen van 't gejuich en gejubel der vrolijke gasten, terwijl de effene en harde *dele* de danslustige voeten kittelt en aan den gang helpt.

Dit alles duurt onafgebroken voort, totdat de wagens voor de terugreis zijn aangespannen en de maagdelijke bruid aan de zijde van haren zielsvriend eene woning verlaat, die zij niet dan als vrouw -en misschien als blijde moeder – weder zal binnentreden.

Is 't huwelijk nu voltrokken en kerkelijk ingezegend[510],

509 Deze drank is bekend onder de naam: boerenjongens.

510 De kerkelijke inzegening des huwelijks, zonder welke een echtverbindtenis, onzes oordeels, slechts een burgerlijk contract is en niets heeft, wat tot eenig gevoel van hare verhevene bestemming opleidt, – geraakt over 't algemeen in Drenthe meer en meer in onbruik. Wij wenschen dat de Protestanten in dit opzigt van de belijders der R. K. kerkleer mogen leeren. "Op het raadhuis moet ge beloven, als vrouw geene appels, peeren of noten, scharretjes of garnalen te verkoopen zonder toestemming van uwen man, al trouwt ge een' Professor of Schoolopziener. – In de kerk verpligt

dan volgt de bruiloft. Reeds is 't opgemerkt, dat de mensch bezwaarlijk kan worden geboren of sterven, zonder dat de keukenverborgenheden worden ontsluijerd. Bij elke meer of min buitengewone omstandigheid of *éclantant*[511] voorval, onder alle standen, eet en drinkt men. En zou een huwelijk van dien *slenter*[512] zijn uitgesloten, – de gewigtigste gebeurtenis, dunkt ons, des levens?

De Drenthenaar bewijst daadzakelijk, dat hij hieromtrent van andere gezindheden is. Immers, als er geen hammen te pronk stonden op den disch en geen erwten den rijst flankeerden, als er gedurende den maaltijd geen luchtig bier in de glazen schuimde en na 't diner geen brandewijnskom rondging, – zou een Drenthenaar ligtelijk in 't denkbeeld geraken, dat zijne huwelijksvoltrekking slechts een droombeeld der phantasie geweest ware. Niemand der aanzittenden laat zich onbetuigd, zelfs 't bruidspaar niet; en dit zij ter waarschuwing voor elken dichter van romantische verhalen, die, zijne helden en heldinnen uit Drenthe kiezende, een paar pasgehuwden terstond van 't gemeente-huis of uit de kerk naar een priëeltjen of zodenbankje zou willen geleiden, om hen daar de overkropte boezems te doen uitzwoegen, onder de *jouïssance*[513] van

---

ge U, elkander te beminnen, uit liefde te dienen, aan elkanders zaligheid te werken. Waar zou het plegtiger zijn? "

"Op het raadhuis zijt ge misschien nooit geweest, dan om de kamer te bezien, waarin de Koning of Prins bij het bezoek der stad een dejeuné heeft gehad. – In de kerk zijt gij gedoopt, hebt gij belijdenis afgelegd, uw eerste Avondmaal gevierd. Waar is het wenschelijker te trouwen?"

"Op het raadhuis staat gij voor den wethouder, in de kerk voor God, den hoogsten Wetgever. Voor wien is het voegzamer u te verbinden tot wederzijdsche liefde?" Zie Karl Steiger, *Christ. Wekker*, (bewerkt) door F. J. Domela Nieuwenhuis, bl. 161, 162.

511 opvallend.

512 slenter [flard] {1620, vgl. slenterlinge, sle(e)nderlinge [vodden] ca. 1483} van een stam met de betekenis 'slap zijn, zich slap bewegen', waarvan ook slenteren.. Lanterfanten. etymologiebank.nl

513 Jouissance is een uit het Frans afkomstige term voor genot met een seksuele connotatie, ofwel lust. Het is een vervorming van jouir, wat in het Frans zowel genieten betekent als orgasme als het niet transitief wordt gebruikt.

rozengeur en maneschijn.[514]

Zoo poëtisch zijn geene verliefde, – laat slaan dan kersversch getrouwde Drenthenaren.

Hebben de gasten door een wandeling in den vrije de digestie helpen bevorderen, dan vervoegen zij zich later aan de theetafel, waarna de brandewijnskom weder in functie gesteld wordt. Eindelijk, tegen den vallenden avond, wordt de laatste maagbeproeving ondernomen. *Stoete*[515], beschuit en hammen omwallen de tafel, terwijl van uit deze bolwerken de kolossale koffijkannen als torens rondkijken. Ook hier blijft het niet enkel bij theoretische beschouwingen. Is men verzadigd, (en wie zou 't niet, – al ware 't dan ook slechts van de beschrijving zooveler maaltijden!) dan vangt de dans aan, waaraan ook 't bruidspaar moet deel nemen, en ziedaar dan de kroon op 't werk gezet!

"Maar de versierde pijpen, die ge daar voor den schoorsteen hebt geplaatst?" voegden wij onzen verteller toe.

"Deze zijn door den bruidegom en de overige naaste bloedverwanten der jonggehuwden gebruikt, en worden op die wijze als een bruiloftsgedachtenis getrouw bewaard."

Wij waren voldaan[516] en lieten nu onzen voerman gelasten,

---

514 *Raad*. 1815 –Hajo Albert Spandaw. dbnl.org
Komt armoede of gebrek u kwellen,
En leert de nood u spaarzaam zijn,
Word dan verliefd: verliefden leven
Van rozengeur en maneschijn.

515 brood.

516 Wie meer in bijzonderheden de Drenthsche huwelijksgebruiken verlangt te kennen, verwijzen wij naar de lezenswaardige opstellen daarover in den *Dr, Volksalm*., 1837, bl. 159-164, waar eene Bruidopeisching wordt beschreven. Bij hunne beschrijving der Drenthsche zeden en gewoonten hebben Mendel en Reding, in hun a, w., bl. 118-124, een verwonderlijk-getrouw gebruik gemaakt Van den *Dr. Volksam*., even als de Redactie van den *Aardbol*, in haar artikel over Drenthe. – In den *Alm*., 1838, bl. 219-222 wordt de Halve Zwijnskop als "Drenthsche romance" dichterlijk behandeld. De verschijning eener ham, was, bij welgestelde lieden, in de provincie Groningen ook een gunstig teeken. Zie Mr. J. Scheltema, *Volksgebruiken der Nederl. bij het vrijen en trouwen*, bl. 193.
Werd er in Drenthe, zegt de laatstgenoemde schrijver, eenen vrijer onder

dat hij zijne rozinanten[517] inspande.

Een kwartier later rammelden wij weder in onzen notendop, onder 't behagelijk genot eener lekkere pijp, om alzoo 't gemis van merkwaardige avonturen te ver goeden; want "avonturen!" zeggen wij met Van Lennep,

"lieve hemel! wie heeft die tegenwoordig op reis?"[518]

Doch, daarmede is onze lezer niet gepaaid. Welnu dan, terwijl wij in een liefelijk *far niente*[519] naar Emmen voortschommelen, willen wij u verhalen, dat het gehucht *Diphoorn* een boomrijke buurtschap is, en dat aldaar vroeger 't adellijke geslacht Hubbeldinghe zijn verblijf hield en er, als ook in den omtrek, vele goederen bezat[520]. Van *Erm*, ook tot de gemeente *Sleen* ressorterende, hebben wij nu en dan melding vinden gemaakt. 't Klooster van *Assen* bezat hier voorheen eenige tienden en

---

zijne duiven geschoten, dan "werd aan den lijder de soore paal geschonken, welk gebruik daarin bestond, dat er een dorre tak, zonder bladeren, aan de deur van zijn huis werd gebonden. Op den trouwdag van zijn gewezen meisje werd alles, wat in den omtrek nagellos was: deuren, hekken en wat dies meer zij, voor de uitgangen zijner woning gebragt, en deze zoodanig gebarricadeerd, dat hij niet zoude hebben kunnen uitgaan." Zie a. w., bl. 74. Vandaar 't spreek woord: hij heeft zoor hout verdiend. Zie Dr. Volksalm., 1839, bl. 209, 210. Over den koddesleper zie men Scheltema, a. w., bl. 120. Over de opeisching der bruid, bl. 126, 127; hoewel deze gewoonte niet uitsluitend te Emmen en Roswinkel thuis behoort. Zie opstel *Zoorholt* verderop in dit boek.

517 Don Quichot gelast nu de beesten te laten grazen, en ook hij spreekt zijn makker, Rozinant, aan:
'Gaa, allereelste beest, getrouwe Ronzinant;
Gaa, opperpronkjuweel der paerden van dit Land.
Uw naam zal in het kort met grooter luister praalen,
Gy zult nog meerder roem als Bucefal behaalen.'
Pieter Langendyk. Zijn leven en werken (1891)–C.H.Ph. Meijer. dbnl.org

518 *Jacob van Lennep, Nederland in den goeden ouden tijd.* Zijnde het dagboek van hunne reis te voet, per trekschuit en per diligence van Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk van Hogendorp door de Noord-Nederlandsche provintiën in den jare 1823. De zinsnede komt niet in dat boek voor. Boek als pdf op dbnl.org.

519 nietsdoen.

520 Zie Magnin, *Kloost.*, bl. 158, noot (89).

andere goederen[521]. Hier was 't ook, dat Van der Thynen in 1672 met zijne manschappen, ter verrassing van Koevorden op weg, rust hield en aan den overste Eybergen en de verdere officieren van den troep zijn plan van aanval nader ontvouwde. Hier werden ook door gezegden Overste de hem gegevene bevelen voorgelezen[522]. Overigens zagen wij, in de woning van een der voornaamste ingezetenen aldaar, de terugtogt des Munsterschen bisschops[523] in 1672 van voor *Groningen*, op eenige glasruiten zeer fraai gebrandverfd. Men heeft ons verhaald, dat het gebruik van den bal te slaan op St Peter ook hier, even als te *Gees* in zwang is. *Erm* behoorde oudtijds kerkelijk onder *Emmen*. De predikant aldaar trekt nog ten huidigen dage een roggepacht uit deze buurtschap, bekend onder den naam van "wittedonderdagsrogge." Ze wordt in zeer kleine hoeveelheden, waartoe zelfs eenigen nog minder dan een vierde-spint (Gron. maat) moeten bijdragen, opgehaald. Naar men zegt is deze pacht een schadevergoeding voor 't regt, 't welk de bewoners van *Erm* hebben op een voetpad door den Emmer esch, terwijl dit pad zoo breed moet zijn, dat twee vrouwen met hoepelrokken zonder hindernis daar naast elkander kunnen gaan.

Ook de *Hool* behoorde oudtijds onder *Emmen*. Weleer was hier een schans, waarvan men in de geschiedenis nu en dan melding gemaakt vindt[524], en die tot de verdedigingslinie van *Koevorden* behoorde. Thans is deze versterking *à l'abandon*[525] gelaten, aangezien 't *accès* van die zijde niet meer 't eenige is uit *Hanover*.

---

521 Zie Magnin, a. w., bl. 148.

522 Zie A. v. H., Meindert van der Thynen, in *Dr. Volksalm*., 1837, bl. 54 en L.V.D. Bosch, *Tooneel des Oorl*., III. 152.

523 Bernard van Galen. Zie deel I van deze reeks over Koevorden.

524 Onder anderen bij Picardt, a. w. 2113; hij verhaalt daar, dat er in 1596 hier dertig man werden ingelegerd, om de grenzen tegen de Spanjaarden te dekken.

525 verlaten aangezien het niet de enige toegang meer is naar Hanover.

Turkse pacha

De buurtschap de *Hool*-zelf is van weinig omvang. In oude tijden, zegt het sprookje, woonde hier een zekere heer Holboek, die, zoo als blijken zal, Turksch pacha[526] had verdiend te zijn. Hij bezat namelijk in *Emmen* 't regt, dat 's zondags de Godsdienstoefening aldaar geen aanvang mogt nemen, voordat hij ter kerke was.

't Gebeurde eens, dat vader Holboek lang naar zich liet wachten, terwijl de gemeente reeds in massa was opgekomen. De geestelijke, wien dit marren verdroot, begon inmiddels de H. Mis te lezen, maar had naauwelijks daarmeê een aanvang gemaakt, toen Blaauwbaard[527]-Holboek de kerk binnentrad. Verstoord over deze stoutheid, greep de geweldige man een pistool uit zijn gordel en velde er den voor 't altaar staanden priester meê ter aarde.

Een ander sprookje verhaalt van dienzelfden Holboek, dat hij zich voorbeeldeloos wilde wreken op zekeren Niezing, die in 't zuidelijk einde van *Erm* woonde en met wien hij in onmin leefde. Daartoe had hij in een der stroomtjes aldaar een aarden wal of dam geworpen, waardoor al 't land en zelfs de woning van Niezing onder water gezet wierd. Deze dam draagt nog ten huidigen dage den naam van Holboeks-wal.

Gelukkige tijden die wij beleven, waarin 't despotisme onzer Nabobs[528] aan banden ligt en 't "mijn en dijn" voor regtbanken

---

526 Pasja, was in het Osmaanse rijk sinds de 15de eeuw tot 1935 een Ottomaanse titel voor de hoogste ambtenaren en militairen met generaalsrangen, militair onderscheiden door één, twee of drie paardenstaarten.

527 Blauwbaard is een authentiek sprookje opgetekend door Charles Perrault (1697) in De sprookjes van *Moeder de Gans*. Inhoud. Blauwbaard is een steenrijke, maar afschrikwekkende man met een grote blauwe baard.

528 Nabob, eigenlijk Nawâb (afgezant) heette in het rijk van den Groot-

en geregtshoven bepleit wordt, in stede van overgelaten te zijn aan eigendunk en willekeur!

Eer wij 't vermoedden, had ons tweespan ons aan 't doel onzer reis voor dien avond gebragt, en nu geven wij allen dagbladschrijvers en recensenten de vrijheid, van openlijk bekend te maken, dat de Podagristen te *Emmen* zijn aangekomen.

Mogol in Oost-Indië een provinciale gouverneur, ondergeschikt aan den stadhouder van een groot landschap. Na den val van genoemd rijk bleef de titel toegekend aan hen, die zich als vazallen onderwierpen aan de Britsche heerschappij, terwijl eindelijk die naam ook gegeven werd aan rijke en aanzienlijke particulieren in Indië.

DIEP GEWORTELD

JOHN Y. KEUR EN DOROTHY L. KEUR

EEN ONDERZOEK VAN EEN DRENTSE GEMEENSCHAP IN NEDERLAND[529]

529 *The Deeply Rooted* is een boek dat dateert uit 1954. Het is het resultaat van een wetenschappelijk onderzoek dat in 1952 door het Nederlands-Amerikaanse echtpaar Keur in het Drentse plaatsje Anderen werd gedaan. Het boek geeft een sociaal-culturele beschrijving van een kleine dorpsgemeenschap uit die tijd. Het bevat een grote hoeveelheid informatie over het reilen en zeilen van zo'n gemeenschap in die na-oorlogse jaren, maar vooral informatie over hoe het 'vroeger' was.Vertaling Gerald van der Sluijs & Geert Kamphuis isbn: 978-94-92546-30-2 Ter Verpoozing. Peize.
Enkele delen uit dit boek volgen.

Uit hoofdstuk VII

Zwangerschap

Als een drentse vrouw zwanger is, probeert ze dit aanvankelijk zolang mogelijk voor iedereen, behalve haar directe familie, geheim te houden.

Tijdens de zwangerschap is er geen verbod op bepaalde voedingsmiddelen. Het is echter gebruikelijk om "niet alles al in gereedheid te brengen", vooral niet voor de eerste baby, "voor het geval dat er iets fout gaat."

Vroeger werden er vrijwel geen babykleertjes voor de geboorte gemaakt, vandaag de dag komt dit taboe hoofdzakelijk nog tot uitdrukking door geen kinderwagen voor de komst van het kind te kopen, of, als zo'n belangrijke aankoop toch wordt gedaan, deze op te slaan bij familie. De meeste vrouwen geven geen andere bijzondere taboes toe, maar de wijkzuster denkt dat een zwangere vrouw vaak zal vermijden om onder een waslijn door te lopen of om een halsketting te dragen, omdat zoiets er de oorzaak van kan zijn dat het kind wordt gesmoord door de navelstreng.

De meeste vrouwen die hiernaar wordt gevraagd, beweren dat men dit vroeger geloofde. Zwangere vrouwen gaan het niet rustiger aan doen in hun dagelijkse bezigheden.

Geboorte

In Anderen is het nog steeds de gewoonte om de vrouw thuis te laten bevallen. Psychologisch gezien voelt de moeder zich thuis veel veiliger in de haar bekende omgeving, omringd door haar familie. De geboorte is "natuurlijk" in de zin dat er geen medicijnen worden gebruikt, dit is trouwens de normale gang van zaken, in Drenthe, zowel als in de rest van Nederland.[530]

Nog maar vijftig jaar geleden werd een groot percentage van

530 Tegenwoordig (1953) is hierover verschil van mening tussen (de Universiteit van) Leiden, die voorstander is van het gebruik van medicijnen, en (die van) Utrecht, die er tegen is.

de kinderen in Drenthe zonder hulp van een dokter geboren. In zo'n geval meldde de vader gewoonlijk een paar dagen later bij de dokter dat er een kind was geboren en dat alles in orde was. Als de weeën zijn begonnen, kwam de burenhulp direct op gang. De naaste buren (het eerste huis aan beide kanten) kwamen om voor de moeder te zorgen. Andere buren (uit het tweede huis aan beide kanten) hadden andere taken, o.a. de complete zorg voor de kleine kinderen uit het gezin op zich te nemen. Dat de moeder het bed moest houden, werd dikwijls aan de kinderen uitgelegd door te zeggen dat zij door een ooievaar in haar been was gepikt.

Vaak was er een baker in de gemeenschap, een onopgeleide vrouw die echter de naam had goed om te kunnen gaan met pasgeboren baby's. Zij werd meestal ook te hulp geroepen. De ouderwetse baker of de buurvrouw wreef vaak, vlak voor de geboorte, een beetje olie in de navel van de moeder; men dacht dat de nageboorte hierdoor gemakkelijker zou komen.

Het was tevens gebruikelijk dat er een rozijn of een theelepel suiker in de navel van het pasgeboren kind werd gelegd. De wijkzuster in Rolde maakt dit gebruik tegenwoordig af en toe nog wel eens mee. De rozijn of de suiker werd waarschijnlijk gebruikt om het overblijvende weefsel van de navelstreng te doen uitdrogen, hetgeen tegenwoordig wordt bereikt door wegschroeien of door het gebruik van nitraat door de dokter. M.C. uit Anderen vertelde dat, als er geen dokter aanwezig is, de buren de navelstreng gewoonlijk afsneden en met een lint afbonden. "Ik heb zelf vijf kinderen gekregen, dus ik weet er alles van." Als pasgeboren baby's last hebben van slijm in hun keel, zullen sommige ouderwetse grootmoeder dit proberen te verwijderen door hun sterke zwarte koffie te geven, tegen het uitdrukkelijke verbod van de wijkzuster in. Vroeger was het ook de gewoonte om een kind een beetje jenever te geven - meestal op een lapje met suiker - om het rustig te maken en goed te laten slapen. Fopspenen werden een tijdlang erg veel gebruikt, maar ze worden nu door vrijwel alle volksgezondheidsinstanties zo sterk ontraden, dat men ze nog maar zelden ziet.

Het pasgeboren kind werd tweemaal daags gewassen; dit karweitje werd 's morgens door de ene naaste buur en 's avonds door de

andere gedaan. Vanaf de geboorte wordt dus al de hulpvaardigheid en gemeenschapszin van het dorpsleven tot uitdrukking gebracht.

In vroegere tijden liet men de pas bevallen vrouw negen dagen lang, ongewassen en zonder het bed te verschonen, liggen, omdat men dacht dat zij gevaar liep te sterven als zij in die periode werd aangeraakt. Er wordt nog algemeen aangenomen dat de negende dag gevaarlijk is en hierin schuilt een grond van waarheid, aangezien trombose en bloedvatverstopping dan het meest voorkomen. Tot voor kort was het eigenlijk nog de gewoonte van de moeder om op de negende dag weer naar bed te gaan.

Tegenwoordig moet er een dokter of een gekwalificeerde vroedvrouw bij de geboorte aanwezig zijn. De vroedvrouw uit Rolde wordt vaker door de gezinnen van Anderen gebruikt dan de dokter. Hoewel zij ook als een specialist wordt beschouwd, is zij niet zo duur. Tegenwoordig krijgen de gezinnen hulp van buiten, òf van een gekwalificeerde wijkverpleegster, òf van een huishoudhulp (die hiervoor een opleiding van anderhalf jaar heeft gehad). Maar als het gezin zelfs die hulp niet kan betalen, of die niet kan krijgen, zullen de buren graag de traditionele hulp verlenen.

Hoewel alle grootouders en de meeste oudere ouders van vandaag hun leven op deze manier moeten zijn begonnen, is de huidige generatie van kinderen grotendeels het produkt van de nieuwe leer van frisse lucht, sinaasappelsap en levertraan. De uitstekende volksgezondheidsdienst, met inbegrip van vooral het consultatiebureau, was nergens in Nederland zo nodig en nuttig als in Drenthe. Hoewel er nog steeds een gemakkelijk te herkennen verschil bestaat tussen de ideale en de huidige situatie, verzekeren de experts ons dat de verbeteringen van de afgelopen twintig jaar werkelijk enorm zijn.

Babyjaren

HET KRAAMBEZOEK: Nadat de geboorte van een kind was bekend gemaakt, lieten familieleden of buren of organisaties waar de ouders bij hoorden vaak een “plas”, een groot krentenbrood, bij

het gezin bezorgen, maar dit gebeurt nog maar sporadisch. Naaste buren en familie die dichtbij woont komen even voor een kort bezoekje. Het echte en ietwat formele kraambezoek komt echter nog in veel dorpen, zoals Anderen, voor.

Tussen twee en vier weken na de geboorte van een kind, bepaalt de moeder een dag voor dit bezoek. De dichtstbijzijnde buren (twee aan elke kant) worden verwacht, evenals zoveel mogelijk familieleden, en soms andere speciaal uitgenodigde personen. Alleen vrouwen komen dan op bezoek. De baby wordt bekeken en bewonderd en gaat soms van hand tot hand (oftewel "van schort tot schort"), en elke vrouw zegt iets aardigs, zoals, "Wat is hij al sterk", of "Dat het maar een flinke kerel mag worden." Het is de gewoonte dat er eerst koffie met een plak koek of koekjes wordt geserveerd, daarna de traditionele boerenjongens, gemaakt van brandewijn met rozijnen en suiker. Elke gast geeft een klein geldbedrag aan de nieuwe moeder voordat ze weer weggaat. Soms neemt iemand een cadeau mee, maar het geven van geld is meer gebruikelijk. In Anderen is het geen vast bedrag, maar in het nabije Gasteren is twee gulden stilzwijgend afgesproken. Zo men wil zou men in dit formele bezoek een soort van aanname in de gemeenschap kunnen zien. De vrouwen in Anderen zeggen echter slechts: "Zo doen we dit altijd."

Het Socialisatie Proces

KLEUTERS: Baby's worden vaak opgepakt en geknuffeld als er tijd voor is en vooral als er een grootmoeder in huis is. Als er bezoek is wordt de baby vaak opgepakt en rondgereikt door de aanwezige vrouwen. Vaders besteden gewoonlijk meer aandacht aan zoons, zelfs als peuter, maar er wordt zo vroeg geen verschil gemaakt tussen jongens en meisjes met betrekking tot houding of opvoeding. Jongens en meisjes spelen normaal samen, maar als ze de schoolgaande leeftijd hebben bereikt, overheerst toch een tamelijk strenge scheiding in leeftijdsgroepen. Kinderen vormen hechte vriendschap met anderen in hun klas, maar ze gaan niet om met kinderen in klassen beneden of boven hen. Kleuters leren al vroeg hun plaats in het gezin en in het dorp. Meestal voegen ze

zich gemakkelijk en onopvallend in het gezinsleven in. Ze zijn vrij om het grootste gedeelte van de dag te spelen, buiten of binnen, met hun leeftijdsgenoten, overal in het dorp. Daar Anderen een kilometer van de hoofdweg af is, is er betrekkelijk weinig gevaar van het verkeer, hetgeen, tenminste ten dele, de reden is dat er geen kleuterschool is.

Alle huizen in het dorp staan bovendien open voor de kinderen. Ze kunnen waar dan ook zo maar ongevraagd binnen lopen, meestal zonder aan te kloppen, terwijl ze alleen maar even halt houden om hun klompen op de "pomp straat" voor de deur van de woonkamer uit te trappen. Natuurlijk heeft elk kind zijn favoriete adresjes, zoals een bepaalde tante die altijd goed is voor een snoepje, of het huis van een vriendje, of een favoriete buurman. Toen H.J. als bruid in Anderen kwam wonen, ondervonden de kinderen al gauw dat ze bijzonder begrijpend en aardig was (ze had daarvoor als kinderverzorgster gewerkt in een Kindervakantiekolonie) en ze liepen bij haar de deur plat. Er kwamen zelfs schoolgaande kinderen voor en na schooltijd bij haar op bezoek, wat niet gebruikelijk was.

Drentse kinderen gehoorzamen snel en zijn in het algemeen gemakkelijk in de omgang - gemakkelijker dan in andere delen van Nederland. Er is verder opmerkelijk weinig spanning tussen kleuters, hun oudere broertjes en zusjes, en hun ouders. Meestal hebben beide ouders het te druk om extra tijd aan kleuters te besteden, behalve dan wat nodig is voor hun fysieke welzijn. Desondanks heeft men veel geduld met een klein kind en wordt het niet aan de kant geschoven of gedwongen om kleine karweitjes te doen voordat het dat zelf graag wil. Kinderen leren bijvoorbeeld pas laat zichzelf aan te kleden en de meesten worden nog door hun moeders geholpen als ze al naar school gaan. Kleren zijn stevig, vooral in de winter, en bestaan bijna helemaal uit gebreide dingen, met inbegrip van ondergoed en kniekousen of kousen, alles gemaakt door de moeder. Men doet zelden extra kleren aan als men naar buiten gaat. Men draagt zowel binnen als buiten, zelfs vlak naast de kachel, dezelfde drie lagen gebreide kleren. Ouders gaan zelden uit met hun kinderen, bijvoorbeeld naar een stad, of naar winkels, laat staan naar een film.

Hel hele leven van kleuters draait uitsluiten om huis en dorp. Ze lijken bereid te doen wat hen wordt gevraagd; en ze zien of kennen geen andere manier van leven. Als ze een keer per jaar een nacht logeren bij een tante of oom in een naburig dorp - dit gebeurt vrijwel nooit als kleuter - dan is dat al een hele gebeurtenis.

Ze leren thuis gehoorzaam te zijn. De hele atmosfeer straalt rust en kalmte uit; in het gezin voelt iedereen zich volkomen op zijn gemak, zonder spanning. Kinderen gehoorzamen snel, zodat als ouders zeggen, "En nu naar bed", ze direkt gaan. Op menig avondbezoek waren alle kinderen al ingestopt in hun bedsteden of slaapkamer als we om half acht binnen kwamen. Deze handelbaarheid lijkt zich uit te strekken tot aan de paarden en koeien. Met zachtheid behandeld, reageren ze gewillig.

Kinderen wordt geleerd beleefd te zijn en zich stil te houden tot hen iets gevraagd wordt. Op menig middagbezoek zaten kinderen werkelijk soms een of twee uur naar de mensen, die praatten, te kijken zonder een woord te zeggen.

Eerlijkheid wordt hen al vroeg ingeprent. Eerbied voor het eigendom van iemand anders is zo groot dat het volgens de meester in zijn zes jaren in Anderen nog niet voor was gekomen dat er een potlood op school was verdwenen.

Een kind wordt zelden lichamelijk gestraft. Hoogstens dat het eens zonder eten naar bed wordt gestuurd. De Meester wist slechts van één geval af waarbij een schoolgaande jongen een klap had gekregen.[531] Soms wordt een jongen eens door een erg nerveuze moeder in zijn arm geknepen om hem te straffen of om beter op te letten, maar ook dit is een uitzondering. Dat een kind het zou wagen om een ouder te slaan is ondenkbaar.

Kinderen zijn verlegen voor vreemden, maar niet zo erg dat het pijnlijk wordt. De meesten van hen keken ons voortdurend aan toen wij voor de eerste keer bij hen thuis kwamen, maar dit

---

531 N.C. had een vuurtje gestookt op het erf. Zijn vader was ontzet hierover wegens het gevaar - met stro en rieten daken vlak bij - en gaf de jongen in zijn boosheid een draai om zijn oren. De jongen was zo verbaasd dat hij uitriep, "Dat zo'n grote man als jij zo'n kleine jongen als mij durft te slaan." De vader vertelde dit verhaal zelf aan de meester en voegde er aan toe, "De jongen had gelijk en wat kon ik anders doen dan gewoon weg te lopen."

gebeurde niet op een onbeleefde manier. Zij beantwoorden vragen meestal met een benepen stemmetje, en lieten hun hoofd een beetje hangen als alle aandacht op hen gericht werd. Sommigen zongen een liedje op verzoek van hun moeder; anderen waren hier te verlegen voor. Soms durfden kinderen ons om iets te vragen - bijvoorbeeld om een foto te maken, of om een ritje in onze auto.

Er kwamen weinig gevallen van uitgesproken angst bij kleine kinderen voor. Toen we het gezin T. bezochten, keek V.T., drie jaar oud, die bij de tafel met een lepel een gepelde sinaasappel uit een kopje zat te eten, ons droevig en ernstig aan. Hij begon echter te huilen toen we opstonden om te vertrekken. Zijn moeder pakte hem op de arm en stelde hem gerust, terwijl ze uitlegde, "Hij is pas thuis uit het ziekenhuis. Hij denkt dat elke vreemde hem er weer mee naar toe zal nemen." Bij het volgende bezoek, een week later, zat V.T. in een kinderstoel tegen een muur, met een prentenboek in beide handen waarachter hij zich tijdens ons bezoek met succes kon verstoppen, maar hij huilde niet toen we weggingen. Een maand later, nadat we hem verscheidene keren in zijn eigen omgeving hadden gezien, vertelde hij zijn moeder ongevraagd, "Nu ben in niet meer bang voor Professor Keur." Hij gaf ons een hand toen we kwamen en praatte vrij. Je ziet zelden een kind huilen.

Het Drentse kind heeft opmerkelijk weinig om mee te spelen en vrijwel geen materiaal om zijn fantasie mee te stimuleren. Speelgoed is er weinig en dat weinige is erg eenvoudig. Het wordt gebruikt en opnieuw gebruikt tot het totaal versleten is. Soms worden gewone huishoudartikelen gebruikt: J.C., twee jaar oud, gebruikte een gewone stoffer en blik als speelgoed, en N.C., drie en half jaar oud, naaide met wit draad stukjes van een oude trui aan elkaar. Verscheidene kinderen van B.L. vermaakten zichzelf met prentbriefkaarten, foto's en afgedankte pocketboeken. Y.Y. liet ons zijn knikkers stuk voor stuk zien, en een eenvoudige puzzel die hij op de zondagsschool had gekregen. De laatste was zo versleten dat ze bijna uit elkaar viel, maar hij loste de puzzel in een oogwenk op, omdat hij ze zo goed kende.

De ouders zijn in het algemeen van mening dat veel geld uitgeven aan speelgoed een verkwisting is. Zelfs met verjaardagen

en met Sinterklaas wordt gewoonlijk eenvoudig, goedkoop speelgoed gegeven; en soms wordt er niets anders gegeven, dan een zak snoep of lekker gebak. Fruit uit een blik wordt door iedereen op prijs gesteld. Tegenwoordig wordt er wat meer gedaan voor de oudere kinderen, zoals een fiets helemaal laten opknappen, of zelfs het kopen van een nieuwe, of zoals bij H.M., die een elektrische naaimachine kreeg, zodat zij met meer gemak alle kleren voor het gezin kon maken. Men koopt in het algemeen alleen nuttige dingen; het uitgeven van zoveel geld doet men niet voor de jongere kinderen. Een uitzondering hierop is de aanschaf van een autoped voor de kleuter. Veel kinderen bezitten er een, waarop je ze op een zonnige dag ziet rijden door de dorpsstraat. Dit is een soort van voor-fiets periode. Kinderen leren al vroeg fietsen, soms al als ze vier zijn, en vrijwel altijd voor ze naar school gaan. Ouders kopen meestal goede fietsen voor hun kinderen als zij hen oud genoeg achten om alleen te kunnen fietsen.

De kleuter in Anderen leeft niet in een "kinder"-wereldje apart, maar maakt deel uit van het gezin - hij doet mee met alles in de groep. Hij is bij alle belangrijke gebeurtenissen aanwezig, wanneer familie en kennissen op bezoek komen, als er een kalf wordt geboren, als er een crisis is over de toekomstige schoolopleiding van een broer, en als een grootmoeder overlijdt. Hij hoort bij de gemeenschap - hij doet mee met de activiteiten van oudere kinderen, hij loopt bij andere mensen binnen als hij zin heeft, hij is een van velen op speciale feestdagen zoals Sinterklaas, Sintmaarten en Palm Zondag. Vanaf zijn geboorte is hij, niet als een individu maar als een lid van een groep, voorzichtig geïndoctrineerd. Hij is over het geheel genomen in zijn kleuterjaren gemakkelijk om mee te leven, gehoorzaam, plooibaar, men houdt van hem en hij houdt van anderen.

Er is dus, zelfs als baby en kleuter, veel nadruk op groepsverband, zowel in het gezin als in het dorp. Het opnemen van een nieuw kind in de groep wordt gesymboliseerd in het formele kraambezoek. Alle huizen in het dorp staan open voor de kleuter. Hij is een graag geziene toevoeging aan bepaalde activiteiten van oudere kinderen, en hij is een geaccepteerd lid van de werkende gezinsgroep.

De moderne wereld heeft via nationale volksgezondheidsdiensten

ingebroken in de harde kern van de Drentse traditie voor wat betreft de kinderverzorging, hetgeen in sommige gevallen een zekere spanning en conflicten veroorzaakte tussen de grootmoeder en de moeder van een kind. Maar vanuit het gezichtspunt van het kind is de wereld een kleine veilige haven van huis en dorp, waarin hij een veilige plaats heeft en waar hij bij hoort, hoewel hij niet het middelpunt van de belangstelling is.

Sociale Volwassenheid

AFHANKELIJKHEID VAN HET GEZIN: Het is opvallend dat drentse mannen en vrouwen van achter in de twintig er dikwijls uitzien en zich vaak gedragen als volwassen wordende tieners.

Physiek zijn ze al jaren volwassen, desalniettemin geven ze blijk van een vertraging in hun sociale ontwikkeling. Dit resulteert dikwijls in een gebrekkig aanpassingsvermogen en beperkte plooibaarheid, doordat, om de woorden van een drentse psychiater aan te halen, de biologische en mentale tandwielen niet goed in elkaar vallen.

De voortgezette adolescentie van de ongetrouwden wordt echter zeker, in meer of mindere mate, veroorzaakt door de sociale patronen van de familie, waarbinnen de teugels van autoriteit, zoals de macht over beslissingen en geld, in handen zijn van de ouders, of zelfs in die van de grootouders. Individueel handelen wordt al op jonge leeftijd ontmoedigd en beknot.

De tiener heeft geen eigen zakgeld om mee te doen wat hem goed dunkt. Bij speciale gelegenheden krijgt hij een klein bedrag en dan nog vaak pas na een familie bespreking. Hij is zo gewend om toe te geven aan de wil van de groep, dat de daaruit resulterende, kinderlijke afhankelijkheid vaak een gewoonte wordt.

..

Het is duidelijk dat het moeilijk is om onder zulke omstandigheden op te groeien tot onafhankelijke volwassenheid en velen lukt het nooit. In de huisgezinnen met drie generaties, waar de grootouders het vaak voor het zeggen hebben, blijft het jonger

echtpaar zich vaak "onvolwassen" gedragen, teneinde "goed met elkaar te kunnen opschieten en een openlijke ruzie te voorkomen." Een drentse boerin beantwoordde de vraag, of een gezin met drie generaties aan te raden is, nogal dichterlijk als volgt: Het is een nadeel "want de eikel kan niet groeien en zich niet ontwikkelen tot een nieuwe boom als hij nog aan de oude boom vast zit, en zolang hij daar zit kan hij niet worden gezaaid of geplant."[532]

Momenteel zijn er aanwijzingen dat er spanning en ontevredenheid heerst bij sommige opgroeiende jongeren, die zich onafhankelijk willen maken. In de meeste gevallen smeult dit onder de kalmte van het dagelijkse gezinsleven. Soms komt het naar boven. Het recht van de jongeren om met leeftijdsgenoten uit te gaan om plezier te hebben, wordt nu door de ouders erkend en toegestaan, maar dan wel binnen bepaalde normen.

...

SOCIALE GEBEURTENISSEN: Na de basisschool gaan de jongens en meisjes hun eigen weg. Jongens gaan met jongens, meisjes met meisjes. Ze fietsen of gaan naar bijeenkomsten van verenigingen.

Een groep ongetrouwde jonge mannen uit het dorp zal "samen uit gaan" en vertoont dan grote samenhang en saamhorigheid. Als een jongen bijv. ruzie krijgt in een café, zal hij door de anderen geholpen worden.

Jongeren besteden op zaterdagavond en zondag veel tijd in cafés, met rondhangen, drinken, kaarten en biljart spelen. Er is een biljarttafel in het café van Anderen, en één groep jongeren houdt er elke week een kaartavond, waarbij om kleine inzetten wordt gespeeld. Er is een kerkelijke jongerengroep en er is ook een zeer succesvolle gymnastiekvereniging, beiden in Eext, waar een paar jongens en meisjes uit Anderen lid van is. Bovendien is er in Anderen zelf de populaire toneelvereniging, "De Vrienden Kring", die vooral actief is tegen de tijd van de jaarlijkse voorstelling. Maar over het geheel genomen is er voor jongens "niet veel te doen", laat staan voor de meisjes.

Gelegenheid voor jongens en meisjes om elkaar te ontmoeten of

532 Stork van der Kuyl 1952, p. 112.

om "met elkaar om te gaan" is er vrijwel niet. De gewoonte om op te passen op de boerderij, die nooit onbewaakt wordt achtergelaten als de ouders op visite gaan of een vergadering bijwonen, wordt soms voor dit doel gebruikt door degene die thuis blijft. Hij of zij zal misschien vrienden, zowel jongens als meisjes, vragen om mee op te passen. Dit staat bekend als "krediet".

Een schoolkind uit Anderen beschrijft het in haar opstel als volgt: "Krediet is oppassen als je moeder en vader weg gaan. We doen spelletjes, bijv. Monopolie. Dan krijgen we een half pond pepernoten en hebben de hele avond plezier. Jongens gaan naar de grote meisjes. Dan kaarten ze. Eerst lopen ze een hele tijd om het huis heen, want ze mogen niet zomaar binnen komen. Ze blijven proberen tot zij een deur open hebben en komen dan binnen."

In de vroegere dagen van het hand spinnen, waren er geregelde bijeenkomsten van "spinsters" waarbij na het dagelijkse werk werd gegeten en die dan door grote groepen jongens werden "overvallen", die er ook lang over zouden doen om binnen te komen. De jongens en meisjes verdwenen dan, paar na paar, in donkere hoekjes van de ruime schuren om te vrijen.[533]

Hierdoor werd de gelegenheid geschapen om meisjes uit andere dorpen te ontmoeten, die waren uitgenodigd om bij het spinnen te komen helpen.

Een overblijfsel van deze oude gewoonte zie je nog op zondag als groepen meisjes uit andere dorpen, gearmd, soms met zijn tienen op een rij, en in totaal wel twintig, de straat op en neer lopen. Iedereen zat voor het raam te kijken naar de "spinsters" die door familie en vrienden waren uitgenodigd voor de tweede voorstelling van de toneelvereniging.

Een groep jongeren uit Anderen fietst af en toe zondagavonds naar een café in het naburige Gasteren om met de meisjes uit die plaats te gaan dansen. Sommigen gaan zich te buiten aan het drinken van jenever. En soms gaat een groep jongen naar het café van Eext, waar dan een trio dansmuziek speelt.

Een groep meisjes doet soms het zelfde. Jongens en meisjes uit Anderen dansen dan wel eens samen. De manier waarop partners worden gekozen wijst er echter op dat er nog steeds rekening

533 Van Dockum 1948, p. 154; Edelman 1943, pp. 409-411.

wordt gehouden met verschil in status - jongens van "dikke"[534] boeren kiezen gewoonlijk meisjes van gegoede boeren.

Er zijn uiteraard uitzonderingen; maar het komt niet vaak voor dat een zoon van een dikke boer met de dochter van een boerenknecht, of omgekeerd, danst.

De reden hiervoor kan best liggen in het feit dat het dansen dikwijls de gelegenheid biedt voor latere en meer intieme relaties. Tijdens het dansen kan een jongen misschien een afspraak maken met een meisje voor de volgende zondag, of om op een zaterdagavond met haar uit te gaan, of soms om, hoewel dit niet vaak gebeurt, bij haar thuis op bezoek te komen.

De jonge mensen zelf zeggen dat rijkdom of status geen verschil uitmaakt; maar toch keuren de gegoede ouders het af als een meisje of jongen wordt gekozen uit een gezin van een pacht-boerderij of van het gezin van een arbeider. Een zeer belangrijke vraag is altijd, "Hoeveel koeien heeft haar (of zijn) familie ?"

Soms is er 's avonds dansen in het café van Anderen, maar dit gebeurt zeer onregelmatig omdat er geen vaste band speelt en de muziek dus van ver moet komen. Er is nu echter een jukebox geplaatst. Drie meisjes klagen er over dat deze avonden niet leuk zijn en dat ze geen zin hebben er heen te gaan. Een dergelijke houding wordt met afkeuring bekeken door hun leeftijdsgenoten, die zeggen, "Zij denken dat ze beter zijn dan wij."

HET HOF MAKEN: Elkaar serieus het hof maken wordt heimelijk gedaan. Ouders weten wat er aan de hand is, maar zullen er gewoonlijk niet over praten. Het lijkt er op dat de emoties, die zo zorgvuldig werden onderdrukt, in de puberteit vrij baan krijgen, hetgeen resulteert in een grote mate van vrijheid ten aanzien van seksueel verkeer.

Gemeenschap voor het trouwen is normaal, en zij die menen het te weten, beweren dat het meestal 's avonds laat gebeurt in de stook-hut.[535] Zwangerschap voor het trouwen is ook normaal

534 Het woord "dik" heeft met betrekking tot boeren de betekenis van "in goede doen zijn".
535 Het afgezonderde huisje, met een vuurplaats en grote ijzeren pot, waar de aardappelen voor de varkens worden gekookt en waar de was voor het gezin wordt gedaan. Zie Appendix C voor bladzijden uit het

en volgens het geboortenregister werd na januari 1952 51% van de eerstgeborenen binnen 9 maanden geboren. Men vindt zulke voorvallen geen schande - de paar boeren die er commentaar op wilden geven zeiden dat het nog van vroeger kwam, toen een toekomstige echtgenoot er zeker van wilde zijn dat zijn toekomstige vrouw kinderen kon krijgen.

Toch zijn er aanwijzingen dat dit niet meer helemaal wordt goedgekeurd; evenmin wordt het wenselijk geacht dat kinderen moeten trouwen. N.J. waarschuwde haar twee zonen er openlijk voor. Toen de meester K.T. feliciteerde met het komende huwelijk van haar dochter, zei zij, "Het is niet gegaan zoals we graag wilden", en hiermee gaf zij zich behoorlijk bloot. Meestal is de openlijke houding dat het goed is. Als een meisje zwanger is volgt er vrijwel altijd een huwelijk.[536]

Er wordt pas echt schande van gesproken als de jongen het zwangere meisje laat zitten en hij niet met haar trouwt. Vroeger had dit de drastische acties van het Volksgericht[537] tot gevolg, waarbij de dorpsjeugd alles zocht dat verplaatst kon worden -

---

dagboek van een jongen.

536 Een dokter vertelde van een geval in een naburig dorp waar, enkele jaren geleden, op de deur van een boerderij werd geklopt, en toen er werd open gedaan maakte de bezoeker bekend dat K. vader was geworden. Het meisje had haar zwangerschap zo geheim gehouden, dat K. er niets van af wist, tot hij nu werd ingelicht. Hij trouwde direct met haar en ze hebben nu vier kinderen.

537 Vroeger werd het toegestaan, dat de jonge, ongetrouwde mannen van de dorpsgemeenschap, bij bepaalde gelegenheden het recht in eigen handen namen en overtreders straften zoals zij het goed dachten. Hun acties werden stilzwijgend toegestaan door de oudere, getrouwde mannen. Dit staat bekend als het *Volksgericht* en kan ruwweg worden vergeleken met de "Vigilantes" van het Westen van Amerika. Eén van de meest voorkomende gedragingen die straf door het volksgericht tengevolge had was het in de steek laten van een meisje uit het dorp, of de weigering van een jonge man om met een zwanger meisje te trouwen. Van Dockum, H.C., 1948, pp. 68-69 en van der Kley 1946, p. 56, behandelen dit onderwerp en een uitstekende beschrijving wordt gegeven in het verhaal "Hilde" van de populaire schrijver Anne de Vries. Deze acties gaven vaak aanleiding tot een onderzoek door de politie, maar net zo vaak leverde hun ondervraging van de totale bevolking niets op. Het volksgericht is in onbruik geraakt, hoewel het in de laatste oorlog een korte tijd herleefde en toen enige politieke betekenis had. Verscheidene gevallen raakten bekend, waar het werd gebruikt tegen dorpelingen die lid waren van de NSB.

zoals eggen, ploegen, hekken, karren - en dit dan opstapelden voor de deur van het huis waar het meisje woonde. Er werd vaak een houten paal of een deel van een boom bij gezet, om, met kleren omhangen, de ontrouwe minnaar voor te stellen.[538] Het meisje werd door deze actie voor schande gezet en trouwde dikwijls nooit. Soms werd er ook een levensgrote stropop zo hoog mogelijk in een boom voor de woning van de jongen opgehangen. Af en toe had dit tot gevolg dat het huwelijk werd afgedwongen.

Onwettige kinderen zijn zeldzaam, en abortie, dat als een zware misdaad wordt beschouwd, komt in de drentse dorpen vrijwel nooit voor, hoewel het wel eens voorkomt in de veenkoloniën en in de industriegebieden.[539] Voorbehoedmiddelen worden, behalve in de grotere steden en in de industriegebieden, nauwelijks of nooit gebruikt. Mensen die het kunnen weten, beweren dat voorbehoedmiddelen in de zanddorpen praktisch onbekend zijn.

Het leven wordt hier nog natuurlijk geleefd - zowel het eten van een boterham als het voldoen aan een seksuele behoefte wordt door deze mensen als een "natuurlijk" iets ervaren, om de woorden van drentse psychiater aan te halen.

Toch wordt er binnen het gezin niet over seks gepraat. Jonge mensen leren van elkaar, en ook van het al vroeg bijwonen van geboorten van veulens en kalveren,[540] en soms doordat ze, in de oudere type boerderijen, met het hele gezin in één kamer, met twee of meer bedsteden, slapen.

Zowel de predikanten als wel de onderwijzers zeggen dat het moeilijk is om jonge mensen zover te krijgen dat ze over seks durven te praten; ze voelen zich dan niet op hun gemak en zijn verlegen en kunnen slecht uit hun woorden komen. Maar als ze zich erover heen zetten, zijn ze dikwijls dankbaar voor advies en informatie.

In Anderen zijn twee gevallen van onwettige kinderen. In beide gevallen kwamen de moeders uit andere dorpen en trouwden later

538 Dit werd "*zoor holt*" genoemd. Zie Poortman 1943, Vol. 1, pp. 48-50.
539 Volgens de ervaringen van vier doktoren, twee verpleegsters en een psychiater in Drenthe.
540 N.K., een jongen van tien, beschreef voor de schrijver tot in het kleinste detail hoe het embryo van een kalf er uit ziet.

met een boer uit Anderen, die hun familienaam aan de kinderen gaven. De jongen is getrouwd, woont in Den Haag en heeft een goede baan. Het meisje, nu 26, is nog niet getrouwd, maar past goed in de familie en voelt zich erg verbonden met haar moeder.

.....

HET HUWELIJK: Oude mensen vinden het leuk om over de bruiloften uit hun jeugd te praten. Dit lijken werkelijk hoogtepunten te zijn geweest in een leven, dat voor de rest hard en sober was. Sommige van de vele, ermee gepaard gaande, rituelen zijn: een dorpsomroeper, het opeisen van de bruid door de bruidegom met een voorgewende ontvoering, lange voordrachten, en feest en gezang.[541]

Vrijwel iedereen boven de zestig is op de oude manier getrouwd. Deze huwelijken vonden altijd in mei plaats, ongeacht wanneer het eerste kind werd verwacht, omdat het dan net viel in een rustige periode met betrekking tot het werk op de boerderij.

Ondanks het verdwijnen van zulke gewoontes als de speciale dorpsomroeper en het opeisen van de bruid, en het moderner worden van andere gewoontes, is een huwelijk nog steeds een bijzonder grote gebeurtenis in het drentse dorpsleven.

Familie, inbegrepen tantes, ooms, neven, nichten en hun echtgenoten, komen uit de andere dorpen om het huwelijk bij

---

541 De ceremonie van de bruid opeisen, waarbij de indruk van een echte bruid-ontvoering wordt voorgewend, is erg belangwekkend. Er wordt een goed verslag van gegeven door Edelman 1943, p.419, en Poortman 1940, pp.52-57. Op de ochtend van het huwelijk stopt de kar met de bruidegom en de vriend, die hem bij het opeisen helpt, voor de gesloten schuurdeur van de vader van de bruid. De bruid en haar gevolg zijn in de schuur. De bruidegom draagt dan een lang gedicht voor, waarin hij zijn verrassing en angst voor een arrestatie tot uitdrukking brengt. Hij vraagt wat hij heeft gedaan. “Denken jullie soms dat wij dieven of rovers zijn ?” De schuurdeur blijft dicht. Hij vraagt of de vader van de bruid hier woont, of zijn jonge bruid hier woont.. Zijn meegekomen vrienden antwoorden, “Ja.” Hij vervolgt, “Wij zijn dus aan het goede adres. Schenk ons wat in voor we verder gaan.” Voor zijn gevolg wordt Boerenjongens ingeschonken. De bruidegom vraagt weer om zijn bruid. Nu komt ze uit de schuur, waarna hij vervolgt, “Neem afscheid van je ouders, maar je verlaat hen niet voor altijd... We vragen om binnen gelaten te worden.” Dan gaat iedereen zingend naar binnen, waar in de keuken eten en drinken klaar staan.

te wonen. Als de bruidegom uit een ander dorp komt, worden de plechtigheid en de bruiloft meestal in het dorp van de bruid gehouden. Het huwelijk wordt op het gemeentehuis door de burgemeester gesloten. De bruiloft die erop volgt is altijd vrolijk, met een groot feest, drinken, zingen, en toespraken. Dit is een uitstekende gelegenheid voor redenaars en voor diegenen die aanleg hebben voor het schrijven van originele gedichten. De grootte van en overvloed op de bruiloft is een maatstaf voor de status van de betrokken families. De gegoede boer houdt het meestal in een café in het dorp en nodigt wel meer dan tweehonderd gasten uit.

PLAATSELIJKHEID EN KEUZE: Nog maar twintig jaar geleden zou een "buitenstaander" die een meisje het hof kwam maken met argwaan worden bekeken. Als de "buitenstaander" het meisje kreeg, werd de plaatselijke dorpsjeugd meestal met een kruik jenever "afgekocht". Hoewel dit niet meer wordt gedaan, vindt men nog steeds dat de "buitenstaander" serieuze bedoelingen moet hebben en dat het voor de gek houden van een meisje niet kan worden getolereerd. Dit geldt bijvoorbeeld nog tussen Anderen en het naburige Gasteren.
..

Dood en Begrafenis

Sterfgevallen worden met opvallende onverstoorbaarheid aanvaard. "Je kunt er toch niets aan doen," "Hij was al een oude man en had zijn leven geleefd", "Als je ouder wordt, gaan er steeds meer van je heen; zo is het nu eenmaal." Inwendig wordt de pijn en het verdriet echter heel erg en diep gevoeld en het duurt heel lang voordat de littekens verdwenen zijn. Sommigen aanvaarden het fatalistisch: "Dood is dood"; en anderen met verbazing over het mysterieuze van de dood: "Hij was nog zo helder van geest - hoe kan het gebeuren?"

Men voelt zich onbeholpen en verlegen in de nabijheid van de dood en weet dan niet wat men moet zeggen. De dood van een jong iemand vindt men een grote tragedie. W.R. verloor een baby van tien maanden in 1948 en moest er twee jaar later nog van

huilen. Een zusje van de baby, toen elf jaar oud, was één van de beste leerlingen op school geweest. De dood van de baby had haar zo aangegrepen, dat ze volkomen apathisch werd, als in een droom verloren in de klas zat en niets hoorde van wat er om haar heen gebeurde. Het duurde verscheidene maanden voor ze over het verlies heen was. Het gezin V. verloor een zoon door een ongeluk met het geweer van een kameraad in Indonesië in 1949. De vader staat in het dorp bekend als een succesvolle materialist, helemaal gericht op het verdienen van nog meer geld; desondanks zijn hij en het hele gezin - vrouw en de overblijvende acht kinderen - nog steeds erg onder de indruk van het verlies. Na een lange avond bij hen thuis, waarbij wat voorzichtig om het onderwerp geld en land heen werd gedraaid, legde de moeder plotseling een gesloten, dik foto album voor ons neer. Toen we het openden, zagen we dat het vol met foto's van de overleden zoon was. Iedereen zat stil te kijken terwijl we er doorheen bladerden. Van de gezichten van de vader en moeder was de ontroering duidelijk af te lezen.

Uit verslagen van overlijdens en begrafenissen in de 19de eeuw[542] valt af te leiden dat er erg veel betekenis werd gehecht aan het verlaten van deze wereld. Bij een sterfgeval was er echt hulp nodig. Er was geen belangrijker burenhulp dan wanneer het lichaam moest worden opgebaard voor de begrafenis. Dan was er nog het "dodenmaal", een bijzonder uitgebreide en volgens vaste regels verlopende feestmaaltijd. De rouwtijd was vast omschreven en werd strikt gehandhaafd. Zowel de mannen als de vrouwen droegen dan zwart en mochten in de vastgestelde periode, die afhankelijk was van de familiegraad, geen sociale gebeurtenissen bijwonen. Net als met huwelijken, hield iedereen in de dorpsgemeenschap zich aan de gedetailleerde gedragsregels.

Vandaag de dag is er nog maar weinig van deze ingewikkelde gewoonten overgebleven; de moderne gedragsregels worden echter net zo strikt gehandhaafd. De rouwtijd van een jaar wordt door echtgenoot, zonen en dochters precies in acht genomen - niet wat betreft het dragen van kleren, maar wel door niet deel te nemen aan, uitsluitend als vermaak bedoelde, sociale

542 Poortman 1943, Vol. 1, pp. 40-44; 1951, pp. 73-80; van Dockum 1948, pp.155-157.

gebeurtenissen. Het meeste werk dat met de begrafenis te maken heeft, wordt tegenwoordig gedaan door mensen van een Begrafenis Vereniging, waar alle gezinnen in Anderen lid van zijn. De enige burenplicht die nog in dit verband bestaat, is het bereiden en opdienen van een eenvoudige maaltijd door de twee naaste buurvrouwen na de begrafenis.

Vier oude mensen, allen ouder dan 79 jaar, stierven in Anderen in de winter en voorjaar van 1952. Bij alle vier was de hele gemeenschap gevoelsmatig betrokken. Elke keer opnieuw, als er één van hen op zijn sterfbed lag, was iedereen bezorgd en werd de dagelijkse gezondheidstoestand mond op mond doorgegeven. Bij elke begrafenis was er van praktisch elk gezin minstens één persoon aanwezig.

Toen D.C. overleed, gingen we op condoleantie bezoek. De zoon was in de schuur bezig, ongeduldig schreeuwend naar zijn knecht en zijn paarden, duidelijk het gevolg van zijn emoties. Hij kwam direct naar ons toe, riep zijn vrouw, en nam ons toen mee naar binnen om zijn vaders lichaam te laten zien. Alle leden van het gezin gaven duidelijk blijk van hun grote verdriet, met inbegrip van twee jonge kleinkinderen, een oude vrijgezelle broer en een schoonzuster.

Op de ochtend van de begrafenis kwamen de boeren en hun vrouwen uit het dorp en de familie uit nabijgelegen dorpen naar het huis. Zowel de mannen als de vrouwen waren plechtig in het zwart gekleed. Na de Nederlands Hervormde dienst van de dominee, ging de lange, langzame stoet naar het begraafplaats van Eext, omdat Anderen zelf geen kerkhof heeft. De rouwende mensen moesten daardoor een gedeelte van de weg met de bus of per fiets afleggen. De stoet groepeerde zich weer bij de kerk in Eext en ging vervolgens lopend verder naar de begraafplaats. De zwart gedrapeerde lijkwagen, getrokken door twee zwarte paarden, werd geflankeerd door zes dragers van de Begrafenis Vereniging en werd daarna gevolgd door familie en dorpelingen, met zijn tweeën en drieën naast elkaar lopend. Eerst kwamen de naaste familieleden van de overledene; dan de schoondochter en de kleindochter; vervolgens de mannen uit het dorp; en, tenslotte, de vrouwen. De dominee hield een korte grafrede, terwijl veel

vrouwen stilletjes huilden en de mannen er met strakke gezichten bij stonden. Terug in de boerderij van C., verzamelde iedereen zich in de twee kamers en in de schuur voor een eenvoudige maaltijd van koffie, thee, broodjes, oude wijven en kruidkoek. Mannen en vrouwen zaten meestal apart. Er werd rustig en met gedempte stem gepraat. Om ongeveer half vijf 's middags begon iedereen weg te gaan. Bijna gelijktijdig pakten alle vrouwen hun tas, haalden er wat geld uit, en drukten dit in de hand van de gastvrouw voordat ze weggingen. Dit werd gedaan om enigszins te helpen bij de betaling van de aanzienlijke begrafeniskosten.

En zo had iedereen, in deze uren van precies voorgeschreven gedragsregels de laatste eer bewezen aan de overledene. Iedereen keerde nu weer terug naar de eisen van het leven - het melken van de koeien, het voeren van de varkens, het zaaien en het verzorgen van de kinderen.

Godsdienst

Tegenwoordig speelt godsdienst geen belangrijke rol in het leven van de Anderense boer en van zijn vrouw. Hetzelfde geldt min of meer in veel van de kleinere zanddorpen, vooral die dorpen in Noord-Drenthe die geen kerk hebben. Desalniettemin zijn alle huidige inwoners, op twee uitzonderingen na, ingeschreven bij de Nederlands Hervormde kerk.[543] De twee uitzonderingen hebben geen kerklidmaatschap opgegeven.

Godsdienst was vroeger een integraal onderdeel van de drentse dorpsgemeenschap. In bepaalde streken van Drenthe geldt dit nog steeds, vooral in het zuiden, waar een grote verscheidenheid aan kerkgenootschappen bestaat en waar deze godsdienstverschillen doorwerken in het onderwijs, zowel als in sociale en politieke activiteiten.

In Zuid-Drenthe zijn de belangrijkste kerkgenootschappen, behalve de Nederlands Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerk en de Rooms Katholieke Kerk.

543 Dit is de oorspronkelijke nationale kerk van de Reformatie, opgericht tijdens de synodes van Wesel en Emden in 1568 en 1571.

Veel factoren hebben in de vorige eeuw bijgedragen aan het verslappen van de banden tussen het kerkelijke leven en het dorpsleven, zoals de introductie van het burgelijk huwelijk (1811), het verlies van de funktie van de kerk om nieuws te verspreiden,[544] en vooral door de verandering in de status van de dominee. Vroeger woonde en werkte de dominee net als de anderen in de gemeenschap en "hoorde" hij bij het dorp. Hij had gewoonlijk een kleine boerderij. Een groot deel van het inkomen van de kerk werd in natura betaald. Als een dominee pas begon, kreeg hij een geldbedrag, een zogenaamde "ijzeren koe", waarmee hij vee kocht. Hij was er ook geheel verantwoordelijk voor de armenzorg, een taak die naderhand is overgenomen door verschillende sociale instellingen. Vaak woonde hij zijn hele leven in de parochie; dertig of zelfs vijftig jaar was geen uitzondering.[545] Hij werd als "één van ons zelf" beschouwd, terwijl hij tegenwoordig "niet één van ons zelf" is, maar onder de notabelen wordt gerangschikt, samen met de dokter, de meester en de burgemeester.

De Bijbel wordt in het Anderense gezin niet meer dagelijks gelezen, behalve nog door een oude vrouw. Maar ondanks de minder belangrijke rol van de kerk, betaalt de Anderense boer nog steeds jaarlijks een bedrag aan de kerk, in overeenstemming met de hoeveelheid land die hij bezit. Men vindt nog steeds dat dit zo hoort.

Binnen het kader van de Nederlands Hervormde Kerk komen diepgewortelde sociaal-psychologische verschillen in verschillende regio's en soms zelfs in aangrenzende dorpen tot uiting.[546] Het "collectivisme"[547] overheerst in de drentse zandgebieden en komt goed overeen met de in Anderen aangetroffen situatie. Het sterk samenwerkende en gedeeltelijk gemeentelijke karakter van

544 Door het ontstaan van de eerste kranten in 1823 (Prakke 1951, p.79).
545 Tegenwoordig komen de jonge dominees maar voor een korte periode, totdat zij een grotere, belangrijker parochie kunnen krijgen. De dominee van Eext is er sinds vier jaar en die van Anloo nog maar twee en een half.
546 Voor een korte analyse van dergelijke verschillen, zie Saal 1951, p. 29.
547 Collectivisme = leer dat produktiemiddelen en land van de staat zijn.

politieke, economische en sociale organisatie heeft zeer zeker ook het kerkelijk leven aanzienlijk beïnvloed. Iemand zijn godsdienst is niet een zaak van persoonlijk geloof, maar meer een vorm van aanpassing aan de onpersoonlijke collectieve opinie van het dorp. Een vrouw zou erg graag geregeld naar de kerk willen gaan, maar, "Er gaat niemand heen en ik wil niet dat de mensen er over gaan praten."

De collectieve houding verlangt tegenwoordig weinig meer dan het zich laten dopen in de kerk, "want er zou iets kunnen gebeuren" (d.w.z. als een kind niet gedoopt zou zijn), en begrafenis door de dominee. Men vindt het een schande als een begrafenis niet door de dominee wordt geleid, want daarvan zegt men, "Je wordt dan als een hond begraven."

Desalniettemin en niettegenstaande de gedeeltelijke afschaffing van vele uiterlijke kenmerken van de geïnstitutionaliseerde godsdienst, versterkt een diepe kern van Calvinistisch denken de morele gedragslijnen, de absolute begrippen van goed en slecht, en de sterkte van het ouderlijk gezag.

Een goede buur

Twee opstellen van Dr. P.W.J. van den Berg[548]

De predikant op de begrafenis

Over rituelen bij begrafenissen

&

Zoorholt

Over afgewezen vrijers in Drenthe en het ontwenningsritueel

548 Uit: *Een goede buur en andere opstellen over Nederlandsche volkskunde.* Een serie handboekjes over Nederlandse Volks- en Heemkunde. Van Gorcum & Comp. N.V., Uitgevers, Assen. 1940 (heruitgave van 1935)

DE PREDIKANT OP DE BEGRAFENIS

P.W.J. van den Berg

Onder de ambstplichten van den herder en leeraar, die in den Beroepsbrief worden opgesomd, wordt niet genoemd het leiden der begrafenissen. Dit lijkt wonderlijk omdat eigenlijk op geen enkele functie van den dominee door ons volk zooveel prijs gesteld wordt als op zijn voorgaan bij de "groeve", zoodat ook de meest onkerkelijke menschen het toch als een groote schande zouden voelen, wanneer zij zonder aanwezigheid en toespraak van een predikant "als een hond zouden worden weggebracht".

Het is duidelijk, dat vooral op het platteland, waar het heele leven sterk traditioneel is, ook op dit punt de gewoonte, een zuiver onbewust gevoel van "behooren" een groote rol speelt. Maar het eigenlijke karakter der plattelandsbegrafenis (en dit geldt ook voor de kleinere steden, waar nog van een volksgemeenschap sprake is, zoowel als voor de buurten der groote stad) komt hierdoor toch wel duidelijk uit. De gansche plechtigheid, de "groeve" zooals zij technisch in het oosten van ons land heet, met het heele daarbij behoorende ceremonieel van aanzeggen, verluiden, toespraak en gebed door den predikant, burendiensten, groevemaal en kerkgang op den volgenden Zondag, is een sociaal-religieuse ceremonie, waarvan de oorsprong natuurlijk veel verder terug ligt in den katholieken ritus, de exequiae of uitvaart ook wel "beganckenesse" genoemd, de kerkelijke plechtigheden die daarbij behoorden, konden echter ook plaats hebben "absente corpore". In elk geval behoorde daartoe de "missa pro

defunctis", gevolgd door de preek of de lijkrede.

Toen nu met de Hervorming het geheele Roomsche ceremonieel verviel, was daarmede ook de begrafenis van haar kerkelijk karakter beroofd. De gereformeerde kerk heeft zelfs alle mogelijke moeite gedaan. om de kerkelijke begrafenis uit te roeien en af te schaffen als pauselijke superstitie.

Reeds de Prov. Synode van Z. Holland van 1574 bepaalde in art. 52, "van den lyck predieken is besloten dat mense met grooter voorsichticheyt, soeckende d'opbouwinge der Kercke, daerse ingevoert syn, *ofsette*, daer se niet ingevoert en syn, niet in en voere, om de periculen der superstitie, die daer uut comen te vermijden".

Het ging daarbij over het geheele ceremonieel, het verluiden van de dooden, het brengen van het lijk in de kerk voor den preekstoel, het zingen, bidden en prediken "daerover", het dragen van het lijk om de kerk, het maken van kruisen op de kist of op het graf.

In de Synoden van Groningen van 1601, 1602 en 1612 werd telkens besloten het zetten van het lijk in de kerk en het zingen daarover "aff to schaffen", en den predikant van Leens, die zich daaraan schuldig gemaakt had, te censureeren, op straffe van afzetting zoolang hij daarvan niet wilde aflaten. Ook de Drentsche Synoden van 1610, 1618 en 1619 namen dergelijke besluiten, terwijl in 1604 op de Arnhemsche Synode besloten werd de stad Wageningen aan te schrijven "het afgodische lueden ende bidden over de zielen der strax afgestorven menschen" na te laten. Men vond er nu dit op, dat de lijkpredikatie niet in de kerk of op het kerkhof werd gehouden, maar na afloop der begrafenis aan den maaltijd in het sterfhuis maar al spoedig werd ook dit verboden.

Doch alle besluiten en resoluties ten spijt ging men er toch mee door. In 1606 klaagde Woudenberg op de Synode "de huisluyden willen over de dooden gepredikt hebben". En in dit geval hebben de huysluyden het gewonnen van de synoden en theologen.

Het volk wilde van de wijding der begrafenis geen afstand doen. Waar de intrede in het leven door den doop werd gewijd,

het hoogtepunt van het leven in de huwelijkssluiting niet zonder den zegen Gods mocht voorbijgaan, daar lag 't voor de hand dat het voor het gevoel van het volk een gruwel was als de dood, als de laatste plechtigheid der begrafenis de wijding en bescherming van prediking, gebed en zegen moest ontberen.

Na 1620 hebben de Synoden dan ook de zaak overgelaten aan de Provinciale Staten. Deze hebben wel van tijd tot tijd placaeten daarover uitgevaardigd, maar daar zij gewoonlijk beter kijk hadden op wat in het volksleven mogelijk was of niet, die niet al te streng gehandhaafd. De synoden van hun kant, hoewel zij in theorie hun standpunt vasthielden dat de begrafenisdiensten niet geoorloofd waren, hebben het toch niet aangedurfd tuchtmaatregelen toe te passen op predikanten die uitvoerden wat het gevoel en de gewoonte van hun gemeentenaren als hun plicht beschouwden.

Zoo was op het eind der 17e eeuw de voorgang der predikanten op de begrafenissen weer algemeen geworden, al heeft de kerk officieel dit deel van het predikantswerk nooit erkend. In geen enkel reglement of synodaal stuk wordt ook maar een woord over het leiden van begrafenissen door den pastor gerept.

Een niet gewild gevolg van deze struisvogelpolitiek en van de scherpe actie der Gereformeerden, die alle ritueele of ceremonieele handelingen wilde uitbannen ter wille van den geestelijken zin en de uitsluitende heerschappij van het woord Gods, was dat door het wegvallen der met kerkelijk gezag bekleede ceremoniën vooreerst een groote verwarring ontstond en van eenige vaste lijn in deze materie geen sprake was, maar ook allerlel in oorsprong heidensche misbruiken en gewoonten met meer kracht weer opleefden, waardoor speciaal de groevemalen tot drinkgelagen werden, en aanleiding gaven tot grove uitspattingen en dronkemanstooneelen.

Na 1650 betreffen de klachten dan ook niet meer de principieele kwestie van de lijkpredicatie, maar uitsluitend de "ongereghelheden, suyperyen en baldadigheden" bij de begrafenissen. Trouwens de vele samenstellingen met bier, als "leedbier, groevebier, troostelbier, droefbier, dwaelverdrinken"

enz. verklaren genoeg de aanleiding tot deze losbandigheden.

De hervormers der 16e eeuw hebben niet ingezien, welk een beteekenis in het volksleven de gewijde, vaste vorm voor bepaalde levensgebeurtenissen, de ritus, heeft. De inhoud daarvan is goeddeels onbegrepen, en voor velen ook onverschillig, maar de vorm verduurt de eeuwen, en wordt als onmisbaar gevoeld. Tot het karakter der begrafenissen als overgangsrite behoort nu ook de wijding door het woord van den prediker.

Het is een plechtigheid die niet alleen den doode en zijn allernaaste verwanten aangaat, maar de geheele gemeenschap waartoe hij behoorde, de familie in den uitgebreidsten zin, zoodat men op een begrafenis de verste familierelaties kan leeren kennen, waarbij trouwens de graad van verwantschap nauwkeurig wordt in acht genomen bij de vraag naar den voorrang in den begrafenisstoet en bij het groevemaal. Ook de godsdienstige gemeenschap is daarbij betrokken, zooals de overledene daarin was getreden door een ritueele handeling, den doop, zoo treedt hij daar ook weer uit door de ritueele handeling der begrafenis. Geheel consequent krijgt dan ook een kind dat ongedoopt sterft, dat nog geen sociale en kerkelijke persoonlijkheid heeft, zoo te zeggen nog geen "naam" bezit, in de meeste streken geen begrafenis, maar wordt in stilte door den koster en den vader naar het kerkhof gebracht. Zooals in de Anglikaansche kerk een ongedoopt kind ook uitdrukkelijk van de kerkelijke begrafenis is uitgesloten.

Geheel in deze lijn ligt het dan ook dat bij de begrafenis de predikant spreekt en bidt. Niet om de meerdere of mindere stichtelijkheid van zijn woord of niet alleen om den werkelijken troost en bemoediging die van zijn woord uitgaat, die hier buiten geding zijn, maar om de "macht" van het woord zelf. Hij is daar tegenwoordig als geestelijk persoon, als drager van de hoogere "macht", die tegenwoordig moet zijn als op de *deel* onder 't balkenslop de kist voor de laatste maal geopend wordt, in Brabant in tegenwoordigheid niet alleen van de familie, maar ook van het vee, dat des zomers daarvoor speciaal op stal gezet werd, om onheilvolle invloeden te keeren.

Ook de drievoudige omgang om het kerkhof, die in Friesland nog altijd in gebruik is, is een rest van een ritueelen omgang, al dan niet in dansmaat, om het lijk of het graf, het trekken van een magische kring die den doode buiten 't rijk der levenden bant, en omgekeerd het graf voor booze invloeden beveiligt. Ook het groevemaal zelf is in oorsprong een ritueel maal, dat nog altijd geacht wordt den doode te eeren.

Al deze dingen liggen heel ver op den achter grond van de bewuste gewoonte, die ook overigens totaal ongodsdienstige en onkerksche menschen, den dienst van een dominee op de begrafenis doet begeeren. Zulken handelen, voorzoover dat verzoek niet louter traditioneel is, uit een donkere "Ahnung" van onheil en angst voor ongekende machten die bij den dood heerschen, en den zegen brengenden invloed van het "Woord". Geheel af gescheiden hiervan is de vraag wat de taak van den predikant op de begrafenis is.

In de *Pastoralblätter* van 1932 werd een uitvoerige discussie gevoerd over de vraag of hij daarbij prediker of redenaar is. Uit het voorgaande is duidelijk dat hij èn historisch, èn naar het magisch besef van het volk, uitsluitend geestelijke, nog half priester, in elk geval drager van hoogere macht, vertegenwoordiger der "Andere wereld" is. Wel is hij in de loop der eeuwen vaak uitsluitend "redenaar" geweest, getuige de nog nooit geordende, maar misschien het ordenen ook niet waard zijnde onafzienbare verzameling "lijkredenen, weeklagen, Threni" wat al niet meer voor hoogdravende namen men daarvoor verzon, vooral uit de 18e eeuw, die meest geheel ontaard zijn in menschenverheerlijking en pluimstrijkerij.

Het is te betreuren dat het wel principieele maar onmenschkundige verzet der Gereformeerden tegen de deelname der kerk aan de begrafenis aanleiding is geweest, eenerzijds tot het verminderen van den invloed der kerk op het volksleven, zooals dat ook het geval was op het groote gebied van vermaak en ontspanning, een gebied, dat nu pas door de Jeugdbeweging, met moeite en inspanning en voor een klein gedeelte wordt terugveroverd, als tot het ontstaan van misbruiken die het gevolg waren van het ontbreken van elke

leiding of toezicht op dit terrein. Er is nooit een "Forme voor de begraving der dooden" opgesteld, zooals de Anglikaansche kerk die in haar "Burial Service'" kent. Daardoor heersent hier een vrijheid die al te vaak willekeur en vormloosheid wordt, waardoor de begrafenisdienst eenerzijds ontaarden kan in een banale lofrede op den doode, anderzijds in een theologisch dispuut, dat niets stichtelijks of troostends meer heeft.

De liturgische kring heeft een poging gedaan in de richting van een begrafenisliturgie, doch de in vloed van haar streven op het kerkelijk volksleven is te gering om die ingang te doen vinden. Toch moet in dezen gezocht worden naar eenheid van vorm en uitvoering, om den invloed der kerk en van het Evangelie te bewaren voor dit deel van het volksleven, omdat in den strijd over dit punt de volkswil gelijk heeft gehad die in de duisternis van dood en graf bleef roepen om het Woord des Levens, het Evangelie der Opstanding van Hem, die den dood heeft overwonnen.

Over de auteur
Pieter Willem Johannes van den Berg.
Dissertatie Zondagsviering in Nederland vóór de Hervorming. - Promotor: Dr. H. Snellen Jr.
Proefschrift Rijks Universiteit te Utrecht ter verkrijging van de graad van doctor in het jaar 1914.
Boek via UB Groningen.
Wie meent rechten te hebben op deze bijdrage wordt verzocht contact met mij op te nemen.

ZOORHOLT

P.W.J. van den Berg

Het is eenige jaren geleden, dat wij op een Zaterdagnacht of liever Zondagmorgen, want het zal ongeveer vier uur geweest zijn. uit den slaap werden opgeschrikt door een druk gerij en gerammel van wagens en karren, alsof alle boeren tegelijk in de ochtendschemering naar het land trokken. Maar omdat geen hoefgetrappel onder de andere geluiden doorklonk. drong het tot ons doezelig brein door: "De jongens brengen zoorholt". Werkelijk kwam eenige uren later voor kerktijd, moeizaam getrokken door jongens en knechts. een heele optocht van wagens, karren, kruiwagens. hekken, palen en planken, onder veel gelach en drukte terug aan de rechtmatige eigenaars.

Wat was hier gebeurd ? Door het geheele Oosten van ons land, ook in sommige streken van Noord-Holland, komt dit eigenaardig ceremonieel van "zoorholt, zoore paal, dorrepaal. of dorhoed" voor.

Wanneer een paar verkeering had gehad. doch deze was afgeraakt en daarop een der partijen binnen het jaar met een ander in het huwelijk trad, werd aan de(n) eenzaamoverblijvende vroeger een zoore paal. tegenwoordig "zoorholt" gekocht. (Zoor is alles wat dood, dor, vermolmd is.)

De paal of boomstam moest dan de(n) ontrouwe (n) vrijer of vrijster voorstellen, en werd dan ook ten ruwste als zoodanig aangekleed, met een kiel en een pet en halsdoek als het een vrijer, een oud jak, schort en muts als het een meisje moest voorbeelden.

Met een groenen tak als symbool der hoop bestoken werd deze dan aan het verlaten meisje of den in zijn hoop bedrogen

jongeling thuis gebracht en als troost in de armen gelegd. Tot dank moesten dan de brengers worden getracteerd, nadat een van hen een rijm had opgezegd. Hier volgt er een uit Diever, uit het jaar 1860:

Gedicht bij een dorren paal

Vriend, met een innig mededoogen
Zijn wij met uw lot bewogen
En uit deernis met uw leed
Tot uw hulp en troost gereed.
Want gij zult die noodig wezen
't Staat in uwen blik te lezen
Gij ziet somber en bedrukt
Wijl uw pogen is mislukt
Zij op wie uw oogen zagen
Met een innig welbehagen
Die gij vurig hebt bemind
Was te uwaarts niet gezind
Neen, dat kansje is verkeken
't Is nu klaar genoeg gebleken
B. ..... heeft haar bevrijd
Hilligje T. .... . zijt gij kwijt
Daarom gaat gij droevig weenen
Maar wij willen troost verleenen
Ter genezing van uw kwaal
Bieden w'u dezen dorren paal
Wil dan op dat paaltje kijken
Dat moet Hilligje gelijken
Ach, haar liefde was zoo koud,
Dood gelijk dat dorre hout
Maar daarom nu zoo weenen ?
Goede vriend, waar moet dat henen ?
Droogt uw tranen, weest gedwee
Zoekt een ander in haar stee.
Dat wil u die struik verkonden
Die daaraan is vastgebonden

Daarom vriendje, niet getreurd
Maar het hoofd weer opgebeurd
Doet uw oog maar even open
En gij ziet er velen loopen
Want het is geen handvol. neen
Maar een landvol loopt er heen.
Moedig 't hoofd dus opgeheven
Wilt ons nu een teeken geven
Van uw vriendschap kan het zijn
In een glaasje brandewijn.
Ik heb gezegd.
26 December 1860. Diever

Hier werd dus den armen jongeling de paal als "*Vorbildzauber*" van een toekomstige geliefde in de armen gelegd.

Zoorholt brengen is daarentegen reeds zuiver symbool geworden en bepaalt zich er toe dat de jongens, wagens, karren en kruiwagens, die ze eerst bij de boeren uit de schuur halen. met daarop planken, palen, hekken, takkebossen, kortom allerlei "zoor" dat is dood, onvruchtbaar hout dat zij vinden kunnen bij de verlatene op het erf rijden en voor de deur opstapelen.

In Giethoorn, Wanneperveen en omgeving doet men hetzelfde met punters en roeibooten, die men van heinde en ver samen haalt en op een hoop vaart.

Ook hangt men daar en in Staphorst nog wel een stroopop, een "scheeuw" als een man of vrouw verkleed in een boom voor het huis, meestal stevig vastgebonden, zoodat het smadelijk symbool er nog prijkt als de kerkgangers langs komen.

In N. Holland komt (of kwam, het is mij niet bekend of het daar nog bestaat) hetzelfde gebruik onder anderen vorm voor, n.l. van een krans of kroon van stroo gevlochten, en voor of aan het huis opgehangen, terwijl ook soms de heele weg tusschen de huizen der betrokkenen met stroohaksel werd bestrooid, hier en daar ook de verlatene zelf met haksel werd overstrooid.

Het spreekt vanzelf dat wanneer er tegenwoordig zoorholt gebracht wordt dit voor de dorpsjongens uitsluitend aanleiding

is tot een pretje. De geheimzinnigheid waarmee het moet gebeuren, daar tegenwoordig de politie als zij er achter komt deze dingen meestal verhindert, vormt een prikkel te meer, en verhoogt het plezier als het plan gelukt. Nog altijd gebeurt het, ook in streken waar het kerkelijk huwelijk niet gebruikelijk is, in den eersten Zaterdagnacht van den bruidstijd, dus voor den Zondag waarop vroeger het bruidspaar in de kerk werd afgekondigd.

Wat hebben wij er nog meer in te zien dan een pretje voor de dorpsjeugd?

Het is geen straf of wraakoefening op dengeen die trouweloos zijn of haar geliefde in den steek laat en een ander trouwt. Want het treft juist de verlaten partij, die eenzaam achter blijft.

Vandaar in de eerste plaats de hoon hem of haar aangedaan met de verkieede pop. Die "zoore", doode half vergane paal moet hij of zij nu in plaats van den levenden bruidegom of bruid omhelzen. De oude rijmen zeggen dat met zooveel woorden in niet altijd even gekuischte termen. De groene tak, de wensch aan het eind van het vers, dat spoedig een andere en betere minnaar zich moge voordoen moet den spot weer goedmaken, en voor dien wensch moet dan ook eigenlijk getracteerd worden. Het is ook bedoeld als een (kale) troost in het minneleed. Maar in den grond hebben wij hier te maken met een onvruchtbaarheidssymbool. Dat blijkt uit het feit dat men alleen bewerkt, d.i. dood hout gebruikt bij de heele ceremonie, of dorre stammen en takken en takkebossen, beeld van de doode liefde.

Maar ook uit het stroo en haksel of kaf, dat elders gebruikt wordt. Stroo is overal het zinnebeeld der onvruchtbaarheid, reëel zoowel als overdrachtelijk als in de uitdrukking "stroo dorschen", voor ijdel, onnut werk.

Het feit dat het voorgenomen huwelijk is verijdeld, tot niets leidt en dus onvruchtbaar blijft wordt gesymboliseerd in den zooren paal, den dorren hoed, het haksel en kaf.

Evenals bij alle volksgebruiken en riten is die grondslag natuurlijk tegenwoordig totaal onbewust, trouwens aan die onbewustheid is het voortbestaan van dergelijke

volksgebruiken onverbrekelijk verbonden, anders wordt het een belachelijke vertooning, die vanzelf uitsterft.

Ook ligt er een oeroud element in van den volkshumor, die nu eenmaal, vaak onbewust heel wreed, den spot drijft met wat zijn gezonden zin, belachelijk of beklagenswaardig voorkomt. Het is dezelfde geest die tot uiting kwam in de Oud-Hollandsche kluchten en volksverhalen.

Tevens ligt erachter het besef dat een trouwbelofte, eenmaal gegeven, ook gestand moet worden gedaan, het gevaar van met zoorholt bedacht te worden, is dus ook een rem op het lichtvaardig verbreken van "vaste verkeering". Zoolang ons platteland nog niet geheel is versteedst in zijn opvattingen en gewoonten, zal nu en dan, want de aanleiding is gelukkig zeldzaam, de merkwaardtge ceremonie van den "zooren paal nog worden toegepast.

Over de auteur
Pieter Willem Johannes van den Berg.
Dissertatie Zondagsviering in Nederland vóór de Hervorming. - Promotor: Dr. H. Snellen Jr.
Proefschrift Rijks Universiteit te Utrecht ter verkrijging van de graad van doctor in het jaar 1914.
Boek via UB Groningen.
Wie meent rechten te hebben op deze bijdrage wordt verzochtcontact met mij op te nemen.

Verhalen

Jasmijn

De Drentse boer is zeer ervaren in het hanteren van de heggenschaar. Tegen Pinksteren is hij gewoon de doornheggen langs zijn erf keurig plat en recht te snoeien en in den loop van den zomer wordt die bewerking nog eens herhaald. Maar niet alleen de doorn- en ligusterhagen moeten zich dat laten welgevallen, ook de bloemheesters en zelfs de bessenstruiken in de voortuintjes worden in dezelfden vorm gedwongen. Slechts bij nader beschouwen blijkt hier een jasmijn, daar een sneeuwbal of rozenstruik te staan.

Jasmijn is de tijd van klassiek handgereedschap ontgroeid. Elektrisch snoeit ze de beukenhaag rond het kerkhof. Vlijmscherpe messen en oplaadbare accu doen het werk. Jasmijn is bij de tijd. Heel Nieuw-Schoonebeek is bij de tijd; altijd grensverleggend en grensoverschrijdend. Iedereen in dit gat, in deze vlek op de globe, komt van over de grup; uit graafschap Bentheim, koninkrijk Hannover of van verder. *Gieniend komp hier vot*. Niemand is hier vreemdeling. Ooit heette deze streek Nieuw-Californië, het nieuwe land als Amerika, smeltkroes van volken rond het zwarte goud; de turf, vóór olie was aangeboord.

Jasmijn is geboren en getogen aan de noordkant van het Schoonebeeker Diep. Niemand heeft haar ooit spleetoog genoemd, niemand keek op van haar kleur. Lichtgeel is haar vel; past mooi bij de sangen heide, het paars van het Bargerveen, en bij ongeverfd zwart haar. Zwart als de turf in de petgaten. Jasmijn weet wat aangenaam is. Een elektrische heggenschaar, weeïg zoete parfum – jasmijn – van de Etos, lingerie van de Zeeman, sneakers met een streepje van 1500 Euro. Jasmijn betaalt iedereen contant. Kom haar niet te na. Korte lont, altijd al gehad.

Jasmijn kruipt door een opening in de heg en verlaat de dodenakker. De heggenschaar als degen diagonaal voor haar borst.

'Wat lees je Jonchie?' De heggenschaar snatert als een vlucht eenden.

Jochem negeert de messen van de elektrische knipper. Zonder Jasmijn aan te kijken leest hij zwijgend het voorwoord over de snoeiende Drentse boer. Dr. Petrus Willem Johannes van den Berg schreef *Een goede buur en andere opstellen over volkskunde*. Verhalen over erfgoed en bijgeloof uit vorige eeuwen. Opstellen gaan over rituelen die *schwärmerische Gefühle* belachelijk maken, over onvruchtbare emoties over dood en leven, over dolende zielen, doodbidden, boosheid, bedrog, teleurstelling, over minnezinne en verliefdheden. Volksgebruiken boden in voorbije tijden een relativerende uitweg naar de ratio. "De rede kan de hartstocht overwinnen doordat zij zelf tot hartstocht wordt," had Jochem gedacht. "Spinoza is niet aan iedereen besteed; folklore kan een tussenstap zijn om aan sociale druk te ontsnappen. Folklore als ritueel om uit de band te springen, te doen wat niet mag." Zijn hoofd staat nooit stil, als was het een ja-knikker. De ja-knikkers zijn als anomalie uit het landschap verdwenen. Niemand in deze streken liet zich iets zeggen, door wie dan ook. "Alle geloof, ook geloof in een ander, is bijgeloof."

De eeuwige denker leunt op z'n onderarmen. Zijn zonnebril ligt op een bont kleed in het gras. De dunne wollen deken heeft hij uit het tuinhuisje meegenomen. Cadeautje van een Amerikaanse vriendin na een eenzaam avontuur. Nooit gewassen, het kleed. Wol is zelfreinigend; schapen weten immers zonder blaten weg met vuil en tegenslag. Jochem kent de bloedvlekken, en die andere tastbare en onzichtbare herinneringen van samenzijn met Sue. Sentimenteel ventje, had ze hem genoemd. "You're a sentimental bloke." Ze had hem gekozen om zijn lichaam. "You're a study stud." Ze kwam niet voor zijn brains. "Matter over mind." Sue was een meid

van weinig woorden. Ze was een gall' van daden. "Grab that pussy." Haar benen wijd gespreid. "Jeruzalem is here! What are you waiting for?!"

Jochem kon zonder inspanning haar bloed ruiken – school het langetermijngeheugen immers niet in het reukorgaan? – Hij kon haar bloed drinken als putwater. "Please me!" was haar mantra. Nee, geen "Please, please me", als in het liedje. "Please me!" Dwingend. No escape voor de pleaser. Jochem is op zoek naar een andere rol, naar een ritueel om over die gebeurtenissen te kunnen lachen. Ander-Volk-Kunde.

'Wat lees je Jonchie?' De heggenschaar snatert opnieuw.

Jasmijn tikt met de snoeischaar op de zwarte rug van de dromer. Vettig glanzend vel heeft hij, als de glimmend vochtige roestvaste messen van de Bosch na een snoeisessie. Gel met Factor 25 tegen UV op zijn smetteloze huid. Anti-zonnebrand *all around*, met zoutkristallen op zijn trillende bovenlip. Het is warm. Tropisch warm op het speelveld achter de kerk.

In Nieuw-Schoonebeek wonen – new speak voor het N-woord – drie zwart getinten. Jochem, de moeder van Jochem en de zoon van de slager. Butcher Melvin is halfbroer van Jochem. De vader van Jochem rust aan de andere kant van de beukenhaag. Sinds hun moeder een nieuwe man heeft is het ongewis of ze het graf zal delen met haar eerste liefde. Misschien wil moeder met de witte slager onder de deksteen.

Jasmijn wil de slagerszoon. Butcher Melvin wil Jasmijn niet. Melvin is van de mannenliefde. Van de Leeren Heeren in *De Loo*; de society-uitspanning boven Coevorden voor lhbt-ers en anderen die op zoek zijn naar een evenknie van Griekse beginselen. Jasmijn gaat met tegenzin voor haar tweede keuze; study stud Jochem is haar folkloristische escape.

Jochem, verbastering van Jonchie. "Je bent een naïef en onbenullig jongetje met een bult hersens in een vegetatief lichaam," had Jasmijn gezegd, "trek het je niet aan." Ook Jasmijn is geen ja-knikker. Niet toevallig, vond ze, dat hij naast de begraafplaats woont. Betere plek is er niet voor een

eeuwige student. “Hobby’s; denken, lezen en bloemen water geven op marmeren zerken van Nieuw-Schoonebeekse groten in de aarde.”

Jasmijn kent de namen van de doden; Kloppenburg, Anbergen, Zewüster, Steffens, Beerlink, Veenker, Scherpen, Schwieters, Wubbels, Striper, Möhlmann, Wendker, Brüning. Ze weet de plek van Henk Heijnen met *Een lege plek, een groot gemis* op de zerksteen. Onder de bloeiende potbegonia is naast het skelet nog een plek vrij. Henk Heijnen wacht al zeven jaar. Nee, zijn wachten is nooit tevergeefs. De dood kent geen tijd.

Aan de verre kant van het kerkhof wachten Toller, Dirkes en Herbers onder een grindbak met mossige kalkstenen randen op grafruiming. De eeuwige rust heeft voor hen lang genoeg geduurd. Kleinkinderen betalen niet langer grafrechten. Eeuwige vergetelheid is hun toekomst.

‘Wat lees ie goochem Jonchie?’

Jasmijn krast met de elektrische heggenschaar over de rug van Jochem. Het lichtspoor verdwijnt langzaam van het zwarte vel. Jochem draait zich om. Jasmijn trekt kort aan de twitter handle. De accu is nog lang niet leeg. Merels slaan alarm. Mussen vluchten de heg in.

‘Jonchie?!’

‘Vakantiewerk?’ Vraagt hij naar de bekende weg. Tegen zijn wil voelt hij angst in zijn ribbenkast. Hij wil dat Jasmijn een onschuldige spelende vrouw is. Minnares. Moeder. Zijn gevoel heeft lak aan zijn wil.

De vader van Jasmijn hinkt – hij heeft een houten been – en ruimt vrijwillig graven als dienstbetoon aan de maatschappij. De NAM betaalt hem elke maand schadevergoeding en smartengeld voor het been zonder graf.

In Nieuw-Schoonebeek is de NAM is onkreukbaar, ook nu de olie op is. Tot in de eeuwen der eeuwen: NAM als

voorzienigheid. NAM is De Boô; de herberg voor vee en hoeder. NAM is oudedagvoorziening voor hoornloze schapen in Nieuw-Schoonebeek. Jasmijn krijgt te veel zakgeld voor haar werk op de dodenakker. Ze heeft het geld niet nodig. Ze neemt de contanten om haar vader te plezieren. Een man met één been heeft ook recht op gevoel van eigenwaarde, net als een vrouw met twee voeten, met striped sneakers, met een zwarte paardenstaart.

Jasmijn legt de heggenschaar naast de deken. Ze trekt haar werkhandschoenen uit. Met één hand haakt ze achter haar rug haar topje los. Plat is ze, plat als een jongen. Haar huid is een beetje lichter rond haar sangen tepels, niet veel. Ook in haar geschoren oksels kleurt ze lichter. Jochem is zwart, overal even zwart, ook in zijn oksels, in zijn kruis, in zijn bilnaad. Een keer zo zwart als halfbroer Melvin. Vijf keer zo donker als Jasmijn; minstens vijf keer. Jochem schuift naar de rand van de deken. Er is plaats genoeg voor twee bijna naakte lijven.

'Zal ik je voorlezen?' Jochem draait zich op zijn rug. Hij houdt het vergeelde *Een goede buur* boven zijn hoofd. De eeuwenoude verhalen zijn in 1935 uitgegeven. Dat waren andere tijden in Nieuw-Schoonebeek. Nog eerder, rond 1843, wandelden drie podagristen met voetjicht door de Schoonebeeker vlek. Het regende. Het was bewolkt. Op de nieuwe begraafplaats was plek voor ieder. De Spaanse griep moest nog komen.

'Wat heb je in de aanbieding?' Haar zwarte paardenstaart reikt tot haar schouderbladen. Ze heeft een kort en krachtig lijf. Ze heeft een snibbige dwingende stem.

'Proza,' smaalt sangen Jasmijn. Jochem ruikt de meewarige stem van Sue. "How do you do....?"

Anderhalve meter meet ze, niet meer. Haar dunne benen steken uit een glanzend boxershort. Uit haar broekzak haalt ze een lippenstift. Jochem zwijgt. "Waarom zou ik antwoorden?" Denkt hij. "Ik wacht tot ze haar echte vraag stelt. Ik wacht tot ik hoor wat ze van me wil. Echt wil." Jochem houdt niet van omtrekkende bewegingen. *Des Pudels Kern*, daar gaat het om.

Een *Pudel* is geen hond. Jasmijn is een ongesnoeide struik met geurige witte bloemen.

'Melvin, je broer, heeft me over zijn vak verteld.' Jasmijn wil over haar muze praten. Zo gaat dat met verliefden. Koffiepraat voor verliefden, alsof de kraantjespot nooit weg is geweest. Blijven hangen aan het onbereikbare. Voor afgewezen minnaars is het verleden de toekomst.

'Slager,' zegt Jochem. 'Melvin weet alles van uitbenen.' Hij tikt kort tegen de knie van Jasmijn. Gestold bloed van een heggenschram onder haar knieschijf. Ze heeft dun vel. Jasmijn heeft dun bloed dat haar door d' ad'ren vloeit en soms daarbuiten. "Doorpakken," zegt hij tegen zichzelf. "Flink zijn. Je kunt haar aan. Verliefd is ze op haar zwakst."

'Hamlappen, karbonade, krabbetjes, lende, schenkel, biefstuk, zwezerik,' zegt Jasmijn. Met haar glossy lippenstift tekent ze contouren op het lijf van Jochem als op de posters in de slagerij. 'Nieren, maag, longen, lever, dunne darm, dikke darm.' Ze drukt de stift in de navel van Jochem. 'Dunne darmen. Worst. Darmen zijn velletjes voor worst.' Ze stift haar lippen en likt met haar tong langs haar tanden. Bovenin heeft ze een gouden hoektand met een gegraveerd bloemetje. 'Vlees in darmen waar eens poep naar de uitgang schoof.' Ze trekt een vies gezicht.

'Miss Piggy: Je bent een snelle leerling,' zegt Jochem: 'Hamlappen zijn van een varken. Biefstuk is van een *beef*, van een rund.' Hij legt het boek als een tentje op het gras. 'Je vergeet het hart.' Hij trommelt met gebogen vingers op zijn borst. 'En hoofdkaas.' Met zijn duimnagel trekt hij een verdwijnend kruisje op zijn voorhoofd.

'Jij bent rund en varken in één persoon verenigd,' zegt Jasmijn. 'Stier en beer.' Sue in zijn hoofd: "You're a bull, a stallion, a stud."

Jochem beweegt zijn hand naar de zoom van zijn short. 'Vergelijk me niet met een dier,' zegt hij. "I'm not a monkey. Fuck off."

'Nee,' zegt Jasmijn. De ironie van het gebaar naar zijn kruis is niet aan haar besteed.

‘Ik weet wel hoe je onderlijf eruitziet.’ Ze duwt Jochem terug op de deken. ‘Volgens je broer is niet alles aan een lichaam eetbaar.’ Ze laat het uitgerekte elastiek van zijn short tegen zijn buik kletsen. Ze grijnst. ‘Na de laatste fuck met jou oefen ik voor veganist, geheel-onthouder.’ Opnieuw tilt ze de boord van zijn short omhoog.

‘Bats,’ zegt ze. ‘Strak vel heb je. Strak als postbode-elastiek.’

‘Het is niet jouw schuld dat Melvin liever mannen heeft,’ zegt ze. ‘Je broer lijkt op je, maar jij bent anders. Die keer dat je me nam, goddelijk ram... Ik neem je niets kwalijk. Bloed, pis, poep,.... Ik was zelf erbij. Ik verwijt je niets. Als ik je god was zou ik je vergeven. Je bent een trouwe berouwvolle man. Je zou een moord plegen om vergiffenis te krijgen.’

‘Dat is de satanische aard van het beest in je,’ bijt Jochem. ‘Alles vergeven, maar niets vergeten.’ Hij voelt zijn hart bonken.

‘Goed zo,’ zegt Jasmijn, ‘zo hoor ik je graag. Well done my little pony.’

‘Fuck Sue.’ Hij hoort zijn eigen woorden.

‘Native speaker,’ grijnst Jasmijn. ‘Native.’ Ze klapt het erfgoed-boek dicht.

Het boek Jasmijn heeft hij uit. Hij was niet van plan de liefde met haar te bedrijven. Nooit, ze was een vergissing. Jasmijn kan naar een andere lener. Als vriendendienst misschien; als snoeien van de beukenhaag niet helpt melodramatisch gemis van een *gay lover* te vergeten. Jonchie is de beroerdste niet. Vrijen, hij kan het; maar als vrijen zich aandient komt onontkoombaar Sue uit de coulissen. “You’re my stud. Please my Jeruzalem!”

Wol is zelfreinigend.

‘Melvin,’ zegt Jochem. ‘Jammer dat je Melvin niet kunt verleiden. Melvin is de man van alle vlees.’ Hij likt het zout van zijn bovenlip.

‘De Mariakapel is scheefgezakt.’ Jasmijn wijst naar het gat in de beukenhaag. ‘Heilige Maria hangt uit het lood.’ Jasmijn tekent met de fluorescerende stift een hart midden op Jochems borst. Haar tong glijdt over de contouren.

‘Moeder van smarten’ zegt Jochem. ‘Zoon aan het kruis. Verguisd. Afgeslacht.”

‘Hoe cliché,’ zegt Jasmijn. ‘Een verhaal voor een zomerbijlage.’ Ze laat de heggenschaar met hoge uithaal zingen.

In Nieuw-Schoonebeek is iedereen praktiserend katholiek. Iedereen ouder dan zeventig zoekt of heeft houvast aan het geloof. Alle ouderen staan met één been in het graf. Sinds jaren is er – voor wie niet onder de grond wil – een bakstenen urnenmuur met sedum op het afdakje en vetplanten in lege nisjes.

‘Hier voel ik je maag,’ zegt Jasmijn, ‘onder je zwevende ribben.’ En in één streep door: ‘Heb je gegeten?’ Ze pakt de anti-zonnebrand en smeert met vlakke hand lobbige crème in cirkels over haar bovenlichaam.

‘Is dit een uitnodiging?’ vraagt Jochem. Hij kijkt naar Jasmijns wrijvende handen. Haar tepels maken hoogte als solitaire boompjes in hoogveen. Sue was niet plat. Sue was banaal.

‘Wil je ook wat?’ Jasmijn spuit haar hand vol crème. Haar ellenboog gaat quasi-onverschillig over zijn short.

Jochem is liever alleen met zijn boeken. *Nederlandse Volkskunde, Nederland in den goeden ouden tijd, Volk van Nederland, Het boek der Podagristen. Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst.* Erfgoed ligt op het kerkhof. Heilige Maria, moeder en maagd, zakt scheef met het dalende grondwaterpeil.

‘Gelukkig het land dat zijn moer verbrandt,’ zegt hij.

‘Chinees?’ Ze smeert de crème over zijn buik. ‘Houd je van Chinees?’

‘Alle smaken zijn me dierbaar; bitter, zoet, zout, zuur,’ zegt Jochem. Hij spant zijn buikspieren. ‘Bitter het meest. In mijn mond.’

‘Umami,’ negeert Jasmijn de favoriete smaak van Jochem. ‘Umami, de vijfde smaak. Voor je hart.’

‘Tien geboden, twaalf artikelen, dertien ongelukken.’ Hij bladert in *Een goede buur.*

– Dat de ziel een zelfstandig bestaan heeft, en dus ook een afzonderlijke vorm, is het vaste geloof van alle primitieve volken. Alle levensverschijnselen worden daar verklaard door een persoonlijke kracht achter de verschijnselen. Als dus een mensch of dier zich beweegt kan dat alleen zijn omdat een mensch of dier in hem dat bewegen veroorzaakt. De mensch in den mensch, het dier in het dier. –

‘Ik ken vier smaken. Vier vind ik genoeg.’ Jochem steekt vier vingers kort omhoog. Hij gaat rechtop zitten. Jasmijn laat zich op de deken zakken. Ze vraagt niet of hij haar rug wil invetten. Hij voelt de naakte rug van Jasmijn tegen de zijne.

– “Never the twain shall meet. Oost-west, thuis best. My name is Sue. How do you do!” –

Jasmijn werpt haar zwarte paardenstaart over Jochems schouder. Met één hand houdt hij haar staart vast.

– “Black is black, I want my baby back.” –

In de andere hand heeft hij het boek van Van den Berg.

‘Vooruit met de geit,’ zegt Jasmijn. De heggenschaar maakt een lispelend geluid. ‘Lees. Ik luister,’ zegt ze. ‘Vertel me je eigen wijsheden, of de wijsheden van een ander.’ Opnieuw klinkt de heggenschaar. Een merel antwoordt. Een specht roffelt. Jochem geeft een rukje aan haar paardenstaart.

Gedicht bij een dorren paal

Vriend, met een innig mededoogen
Zijn wij met uw lot bewogen
En uit deernis met uw leed
Tot uw hulp en troost gereed.
Want gij zult die noodig wezen
't Staat in uwen blik te lezen
Gij ziet somber en bedrukt
Wijl uw pogen is mislukt
Hij op wie uw oogen zagen
Met een innig welbehagen
Die gij vurig hebt bemind
Was te uwaarts niet gezind
Neen, dat kansje is verkeken
't Is nu klaar genoeg gebleken
Een Leeder Heer heeft hem bevrijd
Melvin, gij zijt hem kwijt
Daarom gaat gij droevig weenen
Maar wij willen troost verleenen
Ter genezing van uw kwaal
Bieden w'u dezen dorren paal
Wil dan op dat paaltje kijken
Dat moet Melvin B. gelijken
Ach, zijn liefde was zoo koud,
Dood gelijk dat dorre hout
Maar daarom nu zoo weenen?
Lieve meid, waar moet dat henen?
Droogt uw tranen, weest gedwee
Zoekt een ander in zijn stee.
Dat wil u die struik verkonden
Die daaraan is vastgebonden
Daarom maagie, niet getreurd
Maar het hoofd weer opgebeurd
Doet uw oog maar even open
En gij ziet er velen loopen
Want het is geen handvol, neen

Maar een landvol loopt er heen.
Moedig 't hoofd dus opgeheven
Wilt ons nu een teeken geven
Van uw vriendschap kan het zijn
In een glaasje brandewijn.
Ik heb gezegd.

De heggenschaar loeit. De zon brandt. De specht roffelt. Mussen twitteren uit de beukenhaag.

'Je hebt een mooie voorleesstem,' zegt ze. 'Wat heb je eigenlijk gezegd?'

– "Hier werd dus den armen jongeling de paal als "Vorbildzauber" van een toekomstige geliefde in de armen gelegd." –

Jochem slaat het boek dicht. Hij zegt:

'Een afgewezen minnaar kreeg een stuk dood hout aangereikt, een *Zoorholt*, een als meisje aangeklede dorre paal om afscheid te kunnen nemen van een verloren liefde. Met een groen takje als troost, als hoop voor een nieuwe vlam. 1860.' Hij geeft een rukje aan haar paardenstaart. 'Er is hoop.'

'Er is een hoop snoeihout.' Jasmijn laat de messen spreken.

'Groentje,' zegt Jasmijn. 'Wie is die dorre paal?' Ze duwt haar ellenboog in zijn kruis.

De moeder van Jochem brengt een dienblad met twee glazen.

'Jongelui,' zegt zijn moeder. 'Voor elk een glaasje Ranja.' Ze zet het dienblad op het dorre gras.

'Dag Jasmijn,' zegt de moeder van Jochem. Ze laat volgen: 'Bruin leven hebben jullie.'

Op een etensbord liggen blokjes kaas, schijfjes grove leverworst, een dreuge worst, een schilmesje van W.F. Herder uit Solingen. 'Jullie redden je wel,' laat moeder volgen. 'Heb je nog een handdoek nodig? Of een washandje?' vraagt ze haar zoon. Ze legt de NRC op de deken.

‘Ie weet de mosterd te vinden Jonchie. Is ‘t niet?’ Ze lacht. ‘Veur voldoening en veur harmonie.’ Ze kijkt naar het gat in de beukenhaag. Ze houdt niet van vergezichten. Haar leven ligt binnen handbereik. Moeder heeft nooit gezegd van wie ze houdt.

‘Voor jou,’ zegt Jasmijn. Ze leest de boekenpagina. ‘Doe mee met de zomerschrijfwedstrijd.’

Jochem zwijgt. Hij wacht tot ze zal zeggen “Uitdaging voor je hoofdkaas.” Of, “Geknipt voor de intellectueel in ons midden.” Hij wacht op applaus van de knipschaar. Jasmijn peutert met het schilmesje het velletje van de dreuge worst voor ze het eind in de mond steekt.

‘Een zomerse dag in 600 woorden, en wie bonuspunten wil verdienen gebruikt grind, umami en stoom. Het “N”-woord is verboden. Dus geen Ja-knikker.’ Jasmijn bijt op de dreuge worst. ‘Bloedstollend graag. Geen goedkoop verhaal.’ Ze zet haar sneakers naast het dienblad. De veters blijven in een strik. Haar teennagels heeft ze gelakt. Rood. Vuurrood. Bloedrood.

‘Eet,’ zegt Jasmijn, ‘en drink.’ Ze reikt Jochem met haar tanden een ontveld stuk van de dreuge worst.

‘En je zult gezond blijven.’ Ze reikt de Ranja met ijs.

Jochem legt de cultuurbijlage op het gras. Hij legt *Een goede buur* op de krant. “Ging ze maar weg,” denkt hij. “Die vrouw van de wereld. Ik ben het liefst onder ons. Ik bedoel; met mezelf.”

‘Doodbidden,’ leest Jasmijn. Ze bladert in het boek.

– Hiermee is niet bedoeld het werk van den dienaar van begrafenissen, die nog in verschillend steden van ons land, zwart gehandschoend en hoog gehoed, aan familie en vrienden het overlijden van eerzame burgers gaan aanzeggen, maar wel degelijk in letterlijken zin, door gebeden “iemand van levende lijve totder dood brengen.” –

‘Echt iets voor jou! Jij kunt het. Ik weet het zeker. Goochemerd.’

Jasmijn krabt aan het korstje op haar knie. Bloed kruipt waar het gaan kan.

'Zoet,' zegt Jochem. 'Bloed smaakt zoet. De eerste smaak.' Hij likt haar knie.

'*Spei* is een prima stollingsmiddel.' Jochem likt opnieuw haar zoetigheid. Hij zet zijn tanden in haar vlees.

'Nee,' zegt Jochem. 'Die zomerschrijfwedstrijd is niets voor mij.' Hij slikt de dreuge worst door zonder te kauwen, neemt een blokje kaas en spoelt zijn mond met diep-oranje Ranja.

– Troost der Bedroefden. Zoete Moeder. Moeder sta ons altijd bij. Sterre der Zee. Sneaky woman. Jeruzalem.–

'Ik las op mijn iPhone van de wedstrijd,' zegt hij. 'Het leek me wel wat. Ik bedacht een geel getinte jonge vrouw op een begraafplaats. Met een elektrische heggenknipper snoeide ze de haagbeuk rond een geruimd graf. Aan de andere kant van de haagbeuk – uiteraard de Styx, de dodenrivier – leest een jonge zwarte man een boek over folklore. Na een korte vrijage – kleine dood voor beiden – spelen oude sentimenten op. Stoom komt uit de oren; van wie weet ik nog niet. De afloop is helder. De vrouw is sterk genoeg om met bloedende knie de luchtpijp van de man dicht te drukken.

– "Ik krieg gien aosem!" –

De man is merakel onhandig met de elektrische snoeischaar. De messen zijn enkel geschikt voor twijgen, niet voor... Eén van de twee....'

'We hebben niet gevreeën!' roept Jasmijn. 'Fucking goed verhaal.'

Hij neemt een slok van de Ranja en laat het ijsklontje in zijn mond rondgaan.

'De vrouw met de gouden tand sneed alle ledematen van de romp van de man. Moderne versie van folkloristisch

vierendelen. Bloed aan de zoorholt-paal.'

Hij trekt zijn wenkbrauwen omhoog.

'Ik doe niet mee met de competitie,' zegt hij. Stoom, umami, grind en de griep-epidemie, alle ingrediënten heb ik gebruikt. Nieuw-Schoonebeek op een tropische dag. Passie, sperma, bloed, dood; alle smaken.'

'Wat houdt je tegen om je verhaal te sturen?' vraagt ze. 'Je kunt het. Ik weet dat je het *fucking* kunt.' Ze schreeuwt: '*Fucking* kunt.'

'De woorden,' Jochem negeert haar 'intellectuele' grap.Een serene kalmte heeft bezit van de schrijver genomen.

'Overdaad schaadt, maar 600 woorden zijn niet genoeg. Vijf keer meer heb ik nodig om jouw dood literair recht te doen. Minstens vijf keer meer.' Hij spreidt de vingers van zijn hand; *high five*.

'Was je maar een *fucking* dichter,' smaalt sangen Jasmijn, 'kon je maar toe met light verse, met een sonnet.' Ze reikt naar de Bosch.

De heggenschaar zingt. 'blöke Schaf blöke'

'Hey man. What do you do...?!'

W.F. Herder, door de wol geverfd.

'Amen.'

Legenda bij Jasmijn

U kunt deze toelichting overslaan. In noten per pagina geef ik, analoog aan de bewerking van *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* verwijzingen. Wellicht ligt mijn herkenning van het werk van de podagristen in de voetnoten. In *Babs, literaire verkenning van cultureel en moreel erfgoed* (2017) heb ik deze gelaagde werkwijze ook toegepast. Al mijn werk is op deze manier te lezen.

pag. 232. *De Herder is daar en roept U.* Variant op de spreuk op de buitenmuur van de kerk in Nieuw-Schoonebeek. Ik vervang *meester* door *Herder*. De Herder is de Heer (heer betekent *leger*), en ook de naam van het schilmes. De Herder roept Jochem op om de strijd aan te gaan.
Jasmijn, Chinees/Japanse naam ontleend aan de inleiding van het boek van Van den Berg.
Ik was in juni 2020 in Nieuw-Schoonebeek en bezocht de begraafplaats. Op de begraafplaats was een senior-vrijwilliger doende graven te verzorgen.
Gieniend komp hier vot. Niemand komt hier vandaan. Iedereen komt van elders. Tegenwicht aan valse nostalgie van oer-Drenten.
Sangen is paars in archaïsch Drents. Sang is Japanse toevoeging aan naam voor mevrouw/mejuffrouw (zie pag. 166.)
1500 Euro... Gericht op materiële zaken (geen denker).
Pag. 233. Jonchie betekent jongetje, kindje, onvolwassene. Denigrerend voor een volwassene. Jochem klinkt als goochem; slim, verstandig.
Jochem leest een boek, non-fictie; inhoudelijk proza over erfgoed, oorsprong, identiteit. Hij geeft, als Spinoza, de voorkeur aan verstand boven gevoel.
In het land van ja-knikkers, bedoeld om stroperige olie op te pompen, gaat ieder zijn/haar gang. Ja-knikken is schijn.
Schapen als metafoor voor de regio-bewoners. Schoonebeekers horen tot het ras van hoornloze heideschapen.
Bloedvlekken: ontmaagding/moord?
Sue, naar een lied van Johnny Cash. Een jongen met een meisjesnaam.
Stud is een dekhengst. Bloke: gozer. Sentimental bloke: minachting.
Pag. 234. Grab that pussy: Trump. Jeruzalem: allerheiligste. *Please please me*. The Beatles.
Jochem probeert jeugdervaringen in een andere context te plaatsen door boeken te lezen over erfgoed. Jochem is zwart (schaap). Buitenbeen. Aan de andere kant van de beukenhaag: dood en begraven.
De Loo, uitspanning. Zie deel I en ook dit deel II pag.56. Griekse beginselen: homoseksueel.

Jasmijn plaagt/pest/vernedert Jochem. Ze volgt het patroon bekend van Sue. Hoe lang laat Jochem die minachting nog toe?
Pag. 235. Namen komen van de zerken. Bekend van mijn HBS-tijd in Emmen. De katholieken uit Nw. Schoonebeek gingen naar de katholieke HBS in Emmen. Niet naar de openbare in Coevorden.
'Vakantiewerk?' Jochem gaat de confrontatie (nog) niet aan.
In Schoonebeek is de NAM gelijk aan god. Boô, zie dit boek bij de reisbeschrijving Dalen.
'Zal ik je voorlezen?' Jochem probeert Jasmijn in het intellectuele te trekken. Hij negeert haar meewarigheid, hem zo vertrouwd.
Pag 237. Des Pudels Kern, the heart of the matter, de kern van de zaak. Boek van Graham Greene dat in Afrika speelt. Wat is de rol van de witte?
Door d'ad'ren vloeit Voormalig volkslied met de zin: van vreemde smetten vrij. In goud gegraveerd bloemetje: ijdelheid/zelfverzekerdheid.
Dekhengst, beer, aap; het conflict gaat naar heftiger sferen. 'Ga weg.' Conflict mijdend.
Pag. 238. Bats (pag.156), naam voor bil. Klap op de bil.
'Alles vergeven, niets vergeten.' aard van de regio-bewoners, en van onze Lieve Heer. Fonetische verwantschap Fuck You/Sue. Oud zeer. *Native* is ook inboorling. Wol is zelfreinigend. De tijd heelt alle wonden.
Pag. 239. Uitwerking katholieke culturele achtergronden. Seksueel getinte plagerijen. Teasing. Bitter het meest vertrouwd.
Pag. 240. Never the twain shall meet. Boek van Peter B. Kyne (1925). We zullen elkaar nooit begrijpen. Stamt uit koloniale tijden. Gevolgd door Johnny Cash. *Black is black*, Los Bravos (1966). Popsong.
Dorren paal, kan ook onmachtige penis zijn. Zie opstel van Van den Berg pag. 224.
Pag. 242. Ze heeft niet geluisterd. Minachting.
Moeder met glaasje ranja. Verkleinwoorden zijn populair in de regiotaal Als kinderen behandeld, en tegelijkertijd verwijzing naar een aanstaande vrijpartij. Heb je een washandje nodig?' Kleinerend, onbegrepen, relativerend.
Pag. 243. 'Veur voldoening en veur harmonie.' Uit *Je keek te ver*, Marjoleine de Vos. Van Oorschot 2020. *Doodbidden* komt uit het boek van Van den Berg. Omschrijving wedstrijdvoorwaarden NRC van 3 juli 2020. Verwijzingen roomse religie; eet en drink...
'Ging ze maar weg.' Voor er brokken komen / ongelukken gebeuren. Treiteren start opnieuw.
Pag. 244. 'Ik krieg gien aosem.' Aanleiding voor Black Lives Matter. "I can't breathe."
Pag. 243. Fucking kunt; taalgrapje cunt. Herder, het schilmes als moordenaar.

8 -29 juli 2020

Gewassen varkentje

Gert Heijne loopt met een hangbuikzwijntje aan een riem om de kerk. Miss Piggy heeft beweging nodig, net als Gert Heijne en wat is een betere route dan het schelpenpad over de begraafplaats? De Gothische kerk uit de vijftiende eeuw en ook de dodenakker zijn weliswaar niet zijn eigendom, maar sinds Martine haar wekelijkse preek houdt voor de PKN-gemeente in S. voelt de kerk een beetje als zijn bezit, temeer daar hij in deeltijd en geheel vrijwillig de onbezoldigde functie van koster verenigt met zijn taken als huisman en zijn plichten als echtgenoot van de dominee.

Miss Piggy, hoe eenvoudig kan naamgeving zijn, is krap twee handen hoog - als Gert zijn vingers spreidt van teen tot flapoor, en drie handen van snuit tot krulstaart. Het varkentje heeft een vleeskleurige vacht met zwarte vegen van voor naar achter die het zwijntje enige snelheid lijken te geven, zelfs bij stilstand. Gert is eind veertig en tien jaar geleden is hij bij Martine de Bruy ingetrokken.

Gert Heijne had de openbare kweekschool in Emmen afgemaakt en enkele jaren met veel wille, zoals dat in zijn taal heet, kinderen uit groep drie, vier en vijf - een combinatieklas - de beginselen van rekenen, taal, aardrijkskunde, geschiedenis, godsdienst en kennis der natuur bijgebracht. Met nog twee juffen, van wie één hoofd was, vormde hij het voltallige personeel van de Normaalschool in Klazienaveen-Noord. Aanvankelijk had hij zijn arbeidsvreugde ontleend aan de combinatie van vakkennis in de kinderkoppies gieten en strikken van veters, snuiten van neusjes en verschonen van onzindelijke peuters, maar de ouderlijke vaardigheden waren hem steeds meer tegen gaan staan, vooral toen beide juffen kort na elkaar de gezinsplanning ten uitvoer brachten en

hem op subtiele wijze herinnerden aan zijn kinderloosheid. Niet tijdens intercollegiaal overleg en ook niet tijdens het maandelijkse bitterballengarnituur in café *De Splitting* in naburig Barger-Oosterveld kwamen de huwelijken van Gert ter sprake. Dat ging, zonder het kind bij de naam te noemen, onderhuidser, provincialer. De foto-albums in de pauzes en de exposées van mazelen, kinkhoest, bof en aanzetten van post-natale depressies en witte vloed waren hem teveel geworden. Na zijn tweede scheiding - opnieuw schuldloos - had Gert besloten de harp en de lier aan de wilgen te hangen. Hij kon geen snotneuzen meer zien.

'Niet elke hond is een herder,' had Martine gezegd, 'maar ik voel een hond in huis toch een beetje als concurrent.'

'Een herdershond, een teef,' had Gert met een brede grijns geantwoord, maar dat was verkeerd gevallen. Op tijd had hij "mijn Heer is mijn Herder" ingeslikt.

Gert Heijne had niet teruggeslagen, hij kende Martines kracht en haar zwakte. Hij kende haar incasseringsvermogen. Martine had een ander gevoel voor humor, dat wilde hij nog wel eens vergeten.

Gert Heijne was ook zeer tevreden geweest met een beagle als huisgenoot, een collie of een pekinees. Als hij eerlijk was - en wat kon je anders dan eerlijk zijn met een dominee over de vloer en in bed - had hij het ook niet zo op herders. Herders deden hem aan Duitsland denken en aan *unverfroren* trouw. Dat paste hem niet, al was hij wel weer enthousiast over Duitse literatuur, over Goethe, Schiller, Georg Friedrich Herder en Günther Grass. Gert hield van schrijvers van voor de oorlog, of van nach dem Zweiten Weltkrieg, als ze maar aan de goede kant stonden. Aan de kant van Martine, aan de joodse kant.

Een hond, en niet alleen een herdershond, stonk uit de bek, dat hoorde bij honden en wolven. Een hond was dom, vooral heel dom. En: hoe dommer hoe agressiever, of hoe banger.

'Gooi een bal weg, of een tak, en de hond gaat aan de haal, maar gooi eens twee ballen tegelijk weg. Nou?' Martine was vaardig met taal, vooral mondeling.

De dominee van de PKN was niet op haar bek gevallen, om het grof te zeggen.

'Nou?!"

Gert wist van de vertwijfeling die zich - met twee ballen - van een hond meester maakt. Hij kende dat; twee doelen en dan niet kunnen kiezen. Martine was alleen geweest, destijds in het casino, en zo had hij zijn weg naar de pastorie gevonden. Ze was net afgestudeerd.

"Ik hoef nu niet langer te gokken, nu ik een diploma heb en Ds. voor mijn naam kan zetten," had ze gezegd.

Die avond had ze gewonnen en ruimschoots goedgemaakt wat ze in de jaren daarvoor aan de Mammon had geschonken.

"Een godsgeschenk," had ze gegrapt. "Serieus."

Op de rand van de euro stond niet langer *God zij met ons*, maar het getal van zes cijfers maakte veel goed. De verse dominee had Gert als bonusprijs meegenomen. Zo stond het op gelakt hout naast de voordeur van de pastorie, niet aan de gevel, maar aan een paal: *Ds. M. de Bruy. pastor.*

Miss Piggy was een compromis. Geen herdershond, maar een varkentje als onafhankelijke en onbevooroordeelde bewaker van huiselijke vrede. Martine had de rode leren riem met halsband gekocht. Cadeau voor miss Piggy. En de hondenmand leek ook goed voor een hangbuikzwijntje. En daarbij kwam: een hangbuikzwijn was eigenlijk geen echt varken, want met echte zwijnen had ze - ook gezien haar historische wortels - nooit vrede kunnen sluiten. Miss Piggy was een compromis over geloofsgrenzen heen. Miss Piggy als *Deus ex Machina*.

Miss Piggy snuffelde aan de zerk van Hendrik Beentjes. Geb. 6 februari 1913 Overl. 23 augustus 1984. *Rust in Vrede* bovenaan, goed leesbaar. Gert Heijne was op de helft met het bijschilderen van de zerken. Grijs kalksteen uit de Ardennen, petit granit met afdrukken van fossielen uit de Zeetijd, het Krijt van ons bestaan, die vooral bij regen mooi zichtbaar waren. Trilobieten, brachiopoden, stromatoporen, mesheften, mossels, kokkels in alle soorten en maten uit de eeuwigheid. Alle namen in hoog reliëf in de steen. Hendrik Beentjes had de oorlog nog

meegemaakt, net als Jan Schutrups, Lammegie Hilbrands, Jan Naarding, Jan Jantinus Uilenberg, Willem Tiesing, Henrikus Bax en honderden dorpsgenoten. Er lagen veel doden, die de oorlog hadden overleefd, in vrede te rusten. Er ontbraken - achter en opzij van deze dorpskerk - ook tientallen doden die maar een deel van de oorlog hadden meegemaakt.

'Eigenlijk horen er ook grafstenen te staan voor Cohen, Van Messel en de andere Joden die hier nooit zijn teruggekomen,' had Gert gezegd.

Martine had gezwegen en zich voor de derde keer bruine bonen met uitgebakken spek opgeschept. Ze was een Drent in hart en nieren, en vooral in het vlees en het vet. Eenmaal in de maand aten ze het gerecht van Anne de Vries. Martine was zwaar uitgevallen voor een predikante, haar ruim tweehonderd pond legde in S. minstens zoveel gewicht in de schaal als haar beroeping als predikante. Aan lijnen deed ze niet meer. Ze had een kledingadviseuze die veel goedmaakte, en de zwarte toga verhulde in belangrijke mate wat het kerkvolk-op-leeftijd ook niet wilde zien.

'Urnen, bedoel je. Of bedoel je dat niet?' bitste ze. 'Urnen voor Cohen, Van Messel en de anderen.'

Martine legde mes en vork naast elkaar op het bord. Ze was nog niet uitgegeten, maar deze schikking van het bestek gaf aan dat ze er klaar voor was. Voor een preek, een betoog of een monoloog. Het onderscheid was bij Martine niet altijd helder, en dat had ze gemeen met meer voorgangers.

'Mijn vader en mijn moeder zijn teruggekomen. De feiten zijn jou bekend.'

Martine veegde met de rug van haar linkerhand langs haar lippen.

'Das Zwein ist tot.' Ze bedoelde Adolf, van wie ze de achternaam nooit uitsprak.

In de mondhoek bleef een restje saus achter. Gert wist wat komen zou. Hij was gewaarschuwd.

'Toeristenstad.'

Ze deed geen best de scherpte in haar stem te verzachten.

‘Jouw vader en jouw moeder zijn nooit weg geweest. Nooit op reis door de nacht. Ze hoefden ook niet terug te komen. Ze bleven waar ze altijd al waren. Achterste Erm.’ De verbastering “Achterlijke Erven” liet ze deze keer achterwege.

Met haar staccato-tong maakte ze haar mondhoek schoon. Haar handen deponeerde ze met de handpalmen plat op tafel naast het bord. De rechterhand op het rode servet, de linkerhand op het crèmegele tafelzeil met vergeet-me-nietjes. Om haar rechterringvinger stak nog de ring van Simon de Bruy zaliger. Na zijn voortijdige dood was ze aan theologie begonnen. In Kampen, niet in Nijmegen. Ze had haar katholieke geloof ingeruild voor het protestantse, dat bood meer perspectief op een volwaardige rol op de kansel. En het theatrale van de roomsen had haar niet aangetrokken, niet als hulp van kapelaan of pastoor. Een diaken was niet meer dan een veredelde misdienaar in een witte jurk met kant afgezet en dat was haar niet genoeg. Ze wilde tijdens het avondmaal zelf brood en wijn veranderen in lichaam en geest, en dat kon bij de PKN.

Martine had stage gelopen in de Veenkerk in Klazienaveen-Noord, daar had ze nog een beetje van de Roomse vreugde kunnen proeven. De enige protestantse kerk met een heiligenbeeld, nota bene van de kleermakerszoon Gerardus Majella, kind van de rekening en slachtoffer van de ellestok van zijn vader. Patroon van geslagen en misbruikte kinderen. Het heiligenbeeld was een cadeau van het aanpalende Barger-Oosterveld waar de Roomsen de scepter zwaaiden.

‘Jouw vader en jouw moeder zijn de bezetting doorgekomen zonder dat ze ooit een Duitse soldaat hebben gezien. Koeien, varkens en kippen, groter was hun wereld niet. En schapen.’

Gert schepte voor de tweede keer op, twee schepjes, niet omdat hij trek had. Hij hield niet van bruine bonen, maar het volkseigen avondmaal compenseerde hij met ruime hoeveelheden appelmoes. Zelfgekookt van goudreinetten uit de pastorietuin en met kaneel en suiker, net als vroeger thuis. Bruine bonen zorgden voor winderigheid, maar dat vond Martine geen bezwaar, integendeel. Gert wel.

Als hij at, hoefde hij zijn echtgenote niet aan te kijken, en dat was de snelste manier om haar woordenstroom te stoppen - had hij in de loop van de jaren ontdekt.

Dat zijn moeder bij de Duitse soldaat die de paarden kwam vorderen voor de karabijn was gesprongen, hoefde hij niet opnieuw te vertellen. Die heldendaad was slechts uitstel van executie geweest. Twee dagen later waren de paarden alsnog opgehaald voor hun Arbeitsdienst in der Heimat.

'Nee, niet in dit graf wroeten.' Gert trekt de riem aan.

Miss Piggy kijkt hem aan alsof ze zeggen wil: 'Ik volg enkel mijn natuurlijke aard. Ik doe wat een hangbuikzwijn doen moet.'

'Hier is een misdadiger begraven. Hier mag je je gang gaan.'

Een eindje verder langs het pad lag een van de weinige strijders van het Oostfront voor de eeuwigheid op zijn plek. Kind van zeventien onder de wapenen. En na terugkeer vijf jaar in de kolenmijnen in Limburg van daglicht verstoken, als boetedoening voor de verwoesting van Stalingrad. Die jongen was nog nooit zo ver van huis geweest. Sterker: hij was nog nooit van huis geweest. De NSB-ers waren er genadiger van afgekomen, al wist iedereen nog wie ze waren, en hun kinderen, en hun kleinkinderen, en hun achterkleinkinderen ook niet te vergeten.

Miss Piggy stak haar neus in de zandgrond, op zoek naar wat in de aarde verborgen is.

'Pak hem, pak hem,' schreeuwde Gert zachtjes, als had hij een herdershond aan de riem. Niemand kon hem horen in zijn flinkheid. Omringd door honderden dorpsgenoten was er niemand die naar hem luisterde. Ook Miss Piggy ging haar eigen gang. Ze maakte geen onderscheid tussen SS-ers, NSB-ers, meelopers en verzetsstrijders. Iedereen die hier begraven lag, koesterde ze evenveel, als ze de kans zou krijgen. Aangelijnd zouden de afwezigen nooit met haar wroetende snuit te maken krijgen, nooit verrukt zijn van haar geknor. Aan het eind van de riem was Gert Heijne de baas.

Martine beklimt de kansel. Haar hele lichaam heeft houvast aan het hekwerk aan weerszijden van de treden. Veel breder

had ze niet moeten zijn, in haar heupen. Haar paardestaart is met een zwarte strik bijeengeknoopt. Dat was de taak van de koster die ook verantwoordelijk is voor de knopen aan de achterzijde van haar toga, voor haar zwartwit geblokte sokken en voor de glimmende schoenen met zwarte gespen. Gods hulp is onvoldoende om netjes voor de dag te komen. Gert Heijne fungeert als hulpsint.

De zwarte bef sluit onder haar onderkinnen. Haar handen - roodgelakte nagels - rusten aan weerszijden van het boek; de huisbibliotheek van de gelovigen. De dominee klemt het leeslint tussen rechterduim en rechterwijsvinger. De microfoon staat nog uit. Haar zuchten is zichtbaar, maar niet hoorbaar.

Gert Heijne staat achter in de kerk en bewaakt de boeken met psalmen in de nieuwste berijming. Halverwege de kerk, aan weerszijden van het middenpad zitten tientallen gelovigen op leeftijd. De kerk is bij lange na niet vol. Bij ontstentenis van een organist draait Gert orgelmuziek op de laptop, aangesloten op het omroepsysteem en de ringleiding.

'Gemeente,' zegt Martine de Bruy.

Ze knikt naar achter in de kerk. Gert Heijne zet de schakelaar om en voor iedereen hoorbaar klinkt met nagalm opnieuw: 'Gemeente.'

Gert weet wat de dominee gaat zeggen. Hij had Martine afgeraden om over Deuteronomium 20 en 21 te preken. De HEER geeft in dat bijbelboek voorschriften voor de strijd tegen ongelovigen. HIJ roept op tot volkerenmoord. "Maar in de steden van de volken die de HEER uw God u in eigendom geeft, mag u niemand in leven laten." al maakt HIJ later een uitzondering voor mooie vrouwen van de vijand. De overwinnaar mag haar trouwen na een maand bedenktijd.

"Dan pas mag u tot haar gaan en haar bezitten, zodat zij uw vrouw wordt. Mocht zij u niet meer bevallen, dan moet u haar laten gaan waarheen zij wil. U mag haar in geen geval verkopen of als slavin behandelen, want u hebt omgang met haar gehad."

Na de taxirit van het casino naar haar huis kreeg Gert Heijne geen bedenktijd. Martine de Bruy was niet roomser dan de paus. Ze leerde hem Duvels drinken en andere Vlaamse bieren. Alles had ze in huis, grootgeschapen als ze was.

Martine was gul met drank en met haar lijf, alsof ze alles in de uitverkoop had, en misschien was dat ook zo. Ook haar huis kende vele kamers.

'Ik heb geen last van mijn lijf, misschien kun jij er de lusten van ontdekken.' Martine had het licht aangelaten, naast de kaarsen die voor gezelligheid in haar kamer zorgden.

De openhaard - op aardgas - flakkerde dat het een lust was. Op de achtergrond klonk het *Wohltemperierte Klavier* van Bach. Alle snaren werden aangeraakt bij de preludes en fuga's van BWV 846 tot en met BWV 893 in A tot en met G en niet alleen in mineur. Het was alsof het bereik van de vleugel opnieuw moest worden bevestigd. Martine lag voor het krieken van de nieuwe dag op de planken vloer als betrof het *Olympia* van Édouard Manet, maar dan in de Rubensversie met elementen uit het periodiek systeem van *De oorsprong van de wereld* van Gustave Courbet.

Simon de Bruy, die geen Petrus bleek om op te bouwen, was aan slokdarmkanker overleden en had Martine met hun kinderen achtergelaten in het aardse paradijs. Om de hypotheek kwijt te raken, zei ze, was ze naar het casino gegaan, de HEER zou haar aan de roulettetafel helpen om haar leven en dat van haar zoon en dochter - nog geen tieners - op orde te krijgen. Maar de HEER had anders beschikt. Het jongetje, van wie ze de naam zorgvuldig geheim hield, was door zijn zusje net op tijd van een primitief geknoopte strop gered. De weg naar vader werd op zolder voortijdig afgesloten, maar dat maakte de jongen tien jaar later alsnog goed. Haar dochter vertrok naar Nieuw-Zeeland. Er zat een wereld tussen moeder en dochter. Zo was Martine de Bruy - ze had de achternaam van Simon gehouden - weer waar ze was begonnen. Alleen, alleen met vader en moeder voor eeuwig - althans tot de ontruiming - op de Joodse begraafplaats in Z., in een graf, niet op het strooiveld.

Na de woordenvloed met al dat kleine en minder kleine leed in de kleine uurtjes was er geen ontkomen geweest aan de vleselijke troost. Gert Heijne had zijn escapades en verwikkelingen met zijn boerenouders - die in het niet vielen bij de retour Theresiënstadt van de ouders van Martine - achter zijn kiezen gehouden. Hij had wel eens een boete gehad voor zwartrijden in de trein, en ja, ook een keer gevreeën met - de vijand - een orthodox gereformeerde, maar wat stelde dat voor. De boerenwijsheid klopte: "De domste boer kon het", daar hoefde je niet fijnzinnig of fijngevoelig voor te zijn. Dat kwam goed uit want Martine gaf niet om fijnzinnigheid als het de daad betrof. Fijnzinnigheid was voorbehouden aan het woord.

Vader en moeder Heijne waren beboet voor de bouw van een illegaal hok voor vijftig kippen. De Barnevelders werden op gemeentelijk bevel ter plekke geruimd. De barak mocht na die waarschuwing - wonderlijk genoeg - blijven staan.

De ouders van Martine kregen een nota van de Nederlandse Staat voor de repatriëring en de reiskosten naar hun vaderland na hun verblijf bij de buren; dat was pas wat. Vijftig kippen vielen daarbij in het niet.

Martines troost was hem niet tegengevallen, voorzover hij nog herinneringen had - geschaafde knieën van het plankier - aan de nacht na de avond in het gokhuis. Gert Heijne was gebleven en vertelde zichzelf dat hij de troostprijs had gewonnen. In het casino kwam hij al jaren niet meer. Gert Heijne was het gokken verleerd. Dat Martine losse handjes kreeg als ze getergd werd, nam hij op de koop toe. Hij was met het fenomeen vertrouwd. Gert Heijne wist wanneer de grens van spreken en zwijgen in zicht kwam. Maar hij bleef verkenner en uitdager; met mate.

'Ik vond het wel een zwaktebod,' zei Gert, 'die oudtestamentische uitleg bij de oproep tot volkerenmoord en ook de rechtvaardiging om mooie vrouwen van de vijand te trouwen wringt - en niet alleen in mijn ogen.' Hij krabde zich in zijn kruis.

Martine had haar exegese vóór de dienst aan Gert laten lezen om spelfouten te corrigeren. De afspraak was dat hij inhoudelijk geen commentaar zou geven, hij was uiteindelijk niet de dominee.

'Dat ben ik, en dat wil ik zo houden. Dominee.'

Maar achteraf was feedback op de preek natuurlijk welkom, als was Gert een PKN-gelovige met inspraak. En dat was hij niet.

Gert Heijne was al jaren een gewogen gemiddelde van humanist, agnost en atheïst met een praktische instelling. Die praktische instelling was versterkt na zijn operatie. Teelbalkanker houdt de mannelijkheid niet hoog, dat was hem helder. Eén bal was verwijderd en stond in de linnenkast op sterk water. Martine de Bruy vond dat niet zo'n probleem en Gert Heijne had geen behoefte aan verdere exploratie van de *brave new world*, hij hoefde geen veroveringstochten meer, hij hoefde - zeker met het ongemak in zijn kruis - geen vijandelijke vrouwen meer te schaken, mooi of lelijk. Er was voor hem geen noodzaak meer om bijbelvast te zijn.

'Zoals alles in het leven,' had Martine gezegd, 'is alles wat je treft een geschenk van de Almachtige. Ook teelbalkanker.' En of het niet helder genoeg was, liet ze - geheel overbodig - volgen: 'Ik heb ook het nodige achter mijn kiezen. Dus wat er verder in het leven gebeurt is niet interessant, hoogstens verrassend.'

Ook na de operatie, die zonder complicaties was verlopen en waarvoor tijdens de middagdienst een dankgebed was uitgesproken, bleven Martine en Gert hetzelfde bed delen. Martine mankeerde immers niets. En een man op afroep uit de gastenkamer vond ze, zeker als dominee met een verleden, tegennatuurlijk.

Miss Piggy vervulde de rol van compensator na de operatie. Aaibaar, trouw en intelligent, althans slimmer dan een herder. Miss Piggy kon kiezen tussen Gert en Martine, als het nodig was.

‘De dominee wilde mijn commentaar niet horen,’ zegt Gert Heijne tegen Miss Piggy. Hij houdt het hangbuikvarken op zijn armen en wandelt traag tussen de zerken door. De grafsteen van Klaas Kleinste staat uit het lood. Bakker in leven, maar nu dood. Iedereen in S. gaat naar Albert Heijn - geen familie - voor brood en wijn en voor litersflessen Spa. En wat voorbij is, is voorbij. Voorbij. O en voorgoed voorbij.

Miss Piggy steekt de rose woelsnuit omhoog. Gert Heijne kijkt snel om zich heen. Geen levende ziel te zien. Kort drukt hij zijn lippen tegen de natte snuit. Zoveel verschil met Martine is er niet. Het hangbuikzwijn slobbert ook, maar stinkt niet uit de mond.

‘Kijk, de verklaring: “Gods wegen zijn ondoorgrondelijk. Wij stervelingen kunnen niet begrijpen waarom de HEER oproept tot volkerenmoord, tot genocide”, is wel heel erg goedkoop. Ik begrijp die oproep wel in het licht van het conflict tussen Israël en de Palestijnen - die immers nazaten zijn van de Filistijnen - maar mijn uitleg over de zin van genocide zul je niet in de kerk horen.’

Miss Piggy knort zachtjes. Miss Piggy vindt het heerlijk om rondgedragen te worden, al is het dan ook op de algemeen joods-christelijke begraafplaats.

‘Elke week,’ gaat Gert Heijne verder, ‘elke week staat in de boekenbijlage van NRC/Handelsblad wel een nabeschouwing over de Tweede Wereldoorlog. Ik lees de besprekingen en de helft van die boeken over de oorlog bestel ik bij bol.com. Gaskamers, vernietigingskampen, moord en doodslag, overleven, uithongeren, fussilades, ik kan er niet genoeg van krijgen.’

Miss Piggy schurkt tegen zijn borst. Gert Heijne herpakt de achterpootjes. Wonderlijk hoe zo’n dier weet dat het niet moet poepen als je het draagt. Martine laat zich niet dragen, niet door Gert, hoogstens door haar geloof in de HEER.

‘En als ik de verhalen uit het Oude Testament naast Dr. Lou de Jong leg, naast al die non-fictie over die jaren, dan...’

Gert Heijne staat achter het koor van de kerk. De regenpijp zit los. Twee kraaien vliegen krassend op. Miss Piggy kijkt met hem mee.

‘En Günther Grass en Heinrich Böll. Anne Frank, Hellema, wie leest Hellema nog. Verschrikkelijk.’

De kraaien komen weer terug.

‘En die vergoelijking van trouwen met de mooie vrouwen van de vijand. “De HEER heeft dit waarschijnlijk gezegd - zeker weten doen we dat niet - om ongebreideld verkrachten te voorkomen. Mannen kunnen zich toch niet inhouden - God weet dat, omdat hij alles weet - en HIJ heeft van de nood een deugd gemaakt.” Martine met golvende stem onder het baldakijn, de handen omhoog. “Deuteronomium 21: verzen 10 - 14 voorkomt verkrachting en zet er het huwelijk voor in de plaats.”’

Gert Heijne schraapt zijn keel, aait Miss Piggy over de snuit en spuugt op het pad, niet op de zerken.

‘Hoofddoekjes zijn er ook om hitsige mannen in toom te houden, of niet soms? Maar dat staat niet in het Oude-Testament.’ Hij kriebelt Miss Piggy onder haar kin en in vloeiend gebaar tussen haar voorpootjes.

Gert wacht even en fluistert het varkentje in het oor: ‘Ik moest me inhouden. Ik wilde het geluid afzetten en muziek laten beginnen. Maar ik heb me gedragen, zoals altijd.’

Gert Heijne kust Miss Piggy opnieuw vol op de snuit.

‘In de voorbereiding van haar preek stond iets over “liefde overwint alles”, maar dat heeft ze niet voorgedragen. Ter plekke heeft ze een verklaring verzonnen. Ik kan dat weten. Improvisatie, vooral bij bijbelteksten is een recept voor misverstanden.’

Miss Piggy strekt de pootjes. Ze wil lopen en wroeten.

‘Ik heb de dominee niet tegen zichzelf kunnen beschermen, zo ver reikt mijn polsstok niet. Ze erkent mij niet als leidsman.’

Gert Heijne nadert het slot van zijn betoog, zijn monoloog, zijn preek.

‘Maar,’ zegt de onbezoldigde koster terwijl hij het hangbuikzwijn op de zerk van Jan Naarding zet, ‘ik heb bij het slot van de dienst gewoon weer het Wohltemperierte Klavier laten horen.’

Martine heeft spijt van haar toegeeflijkheid. Een herder en ook een collie of pekinees wil ze niet in huis, en achteraf vindt ze een hangbuikzwijn in de pastorie ook niet zo'n goede oplossing. Honden komen in de bijbel niet voor - dat is vast niet toevallig. Zwijnen in de bijbel zijn voertuigen van boze geesten. De Gadarenen weten daar alles van.
Miss Piggy staat met de riem aan de gelakte paal bij de voordeur. *Ds. M. de Bruy, pastor.* Het wachten is op Gert Heijne met zijn boodschappen uit Albert Heijn. Olijfolie, kruiden, mandarijnen en Basmati-rijst. Er is nog stokbrood, Spa en rode wijn. Martine heeft een Chinees recept voor gebraden buikspek. Het recept is voor varkens, een hangbuik is vast geen bezwaar.

Kelner

‘Drie weken geleden, na het diner, vlak voor het afruimen nam ik door het grote raam aan de voorkant van het restaurant foto’s van de zonsondergang. Smalle langgerekte oranjerode wolken met veel geel en verder naar boven paars en violet tegen een donkerblauwe hemel. Het zag er prachtig uit. Ik nam een korte pauze bij het afruimen en zag dat in vier minuten de gele zon onder de horizon verdween. Dat is altijd zo. Vier minuten tussen het moment dat de onderkant van de zon de boomtoppen raakt en het moment dat de bovenkant helemaal uit zicht is. Onder de rand gekukeld, zou mijn vader zeggen. Al is horizon betrekkelijk. De horizon op dit platteland aan de rand van het dorp is de bomenrij aan de overkant, achter het heideveld, achter het ven met het pikzwarte levenloze water.

Ik liet foto’s van de zonsondergang vanmiddag aan een gast zien. Het is niet mijn gewoonte om mijn iPhone aan wildvreemden te laten zien, zeker niet foto’s die ik af en toe maak in een opwelling. Landschappen, wegen, koeien, veel koeien en schapen en soms enkele mensen, fotografeer ik. Ik heb geen systeem in mijn fotografie. Het is ook niet mijn hobby. Fotograferen is zinloos. Wat voorbij is hoef je niet opnieuw te bekijken. Hobby’s, daar zie ik ook geen nut van in. Ik heb geen hobby’s, wel liefhebberijen, maar niet veel.

De man, eind vijftig schat ik, kwam voor de tweede dag in het restaurant. Kalend, lichtblauwe trui, lichte broek, wandelschoenen die van suède gemaakt leken, maar toen ik beter keek waren het echte leren schoenen. Suède is ook leer. Ik heb zelf ook van die stevige wandelschoenen, hoge schoenen, steun aan de enkels, goed tegen zwikhakken, zou mijn vader zeggen. Ik zou de hoge schoenen graag in het restaurant dragen, maar de baas vindt dat niet goed. Dit is een chique restaurant,

dat vindt hij, en ik ben het visitekaartje, vindt hij. In de zaak, in zijn zaak - Heidezicht - draag ik zwarte leren schoenen met veters, niet met een gesp of klittebandsluiting. Hendriks, heeft wel een beetje gelijk. Ik ben een visitekaartje, maar niet voor iedereen. Sommige gasten komen terug, andere gasten zie ik maar een keer. Ik ken dat wel. Als ik ergens binnenstap, dat kan een café zijn, een hotel, restaurant, maar net zo goed een zaak voor witgoed of voor brood & banket, ruik ik eerst, ik proef de mensen in de zaak en als de smaak mij niet aanstaat, kom ik er nooit weer. Tenzij er niet meer van die winkels zijn, natuurlijk. Ik ben éénkennig en kieskeurig. Ik liet de foto's aan de man zien, maar ik weet niet waarom ik dat deed, net alsof er een verschuiving in me heeft plaatsgevonden waar ik nog geen weet van heb. Daar denk ik vaak over na, over veranderingen en over alles wat gelijk blijft, maar ik weet vaak geen antwoord op vragen die ik mezelf stel.

De gast raakte me op mijn gevoelige plek. De eerste dag had ik bij het serveren van de soep gezegd dat ik nooit naar de kom kijk als ik wandel - als ik wel kijk gaat de soep over de rand. Als ik niet kijk, gaat het altijd goed. - De tweede dag bestelde de man opnieuw soep. Hij keek of ik keek en maakte daar een opmerking over. We leken plotseling oude bekenden, terwijl hij mijn vader had kunnen zijn. Maar hij was mijn vader niet. En toen hij een opmerking maakte over de gedateerde ansichtkaarten in het rek bij de kassa, kaarten met vale kleuren van zonsondergang over de heide haalde ik in een opwelling mijn iPhone tevoorschijn.

"Prachtige plaatjes," zei de gast. "De zonsondergang tegemoet." Die laatste opmerking begreep ik niet, maar ik vroeg niet verder. De andere foto's heeft hij niet kunnen zien, die scrolde ik snel voorbij. Ik weet alle foto's blindelings te vinden in mijn iPhone. Bij wijze van spreken, want ik moet wel kijken, natuurlijk.

Ik ben kelner in restaurant Heidezicht. Die naam heb ik niet bedacht. Ik bedenk nooit zoveel. Ik neem wat er is. Ik ga verder met wat anderen al hebben bedacht en gemaakt. Heidezicht geeft de plek van het restaurant goed weer. Gasten aan de

tafeltjes aan het raam, of op het terras langs de straatkant hebben uitzicht op heide. Meestal grauwbruin, maar als de heide bloeit ziet het veld er paars uit. Mooie kleuren, vooral als de zon schijnt. Ik heb geleerd dat die kleur in de lokale taal sangen heet. Ik ben zelf ook een lokale, maar ik kende dat woord niet.

Als de heide bloeit vraag ik aan de gasten, of ze weten wat "sangen" betekent, en als ze het niet weten zeg ik: "Sangen, de Drent zegt: sangen tegen die kleur. Paars." Zo'n gesprek over een kleur schept een band. Dat is goed voor de omzet. Niet alleen voor de omzet. Het is ook gezellig, zeggen de gasten. "Bedankt voor de gezelligheid," zeggen ze als ze weggaan. Ik vind dat prima. Hebben ze thuis ook wat te vertellen.

Heidezicht is niet mijn eerste betrekking, ook niet mijn laatste. Ik ben niet zo honkvast en dat ligt niet aan mij. Na een proefperiode mag ik zelden blijven, alleen als er geen andere kelners te vinden zijn mag ik blijven, meestal niet langer dan een paar maanden. Ik word vriendelijk bedankt, en dan mag ik vertrekken. Ik krijg altijd hartelijke aanbevelingsbrieven mee, dat wel. Maar ik moet weg. Mijn moeder zegt dat ik die aanbevelingsbrieven niet aan een volgende werkgever moet laten zien, maar ik luister niet naar haar als ze dat zegt. Die brief met aanbeveling heb ik niet voor niets.

Heidezicht is een verbouwde boerderij. Het voorhuis is één grote ruimte. De ingang naar de keuken is in het midden. Rechts zijn de toiletten en linksachter staat een biljart dat maar een keer in de week wordt gebruikt. Donderdagavond komt "Ons keutje". De consumpties zijn dan te voorspellen. Twee koffie de man, er biljarten geen vrouwen in dit dorp, en twee of drie pils de man en een enkeling met een jenever erbij. Het gaat niet om het winnen, het spel gaat erom over niets te praten of over dat niets te zwijgen. Dat is de gewoonte hier. Nergens over spreken. Ik ken dat wel.

"Hoe giet met de vrouwe?" "Goed." "En de kinder?" "Op stee." "Ie bint."

En dan tikken de ballen op het groene laken en leunen de zwijgende kijkers op hun keu. Krijtkop naar boven. De

verwarming van het biljart is stuk, de ballen rollen traag over het laken. Het maakt ze niet uit, en mij ook niet.

De vrouwen zitten thuis of zijn naar de koopavond. Zo gaat dat hier. De oudere dames verpozen zich met Vrouwen van Nu of volgen een bloemschikcursus. Dat gebeurt allemaal in het achterzaaltje van het restaurant. Thee, op die avonden serveer ik vooral thee. Speciaal voor de dames hebben we echte theekopjes aangeschaft. In de kringloopwinkel. Namaakporselein, maar beter dan thee in een glas. Heeft wel wat. Ik proef geen verschil. Ik drink bijna altijd koffie, of schoon water.

Ik ben niet moeders mooiste. Mijn jongere zus. Albertien is de mooiste. Ze heet officieel Albertje, maar dat vond ze geen mooie naam. Ik vind Albertien ook niks, maar ze heeft mij niet gevraagd. Ik ben dan niet moeders mooiste - mijn vader is dood - maar ik heb wel een mooiere naam dan mijn zus. Evert heet ik, Evert vind ik een hele passende naam bij mij. Ik heb een lelijk gezicht. Hoekig, een vooruitstekende mond en borstelige wang- en kinbegroeiing. Elke week knip ik te lange haren uit mijn neus. Ik heb wat van een everzwijn. Het uiterlijk, het innerlijk weet ik niet. Al weet ik wel dat een mens aan de binnenkant veel op een varken lijkt, wat ingewanden en longen enzo aangaat. Dat hoorde ik op de radio. Ik luister de hele dag naar de radio, ook als ik dat niet zou willen. In Heidezicht is het nooit stil, behalve als er helemaal geen gasten zijn, dan zet ik de installatie uit. Ik houd wel van stilte. En van jazz.

Albertje is nu vijfentwintig, vijf jaar jonger dan ik. Ze is in dezelfde maand jarig, we vieren onze verjaardagen tegelijk, bij haar thuis. Albertje heeft veel vriendinnen. Ik niet. Ik heb geen vriendin, en maar een paar vrienden, maar ook niet echt. Ik ben graag alleen, dat hoort bij mij. Anderen vinden dat soms erg, maar ik niet. Dat mijn vader verongelukte, dat vond ik erg, maar daar was niets aan te veranderen en dat is al weer lang geleden. Ik was nog geen veertien. Boem, klabats en de week zag er anders uit. Nog nooit heb ik weer zo'n week meegemaakt. Hoeft ook niet. De boom heeft nog altijd

een litteken in de bast, dat gaat nooit voorbij. Ik fiets er nog wel eens langs. In het begin keek ik elke keer naar die boom, maar dat ging vanzelf over. Er zijn heel veel bomen met een beschadiging. Ik kan ze allemaal opnoemen, maar dat doe ik niet. Mijn moeder heeft me dat afgeleerd.

Albertje heeft een paar jaar kunstacademie gevolgd. Ze schildert graag naar de natuur, zoals ze dat noemt. Landschappen, vaarten, vennetjes en heidevelden. Ruimte. Maar er zijn weinig kopers voor haar werk. Ze kan ook goed portretten schilderen, ook van honden. Voor mijn verjaardag, al weer een poos geleden, heeft ze een portret van mij gemaakt. Ze heeft dat knap gedaan. Ik lijk op een everzwijn en dat staat me aan. Dikke stevige haren uit mijn oren. Daar kon ik wel om lachen. Ik schaam me niet voor mijn uiterlijk. Mijn lichaam is mijn lichaam, en mijn hoofd is mijn hoofd. Er zijn genoeg grapjes over gemaakt. Als ik radioprogramma's mag geloven ben ik vroeger gepest. "Zwienekop." werd ik nageschreeuwd. Ik schreeuwde terug: "Rooie." en dat was het dan. Albertje heeft haar hele kamer, ze woont op kamers, volhangen met portretten van god-mag-weten-wie. Acrylverf in pasteltinten. Alle portretten kijken naar boven. Wat heeft de mens daar te zoeken? dacht ik, terwijl er nog zoveel op de grond ligt, maar daar kreeg ik geen antwoord op. Albertje, en zij niet alleen, denkt dat ik niet alles snap. Ik snap niet alles van de wereld, niet van de mensen en ook niet van dieren en van planten, maar ik begrijp genoeg. Albertje, en ook veel anderen, vragen mij nooit wat ik ergens van vind, ze hebben daar blijkbaar geen belang bij. Vind ik ook goed. Maar ik vertel wel graag als iemand luistert.

Ik ben na de middelbare school begonnen in een visrestaurant. "Omdat ik niet kon leren." Nou ja, het was geen echt visrestaurant. Vroeger had Ellermann een viskraam, een grote aanhanger met ovens en een vitrine met verse vis, met gerookte vis en gedroogde kabeljauw, stokvis. De stokvis was voor de versiering. Niemand kocht stokvis. Toen ik bij Ellermann kwam werken was de nieuwe winkel met zitjes net klaar. Heel luxe. Ovens over de hele achterwand. Hete

olie, computergestuurd. Altijd de goede temperatuur. Schol, schelvis, poon, kabeljauw. De klanten wezen het aan, ik woog de vis en op de kassa stond gelijk het bedrag. In de hete olie - ik hoor het gebroes en gebrobbel nog als ik wil - en gelijk warm uitserveren op vetvrij papier, op een bord, of in een zak om mee te nemen. De meeste klanten gebruikten geen bestek. Liever hun tien geboden dan plastieken vorkjes en plastieken mesjes. Ik snap dat wel. Bidden heb ik nooit gedaan. Ik geloof alleen wat ik zie.

Ik was de enige man achter de visbalie. De enige man tussen vier meiden. Alle vier stevig in het vlees, niet overdreven, maar gewoon stevig. Frisse meiden. Twee dochters van de baas en twee vriendinnen van de dochters. Ik was nog niet wakker, nog niet wakker wat vrouwen aanging. Ik ben een late roeping en soms denk ik dat iemand nog steeds vergeten is om mij te roepen. Ha, ha, ha, ik maak een grapje.

Zeker weten doe ik het niet, maar ik denk dat ik in dat visrestaurant mijn eerste tic heb opgedaan. De vrouwen, meiden, hadden het met enige regelmaat over hun gewicht. Dat verbaasde me, ik heb het nooit over mijn gewicht. Ik ben altijd 150 pond, 75 kilogram, naakt op de schaal. Dat verandert nooit. Sinds mijn baan in dat visrestaurant schatte ik van elke vrouw die het restaurant binnenstapte het gewicht. Ik noteerde de bestelling als “Kibbeling met frites voor 123 pond.” en “Rode poon met mosterdsaus voor 153 pond.” Nu kan dat niet meer. In mijn iPhone zit een App met tafelnummer en bestellijst. De keuken weet bijna eerder dan ik wat de bestelling is. Alles gaat digitaal.

Twee maanden was ik in dat visrestaurant. Ik ken nog de video boven de kassa. Een toeristische film met een huifkartocht in de buurt: Schaap op de sangen heide. Uitstappen om een kijkje te nemen bij het schaapscheren, lammetjes voeren, een fazant rent weg, een jager met groene muts met veer, instappen met opa en oma, zwaaien naar het visrestaurant en achter de paardenkont op naar het hunebed en langgraf. De film duurde vijf minuten en draaide dag en nacht, ook als er geen klanten waren. Misschien om inbrekers af te schrikken. Maar inbrekers

vind je nooit in een viswinkel. Makkelijk op te sporen.

Na de viswinkel met vijf zitjes en de video kwam ik in een dorpscafé. Ik zeg niet waar, de plek doet er niet toe. Het was een soort bedevaartsoord. Vroeger, voor ik was geboren, speelde daar een inmiddels overleden muzikant. Heel beroemd in het dorp. "En omstreken," zei de eigenaar van Café-Restaurant Hadderingh. Die omstreken gingen niet veel verder dan de camping en het naaktstrand, maar dat maakte niet uit. Ik serveerde schnitzels of snitzels - hing ervan af wie het dagmenu op het schoolbord noteerde - met verse groente en veel uitsmijters. Soep van de dag die elke dag hetzelfde was, behalve op vrijdag, dan was het vissoep in plaats van tomatensoep. Ik heb alles van de kaart een keer geproefd, dat hoort zo voor een kelner. Hadderingh vond mij een ober, maar ik heb een hekel aan dat woord, het klinkt mij te Duits. Ik noem mezelf kelner, ook tegen de verdrukking in. Als ik lang genoeg in het vak blijf, noem ik mij oberkelner, dat weer wel. Dat is mijn ambitie.

Ik hoef niet te snoeven over wat ik heb meegemaakt. Iedereen kan van alles verzinnen om zijn bestaan te rechtvaardigen. Ik was nog steeds niet aan verkering toe, ik zei het al, ik ben een late roeping, maar op de een of andere manier kreeg ik bij Hadderingh wel aandacht van jonge meiden. Buschauffeurs en kelners liggen goed in de markt, net als muzikanten en dichters. Alle podiumkunstenaars stralen uit dat ze weten wat ze doen en dat ze helder in het leven staan. Iedereen wil met de muziek mee. Met een beetje melancholie en romantiek flokken de jonge meiden om de artiesten. Op muziekavonden stuurden de dichters, zangers en gitaristen me naar de drogist om kapotjes te halen. Ze hadden ze zelf, maar ze wilden me van streek maken. Ik raak niet van streek. Buschauffeurs zijn ook geliefd bij hunkerende vrouwen: eenmalig binnenkomen en vertrekken zonder retour, dat maakt ze aantrekkelijk voor avontuurtjes. Chauffeurs op touringcars dragen nooit een trouwring, let maar op.

Ik werkte krap een half jaar bij Hadderingh. Ik kende de keuken, het gebouw, de menukaart. Het was een

dinsdagmiddag. Ik was alleen op de zaak. Op dinsdag kwamen de eerste gasten meestal pas tegen vijf uur. Boeren zonder koeien, gewend aan het ritme om de huiskamer te verlaten. Deze dinsdag was anders.

Rond drie uur kwamen ze binnen: 140 pond, 105 pond en een magere spriet van 92 pond. En drie jongens erbij. Losse vrienden, leek het, in de aftastende fase en nog niet moedig genoeg om verkering te vragen. Ze hadden zich al ingedronken. Nee, geen thee, maar rode wijn, martini's en pils. Wie ben ik om te zeggen dat drank risico's met zich meebrengt? Ik drink niet, alleen koffie en schoon water.

Luchtig gekleed, alle meiden, ook al was het buiten nog aan de frisse kant. Het naaktstrand was wel open, maar nog niet aantrekkelijk voor blootlopers. Wat ze onderling nog niet durfden, waagden de halfwassen jongelui wel bij mij. Vier jaar ouder was ik dan de vriendengroep, niet meer.

"Hee, ober, neuk je al?"

En iedereen lachen natuurlijk. Studentenmoed. Ik wilde "Rooie." roepen, maar ik had bijgeleerd. Ik zette de drank op tafel en glimlachte.

En bij het volgende rondje ging het opnieuw.

"Hee, ober neuk je al?"

Ik wilde zeggen dat ik liever met kelner werd aangesproken, maar waarom zou ik?

En bij de derde ronde had 92 pond voldoende moed verzameld.

"Hee, ober, wil je me neuken?"

Ik glimlachte. Als je niets vraagt, kun je veel krijgen. Dat was me al eerder opgevallen. Ze had waterige ogen, hoogrode konen en kwijl op haar onderlip. Onder een rood vestje, dat niet gesloten was puilden twee borstjes uit haar witte blouse met rouches langs de knoopsgaten. Ze droeg een witte beha, geen push up, dat had ze niet nodig, er was te weinig om op te drukken. Ik kijk overal waar ik kan kijken. Je kunt me alles vragen.

Ik glimlachte, keek zogenaamd verstrooid op de caféklok die standaard een kwartier voorloopt en daarna op mijn horloge.

Net alsof er een vaste tijd voor is. Voor wat ze wilde.

"Prima," zei ik. "Kom maar mee."

Ik zette het dienblad schuin tegen de tafelpoot van het belendende tafeltje. Ik kreeg geen kleur. Ik bloosde niet. Ik had nog nooit geneukt, maar het wond me ook niet op, om dat nu - zo onverwacht - eens een keer te kunnen doen. Ik keek naar haar rok en daarna naar mijn kruis. Niets te zien. Alles in de plooi.

"Nu, ha, ha, ha. Nu?"

92 pond krabbelde terug.

"Voor de biljartclub komt," zei ik. Er was bij Hadderingh geen biljart en ook geen biljartclub. Rond Hadderingh woonde geen jeugd meer. De autochtonen kwamen met rollator, wandelstok, of gearmd met schoondochter.

"Ja, nu," scandeerden 140 pond en 105 pond en de jongens, die als op afspraak tegelijk de volle glazen aan hun mond zetten en proestend bier over hun kin en hemd morsten.

Ik zag dat 92 pond niet wilde, maar ze had zich in een onmogelijke positie gemanoeuvreerd. Bluffen is gevaarlijk, voor je het weet, doe je wat je niet wilt. Ik liet mijn zwarte kelnervest over een stoel glijden en troonde 92 pond mee naar de inloopkast linksachter in het restaurant. De jongens sloegen op het tafeltje. "Fuck, fuck, fuck," schreeuwden ze. Hun Engels klonk goed. Ik had mijn rechterarm om de schouders van 92 pond, keek om en zag hoe de helden van Café-Restaurant Hadderingh 140 pond in haar blouse grepen. 105 pond liet dat niet gebeuren, ze liet hongerig haar handen in het kruis van de dikste jongen landen. 92 pond draaide zich om en stak haar rechterhand in een vuist omhoog. De fuckfinger gestrekt. Voor wie het gebaar was bedoeld kon ik niet raden. De achterblijvers leken door de gang van mij en 92 pond naar de schoonmaakkast een vrijbrief te hebben om aan elkaar te friemelen. Ik vond dat heel vermakelijk.

Mijn avontuur met 92 pond tussen dweilen, moppen, bezems en emmers onder een geel peertje van de noodverlichting duurde niet meer dan tien minuten. Ik keek op mijn horloge

en rekende een kwartier terug. 92 pond keek naar de vloer en knoopte tevergeefs haar vestje dicht. Ze had niets om te verbergen. Ik legde mijn handen onder haar borstjes. Ze waren warm en vooral klein.

"Ik ben ongesteld," snokte ze.

Haar adem fleurde op door de schoonmaakmiddelen in de halfvolle emmers. Abro, dubro, jiff en glorix voor de pisgoot.

"Neem hem dan in je mond," zei ik. Ik had voor de radio gehoord dat alle lichaamsopeningen geschikt zijn om wat maar past erin te steken.

In januari kreeg ik mijn ontslag, beter, werd mijn contract niet verlengd. In de stille tijd van het jaar wilde Hadderingh me niet betalen. De sociale dienst draaide op voor mijn levensonderhoud. Ik kreeg een brief met een hartelijke aanbeveling. "Vriendelijke omgang met gasten. Goede kennis van wijnen." Bij Hadderingh werd alleen rode huiswijn geschonken, en dat alleen als er "Hollanders" kwamen. "Hollanders" dat waren alle gasten die geen plat konden praten. Witte wijn hoorde volgens Hadderingh bij vis. Vis stond niet op de kaart. Door die aanbevelingsbrief zag ik ineens weer de film met huifkarren voorbijkomen. Lammetjes werpen, schapen scheren, fazanten afschieten en stokvis om mee te slaan, of voor versiering.

Na Hadderingh kwam ik in Herberg Moorman. De naam had niets met Moren te maken of met negers. In de herberg, bed-and-breakfast, logeerden nooit negers, ook geen lichtbruine of gele mensen. Alleen blanken wisten Herberg Moorman te vinden. Jannetje Veentjer heette de baas, maar mevrouw vond Veentjer geen mooie naam voor een herberg. Jannetje Veentjer was getrouwd met Bernard Berkepiës. Waar mensen zich ook al druk over maken. What's in a name. Zoveel Engels ken ik nog.

Ik hield van de regelmaat en de rust in Herberg Moorman. 's Ochtends ontbijt voor de gasten klaarzetten. Ontbijtbuffet met suikerbrood, krentenwegge, beschuit en alle soorten brood uit

het rek van bakkerij Ons Belang aan de Hoofdstraat. Koffie met warme melk, heet water voor thee, karnemelk, joghurt met fruit, cruesli, muesli en met bruine suiker. Vleeswaren, gerookte beenham, gegrilde achterham, Ardenner ham, Schwartzwalder schinken, confiture van aardbeien, perziken en naast Edammer ook komijnekaas en geitenkaas. Bij Moorman, Jannetje Veentjer dus, heb ik leren ontbijten.

Jannetje Veentjer was een aardige vrouw die goed kon luisteren en na het luisteren kon ze goed uitleggen wat van me werd verwacht. Vaak handen wassen, vriendelijk zijn tegen gasten en anderen. Na het klaarzetten van het ontbijt zelf een korte pauze nemen en in de gaten houden of er nog koffie bijgezet moest worden.

In de eetzaal was de achterwand bedekt met een boekenkast met deurtjes. Door het glas waren de boektitels te zien. Jannetje Veentjer had de boeken gerangschikt: romans, korte verhalen, horror, en Engelstalige boeken. Een kast met Duitse boeken zou van pas komen, er waren altijd veel gasten uit Oostfriesland, maar Duitse boeken ontbraken.

"Duitsers komen om te fietsen en te sporten, niet om te lezen," zei Jannetje Veentjer. "Duitsers zijn buitenmensen. Ze houden van Frei Körper Kultur. De intellectuele Duitsers komen niet naar deze herberg. Ook andere intellectuelen komen hier niet." Ik weet niet of dat waar was. Ik wist wat een intellectueel is, maar ik herkende ze nog niet zo goed. Iemand die nadenkt over zichzelf en de wereld en stapjes verder komt in zijn inzichten en uitzichten. Ik wist toen nog niet of ik zelf een intellectueel was. Misschien kon ik ooit intellectueel worden. Dat leek me wel wat, maar als het niet zou lukken - intellectueel - was er ook geen man overboord.

Het was me wel helder dat de kans op groei van inzicht groter was bij Herberg Moorman dan bij Café-Restaurant Hadderingh. Ik was al maanden uit dat dorp - ik had een eigen huisje verderop in het ruige veld - maar regelmatig werd ik voortijdig uit een droom wakker terwijl ik bezig was - in mijn droom - een 92 ponder te penetreren. Altijd te vroeg wakker. Ik vroeg mijn moeder hoe dat kon, maar mijn moeder lachte

wat en zei dat ze geen antwoord wist. Dat soort vragen moest ik maar niet meer stellen.

Na het ontbijt mocht ik kamers schoonmaken. Stofzuigen, dweilen, lakens afhalen en bedden opmaken. Die lucht, die geur van oude mensen in kleine warme kamers, ik herken het direct. Ik zette altijd eerst de ramen open, ook in de winter.

De laatste week dat ik bij Moorman werkte kwam ik in gesprek met een intellectueel. Ik herkende hem gelijk, al had ik hem nog nooit eerder gezien. De deurtjes van de boekenkasten in de eetzaal stonden open. De man bestudeerde de ruggen en nam af en toe een boek uit de rij. Ik ging naast hem staan. Ik had wel een vraag, maar ik voelde geen aandrang de vraag te stellen.

"Mooie collectie," zei de pensionado. Ik schatte hem tegen de zeventig. Grijze krullen tot in de nek, maar zonder bril. Ook geen leesbril. Overhemd met een dungesleten kraag. Een zuinige man.

"Mooie collectie," herhaalde de man en keek mij aan. Hij had nauwelijks wenkbrauwen. Ik kon heel goed zien dat ogen precies op de helft van het hoofd zijn aangebracht, door wie dan ook. Met een haardos lijkt het alsof ogen hoger in het hoofd steken, maar dat is schijn.

Ik herhaalde dat er een mooie collectie in de kast stond met romans, korte verhalen, horror en ook Engelstalige boeken. Ik zei dat Duitse boeken nog ontbraken. Ik lees nooit een boek. Sinds de middelbare school lees ik geen boeken meer, waarom zou ik? Wat ik overdag meemaak, en in de jaren dat ik bij mijn moeder en Albertje woonde ook wat ik thuis meemaakte, was me meer dan genoeg. Ik heb geen behoefte aan verhalen die bij elkaar bedacht zijn. Wat in het echt gebeurt, is me meer dan genoeg, zeker sinds ik van mijn moeder een iPhone kreeg. "Dan kun je me altijd bellen," zei ze. Volgens mij wil ze weten waar ik ben. Ik zet de iPhone overdag uit. Ik weet wel waar ik ben.

"Harry Potter, Vijftig tinten grijs, Kienhout, Wending, Laatkomer, Stoner. Heel actueel. En tweedehands, zie ik," zei de man. "Hoe kort leeft een boek," liet hij volgen. Hij zette de boeken terug.

Ik ken die titels niet. Ik zei het al. Ik lees niet. Ik luister naar de radio en als ik radeloos ben, dat ben ik nooit, zoek ik een film op internet.

"Mag ik de herberg een boek doneren?" vroeg de man.

Ik begreep hem niet. "Hoe bedoelt U?" vroeg ik. Ik weet dat ik vragen kan stellen als ik iets niet begrijp. Maar soms begrijpen anderen mijn vragen niet.

"Ik ben schrijver," zei hij en streek met zijn hand, bruine vlekken van ouderdom, op de vingers en de hand vanaf zijn achterhoofd naar voren. Het krulhaar boog even mee en viel weer terug.

"Ik heb een van mijn boeken meegenomen en ik wil dat boek graag achterlaten voor volgende gasten."

Voor veel zaken vraag ik toestemming aan Jannetje Veentjer, maar dit verzoek leek mij niet controversieel. Dat zou best mogen. Ik had ook wel gezien dat gasten stiekem een boek meenamen en niet terugzetten. Soms vond ik losse bladzijden onder een hoofdkussen. Uitgescheurd. Ik vroeg Jannetje Veentjer. "Ach," zei ze, "dat zijn opwindende teksten. Sommige mensen ontlenen daar plezier aan. Geeft niks."

Ik las een paar van die uitgescheurde pagina's, maar ik las niets bijzonders.

"U weet zelf het best of het een roman is, of een kort verhaal, of horror," zei ik tegen de man die licht in zijn schouders wegdook. Ik wees naar de etiketten op de boekenplanken.

Ik wilde weten hoe een schrijver zijn verhaal vertelt, of hij alles zelf heeft meegemaakt en wat hij weglaat. Ik keek opzij. En of hij wel eens een bladzijde uitscheurt; uit zijn eigen boek. Ingelijst hingen rechts van ons drie portretten aan de muur tegenover het raam met uitzicht op het gazon. De oude Veentjers op een rij in pentekeningen en in krijtstreep: Overgrootvader, grootvader en vader Veentjer. En een lege plek voor Jannetje Veentjer. Strenge heren. Overgrootvader uit Hannover. Hannover ligt in Duitsland. Ik ben er nog nooit geweest.

Als ik een boek zou schrijven, zou dat over mijn werk als kelner gaan. Maar ik schrijf geen boek over mijn werk. Ik

maak mee en daarna maak ik weer iets anders mee. Ik had gehoopt, nou nee, dat is niet het goede woord, want hoop gaat over de toekomst en de toekomst houdt me niet zo bezig. Ik begin opnieuw. Geen hoop, maar als ik bij het schoon-maken van de kamers toevallig een 92 ponder aan zou treffen die vergeten was te melden dat de kamer nog niet vrij was. Als dat zo zou zijn, dan zou ik graag eens doen wat niet gebeurd is bij Café-Restaurant Hadderingh. Eenmaal moet het er toch van komen.

Na mijn proeftijd, en een verlenging met drie maanden mocht ik weer vertrekken. Ik kreeg op briefpapier van Herberg Moorman een aanbeveling mee: vriendelijke man, erudiet en brede belangstelling. Dat erudiet komt van de boekenkast. Ik had op een rustige middag alle boeken opnieuw in de kasten gezet. Niet op alfabet, maar op hoogte van het boek. Op elke plank liep de bovenkant van de boeken langzaam af van groot naar klein. Romans bij romans, verhalen bij verhalen - ik zag ook Onlanden van de pensionado - en horror bij horror.

Na Herberg Moorman kwam Restaurant Ambrosijn, dit restaurant is naar een wilde appelsoort genoemd, niet naar een eigenaar. De naam heeft eeuwigheidswaarde. Appels blijven bestaan, eigenaars sterven of vertrekken. Johnny Matroos kwam niet van hier. Hij was import, maar zijn vrouw was om de hoek geboren, en getogen, zei ze. Ze woonde een jaar op een eiland in de Waddenzee. Wat ze daar deed, weet ik niet. Ik hoefde dat ook niet te weten. Ze had Matroos meegenomen en wat bijzonder was: ze was de eerste vrouw bij wie ik vergat om het aantal ponden te schatten. Pas toen ik op de terugweg naar mijn huisje bij mijn moeder langs ging om verslag te doen van de eerste dag en mijn moeder vroeg hoe de nieuwe baan beviel, schoot me het geschatte gewicht (113 pond) van Lammechien Heitbrink door mijn hoofd.

Van Restaurant Ambrosijn naar mijn moeder kwam ik langs Café-Restaurant Hadderingh. Die nacht was de eerste keer dat ik niet over 92 pond droomde en te vroeg wakker schoot, zoals

telkens gebeurde als ik bij mijn oude werkgever voorbijgefietst was.

Bij Ambrosijn ben ik weer onderop begonnen. Ze dachten dat ik niets kon, nou ja, een beetje. Lammechien en Johnny keken mee. Ik dweilde de keuken, pakte de vaatwasser in, sorteerde bestek en voorzag alle tafels van een waxinelichtje in gekleurd glas. Net alsof ik nog geen ervaring had. Ik had geen ervaring in Stijl en Gratie, zoals Lammechien dat noemt. Stijl en Gratie is import.

Het restaurant heeft een open keuken. Iedereen kon de kok zien, maar alleen zijn bewegend bovenlichaam. Een hoge brede rand voor de borden scheidde het restaurant van de keuken. Het is niet goed dat alle eters zien wat er gebeurt bij de bereiding, maar de illusie dat ze er bovenop zitten maakte veel goed.

Ik ben daar twee jaar geweest. Ze hebben me niet weggestuurd en ik mocht ook wel blijven, maar de bijzondere gerechten en de exquise liflafjes begonnen me tegen te staan. Heel stijlvol en gracieus, om met Lammechien te spreken, maar het was mij te ongewoon. Thuis aten we vijf dagen in de week aardappelen, een dag rijst en een dag pasta; macaroni of spaghetti. Dat zijn zeven dagen. Traditionele kost. Dat ben ik nu eenmaal gewend. Nu ik op mezelf woon, houd ik me ook aan dat ritme, tenzij ik avonddienst heb, dan eet ik in Heidezicht en kies ik uit wat over is. Maar als het kan eet ik aardappelen.

In Ambrosijn stonden op de kaart vier of vijf gangen en met koffie en likeur erbij nog meer gangen. Wie er kwam liet het breed hangen. Ik weet nu veel meer van rode en witte wijn en van rosé. Ik ken Chablis, Bourgogne, Spätlese, noem maar op en ik weet het onderscheid tussen whiskey en whisky. De ene is Iers, de andere Schots. Ik vind het heel prettig veel te weten, maar noodzakelijk is het niet. Ik kan ook wel zonder.

Ik weet nu ook waarom ik in Heidezicht op mijn plek ben. In dit restaurant durf ik mijn moeder uit te nodigen. In dit restaurant voelt zij zich ook op haar gemak. Het is net als thuis. Al zou ze wel moeten wennen aan de jazz. Als ze zou

komen zorg ik voor Aritha Franklin of Percey Sledge. Grappig dat er vandaag voor het eerst een negerin in het restaurant was, met steil haar. Ik kon niet zien of het ontkroesd was of dat het van indiaanse mixture van genen afkomstig was. Ze had brede heupen. Een dikke kont. Pas nu ik dit zeg doe ik een gok: 134 pond. Mooi dat er zwarte muziek in het restaurant klonk.

Meezingers en "Hollands" waren niet aan mijn moeder besteed. Het liefst wilde mijn moeder dat het stil is. "Ik heb al heel veel herrie in mijn hoofd," zei ze, toen ik nog thuis woonde. "Ik hoef niet meer lawaai erbij."

Nadat vader tegen een boom reed, eigen schuld of toeval, dat weten we niet en dat hoeven we ook niet te weten, is mijn moeder nooit weer op zoek geweest naar een nieuwe man. Een andere man. "Ik praat elke dag met vader," zei mijn moeder. Maar als ik vroeg waar dat gesprek dan over ging, lachte ze wat.

Mijn vader was een grappige man. Ik weet nog een paar grappen. Ik herhaal ze soms.

Vorige week dinsdag in de vroege ochtend haalde ik alle rollen wc-papier uit het invalidentoilet. Op die dag komt Meurders in zijn rolstoel. Hij poept elke dinsdag in Heidezicht voor de prijs van een kop koffie. In Huize Avondrood worden op die dag de sanitaire ruimtes gereinigd, zoals wc's daar heten. Hier poepen, dat mag van mij. Meurders is niet de enige die toiletbezoek betaalt via koffie of een pils. Geeft niks: Heidezicht is ook voor kleine en grote boodschappen. Meurders kijkt er altijd boos bij. Hij groet me nauwelijk, net alsof ik besmet ben.

"Ie liekt op een zwien," zei Meurders. "Een everzwien." En hij meende het.

Die dinsdag trok hij aan het alarmkoord. Ik bracht hem een nieuwe rol op het dienblad. Ik keek niet naar de rol. Ik keek strak naar Meurders en met de vrije hand trok ik aan het touwtje van de luchtverfrisserbus.

'Ie redt oe wel," zei ik. "Dubbellaogs. Ie vindt wel een begun. Of mut ik hum ofrollen?"

Meurders knikte dat hij zich kon redden en mij niet nodig

had. Meurders keek nog net zo gramnietig als voor hij zichzelf het invalidentoilet inrolde.

Ik weet wel dat ik op een everzwijn lijk. Ik weet wel dat ik moeders mooiste niet ben. Dat hoeft ook niet. Albertje is ook niet langer moeders mooiste. Ik ben ook niet moeders mooiste. Moeder is dood. Ze ging dood toen ik een week bij Heidezicht werkte. In de ochtend was ik nog bij haar geweest. Op de fiets langs Ellermann met zijn warme kibbeling, langs Hadderingh waar ik geen dromen meer van had. En niet voorbij Ambrosijn dat aan de andere kant van het dorp ligt, met Lasagne van flensjes met ricotta, gepofte aubergine, muskaatpompoen en een vluchtige saus van Parmezaanse kaas, bijna failliet door de crisis.

Mijn moeder had de varkensharen uit mijn oren geknipt en mijn varkensneusharen uitgetrokken. Dat laatste deed verrekte zeer. Maar toen het voorbij was, was het over.

's Middags kreeg ik bericht van Albertje dat ik niet moest schrikken. "Moeder is dood," zei Albertje.

Ik schrok niet. Iedereen gaat een keer dood.

"De zon gaat elke dag zijn ondergang tegemoet," zei ik tegen mijn zus. "Als het een beetje kan, maak ik elke dag een nieuwe foto van die ondergang. Die van gisteren hoef ik niet meer te zien.'"

Gien foto gien god

Wiederop stiet een man met een fotoalbum in de haand. Hij bladert deur het boekie van krap vieftien centimeter in het veerkaant. Leren umslag, naomaak leer bijkaans. Ik bin gien kenner en de locht is van het umslag of, nao zoveul jaor, de bladzieden roekt naor vanille, naor wat west hef. Het papier is verkleurd, lichtgeel, de raanden tegen bruun an, net as de zwartwit foto's. De transparante spinnewebbladzieden bint geel en breekbaor. Niks is meer wat het was.

Ik stao onder een plataan an de raand van een terras. De boom had met disse temperaturen een oliefboom weden kund, mosgruun en zacht, het had een ceder weden kund, bijkaans met een bult naalden. Het klimaat is veraanderd, liekt het. Het blef een plataan. In de nommedaghitte stao ik in de schaduw en ik kiek. Ik stao an de raand van de antiekmarkt waor volk traog kuiert, waor lu herinnerings keurt en koopt.

Ik stao geern in de schaduw. De volle zun is niet mien vrund. Ik hold van locht, maor het moet niet teveul weden. As het een beetie kan, blief ik geern onzichtbaor. Gieniend huuft mij zien, ik kiek geern.

De man an de boekenkraom trek het jassie der bij uut. Hij legt het jassie over Chinese en Delftse vazen, borden van Wedgewood en eetgerak en soeplepels; een deus met slieven naost de boeken uutstald. De hiele wereldgeschiedenis lig op een paor plaanken op een rommelmarkt. Dat was vrogger bijkaans niet aans.

Ik heb ok zu'n zummerjassie. Zaandkleur, kleur van zaand uut de woestijn, kleur van woestijnzaand van plaatiesboeken en van foto's uut toeristische tiedschriften. Beetie oker der deur, en streepies. Kreukkatoen, dat ok. Wit hemd met lange mouwen. Gien manchetknopen, dat is uut de mode. Het jassie

lig now op soepkommen en borden; wieder bladert de man deur het album, aal wieder.

Niet op elke bladziede bint foto's te vinden. De plakpunties zit nog an het papier kleefd, ik weet het; een stuk of wat van de plaaties bint vot. Bijkaans der uutscheurd nao een scheiding of een starfgeval. Deur familie uut mekaar ropt bij de verdeling van een erfenis. Alles is meugelijk in alle tieden.

Het bint Jeuden. Het bint Jeuden op de foto's in het album. Het bint Jeuden van nao de oorlog. Het bint Jeuden op vakantie an de Middellandse Zee, Jeuden in Toscane, Jeuden in Monaco, Jeuden in Fraankriek. Het bint Jeuden op Java, Jeuden op Lombok en Bali. Op de foto's staot Jeuden uut Duutsland. Alles is meugelijk in alle tieden.

Ik zeg niks, ik kiek wel uut. As ie het woord Jeude twaalf maol achter mekaar gebruukt en dat binnen een minuut of viefe, dan veraander ie langzaom in een antisemiet. Dat vuul ik zo, ik kan der niks veur. Met Arabier is dat niet zo. Arabier kun ie de hiele dag roepen en der veraandert niks. Arabier, Arabier, Arabier, en der veraandert niks. De moslims, die gaot de Jeuden achternao. Moslim, moslim, moslim; kiek uut. Zwiegen mut ie, aj zwiegt blief ie onschuldig. Bijkaans.

De Jeude is besmet. Het woord gebruken is as vluken in de kerke. Ienmaol vluken, dat gebeurt, dat kan, ok al mag het niet. Ie hebt het beter over Jaweh of Allah as ie de ongenuumde mient. Ie huuft gien naam numen om te weten over wie het giet. Zwiegen over de Jeude, dat is het beste. Vaker as iens Jeude zeggen, en ie laot de kindertied achter joe.

Het was de vierde klasse, bijkaans de viefde, van de hbs. Tekenles. En dat uur was geliek nao geschiedenis. Daor kwam het van. Ik deud wat vraogd weur. Ik maakte een ansichtkaort van een plek waor ik nog nooit west was. En deurdat de schoele een roomse schoele was mus de kaort hen de pastoor of hen een missionaris in Afrika. Dat mus de opdracht makkelijk maken. Plek van bestemming lag vaste, dan weet ie helderder wat van joe verlaangd wordt, dat was ok zo in de tekenles. Ik deud mien best, en meer as mien best. Drie kaorten in een lesuur, en dan ok nog een eenheid.

Grüβe aus Auschwitsch, Grüβe aus BergenBelsen, Grüβe aus Treblinka. Het waren schiere ansichtkaorten. De eerste in kleur, de aander in zwartwit. Zunder woorden gungen de kaorten in snippers in de papierbak. Ik kreeg gien cijfer, dat was een gunst in die tied. De leraar had het goed met mij veur. De tekenjeude wus wat goed veur mij was.

In het fotoalbum stiet gien plaatie van een synagoge, gien plaatie van een kerk of kathedraal. Gien moskee. Niks. Een vlakpleisterd huus met een muur om de tuun. Dreug, helder, schaduw van een boom. Een bougainville in blui. Gien ceder te zien in die tuun. Een maagie met zwart haor en een strakke kokerrok tot onder de kneien, ok zwart. Witte blouse met knoopies dichte tot de hals. Nette lu. Een jongkerel met een fiets an de haand en wiederop een foto met dezölfde vrouw en man naost een auto met het dak hen achter scheuven. De halve deure lös. Rooie sportwagen met zulvern beslag. Elk kan zo instappen en votrieden. Ie roekt het leer aj de foto ziet.

De tekenjeude had ok zu'n auto. Dak lös, zunnebril, leren handschoenen met gaten der in. Hoed op de achterbaank. Het was 1965, gieniend die der wat van zee. Gieniend die der wat van zee as e in de buurt was. De Duutse grèens was krap vieftien kilometer vot.

En dan kwam de godsdienstles die nog niet maatschappijleer heette, maor godsdienst. Naost het leslokaal hung een brettie met R.Klokaal. De schoel was de tied veuruut. R.K. was religous knowledge, het gung over alle godsdiensten, as het maor rooms was.

Het gung gedurig over de ienige echte en waarachtige kerke. Het gung over de god van de Jeuden. Het gung over god die gien Jeude meer was, maor rooms. We geleufden wat der zegd weur, we wussen niet beter.

Het much niet, beter, de leraar, de aoldmissionaris had het liever niet. De biebel lezen. Ik las de biebel, het aolde testament. Ik las over de Filistijnen, waor elk hen gung as het huuswark niet klaor was. Ik begunde bij Genesis en in elk boek telde ik de dooien van de oorlogen en de zölfmoordanslagen, al heette

dat toen nog niet zo. Der weur kidnapt en ofslacht, Jeuden en Arabieren. De speren en zwaorden waren nog lang gien ploegiezers. Moslims waren der nog niet. Ik telde duzenden die over de kling jaagd waren. En dan Samson met de kale kop die de haand an humzölf sleug, en aander metnam. Dat is now niet aans. De eerste zölfmoordanslag stiet in de biebel, niet in de koran. De koran mus nog schreven worden.

'Ach jong,' zee de missionaris. 'Het aolde testament is van veur Christus. In die tied leefden der niet iens zoveul mèensen. Miljoenen dooien in de stried, nee dat kan niet. Die vertellers leugen der de helfte bij, of meer. Ik overdrief niet. As ie wat wult, lees dan de evangelies, het neie testament. Het aolde testament is veur griffermeerden. 'Ik keek hum an, een man met zoveul kennis. 'En het hangt van leugens an mekaar.' Ik duurde niet vraogen of hij het aolde testament miende of de griffermeerden.

Die pater zette mien verstaand op een glief. Ik geleufde dat van die overdrieving. Ik geleufde de rest aal minder. Griffermeerden woonden bij oens in de straot. Ik kende ze niet.

De man hef het album zowat uut. Hij bladert hen veuren. Hij volgt het spoor weeromme. Met potlood stiet op de eerste bladziede de pries, een pries waor wat vanof kan, maor niet te veul. Ik weet wat een fotoalbum kost, ie huuft mij niks zeggen.

Veur volk en veur vermaak loopt muzikanten tussen de kraompies deur. Accordeon en altviool. Alles kan, dat was vrogger niet aans. Elk wul met de muziek met.

Achter mij komp een taofel vrij. Ien stoel laot ik bij de taofel staon, de aander schoef ik an kaant. Ik zit met de rugge tegen de plataan en ik kiek.

Koffie krieg ik. Ik wul olieven en schaopekeze, maor dat hebt ze niet. Koffie en veur de vrouwlu thee. Een snee aold wief, as het mut. Ik mut bliede weden met wat mij in het leven deel valt, ik vuul het.

Ze leerde mij olieven eten. Ze leerde mij wat ik nog niet kun, ze leerde mij waor ik gien weet van had. Der waren merakel

veul dingen waor ik nog gien weet van had. Zestien was ik, zowat zumtien en zij was twee jaor aolder. Ze kende bomen met olieven, ceders, ze kende schaopekeze en de appelboom die kende ze ok.

Heur va vun mij slim genogt. Heur va en moe hadden met mij te doen. Kwaojong uut het veen, en niks om handen as zwaore turf om wieder te kommen.

'Ie hebt een bult verstaand,' zee heur va. 'Het wordt tied dat ie de wereld kennen leerd.'

Heur va kende de wereld, heur va kende de wereld, de wereld. Hij was overal west waor e niet weden wol. Heur va en moe hadden het pad vunden hen de hemel op aarde. Vakantie en genot, die woorden kende ik niet. Vrijheid in de kop. Ik wus niet wat dat was.

Mien va en moe vunden het goed. Dat pries ik nog in ze. In de zummervekaantie much ik met met hen Italië. Het was een ende vot. Ik was nog nooit van huus west. Meer as duzend kilometer op de achterbaank, naost heur.

De Italiaanse jongens bleven bij heur vot. Ik was heur beschermengel. Zo had heur va dat in 't zin. Zo gung het. Lago di Como, niet slim groot, een beetie kerel kun naor de aander kaant zwemmen. Groot zat veur een boottocht. Twee kinder an de riemen. En buten zicht van de verrekieker legde ze de riemen in de boot. We schommelden op het water. Ik keek over de raand recht naor beneden. De bodem was niet niet zien, het water was veuls te diep. We zwömmen rondties om de boot. Ik kreeg kaolde voeten bij het watertrappen. Dat was nei. Tegelieks klömmen we an boord, elk an een kaant. Ik dreugde heur de rugge. Ik lag doodstil, ik deud de ogen dichte.

Ik pruuf van de koffie. Ik doe de ogen dichte. Ik zie het fotoalbum in de boekenkraom. Ik zie de plaaties. Het bootie op het meer. Ik vuul heur lippen die mij neemt.

'Olieven,' zee ze. 'Ie smaakt naor olieven.' Ze lachte der bij. De haand op de plek van mien zwemboks. Ik lachte weerom. Ik had nog nooit olieven had. Ze dreugde mij of. Ok dat was nei.

Ze leerde mij olieven eten, alle dagen. Ze wus al hoe ze pruufden, olieven. Ze zette mij de bloedstroom in gang. Elke dag. Alle dagen. Pisa, Brindisi. De leste dagen haand in haand deur Venetië, van de iene boot in de aander. Ik zag niks, ik zag niks as olieven en schaopekeze. Ik zag het locht.

Weerom uut Italië. Meer as duzend kilometer met heur op de achterbaank. Tot an huus scheen de zun, ik zag het locht. In huus; brune bonen met spek in de winter en wieder wat het laand te eten gaf.

Olieven waren veur de zummer. Ze vun mij een slim ventie, zee ze. Ze vun mij een teddybere. Ze gung van schoel met een diploma, ik much nog een jaor deurleren in mien kindertied.

Ik zag heur lopen, op straot, haand in haand. In de jassebuuts had ik zes plakken stoet met keze. Jong belegen, Edammer. Ik at wat ik niet wol. Ik had de wereld zien. Ze had mij in de zun zet, en nao de vakantie gung het locht uut. Ik reup heur naam, alle dagen, driemaol daags en vaker, veul vaker. Het gung niet veurbij met de jaoren. In het lief zat ze mij in elke cel. As ik olieven at, pruufde ik heur. As ik heur name zee, pruufde ik heur.

In de boekenkraom kom ik heur in de muut. Foto's uut Italië. Pisa, Brindisie. Foto's met die aander op Java, Bali, Lombok, Soemba, Soembawa, Flores, Timor. Foto's van heur trouwerij, met die aander.

Ien foto an de raand van het Lago di Como. Ien foto an het meer, ien foto met het bootie an de steiger. Ik zie mezölf an de riemen. Ik zie mien kinderlach. De haanddoek over de zwemboks. Het bovenlief verbraand. Veur dertig euro mag ik alles metnemen. De koopman kent de pries van herinnerings.

Ik blader vanneis, vanneis, vanneis.

Ik wol heur haand vastholden, nao schoeltied. Elke aovend bad ik Oenzelieveheer, Allah, Jahweh, de god van de jeuden, de god van de roomsen. Ik lag op de kneien veur het bère. De handdoek over de onderboks. Wat ik niet had, was merakel dichtebij. God deud niks. Ik verleur in de hof van olieven wat ik nooit had had.

‘Niks is veur altied,’ zee heur va. ‘Ze hef een aander om de haand vast te holden.’

Ik keek hum an. Mien verstaand was te krap. Ik had het begun van de wereld zien, en het ende van de wereld leek te dichtebij achter de aander deur.

‘Maor….,’ begunde ik.

‘Elk kreg de kaans om de ogen lös te doen en te zien wat der warkelijk is,’ zee e. Hij pakte mij bij de scholder.

‘Maor…,’begunde ik.

‘Luuster mien jong,’ zee e. ‘Ik was in Duutslaand. Dat was gien Urlaub.’

Ik wus dat heur va daor west was. Ze zee het veur we tegen de steiger stootten en uut de boot klömmen. Ik huufde nargens bange veur te weden. Heur va was nargens bange veur. Zij was nargens benauwd veur.

‘Ik gung met Jahweh an de reize,’ zee heur va. ‘An de reize uut Westerbork. Enkele reis. Ik stookte aander Jeuden tot as. De jeuden die niet weerom kommen bint uut de plekken die ie van de geschiedenislessen kent. Dat wark hef mij het leven red.’

De iene haand drukt mij zwaor op de scholder. De aander haand huuld drie ansichten in een waaier.

‘Ik bin der nog,’ zee de tekenjeude. ‘Ik leve omdat de aander dood bint.’

‘Maor…, ‘ zee ik.

‘Der komt een tied dat ie ofscheid neemt. Ie hebt het an tied. Bijkaans komp het vlot, bijkaans duurt het joen hele leven. Ie kunt mien kind tot god maken, ie kunt het ok achterwege laoten. Die keuze maak iezölf.’

‘God en extase bint tiedelijk,’ zee e. ‘Dat is oens geluk.’

‘Maor…, ‘ zee ik.

‘Bijkaans leer ie zwiegen,’ zee de tekenjeude. ‘Aj zwiegen leert, kuj beter luustern. Aj zwiegt, kuj kieken wat der is.’

Ik zee niks. Ik zweeg. Ik deud de ogen dichte.

'Het leven leert joe het leven te leven,' zee de Jeude. 'Het leven leert joe de dood te beminnen. Dat is vrijheid.'

In het album tussen de relikwieën van de wereld mist het plaatie van mien god. In het album wacht de plakhoekies vergeefs op de foto bij mij in de binnenbuuts. Het album is mij niks meer weerd.

In zwartwit met gele raanden en met de locht van vanille draag ik mien god op de börst. Met de ogen dichte pruuf ik olieven. Ik heur de stemme van heur va.

'God en extase bint tiedelijk.'

Ik rek in de binnenbuuts. Wiederop zakt de klaanken van de viool en de accordeon vot in het geroes van het verkeer. Uut de verte slag de klok drei maol. Op de tast scheur ik de foto in snippers. Ik huuf de ogen niet lös te doen. Met de ogen dichte zie ik alles wat ik van neud heb.

De Podagristen

Het driemanschap Dubbeld Hemsing van der Scheer (1791-1859), Harm Boom (1810-1885) en Alexander Lodewijk Lesturgeon (1815-1878), dat publiceerde onder het pseudoniem 'Drie Podagristen', heeft de stoot gegeven tot bestudering van de Drentse (volks)cultuur en tevens de weg gebaand voor een eigen Drentse literatuur. Daarmee waren zij exponenten van de heersende tijdgeest, de Romantiek. In veel Europese landstreken uitte deze zich in belangstelling voor het eigene, de geschiedenis, de volkscultuur en de streektaal. Daarbij komt dat het hoofdwerk van het drietal, *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst, door Drie Podagristen,* een reisverhaal is, een genre dat in die tijd tot nieuwe bloei kwam. Voorts leverden de drie geregeld bijdragen aan Van der Scheers *Drent(h)sche Volksalmanak* (1837-1851).

De verklaring van het *Podagristen*-pseudoniem vindt men ten dele reeds in het begin van het hoofdwerk van dit driemanschap. Podagristen zijn lijders aan voetjicht (podagra), een plaag die destijds vooral de beter gesitueerden teisterde doordat velen die ertoe behoorden bepaald niet matig waren in de consumptie van port (" 't duiveltjen aller ligchaamskwalen"). Zoals men later ontdekte werd deze kwaal veroorzaakt door metaalverbindingen (vermoedelijk koperzouten) in de port, die ontstaan waren door de inwerking van wijn en looizuur op delen van de vaten. In het zomerseizoen zoeken onze Podagristen de heilzame wateren van het naburige (Bad) Bentheim op. Weer genezen zijn ze daarna in staat om te voet en per koets hun (terug)reis door een deel van Drenthe te maken. Uit dankbaarheid voor hun genezing willen zij hun "*impressions de voyage* niet tot eene eeuwige sluimering in (hun) portefeuille veroordeelen".

De terugreis gaat van Bentheim via Gildehaus, Nordhorn, Frenswegen, Neuenhaus, Ulsen en Wilsum naar de vestingstad Coevorden. Vanaf Coevorden wordt de reis vervolgd door

Zuidoost- en Oost-Drenthe: het gebied gelegen binnen de driehoek Coevorden - Gasselte - Westerbork. Andere gebieden worden niet bezocht. De eindbestemming van de Podagristen is Assen. Met gekeuvel over hun observaties van de plaats Assen eindigt - in medias res[549] - hun reisverhaal. *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* is meer dan alleen een reisverhaal, doordat van iedere bezochte plaats geschiedkundige, aardrijkskundige, statistische en volkskundige bijzonderheden vermeld worden. In uitgebreide voetnoten staan uitweidingen en! of verdere bijzonderheden over de diverse plaatsen.

Uit: *Geschiedenis van de Drentse literatuur 1816-1956*
Dr. Henk Nijkeuter. Koninklijke Van Gorcum. Assen.

Overige literatuur

https://www.geheugenvandrenthe.nl/podagristen.
https://www.geheimoverdegrens.nl/actief-en-ontspannen/wandelen-in-duitsland/podagristenpad/
drentsarchief.nl Met Henk Nijkeuter als expert.
H.J. Prakke, *Het boek der podagristen*. (1947). Van Gorcum, Assen. (UB)
Jacob van Lennep uit *Nederland in den goeden ouden tijd* (1823) (UB)
John en Dorothy Keur, *Diep geworteld*. (1952). Ter Verpoozing 2018.
Cees van Dijk, *Alexander Lodewijk Lesturgeon Drenthe's eerste literator.* Uitgeverij Beilen. 1995
Cees van Dijk, *Harm Boom, Schrijver Journalist Podagrist*. Van Gorcum. 2014

De uitgaven heb ik via boekwinkeltjes.nl verkregen.
Diverse teksten heb ik gescand en via *Tekstherkenning* verwerkt. Een enkele 1 kan een I of een ! vervangen. Wellicht ontmoet u een verdwaalde h op de plek van de b.

Voor uitbreiding van de voetnoten heb ik gebruik gemaakt van de digitale bibliotheek van Nederland www.dbnl.org met bijna alle literaire werken uit de betreffende tijd, van het digitale kranten- en tijdschriftenarchief www.delpher.nl, van books.google.nl Daar vindt u ook *Drenthe in*..... als (matig leesbaar) pdf, en van diverse websites. Ook heb ik werken uit de Universiteitsbibliotheek Groningen geraadpleegd.
https://rug.on.worldcat.org
Ik heb niet alle bronnen kunnen vinden. Aanvullingen zijn welkom.

549 Midden in een verhaal.

Inhoudsopgave

Woord vooraf door Joep van Ruiten 5
Synopsis 11

Podagristen
Schoonebeek, Dalen, Oosterhesselen, Zweelo 13
Blik op 't Ellertsveld, Westerbork 99
Terugreis naar Zweelo, Sleen, Erm 145

Diep geworteld John & Dorothy Keur 193
Een goede buur P.W.J van der Berg 217

Verhalen[550]
Jasmijn 232
Gewassen varkentje 248
Kelner 262
Gien foto gien god reize (Drents) 280

Kaarten
Schoonebeek 1843 10
Rond Zweelo 60
Rond 't Ellertsveld 98
Rond Zweelo 144
Van Bentheim naar Koevorden 291
(bij Deel I.)

Toelichting van Henk Nijkeuter 288
Bronnen 289

550 Uit mijn *Verzameld werk*, mijn literair tijdschrift *Poze* en recente boeken. Veel is als pdf beschikbaar op mijn website. Diverse verhalen heb ik voorgelezen. Ze zijn op YouTube (kanaal Ter Verpoozing) te beluisteren met beelden van het Drentse landschap. www.gerardstout.nl

172 2 Bentheim COEVORDEN 28 juli 2020 indd 10 28-07-20 15:27